

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
МИРЗО УЛУФБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари

11 жилд
(XIV – XVасрнинг бошлари)

Тузувчи, изоҳ ва шарҳлар муаллифи:
филология фанлари доктори,
профессор Насимхон Раҳмон

Тошкент
Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси
“ФАН” нашриёти
2007

“Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари”нинг 11 жилдига Олтин Ўрда ва қисман Темурийлар даври адабий муҳитида яратилган асарлардан намуналар киритилди. Мажмуанинг мақсади – ўзбек мумтоз адабиёти билан бугунги китобхонни, хусусан, талаба ва ёш авлодни танишитиришдир. Мажмуанинг “Илова” қисмида матнда учраган исмларга, баъзи сўзларга изоҳлар берилди, илгариги нашрларда хато ўқилган сўзлар. жумлалар кўллэзмаларнинг фотонусхаларига солиштирилган ҳолла тўғриланди. Олтин Ўрда адабий муҳити биринчى марта ўзбек мумтоз адабиётининг алоҳида даври сифатида қаралди.

Мажмуа олий ўқув юртлари талабаларига, мактаб ўқитувчиларига ва мумтоз алабиёт билан шуғулланувчи мутахассисларга мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:
филология фанлари доктори
Нурбой Жабборов

Тақризчилар:
филология фанлари доктори, профессор
Сайдбек Ҳасанов

филология фанлари доктори, профессор
Боқижон Тўхлиев

филология фанлари номзоди
Музаффар Маматкулов

ISBN 978-9943-09-423-9

© Ўзбекистон Республикаси
Фанлар Академияси “ФАН”
нашириёти, 2007

ЭҲТИЁЖ ҲОСИЛАСИ

Мумтоз матнлар устида ишлаш, уларнинг талаб даражасидаги нашрларини тайёрлаш осон иш эмас. Айниқса, қўлёзма манбаларни ўзаро қиёслаш, шу орқали мумтоз адабиёт намуналарининг аслиятга яқин матнлар нашрини амалга ошириш мутахассисдан муайян малака, сўзга бўлган юксак масъулият туйғусини талаб қиласди.

Маълумки, ўзбек мумтоз адабиёти намуналари жорий имлода шу пайтга қадар бир неча марта нашр этилган. Ўтган асрнинг 70—йилларида амалга оширилган “Ўзбек адабиёти” туркумидаги антологиялар, 80—йиллар сўнгидаги “Ўзбек адабиёти бўстони” руқнидаги нашрлар фикримизнинг далилидир. Бу нашрлар, шубҳасиз, миллий адабиётимиз тарихини ўрганишда муайян аҳамият касб этди. Лекин собиқ коммунистик мафкура таъсири кучли бўлган замонда бу китоблар ноўрин қисқартиришлар, мақсадга мувофиқ бўлмаган “таҳрир”лар билан чоп этилгани сир эмас. Мумтоз адабиёт намуналарининг бугунги талаблар асосидаги илмий изоҳи нашрларини амалга ошириш шу жиҳатдан ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Филология фанлари доктори, профессор Насимхон Раҳмонов тайёрлаган “Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари”нинг иккинчи жилдида бу каби камчиликлар бартараф этилган. Ҳар бир асар матни қўлёзма манбалар ва аввалги нашрлар билан муқояса этилган. Хато ўқилиб, нотўғри табдил қилинган кўплаб сўзлар ва жумлалар тузатилган. Мафкура талаби билан қисқартирилган ўринлар тикланган. Мумтоз адабиёт матнлари илмий изоҳ ва луғат билан таъминланган. Бу ҳол ўқувчининг матн моҳиятини тушунишида қўл келади. Мутолаа жараёнда унга осонлик тугдиради.

“Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари”нинг мазкур иккинчи жилди таркибий тузилиши жиҳатидан ҳам илмий нашр талабларига тўлиқ жавоб беради. Дастреб Сайфи Саройининг шеърий ҳикоятлари, замондошларига ёзган шеърий жавоблари ва “Гулистони бит—туркий”дан намуналар берилган. Шундан кейин ўқувчи Хоразмийнинг “Муҳаббатнома”, Хўжандийнинг “Латофатнома”, Юсуф Амирийнинг “Даҳнома”, Сайийд Аҳмаднинг “Таашшуқнома”асарларини илк бор тўлиқ ҳолда, қисқартиришларсиз ўқийдилар. Ўқувчилар ўзбек адабиётида нома жанрининг тадрижий такомили, бу борада Хоразмий бошлаган анъананинг муносиб даражада давом эттирилгани ҳақида муайян тасаввурга эга бўлади.

Яқинийнинг “Ўқ ва Ёй”, Сайийд Аҳмаднинг “Банг ва Чоғир”, Аҳмадийнинг “Созлар мунозараси” эса миллий адабиётимиз тарихида алоҳида қимматга эга бўлган мунозара

жанрининг ўзига хос хусусиятлари билан танишиш имконини беради.

Насимхон Раҳмонов қадимги туркий ёзувлар, мумтоз адабиётимиз тарихи бўйича кўп йиллардан бўён изчил илмий изланиш олиб бораётган захматкаш ва катта тажрибали олим. Бу хусусият олим нашрга тайёрлаган ушбу иккинчи жилдда ҳам тўлақонли намоён бўлган, десак муболага бўлмас. Илмий ва маънавий эҳтиёж ҳосиласи ўлароқ юзага келаётган бу нашр мумтоз адабиётни ўрганиш ишига муносиб ҳисса бўлиб қўшилади, деган умиддамиз. Бинобарин, бу нашр олий, ўрта маҳсус ва умумий ўрта таълим тизими учун ўқув адабиёти сифатида хизмат қилиши мумкин.

Шу пайтгача амалга оширилган нашрлардаги кўплаб хатолар мазкур китобла бартараф этилган, матннинг мукаммал бўлишига ҳаракат қилинган бўлишига қарамай, хато ва камчиликлар учраши мумкин. Нуктадон ўқувчилар бу каби камчиликларни афв қалами билан ислоҳ қилсалар, қимматли мuloҳазаларини нашрга тайёрловчи ёки масъул муҳариррга билдирсалар, фақат ва фақат миннатдор бўлар эдик.

Нурбой Жабборов,
филология фанлари доктори

ОЛТИН ЎРДА АДАБИЁТИ

Ўзбек адабиёти турли даврда кўп бухронларни бошдан кечирди. Маълум бир замонда адабиёт таназзулга юз тутган бўлса, бошқа бир даврда тараққий этди, юксалди. Мамлакатдаги ижтимоий—сийесий ҳаёт албатта адабиётга ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Чингизхон ва унинг ҳукмронлиги даври бунинг яққол намунасидир. Бинобарин, чингизийлар замонида ўзбек адабиёти нинг тақдирида кутилмагандан кескин ўзгаришлар пайдо бўлди.

Чингизхон истилосидан кейин, унинг авлодлари Ўрта Осиёда Чигатой, Европанинг жануби—шарқида Олтин Ўрда давлатларини курдилар. Мазкур давлатларнинг тарихдаги ўрни тўғрисида ўша давр муаррихларининг асарларидан маълумот олиш мумкин. Олтин Ўрда бу давлатлар орасида алоҳида из қолдириди. Олтин Ўрданинг давлат тузумидан ҳам кўра мамлакатдаги маданий мухит фоят муҳимдир. Шу пайтгача бу давлат тўғрисида гоҳижобий, гоҳ асоссиз равишда салбий гаплар айтилиб келди. Аввало, “Олтин Ўрда” номи ва худуди тўғрисида.

“Олтин Ўрда” номи араб ва Эрон манбаларида деярли учрамайди. Рашидиддиннинг “Жомеъут—таворих” китобида шундай воқеа келтирилади: “Тўртинчи йили — от йилида Чингизхон (ўзининг) ўрдасида бўлди, кузда эса (ўша ердан) жангга отланиб, (тангутларнинг) муҳим шаҳарларидан бирини қўлга олди. Бу шаҳарни Иригай деб атайдилар”¹ Чамаси, Чингизхон ҳаётлик даврига оид бу “ўрда” Олтин Ўрдага асос бўлган бўлиши мумкин. Зотан, Олтин Ўрда ташкил топа бошлигандан, Чингизхон ҳаёт эди.

“Олтин Ўрда” номи рус тарихий манбаларида учрайди, холос. Шарқ манбаларида Жўжи улуси ёки Кўк Ўрда деб юритилган. Лекин Рашидиддиннинг уч жилдлик бу асарида Олтин Ўрда тўғрисида умуман маълумот берилмайди. Чамаси, Рашидиддин Чигатой ва Эронда ҳукм сурган мўғул элхонлари тарихини ёритишнигига ўз олдида мақсад қилиб қўйган.

“Олтин Ўрда” деган ном дастлаб Чингизхон ўрдасига нисбатан қўлланган. Чингизхон вафотидан кейин эса Жўжи улусининг номи деб тушунилган. Жўжи отаси Чингизхондан олдинроқ вафот этди. Жўжи вафотидан кейин унинг тўнгич ўғли Ўрда тахтга ўтириди. Жўжининг иккинчи ўғли Боту отаси улушини гарбга томон кенгайтириди. Жўжининг учинчи ўғли Товка Темур Булғористонни — Итил дарёсининг юқори оқимини мерос қилиб олди. Тўртинчи ўғил Шайбон чўлга эгалик қилди. Жўжининг бешинчи ўғли Тувол бажноқлар (нўғайлар) устидан ҳукмронликни қўлга киритди. Бу худудларни гарчи Жўжининг

¹ Рашид—ад—дин. Сборник летописей, том 1, М.: — Л.: 1952, 144—бет.

Ўғиллари мустақил бошқарсалар ҳам, ҳаммалари Боту хонадонига итоат этар эди. Боту ака—укаларига қараганда қудратли эди. Шу боис ҳам отасидан қолган ҳокимиятни мустаҳкамлашга кириши ва ўз давлатининг пойтахтини Итил дарёси бўйида барпо қилди. Бу пойтахт шаҳар Сарой деб номланди. Ботунинг кўл остидаги ҳамма қавмлар Олтин Ўрда номи остида бирлашди. “Олтин Ўрда” деган ном Сир Ўрда, яъни “олтин қароргоҳ” деган маънодадир. Олтин Ўрда давлатига қарашли жамики аҳоли асосан туркӣ қавмлардан иборат эди*.

Хуллас, Олтин Ўрда жуда катта ҳудудни — шимоли-шарқда Булгор вилоятини, шимолда рус князликлари ерларини ўз ичига олган; жанубда Крим ва унинг денгиз бўйидаги шаҳарларни, Дарбандгача чўзилиб кетган Кавказ, ҳатто Бокугача бўлган жойларни, шунингдек, Шимолий Хоразмни қамраб олган; фарбий ҳудуди Днестрдан бошланган даштиклар, шарқда — Фарбий Сибирь ва Сирдарё этакларигача шу давлатга қараган². Чингизхон салтанати йиқилгандан кейин Каспийдан тортиб Олтойгача Чигатой улуси ташкил топди. Агар Олтин Ўрда давлатининг этник таркибиға назар ташласак, бу давлат ҳудудидаги асосини туркӣ қавмлардан ташкил топганига амин бўламиз. Шу боис “Олтин Ўрда қандайдир бир ҳалқнинг нормал ривожланиши асосида ташкил топган давлат эмас, балки бирорларнинг ерини зўравонлик билан босиб олиш орқасида вужудга келган сунъий бир давлат бўлган”³ деган қарашларни мавжуд тарихий маълумотлар бугун рад этмоқда.

Олтин Ўрда маданий муҳити ўзига хос тарзда ривожланиб борди. Айнан шу давлатда ўзбек адабиётига ва ўзбек адабий тилига эътибор кучайди. Гарчи бу даврдаги адабиёт — туркӣ адабиёт, тил — туркӣ тил деб юритилса ҳам, туркӣ тилли ҳалқлар орасида алоҳида мавқе тутган ҳар бир ўзбек китобхонига Олтин Ўрда адабий муҳитида яратилган асарлар жуда яқин.

Шу ўринда ўзбек мумтоз адабиётини ва ўзбек адабий тилини даврлаштириш масаласига эътибор қаратиш зарурати сезилади. Бу муаммо ҳануз ўз ечимини топган эмас, қарашларда шу кунгача яқдиллик йўқ. Ўзбек адабиётини даврлаштириш босқичлари учун баъзан адабий воқелик эмас, балки сулолалар номлари ёки ижтимоий-сиёсий, тарихий жараён асос қилиб олинмоқда. Масалан, “Чингизхон истилоси даври адабиёти” деб номланаётган давр анча мавхумлиги аён ҳақиқат. Истило ва адабиёт умуман, маданият бир-бирини рад қиласалардир. Истило адабиётни ҳам йўқликка маҳкум қиласади.

² Б.Д.Греков. А.Ю. Якубовский. Олтин Ўрда ва унинг қулаши. — Тошкент, 1956, 53-бет.

³ Б.Д.Греков, А.Ю. Якубовский. Юқоридаги асар, 11-бет.

Қолаверса, ижтимоий–сиёсий жараён адабиётнинг эстетик табиятига фақат салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Ўзбек адабиётида VIII –X асрлар ва XIII асрларда бўшлиқ пайдо бўлгани сабаби ҳам истилодир.

Аммо танганинг орқа томони ҳам бор: маълум бир тарихий давр маданиятнинг ривож топиши учун шароит юзага келтиришини ҳам унутмаслигимиз керак.

Олтин Ўрда туркӣ ҳалқлар маданияти ривожида муҳим ўрин тутди. Бунинг ижобий томонларидан бири шу бўлдики, маданий ҳаёт Ўрга Осиёдан Олтин Ўрдага кўчди. Бу кўчиш тарих оқимиининг табиий самараси бўлганини таъкидлаш керак.

Олтин Ўрда адабий муҳити шуниси билан диққатга сазоворки, *биринчидан*, ўзбек адабиётига янги жанр — нома жанри кириб келди; *иккинчидан*, мусулмон маданиятини ва ислом динини ёйиш учун ўзбек тилида биринчи марта пайғамбарлар тарихига оид асарлар яратилди. Носируддин Бурҳониддин Рабгузийнинг “Қисаси Рабгузий” (710\ 1310 йил), Маҳмуд ибн Али ас-Саройининг “Наҳж ул-фародис” (Жаннатларга очиқ йўл) (761\1361 йил) асарлари бунинг ёрқин намунасиdir. “Қисаси Рабгузий” сингари “Қисасул-анбиё”ларнинг ўзбек тилидаги кўплаб нусхалари бугунги кунда Туркия музейларида, кутубхоналарида сақланмоқда. Бу асарларнинг бир қисми Олтин Ўрда ҳукм сурган даврда яратилган. Мазкур “Қисасул-анбиё”ларнинг аксарияти форсчадан қилинган таржималардир. Турк олими Ислам Жамилўғи “ХIV асрга оид бир “Қисасул-анбиё” нусхаси устида синтактик тадқиқот” (Анқара, 1994) номли асарида ана шу китобларнинг қўллэзма нусхалари тўгрисида қимматли маълумотларни берган.

Учинчидан, Олтин Ўрдадаги адабий муҳитнинг эътиборга молик жиҳатларидан яна бири таржимачиликка алоҳида эътибор берилганидир. Турли тиллардан ўзбек тилига нодир асарларнинг таржима қилиниши бевосита ва билвосита Чингизхон ҳамда унинг фарзандлари олиб борган сиёsat, ерли аҳолига бўлган эҳтиром самарасидир. Чингизий ҳукмдорлар фармонларини туркӣ тилда эълон қилингандар, эски уйғур–турк ёзуви асосида мӯғул ёзувини яратиб, мӯғул давлатида янгича маънавий тараққиётта асос солғанлари бунинг яна бир далилидир.

Чингизхон авлодларинин муруватпешалиги ва ерли аҳолига хайриҳоҳ муносабатини Олтин Ўрда ҳонлари давом эттирадилар. Олтин Ўрдада ўзбек тилида яратилган ҳар бир асарнинг юзага келишида бирон ҳукмдорнинг таъсири бор. Кутбнинг “Хусрав ва Ширин”и таржимаси шаҳзода Тинибекка бағишланган, “Муҳаббатнома” айнан ўзбек тилида Муҳаммад

Хўжабекнинг ҳомийлиги ва таклифи билан, “Қисаси Рабғузий”
Хоразм бекларидан Тўқбуғабекнинг илтимоси билан ёзилган ва ҳ.

Албатта, Олтин Ўрда абадий давлат бўлиб қола олмас эди.
XIV аср бошларидан Олтин Ўрда икки давлатга — Кўк Ўрда ва
Оқ Ўрдага бўлинниб кетди. Айниқса, Жонибек даврида (1342—
1357) таназзул аломатлари аниқроқ кўрина бошлади.
Таназзулнинг сабаби — Олтин Ўрдадаги иқтисодий буҳронлар,
ишлаб чиқарувчи кучлар издан чиқиб бораётгани,
хунармандларнинг, бошқа табақадаги аҳолининг катта қисми
қашшоқлашуви, фақат маҳаллий бозорлар билан чегараланиб
қолингани эди. Шубҳасиз, иқтисодий ва сиёсий заифлашув
Олтин Ўрданинг адабий ҳаётига ҳам таъсирини кўрсатди. Олтин
Ўрда адабий ҳаёт иқтисодий ва сиёсий буҳронларга аралашиб
қолмаслик учун вазиятини ҳам, маконни ҳам ўзгартиришига тўғри
келди. Адабий ҳаёт энли тамомила ўзга юртга — Мисрга кўчди.
Бу адабиёт равнақи учун Мисрда барпо этилган туркий қавмлар
давлати асос бўлди. Тарихда Мамлуклар давлати деб ном олган бу
давлат ҳукмдори Иzzиддин Ойбег номи билан боғлиқ бўлиб, 1250
йили гашкил топган. У асли қипчоқ қавмидан эди. Қипчоқларнинг
мавқеи баланд бўлгани учун ҳокимиятни асосан
улар бошқарди.

Олтин Ўрдада қуллар кўп эди. Айниқса, мамлакат
ичкарисидаги ўзаро урушлар натижасида қуллар сони ортиб
бораверди. Муаррихлар, хусусан, Рукниддин Бойбарс деган
муаррих ҳам Мисрда қуллар сотилгани тўғрисида маълумот
беради. Тарихий маълумотларга қараганда, қул савдоси билан
черкаслар ва руслар шуғулланган. Ўзбекхон ва Жонибек
давридаги урушлар оқибатида ҳамда Эронда Халокухон давлати
қулагандан кейин Олтин Ўрдага кўп миқдорда қуллар олиб
келинган. Уларнинг аксарияти ўғуз қавмидан эди. Мисрда
қипчоқлар гашкил қилган давлат маъмуриятида ўғузлар ҳам
муҳим рол ўйнаган.

Мана шу давлат Олтин Ўрда адабиётининг Мисрда яшаб
қолиши учун замин яратиб берди. Миср турк давлатидаги ада-
биётни тил бирлаштириди. Миср—турк давлатидаги адабиётнинг
тил хусусиятлари чигатой тилидаги ёдгорликлар билан
қиёсланганда, ўғуз тили элементлари кўп экани кузатилади. Бу
ҳақда машҳур турколог Амир Нажип алоҳида тадқиқот яратган⁴.
Айни пайтда бу олим Олтин Ўрдада ва Мисрда қипчоқ тилининг
мавқеи туғрисида ҳам жiddий фикрлар айтган.

Миср турк давлатидаги адабиётнинг иирик намунаси
сифатида Сайфи Саройи ва унинг замондешлари адабий

⁴ Э.Н. Нажип. Культура и тюркоязычная литература мамлюкского Египта
XIV века. — Туркестан. 2004.

меросини келтириш мумкин. Сайфи Саройининг “Гулистанни бит—туркий” асари илм аҳлига биринчи марта 1915 йили маълум бўлган*. Асар Олгин Ўрдадаги таржима адабиётининг Мисрдаги анъанавий давомидир.

Сайфи Саройи ва унинг ижодкор замондошлари она Ватандан узоқда бўлсалар ҳам, XIV асрнинг икки ярмидаги туркий адабиётни юқори даражага кўтариб, жамики туркий ҳудудлардаги аҳолига тушунарли тилда ижод қилганлар. XIV асрнинг иккинчи ярми — XV асрда Мисрдаги маданий муҳитни мамлуклар тамомила ўзгартириб юбордилар. XV асрда яшаган араб муаррихлари қипчоқ адабий тилида ва араб тилида ижод қилган кўплаб олимлар, ёзувчилар ва шоирларнинг номларини келтирадилар. Улар Мисрдаги мадрасаларда турли фанлардан дарс берганлар. Олтин Ўрдадаги ўзаро жангу жадаллар оқибатида XIV асрнинг иккинчи ярмida кўплаб маданият арбоблари Мисрга кўчиб бориб, янги—янги туркий маданий марказларни пайдо қилдилар. Бу даврда қипчоқ-ўгуз тилида турли мазмундаги ва жанрдаги адабиёт шаклланди. Араб ва форс тилларидан бу тилга таржима қилинган бир қатор асарлар туркий адабиётни миқдор ва сифат жиҳатдан бойитди. Мамлуклар 150 йилга яқин Мисрда ҳукмронлик қилиб, Олтин Ўрдадаги маданий ҳаёт ва туркий тил равнақига муносиб ҳисса қўшидилар. Саккиз шоирнинг биттадан шеъри ва Сайфи Саройининг уларга жавоблари “Гулистанни бит—туркий”нинг қўлёзмаси охирида илова қилинган.

Умуман, туркий маданий муҳит, туркийча анъана, рух адабиётнинг ривож топишига имконият яратиб берди. “Шоҳнома”нинг таржимаси ҳам ана шу маданий муҳитнинг маҳсулидир. Маъшхур турколог Вон Лекок шундай ёзган эди: “Мисрнинг маданияти ва санъатининг ривожи муттасил равишда ҳокимият араблардан туркий ҳукмдорлари қўлига ўтган давр билан боғлиқ”. Мисрда нафақат адабиёт туркий тилда эди, балки туркий қавмларнинг азалий удум ва қадриятлари ҳам сақланиб қолган эди.

Туркий адабий муҳитнинг Мисрда мустаҳкам қарор топиб борганини ўша даврда яратилган илмий асарлар ҳам кўрсатади. Туркча—арабча луғатлар (ибн Мухамнанинг луғати, XIII аср охири; Абу Хайённинг луғати, 1313 йил), Жамолиддин Туркий (Қипчоқ туркласига оид луғати) асарлари Мисрда туркий илмий муҳитнинг камол топишига катта хизмат қилди.

XIII—XIV асрлар Олтин Ўрда ва Миср турк давлатидагина эмас, балки дунё маданияти тарихида ҳам катта воқеа бўлган эди.

ҚУТБ

Хоразмлик шоир Кутбнинг бизгача етиб келган бирдан бир асари “Хусрав ва Ширин” бўлиб, бу асар машхур озарбойжон шоири Низомий Ганжавий қаламига мансуб шу номли достоннинг ўзбек тилидаги эркин шеърий таржимасидир. “Хусрав ва Ширин”нинг муқаддимасидаги маълумотларга кўра, Кутб XІV аср ўрталарида яшаб ижод этган. Кутбнинг ижоди Хоразмнинг Олтин Ўрда давлатига тобелиги даврига тўғри келади. Асар 1340 йилда ёзилиб, Олтин Ўрда хонларидан Ўзбекхоннинг ўғли Тинибек ва унинг маликасига бағишланган. Бу асарнинг ягона нусхаси Парижда сақланади. Кутбнинг таржимаи ҳолига оид баъзи маълумотларни “Хусрав ва Ширин”даги “Китоб назм қилмоққа сабаб баён аюр” бобидан билиш мумкин.

Маълумки, Олтин Ўрдадаги парокандалик туфайли илм-фан ва маданий марказ Мисрга кўчган эди. Достоннинг бизга маълум бўлган ягона нусхасини ҳам шоир вафотидан кўп ўтмай 1383–1384 йилларда Мисрда амир Кутлуғ Хўжанинг тавсияси билан Фақиҳ ибни Бароказ Эдгу Қипчиқий кўчирган.

“Хусрав ва Ширин” “Кутадгу билиг” ва “Ҳибатул-ҳақойиқ”дан кейин маснавийда ёзилган нодир асарлардандир. “Хусрав ва Ширин” қиссасининг илдизлари узоқ асрларга бориб тақалади. Шарқ халқлари адабиётида бу қисса кенг тарқалиб, анча шуҳрат қозонган. Бир қатор “Жангнома” (Фирдавсий “Шоҳнома”сидаги Хусрав ҳикояти), “Ишқнома” (Низомийнинг “Хусрав ва Ширин”, Хусрав Деҳлавийнинг “Ширин ва Хусрав” достонлари)ларнинг юзага келишига асос бўлган.

“Хусрав ва Ширин” достони таржима асари бўлса ҳам, Кутб воқеалар тасвирида анча эркин йўл тутган. Кутб достон муқаддимасида Низомийни чуқур ҳурмат билан тилга олади. Бутун достон давомида улуғ салафиини устод сифатида кўп бора эслайди. Лекин Низомий томонидан яратилган бу асарнинг эркин таржимаси жараёнида Кутб ўз даврини кузатиш асосида пайдо бўлган қарашларини ҳам ифодалайди. Кутб Низомий образларини сақлаб қолгани ҳолда, асар таржимасига ижодий ёндошган. Натижада Низомий образларининг характеристи ўзгарган. Ана шу ҳолатлар Кутбнинг маълум даражада мустақил йўл тутганини кўрсатади. Бунинг устига, асарда Кутб томонидан қўшилган ўринлар, халқ оғзаки ижодиёти ва урф—одатлари сингдирилган ўринлар ҳам бор. Айни чоқда Кутбнинг асарида асл матндан қисқартирилган ўринлар, ўзгартирилган географик номлар ҳам мавжуд. Масалан, Кутб ўқувчига қулайлик түғдериш мақсадида Низомий достонидаги Сосонийлар сулоласини Эрон давлати деб атайди. Форсча матнданаги мамлакатлар, давлатлар

номларини Кутб ўзига таниш мамлакатлар номлари билан алмаштиради. Жумладан, Хусравнинг сұхбатида Хурросон беклари иштирок этадилар. Ёки Низомийдаги Мәхинбону саройи тасвири Кутбда йўқ. Низомийда Мадойиндан Хурмузд тазиқидан қочиб келган Хусравни Мәхинбону ўз саройида кутиб олади. Кутб эса бу лавҳани яйловга кўчирган ва ҳ.

Достоннинг кириш қисмидаги бағишлов одатдаги қасидаларни эслатганидек, достон сюjetи давомида, боблар хотимасидаги лирик чекинишлар Кутбнинг нафис фазаллар ҳам яратганидан далолат беради.

“ХУСРАВ ВА ШИРИН”ДАН

Хусрав—Ширин ҳикоятининг аввали

Мунунгтек аймиш ул бир пири оқил,
Ким ул эрмиш қамуғ навъ ичра комил.

Тутулди эрса Нуширвоннинг ойи,
Құнуб Хурмиз уза давлат ҳумойи.

Ато тахтин билиб ул дод қилди²,
Адл бирла жаҳон обод қилди.

Тутар эрди атосининг тўросин,
Анинг расминча фолин³ ҳам йўросин.

Ўкуш қурбон қилиб, ул шоҳ ўғондин,
Тилади бир ўғил йиграк⁴ бу жондин.

Изи даргоҳина қилдиса зори,
Ўғул берди анга ғавҳардин ори⁵.

Ўғаннинг бахшиши⁶ дарёсидин дур,
Анинг шамъинга бермиш фазлидин нур.

Муборак толеи давлат макони,
Юзунда белгулук шоҳлиқ нишони.

² дод қилмоқ — адолат кўрсатмоқ.

³ фол тутмак — яхши умид боғламоқ, яхшилик кўзламоқ.

⁴ йиг — яхши.

⁵ ори — тўғри, рост, шубҳасиз.

⁶ бахшиш — мурувват, ҳадя, тортиқ.

Етиз⁷ хусравлиқин⁸ кўрди атоси,
Ушондин ўтру Парвиз бўлди оти.

Зарифлиқ⁹ ичра комил эрди зоти,
Бу йўлдин ўтру Хусрав бўлди оти.

Янгоқи кун менгиз, кўз боқса бўлмас,
Юзин кўрган кўнгилда қазғу қолмас.

Ани шоҳ табуфинга¹⁰ кеттурлар эрди,
Эл элга гул менгиз кўттурлар эрди.

Ҳарирға чулғатилмиш кин йипортек¹¹,
Тамом дурр донани кезлаб тутортек.

Нетакким чиқти бешикдин жаҳонқа,
Севуклук ургун экти барча жонқа.

Йил ошмишча Изи¹² ортурди давлат,
Билик таълим олиб ўгранди иззат.

Тамом беш ёшға етти эрса онглаб,
Кўруб кўб нонгин ибрат олди тонглаб.

Қачонким олти ёшқа етти ул шоҳ,
Қамуғ йўнларни¹³ англаб, бўлди огоҳ.

Ети ёшқа етиб ул сарви қомат,
Гул узра мушк сочмоқ қилди одат.

Анингтек кўрки бўлди элда машхур,
Юзин кўрган бу Юсуф тею сақнур.

Атоси қилди бир устод тартиб,
Анинг рўзгори зойиъ кечмасун теб.

Бу сўз аймишда сўнг кечти бир анча,

---

⁷ етиз – тугал, мукаммал.

⁸ хусравлиқ – подшоҳлик.

⁹ зарифлиқ – нозиклик, латофатлилик, зийраклик.

¹⁰ табуғ – хизмат.

¹¹ йипор – ифор

¹² Изи – Худо

¹³ йўн – санам, бут.

Хунарлик бўлди Хусрав ўз ҳолинча.

Билик, сўз ичра андоғ бўлди фозил,
Маоний баҳрида бир дурри комил¹⁴.

Фасиҳиким¹⁵ равон сўз сўзлар эрди,
Сўзин ондин ўёлиб кезлар эрди.

Биликлик ҳам кўриши йинчка қилтек,
Сўз ичра қил ёпар эрди ўшул бек.

Тўқуз ёшинда сўнг ўйунни солди,
Баҳодирлуқ қиличин илк(к)а олди.

Етиб ўн ёшқа киш¹⁶ боғланди белга,
Ўкуш душман бошини берди елга.

Анинг хавфиндин арслон титрар эрди,
Киличиндин ёғийлар қўрқар эрди.

Шешар эрди ўқи қилдин тугунни,
Сўнгу¹⁷ бирла ёзар эрди бу қунни.

Агар душманқа қезлаб бир ўқ отса,
Қаю қалқон тузарким қарши тутса.

Кишиким ўн ё бирча тортса осон,
Анинг ёсин кўтурмаз эрди ердан.

Қамандиндин қутулмаз эрди душман,
Ёpar эрди ўти ким теса тўшман.¹⁸

Ногоҳ бир йилдиримтек гукрап эрса,
Сўнгусин тошдин ўтрур эрди урса.

Тамомким умри ўн тўрт ёшқа етти,
Билик семурги тан Қофини тутти.

Назар қезланчи чустлуқларға¹⁹ қилди,

¹⁴ дурри комил – комиллик дури, марвариди.

¹⁵ фасиҳ – равон сўзловчи, чечан.

¹⁶ киш – ўқдон.

¹⁷ сўнгу – найза.

¹⁸ тўш – эш, баравар.

Не эзгу, не ёмон борчани билди.

Бор эрди бир Бузург Уммид отлиф,
Улуғ билга, юзи сувлуғ, уётлиф.

Бўлуб кезланчи розларни²⁰ билиб чин,
Фалак ганжларининг тобмиш килидин.²¹

Озоқи²² ер юзини барча кезмиш,
Фалак онинг ишин ройинча тузмиш.

Ани хилватқа ундан шоҳзода,
Келиб рух²³ ерга қўйди шоҳ пиёда.

Илм дарёсидин излаб жавоҳир,
Топуб, тутти этогин, бўлди шокир.

Билиб таълим олиб, кўнглин ёрутти,
Укуш ҳикмат билиб, қурсоғда²⁴ тутти.

Қамуғ навъ ичра ул шаҳзода чолок —²⁵
Бўлуб моҳ, англади барча сирри афлок.

Бу оз умринда ул бир дурри макнун,²⁶
Бу янглиг илм ичинда бўлди зуфнун.²⁷

Чиқиб фафлатдин огоҳлиққа тегди,
Қамуғ ардам уза шоҳлиққа тегди.

Торилди эрса андин жаҳл суси,
Анга билгурди сирлар жайсуси²⁸.

Қамуғдин ўзруб ул хизмат жаҳонин,
Кечурмаз эрди хизматсиз замонин.

---

¹⁹ чустлуқ — тезлик

²⁰ роз — сир.

²¹ кил — дон ўлчаш бирлиги ва ўлчагичи.

²² озоқ\азоқ — оёқ.

²³ рух — шахмат доналаридан бирининг номи.

²⁴ қурсоғ — юрак, кўнгил.

²⁵ чолок — келишган: чаққон; зийрак.

²⁶ макнун — яширин.

²⁷ зуфнун — хунар эгаси.

²⁸ жайс\жайш —лашкар.

Атоси севди жаҳониндин ортуқ,
Жаҳон худ не бўлгай жониндин ортуқ.

Анинг ёши узун бўлсун тею шоҳ,
Зулмдин йиғди элни, қилди огоҳ.

Чақиртти билсу теб рустову²⁹ шаҳри,
Тегар куч қилғучиқа шоҳ қаҳри.

Киши кирмасу боғчилар боғинга,
Тавар³⁰ сурмасинлар ҳам тарлоғларинга.

Қаюким боқса номаҳрам юзинга,
Қийқиртти “вой“ теб анинг ул юзинга.

Сиёsatни юритгайман тею шоҳ,
Бу сўз узра толим онт ичти ногоҳ.

Шоҳ ўз адли уза турдиса дойим,
Жигой бой бирла нард ўйнади қойим.

Хароблик ал кўтарди барча ёндин,
Зулм қамчиси кетти эрса алдин...

Хусрав тушинда улуғ отаси Нўширвонни кўргани

Нетакким, сочти тун зулфи йипори,
Қоронгулуққа кирди кун ҳисори³¹.

Қуёш юзинга очун парда тутти,
Ёруқлуқ ер юзиндин қочти—кетти.

Кеча бўлдиса Хусрав эвга кирди,
Изига ёлбориб бир дам ўтурди.

Севинч бирла тушинга кирди Нўшин,
Севинмадинг, тею ул тунги тушдин.

²⁹ русто — қишлоқ.

³⁰ тавар — болта

³¹ ҳисор — қўргон, қалъа, истеҳком.

Кўрар ўз жаддини³² тушинда ул тун,
Келиб Хусравқа айтур: “Эй юзи кун.

Севуклук тўрт ниманг кеттиса сендин,
Башорат тўрт нанг узра тингла мендин.

Бири фўра егандин қазғу единг,
Нечаким аччиқ эрса totли тединг.

Кўнгил овунчаси қўйнунгда бўлғай,
Анинг ширинлиги очунга тўлғай.

Икинчким, кестилар отинг азоқи,
Кўнгил эмгатмадинг³³, эй жон, бу тоқи.

Елиб елга етар бир от бўлгай,
Ўшул тун рангли Шабдиз³⁴ от бўлғай.

Учунч раҳтинг³⁵ шоҳ ул деҳқонга берди,
Ўзунг ул ишда розилиқда турди.

Санга бергай анингтек баҳт қодир,
Ким ул бўлгай қамуғ дурру жавоҳир.

Яна тўртунчи жонинг сабр қилди,
Ким ул парда ичра мутриб чанг солди.

Йирловчи табғосан бир жонқа роҳат,
Зухрага бергай овози ҳаловат.

Тош ўрнинга тобғайсан,— теди, — олтун,
Бу тўрт муҳрага³⁶ ул тўрт дурру макнун”.

Маликзода ўёниб уйқусиндин,
Шукрлар қилди севнуб бу тушиндин.

Тилин сақлаб кишига аймади роз,
“Боқойин,— теб,— тушум кимга бўлур воз”.

³² жадд — бобо, ота ёки онанинг отаси.

³³ эмгатмамак — азоб бермаслик.

³⁴ Шабдиз — қора тусли от.

³⁵ раҳт — 1. Уй асбоб—анжоми. 2. Кийим—кечак. 3. Йўл (сафар) юки.

³⁶ муҳра — 1. Юмалоқ нарса, соққа. 2. Мунчоқ, тасбиҳ. 3. Шахмат донаси. 4. Бирор нарсага босилган нақш, тамға.

Биликликларни ундан тун қата ул,
Ҳикоят сўрар эрди чиқға теб йўл.

Сезар эрди анинг кўнгли бу ишни,
Алардин тобғаман теб бир билишни...

**Хуравнинг отаси вафотин Ҳусравқа пайк³⁷
хабар келтургони**

Ўтурмиш эрди бир кун шоҳ хуррам,
Келиб бахт уш, кетар чоқ бўлди теб ғам.

Эшиқдин ошуқуб бир пайк кирди,
Салом қилди табуғда ўтру турди.

Багир бош, кўзлар қон ёша тўлуб,
Ёйиб соч, ингракадин хаста бўлуб.

Кетурди номаким уш ой тутулди,
Ети иқлим тахти холи бўлди.

Замона бошлади уш жавр қайра³⁸,
Атосини севар ўғлиндин айра.

Қафасдин тўти янглиғ жони учти,
Ўза келган ерин соқинди, қочти.

Яна ул гавҳари дарёқа тушти,
Ошуқуб борди, аслинға қавушти.

Қани ул Юсуфим тею қилу оҳ,
Замона доғи Яъқуб урди ногоҳ.

Жаҳон солори³⁹ борди бу жаҳондин,
“Белинг боғла, мадад қўл бир ўғандин.

Ким уш беглар салом изди санга қўб,
Ўтурмиш эрсанган тарқ ошуқуб қўб.

---

³⁷ пайк – хабарчи, элчи.

³⁸ қайра – орқа, қайта, бошқа.

³⁹ солор – лашкарбоши; бошлиқ.

Равон кел, турма, ғофил бўлма зинҳор,
Йўқ эрса элдин олди элни афёр.

Бошингда гил бор эрса анда юма,
Неча сўз, иш бор эрса қўй, ёвума”.

Кўруб Хусрав фалакдин бу амаллар,
Бузулди тею соқингон амаллар.

Ирин тишлаб замона ишларинга,
Бу оз вақтда нелар қилмишларинга.

Муайян билдиким харжи⁴⁰ бузуқ аҳд,
Заҳарсиз бермаз эрмиш зарраи шаҳд⁴¹.

Очун гаҳ бол берур, гаҳ заҳми ори⁴²,
Келур сархушлуқ оринча хумори.

Амалда азли⁴³ бор, меҳринда ҳам кин⁴⁴,
Телим⁴⁵ аччиғ егу сўнг тутғу шириń.

Фалак жавриндан эмин⁴⁶ йўқ ким эрса,
Анинг таъсиридинтур ул не кўрса.

Вафо қилсанг жафо текрур бу ғаддор⁴⁷,
Мунунг макриндин эмин бўлма зинҳор.

Иярма⁴⁸ дунёга, йўқлуқ йўлин тут,
Азаққа⁴⁹ сол танингни, жон қўлин тут.

Бериб тупроқни елга, ўтқа сув қуй,
Ўлум келгу сенга, ўнгдин ўлуб қўй.

Очун жодусидин яхши ҳазар қил,
Саҳл⁵⁰ тутма, қатиг тутмоздин ўнг бил.

---

⁴⁰ харж – чиқим, сарф.

⁴¹ шаҳд – асал, бол; *маж.* шириń сўзламоқ.

⁴² ори – тўғри, рост, шубҳасиз.

⁴³ азл – бўшатиш, мансабдан тушириш.

⁴⁴ кин\кина – 1. Гина, адоват. 2. Касос.

⁴⁵ телим – кўп, бир талай.

⁴⁶ эмин – амонда, тинч, хавфсиз.

⁴⁷ ғаддор – 1. Алдамчи, хиёнатчи. 2. Бераҳм, золим.

⁴⁸ иярма – “бўйин эгма” маъносида.

⁴⁹ азақ – бу ўринда: иззат, шараф.

Кун, ойтек кизимга рози бўлгил,
Кечар сендин керак бег, қози бўлгил.

Алинг торт дунёдин бўлгил фароғат,
Бир экмак топсанган қилғил қаноат.

Очун ишларин уш ўзунг кўрарсан,
Не ҳожаттурким ўзгадин сўрарсан.

Санга қазғу бериб, ул шод бўлур,
Хароб этиб сени обод бўлур.

Бу буғдой кўргазиб, арпа сотар ул,
Чурунг⁵¹ арпасинга буғдой қотар ул.

Қилиб буғдой энғим⁵² арпача сориғ,
Тугатти буғдойими бўлди фориғ.

Анга бас бўлсу кўргузмак бу бугдой,
Манга бу тош — тегирмон даъвисивой.

Манга ул йикким⁵³ ойтек оч кечсам,
Бир арпа курси⁵⁴ бирла рўзам очсам.

Риёзатдин сизиб йинчкилса ўзум*,
Ул арпа курси янглиғ бўлса юзум.

Анинг макрин неча айтсам туганмас.
Сан ул Ҳаққа сифин, андин сўзунг кес.

Қаю улким сифинди бир Изимга,
Кулунгман тею айди шул Изимга.

Хусрав Михинбону қатиндан кетиб, отаси тахтинига ўлтурууб адл қилғони

Муайян биўдиким ҳукми илоҳий,
Етиб етмиш ети иқлим шоҳи.

⁵⁰ сахл — осон, енгил, арзимас.

⁵¹ чурунг — чирик.

⁵² энг — бет, юз, ёноқ.

⁵³ йик\йиг — яхши.

⁵⁴ курс — кулча.

Уш ондин отланиб шоҳи жувонбаҳт⁵⁵,
Етиб ўз элинга, гутти ўрун тахт.

Ясоқ тўнгқаб қамуғ элларни тузди,
Қароқчи, йўл уруғли бўйнин узди.

Анингтекким очунда дод қилди.
Нуширвон адли қайда қолса қолди.

Бу янглиғ элларини асраю ул,
Яна кўнглинда ёрин ўскаю ул.

Ширинсиз кўнгели ором қилмаз эрди,
Вале ҳам мулк қўйса бўлмаз эрди.

Кўб эллар фитнадин тобтиса ором,
Яна бошлоди айш этиб, ича жом.

Севинч бирла ов овлар эрди ҳар қун,
Кечурмаз эрди ишратсиз—ма бир тун.

Яна ёр ишқи кўнгли ичра ортиб,
Табугчиларқа сўрди: “Қони ул?” теб.

Айиттилар: — Шоҳ, андин қазғусуз бўл,
Неча қун бўлдиким юқ боғлади ул.*

Яқин билмаз биз, эй шоҳи жаҳони,
Яна Шовур не ерга элтти они.

Замона ишлариндин ибрат олди,
Бўлуб ожиз, таажжуб ичра қолди.

Икинчи ишқ чақмоқи чақилди,
Шаҳаншоҳ жони қав⁵⁶ янғлиғ ёқилди.

Шириннинг ёдгори теб бу Шабдиз,
Азиз от мунмаз эрди овда Парвиз.

---

⁵⁵ жувонбаҳт — баҳтиёр.

⁵⁶ қав — пилик.

Шовур Ширинни Мадойинқа Михинбону қатига келтургани сўзи

Кетурди қаршидин Ширинни ул пир,
Кўрарким кетмиш ул шоҳи жаҳонгир.

Михинбону саройинға тушурди,
Севинч кетруб, кўнгулдин қазғу сурди.

Чечак бўстонға, учмоққа яна хур,
Фалакга кун кетурди, кўзға ҳам нур.

Нукар қизларким эрди барча пазмон,⁵⁷
Ширин қазғусидин кўнгли паришон.

Фироқ илкинда кўрдук тею қўб қин,
Тушуб барчаси ўтилар азоқин.

Талим шукроналар берди ушул дам,
Қилиб қўб вақф оташхонаға ҳам.

Севунмақдин кўнгуллар бўлди хуррам,
Севунчга эврулуб ўксилди мотам.

Михинбону анингтек шод бўлди,
Ким ушбу қазғудин озод бўлди.

Нетак(ким) бир ўлук топса тириклик,
Ё бир қуртқа⁵⁸ йигит бўлуб эриклик⁵⁹.

Уш анча ҳалқ бирла қилди эъзоз,
Ким ул юз байт ичинда айса бўлмаз.

Хазина, молу мулку иззу ҳурмат,
Бу барчоси санинг, сан бўл фароғат.

Фидо бўлсун жонинffa ушбу жоним,
Сенинг бирла ёргу жону жаҳоним.

Уялғай тею кечгандин ҳикоят,
Юзинга қилмади ҳаргиз шикоят.

---

⁵⁷ пазмон – ғамгин

⁵⁸ қуртқа – қари кампир.

⁵⁹ эриклик – тез, чаққон.

Билур эрди далиллар бирла они,
Очук эрди ошиқлиқнинг нишони.

Яна шоҳдин нишонлар кўрмиш эрди,
Бу қизлардин—ма барча сўрмиш эрди.

Билиб бу сирни ул эркак тишидин,
Бу розни қезлар эрди кўб кишидин.

Тануқлуқ берур эрди кўнгликим бу,
Сўзум олғайким уш кўб еди қазғу.

Киёссиз лутфу инъом кўб қилди,
Ким онинг кўнглини ором қилди.

Баёқи қизларин қўйди қатинда,
Ўзоқитеқ турунг теб хизматинда.

Яна ул луъбат⁶⁰ ўйнағучи чарх⁶¹ уш,
Ўюн бошлаб қавурчоқлар била хуш.

Ул ой табғинда йиглаб мунча юлдуз,
ТАРОЗУ ёситек бўлдилар туб—туз.

Ўтурди иргамоқ андиша⁶² қўюб,
Ўзоқи ишларини пеша қўюб.

Хусрав Баҳман чўри бирла урушиб булардин қочфани

Калид(и) бўлса ганж очмоқ умид ул,
Темуртек рой⁶³ олтунлуғ калид ул.

Баҳодурдин минг ортуқ ройлиғ эр,
Биликлиқ эр қилич захмин қачон ер?

Кўп элни рой бирла олса бўлур,
Қилич бирла олойин теса бузлур.

⁶⁰ луъбат — ўйинчоқ, қўғирчоқ.

⁶¹ чарх — бу ўринда: тақдир, толе.

⁶² андиша — ўй, фикр—мулоҳаза.

⁶³ рой — 1.фикр, қараш. 2. Ҳинд подшоҳларининг унвони.

Бу Хусрав тахт тут(т)и тею Баҳром,
Нетакким билди, кетти андин ором.

Бошинға тож савдоси ўтурди,
Боройин мен анга теб бош кўтурди.

Келиб Баҳманға айдиким: — Бу кун ман,
Муни андиша қилдим, не теюрсан?

Айитти: — сабр қил, бир рой уролинг,
Ушандин сўнгра бу ҳийла қуролинг.

Ким ул Хурмуз худ андин тоғмиш эрди,
Қатинда тутмади элдин—ма сурди.

Ани билмазким ул Юсуфда кезин,
Фироқ нурин олур Яъқуб кўзиндин.

Битиб нома қамуғ ёнқа паришон,
Қилиб айдиким эмди ушбу ўғлон.

Бу ўюнлар биламу бизни утгай?
Ото ўлтургучиму элни тутгай?

Анга бир журъя⁶⁴ сусун элдин ортуқ,
Зиҳиким⁶⁵ элга лойиқ шоҳ тобтуқ.

Багишлар бир надимға⁶⁶ тожу тўнин,
Севар шоҳлиқтин ортуқ чанг унин.

Ҳануз ишқ ўти бирла бағри доғлиқ,
Ҳануз Ширин сўзинга эрур боғлиғ.

Жаҳон билмак бу янг(лиғ) бирла бўлмаз,
Очун тутмоқ бу нанглар бирла бўлмаз.

Ярашмаз барча ҳолда ўт била сув,
Ақллиғ улким ўт сўндурса ашну⁶⁷.

---

⁶⁴ журъа — бир ютум, бир қултум.

⁶⁵ зиҳи — яхши, жойида, қандай яхши!

⁶⁶ надим — яқин хизматкор; ҳамсуҳбат.

⁶⁷ ашну — аввал, бошдан

Агар(чи) пандимизни олса олсун,
Йўқ эрса ул атоси янглиф ўлсун.

Қилич бирла анинг йўлин тутингким,
Гўр⁶⁸ арслонтек сўнгинча ман етойин.

Бу янглиф кина бирла ҳийла қилди,
Қамуғ эл бегларининг кўнглини олди.

Малик кўрдиким ул барча раийят,
Қилиқ ўйнаттилар қилди ҳамийят.

Кўнгулда ушбу ишни сақну турди,
Булар ол қилмасун теб сақну турди.

Бирин–бирин раийят барча кетти,
Яна душман черики келди етти.

Боқиб тўарт ёри ожиз бўлди Парвиз,
Равон отланди йўлға сурди Шабдиз.

Олиб бошдин азоққа солди тожин,
Алиндин аврақин⁶⁹ учфинди лочин.

Солиб тахтин ушул жон олгучиқа,
Улусни қўйди ул куч қилғучиқа.

Кўтар шоҳким дуо, ўйнар бу айём
Хилоф шатранжини тикмишда Баҳром.

Бу фарзин банд етиб мот қилмасун теб,
Ягантек⁷⁰ қочти изим бўлмазун теб.

Гаҳи йўлсуз елиб, гаҳ ул тутуб йўл,
Яна Эронқа етти эмганиб ул.

Баҳромдин қочиб Эронқа борурда Ширинга йўлуқғони

Мунунгтек аиди ул сўз айгучи пир,
Нетакким, чиқти саҳроқа жаҳонгир.

⁶⁸ гўр – 1. ёввойи эшак. 2. Шоҳ Баҳромнинг лақаби.

⁶⁹ аврақ – ўрдак

⁷⁰ яған – фил.

Ов овларда ун эштиб ўтру боқти,
Кўрарким ногаҳон бир тўз чиқти.

Булут янглиф кетиб тўз, ой очилди,
Боқиб Хусрав таажжуб ичра қолди.

Фалак жодуси юз минг турлу афсун
Ўқуб, Ширинни овқа измиш ул кун.

Ики овчи келиб бир овқа кирди,
Замона ушбу янглиг ов қурди.

Азин ёронлари ов бирла машғул,
Анинг йўқ бир табуғчи мунунғ (бир) қул.

Бири ишқ илкида дармонда, ранжур⁷¹,
Муҳаббат жомидин ул бири маҳмур⁷².

Биринга тахту давлат, тож бермиш,
Бирининг тахту тожи елга бермиш.

Бири сочмиш чечаки узра анбар,
Бири тўқмиш йипор остинда шаккар.

Бири бермиш юзиндин бадри кофур⁷³,
Бириндин кўрк ўғурломуш қамуғ хур.

Кўруб бири—бирини ул ики ёр,
Яна кўзларидин ёш бўлди сайёр.

Шириндин кўз кетармаз эрди Парвиз,
Ҳам ул Гулгундин азрилмаз бу Шабдиз.

Тузуб дўстлар ёнгинча сўзларини,
Чиқориб бошлаб ичдин сўзларини.

Сўра бошлади бир—билинга отин,
Ширин ҳам тониди шоҳ минган отин.

---

⁷¹ ранжур — касал, заиф, эзилган.

⁷² маҳмур — масть, сархуш.

⁷³ кофур — 1. гоятда оқ ва хушбўй модда; 2. маж. Оқ тус; *бадри кофур* — опроқ тўлин ой.

Бири—бириң яқынким билдилар чин,
Үзин тупроққа солдилар иярдин.

Бир ончадан сұнғ онлар күтуруб бош,
Телим йиглодилар бағри бұлуб бош.

Яна сўзлаю бошлаб озин—озин,
Қамуғ айтиштилар бир—бирға розин.

Күб әрди сўз валекин чақладилар⁷⁴,
Тилин күб сўзламакдин сақладилар.

Укуш сўз барча ҳолда яхши бўлмаз,
Тею сабр ишга боғлаб, қилдилар роз.

Йироқдин овчилар кўзга кўрунди,
Равон ул икки ошиқ отқа мунди.

Кўруб тўрут ёндин ул овчи(ни) беглар,
Изib тизгин, паритеқ тебрадилар.

Малик Хусрав нўкарлари—ма кўрди,
Елиб елтек, отин мунларқа сурди.

Тамом ул етигандек тарғонлар,
Яна улкар менгиз йиғлишти онлар.

Кўярларким, ушул кун бирла бир моҳ,
Қарор қилмиш бу ишқ бурчинда ногоҳ.

Ёқиб кўнглинга ишқ ўтин қуярлар,
Солар қуштек бири бириң кутарлар.

Кўрукли тонимас бириң—бириңдин,
Ким ул Хусрав қаю, қаюси Шириң?

Бириң—бириң йигилди барча лашкар,
Туруб саф—саф, қамуғ мунларни тонглар.

Тушуб Шириң ўтунди: “Эй жаҳондор,
Туман минг мендин ортуқ қулларинг бор.

---

⁷⁴ чақладамақ — ҳаддини билмак

Қутунгқа барча олам севнур, эй шоҳ,
Манга қандин бу давлат келди ногоҳ?

Яқин бу мангда бор бир яхши боғим,
Бу тун ул боғда тиккайлар ўтогим.

Оғирласа⁷⁵ малик ташрифи қулни,
Туройин қавшуруб хизматда қўлни”.

Малик аиди:“ Құноқ тилосанг, эй жон,
Боройин бош била, эй шаҳди⁷⁶ туркон”.

Яна узр айтур ул Ҳусравқа Ширин,
Шакар тўқти ушул Ширин эриндин.

Хабар қилди Мөхинбонуқаким шоҳ,
Қўноқ келди яроғ қил теб, бўл огоҳ.

Нетакким бу хабарни билди Бону,
Равон ўтру чиқиб, келтурди тузғу⁷⁷.

Тушурдилар ўшул боғ ичра они,
Ким ул боғ эрди учмоқнинг нишони.

Келибким Ҳусрав ул бўстонқа тушти,
Яна кўб молу от бирла тикишти.

Тузулди базми шоҳона икинчи,
Очилди айшу ишрат, завқ ганжи.

Кўруб ҳар дам малик Ширин юзини,
Элиндин ичқинурди ўз—ўзини.

Миҳинбону буларнинг ҳолин англаб,
Ўтурди ул кун ушбу ишни танглаб.

---

⁷⁵ оғирламақ\ ағирламақ – марҳамат кўрсатмоқ, ҳурмат кўрсатмоқ.

⁷⁶ шаҳд – асал; шаҳди туркон – туркларнинг асали, гўзали маъносида

⁷⁷ тузғу – таом келтирмак, сафарга егулик тайёрлаб бермоқ.

Хусрав Румға бориб, Қайсардин черик олиб Баҳром чўбин бирла урушгани

Темурдин тоғ янглиғ тебрадилар⁷⁸,
Аларнинг кўблугиндин тебради ер.

Тамом эллик минг эл барча соғитлиғ⁷⁹,
Баҳодурлуқта текма бир минг отлиғ.

Келурлар қасд этиб Баҳром жонинга,
Бўёлинг теб қилич онинг қонинга.

Ёвуқум етгилар Баҳром—ма билди,
Черик отландуруб ул ўтру келди.

Қачонким қилмаса бу баҳт ёри,
Не қилсун бўлса олам шахриёри.

Етиб икки черик урушғу ерга,
Тузуб бири биринга ўтру ерга.

Сучур⁸⁰ кўру, уни эштиб ул отлар,
Эранлар чайнаб бошлаб пўлотлар.

Ўқ овози еринга ранг ёдин,
Чиқиб қурди телимлар боши ёсин.

Сўнгилар учи⁸¹ тўшга тўш⁸² келди,
Қаюким дафъини⁸³ билмаз йиқилди.

Қиличлар уни чока чок чиқти,
Кутулди қаюким чолок⁸⁴ чиқти.

Йиқилди кимгаким бир гурз тегди,
Бошин отлар азоқи бирла тўқди.

---

⁷⁸ тебрамоқ — ҳаракат қилмоқ, қимирамоқ.

⁷⁹ соғитлиғ — совутли

⁸⁰ сучур — жаҳонгирилик қилмоқ

⁸¹ сўнгилар учи — охиридагиларнинг боши.

⁸² тўшга тўш — тарафма—тараф.

⁸³ дафъиъ — қайтариш, кетказиш.

⁸⁴ чолок — чаққон, тез, илдам.

Эранлар гукрар арслонтек қоришиб,
Ики ёндин черик уршу қоришиб.

Қамишлиқ янглиг онгсиз ўт тушди,
Ёна бошлоди барчаси тутушти.

Сұнгулар тушти синди барча әлдин,
Оғозди⁸⁵ болтачоқ кесмакга белдин.

Биқинға захм ханжар йўл топти,
Қилич оттек бўйинлар узра очти.

Тўбузлар⁸⁶ захмидин қолқон ушанди,
Ушул ҳайбатда отлар қон қашанди.

Ажал жонлар сўнгинча югру етти,
Телим бошлар ул уруш била йитти.

Ябургоқким нетак тўклур хазонда,
Тўкулди гавдасидин бошлар анда.

Оқиб бўлди эранлар қони Жайхун,
Қиёматдин нишон билгурди ул кун.

Ҳисоби йўқ ҳалойик ул кун ўлди,
Кўрукли кўз тонгирқаб ҳайра қолди.

Шаҳаншоҳ урдуруб бир фил уза тахт,
Илоҳий, сан оча бер гею бу тахт.

Ўтурмиш тахт уза арслон менгиз чин,
Нукарлар илгару тортиб қиличин.

Бузург Уммид тахт олинда ўтруб,
Күёшқа ўтру устурлоб⁸⁷ кўтруб.

Нетакким бўлди вақт аиди:“ Равон бўл,
Муборак толиъ ул, душманқа бул йўл.

Сур эмди филни, ул шоҳким угтунг,
Бу ўюн бирла уш очунни туттунг”.

⁸⁵ оғозди – бошланди, кириши.

⁸⁶ тўбуз/тупуз – бесўнақай, баҳайбат, катта (нарса)

⁸⁷ устурлоб – қўёш ва юлдузларнинг юксаклигини ўлчайдиган асбоб.

Малик Баҳромни фил хартуми бирла,
Анингтек урдиким индуруди ерга.

Филинддин бош—кўзи ерга йиқилди,
Қовуртлуқта⁸⁸ азақ остинда қолди.

Тегиб йиқти ани бу шоҳ суси,
Синиқтилар қамуғ Баҳром суси.

Равон аврақтек ул Баҳром учти,
Бу туйғун илкидин жон олди қочти.

Черики барча қочмоққа юз урди,
Сўнгинча шоҳ чериги қавди, сурди.

Оти кучлуклари қочти, қутулди,
Ўқушроқи бўлун бўлуб тутулди.

Замона ушбу янглиғ дод қилди,
Кимини қул, кимин озод қилди.

Очун мундоғ телим хирмон кўюрди,
Бирин оч қўйди, бирин хуш тўюрди.

Қаю ерга бу очун берди роҳат,
Ким уш сўнг бермади юз анча ҳасрат.

Гаҳи софисин ичку гаҳ ўюкин,
Гаҳи ош егу, гаҳ этмак кўюкин.

Улаш⁸⁹ бу хонда шаккар еса бўлмаз,
Ҳамиша завқ қилғум теса бўлмаз.

Севунчда қазғу бор, хурмода хори,
Йилон бор ғанж уза, ҳам болда ори.

Неча дўст эрса юз онча ёғий ул,
Неча кулдурса, юз онча йиғи ул.

Кўурурсан бирниким хуш шод тирлур,
Яна бирининг умр тумори турлур⁹⁰.

⁸⁸ қавуртлуқ — эзилиш, босилиш, оёқ остида қолиш.

⁸⁹ улаш — ғамгин, зулмат, ҳасратли.

Кезар бири тамошо бирла боғлар,
Бирининг бўйнини онгсизда боғлар.

Уш анда воҳ войла бош очмоқ,
Бўёнда айш этиб, маъшуқа қучмоқ.

Бу наглар бирла дунё ободон ул,
Гаҳи ул ёз ели, гоҳи хазон ул.

Очун бир тўхшун⁹¹ отқа ўхшар, эй ёр,
Соқинким тебмасун онгсизда зинҳор.

Сани тебмаздин ошну сан ани теб,
Яқин келма ишониб бор халос теб.

Биликлиқ севгайму бу бевафони,
Ким ўгранмиш улаш қилмоқ жафони.

Нетакким кеттиса Баҳромдин ул тахт,
Яна Хусравқа қолди мулку ҳам баҳт.

Хусрав Баҳромни қочириб, атоси тахтин олиб султонлик қилғани

Балиқ буржиндин ойким бош кўтурди,
Бу шоҳлиқ буржинга шоҳни кўтурди.

Сурайёдин Зуҳра Янгождин—ма Биржис,
Саодат бермиш ул таслису тасдис⁹².

Ҳамалга⁹³ етлиб ул хуршид манзур,
Зуҳалга⁹⁴ далв⁹⁵ ичинда солмиш нур.

---

⁹⁰ турул — тўхтамоқ, хотиржам бўлмоқ, яшамоқ.

⁹¹ тўхшун — асов

⁹² таслису тасдис — дунё, олам маъносида (уч ўлчам ва олти жиҳат назарда тутилган).

⁹³ ҳамал — 1. Ўн икки буржнинг биринчиси (бу буржни қўй шаклида тасаввур қиласидар). 2. Күёш йили ҳисобида биринчи ой номи (март—апрель ойига тўғри келади).

⁹⁴ зуҳал — Сатурн сайёраси.

⁹⁵ далв — 1. Қудуқдан сув олинадиган чарм идиш. 2. Ўн икки буржнинг бири.

Бу толе бирла қувватланди бахти,
Илкинга кирди қайра ўз тахти.

Халойиқлар аро адлу човуқти,
Қамуғ әлларга эзгу оти чиқти.

Анингтек адл уза юритти ёрлиғ,
Ким онинг ёрлиғиндин тинди ёрлиғ.

Замона шаҳлиқи бирла қувонди,
Ануширвон яна тирилди сонди.⁹⁶

Синуқлар кўнглида ўрнатти меҳрин,
Золимлар устинга юритти қаҳрин.

Ети иқлим беғлари йиғлиб қабуқға,⁹⁷
Камар боғлаб туроқтилар табуқға.

Суюрқади⁹⁸ кимин тоблаб хирожин,
Кимин маззул⁹⁹ этиб, олдурди тожин.

Бу янглиғ барча эл ишин битурди,
Кўнгул фориғ қилибким хуш ўтурди.

Севук қайгуси қайра кор қилди,
Яна ул ишқи кўнглин зор қилди.

Не ул қазғу кўнгулдин сурса бўлур,
Не қазғусинға чора қилса бўлур.

Розин очмоққа Марямдин соқинур,
Яна Қайсар била шартин соқинур.

Неча кўб бўлмишинча молу ганжи,
Уш анча ортти ул кўнглинда ранжи.

Тоши бирла кулуб, ишқ кўнглин ўртар,
Вале розин халойиқлардин ўртар.

---

⁹⁶ соңмоқ\санмақ — ўйланмоқ, фикр қилинмоқ.

⁹⁷ қабуқ\қапуқ — эшиқ, дарвоза.

⁹⁸ суюрқа— — 1. Инъом қилмоқ. 2. Хурсанд қилмоқ.

⁹⁹ маззул — бўшатилган, ишдан озод этилган, йўқолиш, кетиш.

Гаҳи ишрат билан ўзин овитур,
Гаҳ иғламоқ бирла кўнглин совитур.

Гаҳи айтур:“ Дариғо, не қилойин?
Бу экимга¹⁰⁰ дору кимдин қўлойин?”

Гаҳи айтур: “Эй кўнгул, не тиласан?
Неча бўлмочи ишга тиш биларсан?

Ошиқлиқ бирла шоҳлиқ рост келмаз,
Ики ишдин бирин қил, йўқса бўлмаз.

Не хуш сўз аиди ул пири Хуросон*,
Кулук бир юкму торғсун ё тегирмон?

Буқун ёнимда бўлса эрди ул ёр,
Бу янглиғ бўлмас эрдим ишқида зор.

Қани ул тунким ул ойим қатинда,
Ёношиб ўттур эрдим хизматинда.

Уюди баҳтим, андии сўнг ўёндим,
Қамиштек фурқати ўтинда ёндим.

Кимга ўтнуб қилойин эмди фарёд,
Ким ул қилсун мени бу муингдин озод.

Қўлумга қўнмиш эрди ул лочин,
Дариғо, онгизин ичқиндим элдин.

Қани ул тотли тиллик, оти Ширин,
Не ялғуз оти, барча зоти ширин.

Қани ул ой бирла тун қота хуш,
Азақ элда юрутуб қилғоним нўш.

Қани мажлисдаким ёношиб ул ёр,
Қўли қул бўйни узра эрди тумор?

Гаҳи ул кумуш хомтек оқ зақанин,
Тутуб ўпмак чечак янглиғ янгақин.

---

¹⁰⁰ эк. эклик – дардлик, хасталик.

Гаҳи лаълин¹⁰¹ сўруб хуш завқ қилмоқ,
Гаҳи кўб ёлбориб бир қўлтга¹⁰² қўлмоқ¹⁰³.

Гаҳи оч арслонтек оҳуқа ёбушмоқ,
Эринлар бирла шафтолу қабишмоқ.

Бу сўзларниким айдим, барча кўрдум,
Хаёлму эрди, йўқса тушму йўрдум?

Кетиб хасмум, нечаким ганжим ортти,
Вале ёрсизлиқимдин ранжим ортти.

Манга айтур халойик: “Шод бўлғил,
Тирил хуш, қазғудин озод бўлғил.

Охир қучун нетак хуш тирилойин,
Ичимдин қазғу кетмаз, не қилойин?

Ман ул қушманким уш тўрға илиндим,
Кутулмазман не янглиғким қилиндим.

Нечаким толбисом беркир бу боғим,
Бу боғим бирла йўқ учғу яробим.

Бу бир ёр қазғуси уш ақдим олди,
Тутуб ишқи мени девона қилди.

Бу мунгдин чора йўқ ўзумни юлғу,
Кўб эл қазғусини, билмон, не қилғу?

Манга юз қазгу егучи керак ёр,
Агар юз қазғу есам ман бу душвор.

Эшактек юқ олиб кўтурсаман ор,
Эшаклар кулғай ишимга, бил, эй ёр.

Кўнғул онсиз тиламаз давлату тоҷ,
Эруп доим анинг васлинга муҳтоҷ.

Паришон ул сабабдин бу кўнгул уш,
Тута билмон ўзумни бир замон хуш.

---

¹⁰¹ лаъл – маж. қизил май.

¹⁰² қулт – етакламоқ; илтимос қилмоқ?

¹⁰³ қўл – сўрамоқ, илтимос қилмоқ.

Бу юлдузлар ҳам райхону боғ ул,
Паришонликта ўқ ноқис чароғ ул.

Ёрутмаз эвни учғун бўлмаса шам,
Ким учғунлар паришон, шамъ эрур жамъ¹⁰⁴.

Куварди бу очун, бўлди кунум тун,
Сўкал¹⁰⁵ ўзумга безгак келди бу кун.

Чаён ининга сичқон сиғмас эркан,
Сипуртка қузруқинга боғлар андан.

Мунунгтек неча сўзлуг сўз айитти,
Яна ўз ҳолинга боқти қайитти.

Ким уш бор давлатим, иш битгай ночор,
Чун давлат бор эрур ҳам келгай ул ёр.

Бу давлатсиз улуғлук қилса бўлмаз,
Битар иш бўлса давлат кеч қолмаз.

Топа давлат била эр барча мақсуд,
Керак ўт анда сўнг куйдурсанга уд¹⁰⁶.

Телим боғлиғ қабуғ давлатдин очлур,
Бўлур вайронав давлат бирла маъмур.

Суви кўб бўлса хуш мева берур боғ,
Авунсиз¹⁰⁷ қурса бўлмоз қашқа ҳеч оғ¹⁰⁸.

Бу сўзлар бирла ўз кўнглин овитур,
Вале ишқ сўзин кўнглинга ёқитур.

Не қилсун қазғу ею сабр қилди,
Сабр бирла сўнгги мақсудин булди.

¹⁰⁴ жамъ – 1. Йиғинди, тўплам. 2. Барча, ҳамма

¹⁰⁵ сўкал – хаста

¹⁰⁶ уд – оловга солганда хуш ис берадиган ёғоч

¹⁰⁷ авун – дон

¹⁰⁸ оғ – тузоқ

**Хусрав Ширинга ўфкалаб кетмишдин сүнг,
Ширин Хусрав фироқиндин зори қилмиши**

Мунунгтек аймиш ул сўз айған устод,
Телим ранж бирла сўзга бермиш ул дод¹⁰⁹.

Нетакким кетди шоҳ Ширин қотиндин,
Фироқда тўзмадин оҳ қилди Ширин.

Чечак кетти, еринда қолди хори,
Кўнгулда қолмади зарра қарори.

Тамом қурбон қўйитек йиқлиб ул ой,
Азақ эл ерга уруб қилди кўбвой.

Узукда¹¹⁰ тоқати чин тоқ бўлди,
Бурунқидин минг ортуқ муштоқ бўлди.

Ёш ўрнинга кўзиндин қонлар оқти,
Яна ёр ишқи жонин ўтқа ёқти.

Гаҳ айди: “Қани, қанда борди ёрим?
Ким ансиз бўлди, кўнглум эмди ярим”.

Гаҳ усруктек¹¹¹ азақиндин йиқилди,
Гаҳ очун жавридин фарёд қилди.

Ҳавас тўлди димоги, кетти уйқу,
Яна ўлтурди жони узра қазғу.

Яна шавқ ўти бирла сизди ёғи,
Узун тун бўлди кўз ёғи чароги.

Сарвтек қадди дол янглиғ эгилди,
Чечактек менгзи қазғу бирла сўлди.

Очун хушлуқлариндин кўнғли кечти,
Ўз илкин бошинга тупроқ сочти.

Қонотти тирноқи бирла янгоқин,
Йифидин тиймади бирдам қароқин.

---

¹⁰⁹ дод — маза; адолат

¹¹⁰ узук — муҳаббат; алам

¹¹¹ усрук — масть

Гаҳи шаккарга бодомдин тӯкуб ёш,
Гаҳи тӯқди тӯшин алга олиб тош.

Гаҳи ул югрутуб тек кезди майдон,
Гаҳи ҳасратда қилди бўйни чавгон.

Бу кўюкда сизиди ул юзи нур,
Нетакким сув ичинда сизса кофур¹¹².

Келиб меҳнат черики, кетти роҳат,
Янгиланди иккинчи ул жароҳат.

Шабихун қилди ёр қазғуси кўнглин,
Синиқти сабру тоқат қочти андин.

Кўнгул буйнади ақлин ғорат этти.
Қарори қолмади, ороми кетти.

Укуш жаҳд эттиким қуртулди жони,
Фидоси¹¹³ бўлди тун, кун бағри қони.

Гаҳи кўнглинга кўб нафрин¹¹⁴ қилди,
Ким ўз кўнглум манга бу қин¹¹⁵ қилди.

Гаҳи баҳтинга айдиким: “Эй ағёр,
Нечага текру мени тутғасан зор?

Муродим илга ногаҳ кирмиш эрди,
Чун ёри қилмадинг, уш қайра борди?

Узурдум бир шаҳаншоҳни кўб элдин,
Алимга кирмиш эркан бординг элдин.

Телим ранж бирла топтум эрди ул ганж,
Йитурдум, бўлди зойнъ, кўрмишим ранж.

Манга бу фурқати заҳрин ичурдунг,
Чароги кирди илкимга, ўчурдунг.

---

¹¹² кофур — ғоятда оқ ва хушбўй модда; *мажс.* оппоқ тус

¹¹³ ғидо — овқат

¹¹⁴ нафрин — лаънат, қарғиш

¹¹⁵ қин — қийинчилик, азоб, зиндан

Топуб мангу сувин қўймадинг ичсам,
Йиг эрди ётмоқимдин минг кез учсам.

Чиқар ич ёнмоқимдин уш тутунум,
Кечар елтек узамга бир бу тунум.

Пушаймон асиф йўқ, не қилғу билмон,
Экимга дору кимдин қўлғу билмон”.

Бу сўзни айту қолмади мажоли,
Паришон бўлди ёр ускинда ҳоли.

Гах айтурким сўнгинча йўқ боройим,
Мувофиқ тушмагай теб қайра ёrim.

Бу соқиш бирла кўнгли пора—пора —
Бўлуб. ҳеч топмади ишинга чора.

Ериндин турди, отланди отинга,
Келиб кирди Миҳинбону қотинга.

Хабар англатти Хусрав кетганиндин,
Ўзи ҳам кўб жафолар этганиндин.

Миҳинбону билиб аҳволу борин,
Кўрарким, элтмиш ул Ширина қарорин.

Насиҳат қилдиким: “Эй жони Ширина,
Эшиг пандимни, тут ақлинг қулоқин.

Неча қун сан бу қазғуда сабр қил,
Ҳамиша қазғуда қолмаз киши, бил.

Чечактек тез давлат бўлмаз эзгу,
Эвма, сабр этким ишинг биткай ақру¹¹⁶.

Қатиғ оқғон сув кўпруклар йиқар тарқ¹¹⁷,
Сан ақрунлуқ била бунёд қил барқ¹¹⁸.

Уруғниким солар ерга экинчи,
Сабр бирла бошин кўтрур экинчи.

---

¹¹⁶ ақру — тинч, осонгина.

¹¹⁷ тарқ — тез.

¹¹⁸ барқ(а) — ҳовуз

Ошуқған терк орар, югруб йўл олмаз,
Ким ақрун сурса тун-кун борса толмаз.

Кишиким кўтрур олтмиш ботмон осон.
Беш ортуқ юкласанг ҳам қўрқмаз андан.

Не мунча қазғу ерсан, бўл фориғ.
Узукда қилма ол менгизни сориғ.

Сабр қил, бахту давлат ёри қилғай,
Тилагай ул сени ҳам зори қилғай”.

Миҳинбону бу янглиғ сўзлар айтур.
Насиҳат қилди, Ширин кўнглин овтур.

Бу ёндин ҳам неча сўз айди Шовур,
Қабул қилди сўзин жон бирла ул хур.

Ичурди сабр ўтин Шовур аттор,
Ярашти сабр бирла ул ма noctor.

Миҳинбону тақи кўб панд қилди.
Ширин кўнглин сабрқа банд қилди...

Хусрав Ширин учун Марямга шафоат қилған сўзи

Кетиб кун, чиқти эрса пардадин ой,
Асаслар¹¹⁹ келди теб тун чолди сурной.

Туруб Марям қотинга кирди Хусрав,
Бўлуб ул эски савдоси яна нав.

Айиттиким: “Қулоқ(ингда) сўзум бор,
Кенгошурман санга ман, бўлма озор.

Ким асру эмгади ул ерда Ширин,
Кетурсанг маслаҳат бўлғайму андин?

Сабаб ман бўлдум, ул бадном бўлди,
Бу янглиғ душманинга ком бўлди.

---

¹¹⁹ асас – кеча қоровули.

Биз ирғарбиз¹²⁰ бол, ул еса қазғу,
Әшиитмакка бу иш әрмаз ҳам әзгу.

Охир давлат улаш бир ерда турмаз,
Фалак иқбол таблин дойим урмаз.

Ижозат бергил әмди әлга кирсун,
Азақда қолди, қайра әлка кирсун.

Табуғчилар саройинда ўтурсын,
Аларқа сұзлашу ул овну турсун.

Күтүлсун қазгудин әмгакли жони,
Манимтек сан тақи иззат қил они.

Валекин сан қунилаб қазғу ема,
Мени Шириң қотинга борға(й) тема".

Жавоб айтур сұзин бошлади Марям:
“Кім әл ириклики,¹²¹ әй шохи олам.

Тиласанғ онт ичойин, бормағайман,
Күнгүл фориғ тут ул ёндин теди сан.

Замона шоҳлиқингдин лоф урур,
Очун халқи қамуғ ҳукмингча юрур.

Санға ош бўлсун ушбу тотли ҳалво,
Не ишинга келур бу қуру ғавро.

Тиларсанким есанғ ҳалвойи Шириң,
Манға берсанғ сўнги сафрайи¹²² сирин.

Бу сучуклук била қилгил қаноат,
Фузуллук¹²³ қилма, боқи сўз ҳикоят.

Кўярсан мени бир жодуқа қаршу,
Ким эриксам жонимдин кунда уршу.

---

¹²⁰ ирғамоқ – илгариламоқ, (бош) силкитмоқ.

¹²¹ ириклик – ишибилармон, уддабурон.

¹²² сафро – сариқ.

¹²³ фузуллук – оптиқчалик, беҳудалик; тентаклик, эзмалик, телбалик.

Соқинисиз хийлау макр, оллари бор.
Саҳл ол бирла ул эр кўнглин алдар.

Сени бир ҳийла бирла мендин олғай,
Ўзум бу хасрат ўти ичра қолғай.

Анинг афсунчилиқин каз¹²⁴ билурман,
Бошимға келмасун тёб сақланурман.

Телим аврат¹²⁵ ким ўндин бешни билмаз,
Анинг макриндин арслонлар қутулмаз.

Хотунлар кўпраки бил бадфаол ул,
Ичи тўлуқ хабислиқ¹²⁶, тош жамол ул.

Қиличда, отда, хотунда вафо йўқ,
Жафо ул пешалари, сан сўзум ўқ.

Вафо эрлик нишони ул бил, эй ёр,
Телим эрда—ма чикмаз бир вафодор.

Тишида¹²⁷ келгай эрлик теса бўлмаз,
Ким эрман тегучилардан топулмаз.

Яратмиш сўл ёндин ҳақ тишини,
Битурмаз сўл ҳаргиз ўнг ишини.

Кўнгул боғлаб вафосизқа не ҳосил,
Агар ақлинг бор эрса таркини қил.

Яна билгил кимунгким ғайрати бор,
Тиши эрса эрур ул, эрдин тақи эр.

Эрур ғайратсиз эрман текли маъмун¹²⁸,
Ул эрдин йиграк ул ғайратли хотун.

Айтти Марям: “Эй шоҳ, шод бўлғил,
Асиғсиз қазғудин озод бўлғил.

---

¹²⁴ каз — шундай, шу каби

¹²⁵ аврат\аврод — вазифалар.

¹²⁶ хабис — ёмон, ярамас, ифлос

¹²⁷ тиши — хотин киши.

¹²⁸ маъмун — омонда, ҳимоя остидаги, ҳимояга олинган

Отам боши учун ким, эй шаҳаншоҳ,
Агар Ширин бу ерга келса ногоҳ.

Қулоқ тут, хуш эшигил сўнг сўзумни.
Ким ўлтургайман илкингдин ўзумни.

Қўй ул бойқушни ким вайронда турсун,
Шаҳарга келмасун, ёбонда турсун“.

Яқин билди сўзиндин шоҳ Парвиз,
Ики хотун ярашмаз тею ҳаргиз.

АЗИН СЎЗ БОШЛАДИ, ҚЎЙДИ БУ СЎЗНИ,
Куруғ ерда тек эмгатибон ўзни.

Яна яшрун бориб Ҳусравқа Шовур,
Хабар кетрур неким сўзласа ул ҳур.

Не айса шоҳ жавобин қайра ул тун,
Юруғ жосус янғлиғ югрур яшрун.

Бу ўюн бирла ҳайрон бўлди Ширин,
Нетак мансиз сарап теб ул бути чин.

Қўнгулда соқшади не қилғу тею,
Неча ўлтурғу мунтек қазгу ею?

Яна кўнгли тануқлуқ бердиким ул,
Куяр вақтинга топғайман тею йўл.

Вафосизлиқтин эрмаз тею билди,
Уминч¹²⁹ бирла ўтурди сабр қилди...

Шовур Фарҳодин Ширин қатинға келтургани тақи Фарҳод Ширинга ошиқ бўлгани

Мунунг тек аймиш ул сўз айған устод,
Саноат бирла қилмиш сўзга бунёд.

Ким ул қарши бўлуб Ширинга зиндои,
Турур эрди бўлуб кўнгли паришон.

---

¹²⁹ Уминч — тасалли, умид.

Ҳамиша сут эди анинг гидоси,
Тиламаз эрди андин ўнг егаси¹³⁰.

Ағар юз турлу ҳалво бўлса ё ош,
Йўқ эрди анда бир луқма егу ош.

Йироқроқ эрди ул ердин тавори¹³¹,
Сигир, йилқи, қора қўй, барча бори.

Табуғчиларға андин сут кетурмак,
Кучай эрдики ҳар кун юқ кетурмак.

Тилайур эрди Ширин қилса тадбир,
Ким эмгаксиз бу ерга келса теб шир.

Нетакким очти эрса зулфини тун,
Қарорди мушку анбар, тўлди очун.

Яна ул ой чиқти пардасиндин,
Ўтурди, айди Шовурға бу розин.

Эшилти қиссадин огоҳ бўлди,
Икинчи ол чечак янглиғ очилди.

Ўга бошлади ҳиндутек парини,
Нетакким ул Уторид*, Муштарийни*.

Айитти: “Мунда бир бор яхши устод,
Анинг оти эрур фарзона¹³² Фарҳод.

Билушур эрдим анинг бирла ашну.
Билур ул ҳандаса илмини эзгу.

Қачон ким тешасин илгинга олғай,
Тош узра мендин ортуқ нақш қилғай.

Қилиб кўргузгай ул юз турлу санъат,
Қайу ёндин тесанг бор анда қувват.

Ул устодлиқ била ишинг битургай,
Осонлиқ бирла мунда сут кетургай.

---

¹³⁰ ега — яхши.

¹³¹ тавор — мол—мулк, бойлик.

¹³² фарзона — оқил, доно, донишманд.

Бўлур устодсиз иш барча душвор,
Бурун устод андин сўнг иш, эй ёр.

Бўлур қилмоққа соқиши бирла тартиб,
Вале туз келмаз ул соқиши таркиб.

Бўлур мумдин юзук қилмоққа осон,
Вале билмазга олтундин йўқ имкон.

Агар фармонласанғ холи боройин,
Ани мен хизматинга кетуройин.

Ким онинг бирла бир усто қотинда,
Ики шогирд эзук биз хизматинда.

Қамуғ иш аслини ҳаққинча билди,
Қалам қўзди манга, ул теша олди.

Ўпарлар тешадин илгин қамуғ Рум,
Қилур ул тошни теша захмидин¹³³ мум”.

Бу янглиғ айтур Шовур сўз тугатти,
Ширин кўнглинда сут қазфуси кетти.

Нетак кун қўзгуси очтиса юзин,
Тутуб тун занги қочти занги издин*.

Чиқиб ул ерни Шовур сурди, билди,
Бориб издайу ҳам Фарҳодни билди.

Уқуб отландуруб йўл тутти, сурди,
Ани Ширин табғинға кетурди.

Равон бошлаб ҳарамға олди, кирди,
Салом қилди қўлин қовшурди, турди.

Тамом бир фил янглиғ турди Фарҳод,
Айтитти: “Бу эрур тош қазған устод”.

Табуғчилар боқишиб тонгладилар,
“Не тонгсуқ¹³⁴ одам ўғли”, бу тедилар.

¹³³ ҳазм – ҳушёрлик, ўйловчаник, эҳтиёткорлик.

¹³⁴ тонгсуқ – ажойиб, гайритабиий.

Оғирладилар ул барча табуғчи.
Рақибу посбону ҳам қабугчи.

Равон¹³⁵ Шовур элин тутти, кечурди,
Кечиб ул сандали¹³⁶ узра ўтурди.

Ўтурмиш парда ортинда ўшул ҳур,
Юзининг шуъласиндин эв тўлуғ нур.

Соқишлиб кўнглида Фарҳод айтур:
“Кўрайин пардадин қайра не очлур.

Қавурчоқ ўйнағучи чархи гардун,
Не янглиф пардадин белгуртур ўюн”.

Очун қавурчоқ ўйнин қилдиса соз,
Чиқарди пардадин Ширин овоз.

Тўка бошлоди шаккар, лаълу ёқут,
Шакар ёқут андин олдилар қут.

Нетакким бошлади сўз ул тили қанд,
Ўқуб Фарҳод аиди юз минг аҳсанд.

Анинг Ширин сўзини тинглайу ул,
Кўнгул ичқинда элдин тонглайу ул.

Эшилтим оти андин бўлди Ширин,
Ким ул сўзлари ҳадсиз эрди ширин.

Қайу мажлисда ким сўзласа ул ой,
Ўқиғлилар қилур эрди телимвой.

Гар Афлотун эшилса оз сўзини,
Унугтай эрди ул дам ўз сўзини.

Сўзин тинглайу ул Фарҳод ногоҳ,
Кетиб ақли бошиндин, қилди бир оҳ.

Кўнгулда ишқ чақмоқи чақилди,
Жони қав янглиф ул ўтқа ёқилди.

---

¹³⁵ равон — тезда.

¹³⁶ сандали(й) — сандал ранг; сандал ёғочидан ясалган курси.

Тамом масрүтек¹³⁷ ул ерга йиқилди,
Йилонтек чулғашу фарёд қилди.

Нетакким кўрди Ширин ул ишини,
Муайян билди ошиқ бўлмишини.

Эсиргаб қайра ул бечорасини,
Сучук тил бирла қилди чорасини.

Уш андин аиди: “Эй фарзона Фарҳод,
Керакким қилсанган эмди мени шод.

Бу кун устодлиқингни кўргаз уш бир,
Не қилғу қил бу бир ишимга тадбир.

Тавор биздин йироқ, сут келмаз осон,
Тилисм қил ким оқсун, келсун андан.

Ушул ердин бу ерга текру қазғил*,
Йўнуб тошлар юзин маҳкам ариқ қил.

Ким ул чўпонларим сут соғсун анда,
Оқиб иркилсун¹³⁸ ул сут барча мунда”.

Бу ширин сўз бирла Фарҳодни Ширин,
Жонин юлноди форат қилди усин¹³⁹.

Кулоқи сўзларин эштур вале ул,
Бирин фаҳм этмаз айтур тек бале ул.

Йўқ имкони жавоб айғу сўзинга,
Ожизлиқдин алин қўйди кўзинга.

Ки андин сўнгра ташра чиқди, турди,
Табуғчиларни ундан қайра сўрди:

“Манга ҳоли не аиди, айтинг ул жон,
Тутойин эмди уш жон бирла фармон.

---

¹³⁷ масрү – тутқаноқ дардига мубтало бўлган.

¹³⁸ иркилмак – йиғимлоқ, тўплланмоқ.

¹³⁹ ус – бу ўринда: ўй.

Нелар аиди бирини билмон уш ҳеч,
Ақл йитланди издаб бўлмон уш ҳеч”.

Айиттилар не сўзким, кечти борин,
Оқиб сут келгуга ариқ тилорин.

Нетакким билди эрса эштти Фарҳод,
Анинг ҳукминга кўргазайн теб санъат.

Белин боғлади, олди тешасини,
Қилу бошлади қайра пешасини.

Керак асбобини барча битурди,
Бир ой ишлади, хуш ариқ етурди.

Тузатти, йўнди ариқ тошларини,
Топулмаз қилди тошлар ошларини.

Ариқ учинда ҳам бир ҳавз қилди,
Кўргули тонгламоқдин ҳайра қолди.

Ажаб шахс эрур бу одамийзод,
Бўлур мум одамий алинда пўлот.

Бўлур, бил, иш бошлангингчада душвор.
Не иш бошланса қилнур охир, эй ёр.

Ҳеч иш бу одам ўғлидин қутулмаз,
Магар ўлмакким, анда чора бўлмаз.

Хабар англаттилар Ширинга ким уш,
Тамом бўлди бир ариқ, ҳавза хуш.

Анингтек ҳавзу ариқ қилди Фарҳод,
Ким антек қилмади бўлғай ҳеч устод.

Неча кўб сутким ул анда соқилғай,
Тийилмадин оқиб мунда йигилғай.

Боқойин тейу Ширин ўзи келди,
Кўруб хуш ҳавза ариқ севну кулди:

“Зиҳи устодким бу ҳавзу ариқ,
Қилу бердинг,— теди,— кўнглумга лойиқ.

Алинг бор бўлсун дойим,—тейу Ширин,—
Телим раҳмат ўқиди, қилди таҳсин.

Кетардинг мендин ушбу улу заҳмат,
Сенга аҳсанту устодинга раҳмат”,

Тейу ундади қаршиқа кетурди,
Аёқ тутти оғирлади, ўтурді.

Қулоқинда неча дона бор эрди,
Ани зийнат учун ул асрар эрди.

Қамуғи доналарнинг эрди шоҳи.
Ўкуш мол эрди бирининг баҳоси.

Ал уру ўз қулоқиндин чиқарди,
“Қабул қилғил, — тейу Фарҳодға берди.—

Ким ул устодлиқиңгнинг музди эрмаз,
Бу кун мундин азинга илгим эрмаз.

Буларни сот, ишинга харж қилғил,
Уятлиғ бўлдум, озлама, карам қил!

Агар бу ҳолдин эзгу бўлса ҳолим,
Табуг қилғай—ма баринча мажолим”.

Ёмонлама ол уш теб узр қилди,
Сунуб Фарҳод ани илгиндин олди.

Фидо бўлсун санга, эй жони Ширин,
Тейу солди азоқинга алиндин.

Уш андин тутти ул сахро йўлини,
Оқиту чашматек кўзлар бўлини.

Анинг ишқинда антак борди элдин,
Ким илкин ювди безор бўлди элдин...

Ширин Беесутуи тоғинға Фарҳодни кўрмакка боргани

Ўтурмиш эрди бир кун шод Ширин,
Қамуғ йиғлиб қогинда қизу қирқин.

Қилур эрди бири кечмиш тараб¹⁴⁰ ёд,
Анинг бирла бўлурлар эрди дилшод.

Кечар эрди ҳикоя текма ёндин,
Нетакким келса сўз эзгу, ёмондин.

Бери келгай яна бахту саодат,
Тею сўзлаштилар тангсуқ ҳикоят.

Бу янглиғ текма бири сўзлар айтур,
Ҳикоят бирла Ширин кўнглин овтур.

Мусалсал¹⁴¹ бўлди, сўз сўзга улошти,
Ногаҳ Фарҳод ҳоли ўкка¹⁴² тушти.

Эшиитмиш эрдилар онинг ишини,
Узун кун тингмадин тоғ қазмишини.

Кулуб Ширин айиттиким: “Боройин,
Букун ул Бесутун тоғин кўрайин.

Боқойинким не янглиғ ул кесар тош,
Нетак ишқимда кўздин оқтурур ёш.

Магар бу тош кўнглум раҳм қилғай,
Эсиркаб ошиқиндин узр қўлғай”.

Буюрди, от изарланг, тею Ширин,
Изарлаб ақтачи от, тортти тизгин.

Йўқ эрди ҳозир ул соатда Гулгун.
АЗин бир от изарланди ўшул кун.

Хиромлаб тошқа чиқти ул бути Чин,
Равон отланди, сурди, изди тизгин.

Анингтек чуст¹⁴³ эди от узра ул ой,
Ким эранларда онтек оз бўлгай.

---

¹⁴⁰ тараб – хурсандлик, шодлик.

¹⁴¹ мусалсал – бир-бирига занжирга ўхшаб уланган, кети узилмас даражада сираланган; занжир шаклидаги.

¹⁴² ўг – эс, хуш.

¹⁴³ чуст – тез

Эранлартек тутуб ул икки сочин,
Соча бошлоди ерга анбару кин.

Учар қүштек отин сурди тутуб йўл,
Елиб ел янглиғ ошти кўб тўба, кўл.

Жамолиндин очунқа балқину(р) нур,
Хиромлаб етти ул тогларқа бу хур.

Анинг ёдинға ул Фарҳоди мискин,
Кесар тош тингмадин, ёлғуз кўруб кин.

Қазар ул тош кўнгуллук ёр учун тош,
Оқитур кўзлариндин тутшу қон ёш.

Лаъл тош аро издаб йитруб ўзин,
Лаълtek ёш била юб тош юзин.

Кетиб кўнглиндин орому қарори,
Қилурда оху вайло, теюрда зори.

Эшилти келди Ширин теб хабар ул,
Тош оро топти сонгосан гуҳар ул.

Севунмақдин эли кучланди қайра,
Кеса бошлади тоғни емра—емра.

Кўруб Шириннинг ой янглиғ юзини,
Мунаввар қилди ул юздин кўзини.

Кетурмиш эрди бора сут бирга,
“Ол, ич ёдимға, — теди, — тўқма ерга”.

Олиб Ширин алиндин сутни Фарҳод,
Шакартек ичти, Ширин айди: “Хуш бод”.

Айитти: “Соқи сансан бу эрур хуш,
Сут эрмаз, оғу бўлса қилғаман нўш”.

Нетакким ичти ошиқ жоми боқий,
Яна ўғради кетмакликга соқий.

Йироқ ер келмиш эрди қайра сурди,
Гуҳар чекмакдин оти қолди, турди.

Не от, гар фил бўлса орғай эрди,
Кумушдин қубба кўтруб толғай эрди.

Чун ошиқ кўрди ул маъшуқнинг оти,
Юrimaz, эмганур ул ой зоти.

Оти бирла ани бўйнинг ердин
Кўтурди, йўлга кирди югру теркин.

Етурди қасринга юз ноз бирла,
Тушурди бўйнидин эъзоз бирла.

Ани ўлтуруб ўрнинда Фарҳод,
Қайитти оҳ тею, қилну фарёд.

Яна ул тош кеса оғоз қилди,
Яна зориу навҳа¹⁴⁴ соз қилди.

Ширин ўзи ўлтурған чодирдин чиқиб, Хусрав қатига келиб кўрушгани баёни

Ҳикоят сўзлар эркан шоҳ Шовур,
Чиқа келди чодирдин ногаҳ ул ҳур.

Қилиб парвозд Ширин чин ҳумойтек,
Чиқиб келди булутдин тўлун ойтек.

Кетиб ақли бошиндин кўнгли тушти,
Азоқинга маликнинг югру тушти.

Боқиб Ширинга ногаҳ ул шоҳи Чин,
Бошин кўтурди азақда борди алдин.

Не янглиғ хизматиким қилса ул моҳ,
Қилур эрди ўн онча хизматин шоҳ.

Азақ ўпмакдин иш кечтиса ул дам,
Эрин ўпмак тиласар бўлди кўнгул ҳам.

Малик соқиндиким не бўлса бу тун,
Ёқойин ўтни момуққа¹⁴⁵ туташсун.

¹⁴⁴ навҳа — товуш чиқариб йиғлаш, мунгли йифи.

¹⁴⁵ момуқ — пахта.

Нетак шоҳ хотирин билдиса Ширин,
Ачиғланди, йироқ(роқ) борди шоҳдин.

Анинг ул ишидин цоҳ тонгқа қолди,
Ким ул севнуб яна нек ўфка қилди?

Келиб Ҳусравқа яшрун Шовур,
Агар ул ой тутулди эрса маъзур.

Уш андинким бу кунға текру ул ҳур,
Чиқарди эзгу от оламда машҳур.

Уш эмди қўрқар улким куч қилиб шоҳ,
Үётдин менгизинга менг қўйса ногоҳ.

Нетак билдиса шоҳ онинг ишини,
Не йўлдин ўтру ул сақланмишини.

Ичиб онт, аиди: “Онтек қилмағайман,
Сени кобинсизин ҳам олмағайман.

Йигиб барча жаҳоннинг эзгуларин,
Қилайин,— теди,— иззат бирла кобин¹⁴⁶.

Вале бу тун керакким хуш ўтурсанг,
Қилиб ишрат, аёқ илга кўтурсанг.

Муродин топмаса охир ўзумуз,
Кўрушолинг бори бирдам ўзумуз.

Малик шартин эшилти эрса Ширин,
Очиб ул ой юзин, тарғатти парвин¹⁴⁷.

Бўлуб лаъл эрни дурлар узра ғаввос,
Яна ул икки зулфи бўлди раққос.

Қилу неш ул шароби аргувони,
Очилди кўнгли, хуррам бўлди жони.

---

¹⁴⁶ кобин — маҳр, никоҳ олдидан куёв томонидан келинга берилиши шарт бўлган мол, маблаг.

¹⁴⁷ парвин — ҳулкар юлдузи.

Аёқ йигроқ юритти эрса соқый,
Севинчдин қолмади (бир) журъа боқи.

Ичарда сақлашу ул бири—бирин,
Тамом хуш асрудилар шоху Ширин.

Анингтек бўлдилар усрукким ул дам,
Унуттилар бу шаҳват отини ҳам.

Ўюн бошлади ул дам икки ошиқ,
Фараҳ¹⁴⁸ айи кўнгулдин қазғуқа чик.

Кўнгул рағбат қилур эрди, валекин,
Не қилсун сақлар эрди шоҳ шартин.

Иликга кирди теб дўст кўнгли ул бек.
Чиқар эрди ёзисиндин чечактек.

Юзинга бир замон суртуб юзини,
Кетармаз эрди ментизидин кўзини.

Гаҳи бўйнин қучоқлаб ўйнаю шоҳ,
Гаҳи лаъл эрнини сўруб, қилур оҳ.

Гаҳи илга олиб олма сақоқин,
Сурап эрди янгоқингға янгоқин.

Гаҳи ўйнаб кумушдин нори бирла,
Ақиқин тишлар эрди хори бирла.

Гаҳи соchlари занжири(н) чўзуб ул,
Камартек боғлар эрди белинга қўл.

Гаҳи шаккар ошаб ул лаъл эриндин,
Сўрап эрди жулоб¹⁴⁹ оғзи териндин.

Гаҳи тонглаб анинг қиртек қароқин,
Боқа қолур, кўруб андоми оқин.

Гаҳи тонглаю тинглар ўз сўзини,
Кетармаз юзидин ҳаргиз кўзини.

¹⁴⁸ фараҳ — шодлик, кўнгилхушлик.

¹⁴⁹ жулоб\жуллоб — гулоб, гул шираси билан асал ёки шакарни аралаштириб тайёрланган шарбат.

Гаҳи айтур: “Маним жонимга жонсан,
Не жонким, эмди ҳам жону жаҳонсан”.

Топиб Ширинни антек севди шоҳким,
Шакарни солди, онжоқ бу тилагим.

Нечаким рағбати ортти эрса ғоят,
Ўюнға қилди ул тунла қаноат.

Ики ёндин бор эрди майл, валекин,
Соқиндилар, соқиниб, эзгу отин.

Қилур эрди садаф ўз дуррини пос¹⁵⁰,
Ким онгсиз топмаса теб ногоҳ олмос.

Ўбушу, ўйнашу ўлтурдилар хуш,
Қилу бир-биринга тонгқа теки нўш.

Ҳаводин субҳидам қилғинча овоз,
Бу ялнур, ул қилур эрди ҳануз ноз.

Бу янглиг гаҳ узр, гаҳ ноз бирла,
Кечурдилар ўюн эъзоз бирла.

Қилу кундуз—ла иргалу тамошо,
Қилурлар эрди хушлуқ ҳаддин оша.

Мунунгтек завқ бирла кечру ҳар қун,
Яна ўтруб уйимадин узун тун.

Ўбушмак каъбатайнин¹⁵¹ ул ики ёр,
Солиб нарди қаноат ўйнадилар.

Яна сексинчи қун усрук бўлуб шоҳ,
Бузулмосун бу шартим тею ногоҳ.

Буюрдиким икинчи ул тўлун ой,
Яна ўз буржинга теркин қайитғай.

Черик юлдуз менғиз йиглиб қотинда,
Туруқтилар борурқа хизматинда.

¹⁵⁰ пос — бу ўринда: қўриқлаш, сақлаш.

¹⁵¹ каъбатайн —нард ўйинидаги сүяқ тош.

Ким отлансун табуғинда боролинг,
Оғирлаб ўз еринга еткуролинг.

Равон отланди Ширин сурди, етти,
Табуғ қилди черик қайра қайитти.

Кун олтун елканиким ўтру кирди,
Кемитеқ фарқа бўлди, тун йўқолди.

Малик ҳам манзилиндин тарқ кўчти,
Мунуб Шабдизинга қуш янғлиф учти.

Етиб элга яна бошлоди иргол¹⁵²,
Сув ўрнинга улаш оқти чоғир¹⁵³, бол.

Очиб ганжлар қабуғин шоҳ ушул кун,
Улаштурди жаҳон ҳалқинга олтун.

Бу қор янглуг кумушдин бўлди ер оқ,
Анингтек ул кумушни ким сочар, боқ.

Қаю кимда кумушнинг кони бўлса,
Улаштургай неча тан жони бўлса.

Укуш дахл эрни чу мард ўгратур, бил,
Нарса билмаса, не сўзласун тил.

Ер урлук олмайинча бермаз ошлиқ,
Ҳаво дарёдин олса сўнғ берур жиқ.

Яна юлдузчиларқа айди ул шоҳ:
“Боқинг, бир яхши кундин бўлунг огоҳ.

Муборак эзгу, хуш вақти тобунгким,
Маним кўнғлумча битсун бу тилаким.

Ярашсун ой бирла кунга ёвушмоқ,
Тутулмодин кун ой бирла қовушмоқ.

Расад боғлагучи¹⁵⁴ устодлар ҳам,
Тилакка толеъ эзғу,— теди,— бу дам”...

---

¹⁵² иргол — инъом, баҳшида қилиш.

¹⁵³ чоғир — май, шароб.

¹⁵⁴ расад боғлагучи — астроном; астролог.

САЙФИ САРОЙИ

Сайфи Саройи XIV асрда яшаб ижод қилган ва эпик жанр тараққиётида сезиларли из қолдирган шоирdir. У 1321 йилда туғилиб, 1396 йилда вафот этган.

Шоирнинг тахаллусидан маълум бўладики, у Олтин Ўрда давлатининг пойтахти Сарой шаҳрида яшаб ижод қилган. Шунингдек, у маълум вақт Маворауннаҳрда ва Туркияда ҳам истиқомат қилган. Сайфи Саройининг қуйидаги шеъри унинг таржимаи ҳолига оид баъзи томонларни ёритишга ёрдам беради:

Илоҳи, бу қари мискин қулингни,
Багишила кўргузуб тўғри йўлингни.
Маликлар расмидир дилшод қилмоқ,
Қариса қулларин озод қилмоқ.

Кўринадики, Сайфи Саройи ҳаётининг сўнгги йилларини
Мисрда ўтказган ва ватанига қайтиш учун маликдан ижозат
сўраган. Бундан яна шундай хуносага келиш мумкинки, Сайфи
Саройи шоҳ саройидаги эътиборли одамлардан бири бўлган.

Сайфи Саройининг яшаган ва ижод қилган даври Ўзбекхон-
нинг ўғли Тинибек ва Жонибек ҳукмронлиги даврига тўғри келади.

Бизгача шоирнинг адабий меросидан оз қисми етиб келган.
Унинг бир неча фазаллари, қасида, қитъа, рубоийлари, “Суҳайл ва
Гулдурсун” достони ҳамда Саъдий Шерозийнинг “Гулистон”
асарининг ўзбек тилига қилган эркин таржимаси етиб келган.
Сайфи Саройи бу асарига “Гулистони бит—туркий” деб ном қўйган.

Сайфи Саройининг бизгача етиб келган лирик шеърлари
миқдор жиҳатидан оз бўлса—да, мавзу қамрови кенг: гоҳ
одамийлик ва инсон қадр—қиммати, гоҳ самимий ишқ—муҳаббат,
гоҳ олийжаноб инсоний туйгулар шоир шеърларининг асосий
моҳиятини ташкил этади.

Сайфи Саройи “Гулистони бит—туркий”да Саъдий “Гулистан”ининг асосий мағзини олиб, янги ҳикоятлар, қитъалар билан
бойитди.

Сайфи Саройининг “Суҳайл ва Гулдурсун” достони ҳам бор.
Шоирнинг бу достонида дунёвий ишқ, севгида вафодорлик,
мардлик таранинум этилади. Бу достон кўпроқ Навоийнинг “Сабъаи
сайёр” достонидаги “Суҳайл ва Мехр” ҳикоятини эслатади.

Шеърий ҳикоятларидан*

Эшиккил бу ҳикоятни хабардур.
Ари(г) йўлда юриган бир йигит эр

Бир ой юзли билан боғлаб муҳаббат
Қилур эрди ҳамиша пок суҳбат.

Туруб бир кун ул ики ёри мавзун¹,
Кемада ўлтуруб кеттилар арқун².

Қазо³ ногаҳ* мухолиф⁴ ел кетурди,
Кемани мавж уруб сувға ботурди.

Алар тушти теранг⁵ сув ўграмина,
Бир узгучи етиб ул ғам дамина,

Аларнинг бирина айтти: “Алинг сун⁶,
Яна қилмоқ тиласанг айш ҳар кун”.

Ул айтти: “Эй қаломи жонима күт,
Мени қўй, бориб ул ёрим алин тут”.

Ҳақиқат ошиқ эрнинг мазҳаби ул,
Тиласанг бўлмага ошиқ, алай⁷ бўл.

Ёқарлар ул кишини ўтқа, ёрин
Кўйуб меҳнат ичинда кетар ёрин.

Билур Сайфи Саройи ишқ расмин
Нечукким билса ҳар устод қисмин*.

Тири(к) бўлса эди Фарҳоду Ширин
Ўқуғайлар эрди ишқ бобин*.

* * *

Этар бўстон ичинда айшу* хилват,
Қилиб кўк ўт қизил гул бирла суҳбат.

Ман айттим ул қизил ўтқа: “Не сабабдин
Олибсан буйла гул ёнинда маскан?”

Ул айтти: “Ҳақ таоло бахшишидур,
Бу эҳсону ато доим эшидур*.

---

¹ мавзун – ўлчанган; бу ўринда: бир–бирига мос.

² арқун – бу ўринда: аргумоқ, тойчиқ.

³ қазо – бирон воқеанинг юз бериши; тасодиф.

⁴ мухолиф – тескари, қарама–қарши.

⁵ теранг – чуқур.

⁶ сун – чўзмоқ, бермоқ.

⁷ алай – улардай(?)

**Нечаким йўқ эса* хусну жамолим,
Кечар хуш гул ёнинда буйла* ҳолим”.**

**Аниңғ зикрин қилибман қутлу пеша⁸.*
Умидим лутф эрур Ҳақдан ҳамиша.**

**Илоҳи, бу қари мискин қулингни
Багишила, кўргузуб тўғри йўлунгни.**

**Маликлар расмидур дилшод қилмоқ,
Қариса қулларин озод қилмоқ.**

**Қари, ёрли қулунг Сайфи Саройи,
Фақиру бенаво лутфунг гадойи.**

**Бу қун ул минг бир отинг ҳурмати—чун,
Ҳабибинг Мустафонинг иззати—чун.**

**Ани лутфунг билан дилшод қилғил,
Багишлаб ёзуқин, озод қилғил.**

Сайфи Саройи замондошларининг ғазаллари ва шоирнинг уларга жавобларидан намуналар

Мавлоно Қози Мұхсии айтур, раҳматуллоҳ*

**Севдугум не одамилар жонидур,
Қаму(ғ) хўблар хўбининг сultonидур.**

**Кечти Лайли, кечти Ширин хўблиги,
Ўш бугун маним шоҳим давронидур.**

**Бандасидур бўйининг сарв чинор
Ою гунаш юзининг ҳайронидур.**

**Янгоғи меҳрулара⁹ олма сотар,
Дудоги дардларнинг дармонидур.**

**Не янгоқким мот этар тоза гулни,
Не дудоқким, Мисри шаккар конидур.**

---

⁸ пеша — ҳунар, қасб, одат.

⁹ меҳр — қуёш

Энгаки зиндонига тушган асир
Улки бикин Юсуф Канъонидур.

Қоши, кўзи алданурса доғилар,
Хуснунг таффаружи¹⁰ раҳмонидур.

Ул вази, ул қофияда Сайфи Саройи айтур

Ул юзи ойким жаҳоннинг жонидур,
Бу замон хўбларининг хонидур.

Ясмин¹¹ тан қомати сарви равон,
Зулфи жаннат боғининграйхонидур.

Фамзасининг алина олам асир,
Кўзлари даври қамар фаттонидур¹²,

Кирпугининг ўқина жонлар нишон,
Қоши ёйининг жаҳон қурбонидур.

Шамс анинг ҳар кун яқосинда туғар,
Ул сабабдин бу жаҳон нуронийдур.

Нишласин ушшоқ¹³ жонин чун бу кун,
Кун, қамар юз хуснининг давронидур.

Кўргали Сайфи Саройи қул ани,
Ҳақ таоло сониънинг¹⁴ ҳайронидур.

Мавлоно Исҳоқ айтур, раҳматуллоҳ*

Назар қил бизга бир соат. аё маҳбуби руҳоний,
Анингтек бизни хуш кўрким бигонсун ақли руҳоний.

Кўзумнинг бобаги ичра хаёлинг нақш урур мутлақ,
Яна ақлим санинг хуснунг таниргаб фикри ҳайроний.

Занаҳдонинг қудуғинда кўнгул Искандари толиб,
Ажабдур анда бўлмаса Хизрнинг оби ҳайвони.

¹⁰ таффаруж – сайд–тамошо, кўнгил очиш.

¹¹ хуш исли, оқ ва сариф тусли гул (жасмин)

¹² фаттон – фитна қилувчи, мафтун этувчи.

¹³ ушшоқ – ошиқлар, севувчилар.

¹⁴ сониъ – яратувчи, пайдо қилувчи.

Бошимни ичмо олдим, фироқинг мавжина туштим,
Етур васлинг кемасин ким эришти Нуҳ тӯфони.

Кўрарман ҳар кеча тушта қаро зулфингни занжиртек,
Не келтургай бу бошимга ажаб ул туш паришони.

Менингтек неча ошиқлар сенинг ҳуснунг хаёлинда
Боши ёстуққа тегмагай, тўшак ҳам кўрмагай ёни.

Замона хўблари даъво қилурлар ҳусн мулкинда,
Кел, эй Исҳоқ мискиннинг улуста инжу сultonи.

Ул вазн ва ул қофияда Сайф Саройи айтур

Таоллоҳ зиҳи¹⁵ сурат, зиҳи маҳбуби руҳоний,
Ким онинг ҳусн шавқидин кўнгуллар бўлди нуроний.

Муфарриҳ¹⁶ шевали дилбар, тили тўти, сўзи шаккар,
Кийик кўзли, қамар менгзар, малоҳат мулки сultonи.

Кўнгул олур кўзи оли, фараҳ берур энги оли,
Бўйидур сарвнинг толи¹⁷, юзи жаннат гулистони.

Гунаштек белгили шоҳид, жамоли қавлима¹⁸ шоҳид,
Кечар ҳасрат билан зоҳид, йироқдан кўрмагай они.

Ало эй дилбари манзур, бу кўркинга бўлуб мағур,
Кўнгуллар қилмагил ранжур¹⁹, кечар бу ҳусн даврони.

Бу муддатни ғанимат бил, бу фурсатта вафолар қил,
Бу иззат бирла бўл кўб йил, халойиқнинг севар жони.

Қошинг чун байрам ойидур, жаҳон ҳуснунг гадойидур,
Кулунг Сайфи Саройидур, бу кун ул Сониъ ҳайрони.

¹⁵ зиҳи — яхши, жойида, гўзал.

¹⁶ муфарраҳ — шодлантирувчи, суюнтирувчи.

¹⁷ толиъ — 1. Бахт, иқбол, қисмат. 2. Толеъ кўрувчи, чиқувчи, кўринувчи (кун, ой, юлдузлар ҳақида).

¹⁸ қавл — сўз, гап.

¹⁹ ранжур — касал, кучсиз, эзилган

Мавлоно Имод Мавлавий айтур, раҳматуллоҳи алайх*

Дилбарим нечага тегру, ман қулун қинда тутар,
Ман қиличмуман, ажабким, мани ул қинда тутар.

Бу қиличтек манга қинда тутмайин, қилсин назар,
Ким қилич кўп турса қинда юзини, пас²⁰ қинда тутар.

Ман туурман бу қин ичра мубтало ожиз бўлуб,
Ул улашу туну кун кендини завқинда тутар.

Ёлғуз эрмасман бу шоҳим дарди ичра бақирап,
Ким жаҳон халқин тамомат ишқи шавқинда тутар.

Қарши боқса олам узра жумла ақлиндан кетар,
Жодунинг аслин магар дилбар қароқинда тутар.

Кунтек ул кўрқли висолинг тегмаларга кўргузур,
Қул Имоди куймасинмиким фироқинда тутар.

Ул вазн ва ул қофияда Сайфи Саройи айтур

Бу фалак нечун мени доим фироқинда тутар,
Бу отим Сайф²¹ ўлдугу чунми фироқинда тутар.

Қанда бир эрдам эри бўлса ани қўздин солиб,
Тегма бир эрдамсиз эрни кўз қароқинда тутар.

Сўзларимнинг жавҳарин ориф кўриб, қадрин билиб,
Кўп баҳолийдур бикин доим қулоқинда тутар.

Ал билан олди қўнгул мендан бир ой юзли малак
Ким, муамбар²² холи асвад²³ ол яноқинда тутар.

Ҳусн ичинда йўқ назири, лекин ул жони жаҳон,
Доимо ошиқларини иштиёқинда тутар.

Одати будур ҳамиша бевафо маъшуқанинг,
Ким анинг васлин тиласа ул фироқинда тутар.

²⁰ пас – 1. Кейин, сўнг, демак. 2. Орқа.

²¹ Сайфи – ёз мавсуми.

²² муамбар \ муанбар – хушбўй.

²³ асвад – қоп–қора.

Бу фалак жаври бикин Сайфи Саройи багрини,
Ул юзи ой ҳажр ўтининг ахтар ўқинда тутар.

Аҳмад Ҳожа ас-Саройи айтур: раҳматуллоҳ

Дилбаримнинг ул садаф тек оғзида дур бор эрур,
Лаълиниң шавқинда тун-кун дийдалар дур бор эрур.

Зулфи сунбултек, бўйи сарв, энглари гулзор эрур,
Бўйини кўрмага бир дам булбулу гул зор эрур.

Жон олиб ҳуснунг сотар, бу не ажаб бозор эрур,
Ё магар ошиқлара ноз этиб безор эрур.

Равза янглиг ҳас²⁴ боғинда янгоғи нор эрур,
Ҳажри ишқи кўнгулларни ёқарға нор эрур.

Банда Аҳмадни бек тобғинда хуш асрор эрур,
Ким анинг шеъри сўзлари асрор эрур.

Ул вазн ва ул қофияда Сайфи Саройи айтур

Дилбаримнинг зулфи сунбул, чехраси гулзор эрур,
Бўйина ошиқ санубар, юзина гул зор эрур.

Оғзи фистуқ, кўрки тангсуқ, ўзи мушфика ёр эрур,
Ҳуснининг чови Хитоу Чин ичинда бор эрур.

Асли ялчин, сўзлари чин, кўзлари тотор эрур,
Минг яшар ҳа ким дудоги шарбатин тотор эрур.

Ишқининг элчисина кўнгил мунаққашвор эрур,
Зулфина тушган кўнгилларнинг мақоми дор эрур.

Нечаким ишқи ўти бу жон ичинда бор эрур,
Қаҳрабо узра кўзимдин дам-бадам дурбор эрур.

Шаҳд сўзи, ориф ўзи, воқифи асрор эрур,
Васл бўйтонида хуш ошиқларин асрор эрур.

Васфина Сайфи Саройининг иши ашъор эрур,
Андин ўзга бирла ошиққа емак ош оп эрур.

---

²⁴ ҳас – тоза.

Абдул Мажид шеъри

Андин бериким олди шул дилрабо кўнгул,
Кўйди жафода, кўрмади ҳаргиз вафо кўнгул.

Кўздин тушурди бир йўли кўз тушкали анга,
Тарк эт тесам тилагими бермас ризо кўнгул.

Сизди таним, туганди саҳар шамитек ёниб.
Эй-вой, не қилди кўрки бошимга бало кўнгул.

Кўрганга кўз тегар, кўл етмасга эл сунар,
Кўйғил бу ишни эмди, баройи Худо кўнгул.

Боштин кечиб, қаро қон ичиб, қон ёшим сочиб,
Топмади кўнгул тилагини у ҳасратта кўнгул.

Ети фалакни тарх қилиб нақд жон бирла,
Бу ишқ дардин ўйнама, эй бенаво кўнгул.

Қон тек ёшим оқиб тун-кун йиғлатур мени,
Тегма ким эрса қулса манга не раво кўнгул.

Ё раб, кўзумдан ол бу кўнгул додини манга,
Ким бўлди кўз балоси билан миннатаро кўнгул.

Меҳнат элина олди ҳаётим яқосини,
Абдул қотинда қилмади бир можаро кўнгул.

Ул вази ва ул қофияда Сайфи Саройи айтур

Эй кўнгуллар хаёли билан мубтало кўнгул,
Кўзи билан кетурган ўзина бало кўнгул.

Не ерда бир қамар киби юз кўражак равон,
Кўзун юмуб тушарсан анинг ўтина кўнгул.

Бир гул янгоқли, жоду қароқлига ўғрасан,
Жонинг фидо қўлурсан ўшал дам анго кўнгул.

Султонлар ўғли зулфина густоҳ қўл сунар,
Сенсан элинда бир пули йўқ, бенаво кўнгул.

Ул ким сени жафо била ўлтурмакка тилар,

Минг жон билан қилурсен анга хуш дуо кўнгул.

Тортиб замона хўбларининг жаврини мудом,
Кўрдунгми ҳеч биринда булардин вафо кўнгул.

Кўйдим сенинг била неча гиз фурқат ўтина,
Йиллар чекиб сенинг била жавру жафо кўнгул.

Қози эви на ерда, ажаб, муфти қайдадур,
Қилғай элим сенинг билан хуш можаро кўнгул.

Сайфи Саройини бу фироқина боғлассанғ,
Хўблар жафоси бирла бўлурсан фано, кўнгул.

Тўғли Ҳожа шеъри

Нигоро, кўз учи бирла боқтинг ман қул қароқинға,
Кўзум ёши оқа тушти тушуб ман бу қаро қинға.

Кўзумдин онча сел оқти, оқиндин тўлди бу олам,
Ўзум гирда борур чўптек юрур бўлдим ҳар ўқинға.

Аё, эй кўрк эли хони, олиб олмас тейу элга,
Ахир солма мени тунда қилич янглиғ қаро қинға.

Висолинг равзасиндан бу заиф кўнглум бўлиб хуррам,
Сақинма, менда бор тоқат сенингtek шоҳ фироқинға.

Нечалар кўнглин олдинг ўшал жоду қароқ бирла,
Нечаларни асир қилдинг қароқинға, қаро қинға,

Қароқи узра тер томса, масал айни қароқинға,
Зулуктек бармоқинг оқи урур таъна қаро қинға.

Тиламасмен сенсизин Тўғли ёши юзга етар бўлса,
Сенинг табғингда* фахр эткай умрнинг кисқарогинда.

Ул вази ва ул қофияда Сайфи Саройи шеъри

Менингтек нечалар ҳайрон ўшал жоду қароқинғга,
Кўруб жисмин хижолатдан равон бўлди қаро қинға.

Танининг оқи нанг узра янгоқи оли нанг ранги
Эрур ул тоза қуш қонитеқ тўкилмиш корроқинға.

Жамолинг кўрмага ҳасрат бўлуб андан муродим ўл,
Кўруб илгайму теб бир кез қулун сulton қароқинга.

Асиру мубтало бўлди бу кўнглум бирла бу жоним,
Анинг фитна қароқининг қароқчитеқ қароқинга.

Висолинг доим истаб менингтек неча ошиқлар
Чекарлар меҳнату фурқат ўзин солиб қаро қинга.

Чун ел бермадийса васл ўларман уш жафо бирла
Фироқинда* булиб рози умрнииг қисқарогинда.

Қаро қинға тушубтур бу Сайфи Саройи бечора,
Нечук ўтдан чиқиб тушса қилич боғли қаро қинға.

Ҳасан ўғли шеъри*

Эвурди кўнглими бир хуш қамар юз жон физо дилбар,
На дилбар дилбари шоҳид, на шоҳид, шоҳиди сарвар.
Ман ўлсам сан бути бешакл суроҳи²⁴ айлама қул-қул,
На қул-қул, қул-қули бода, на бода, бодаи аҳмар²⁵.
Бошимдан кетмади ҳарғиз сенунглаб ичтикум бода,
На бода бодайи масти, на масти мастийи соғар.
Шоҳо, ширин сўзум қилур Мисрда бир замон қосид,
На қосид қосиди қиймат, на қиймат қиймати шаккар.
Тутушмай онча дар оташ билурмаз хислати анбар,
На анбар анбари сўзаш²⁶, на сўзаш сўзаши мижмар²⁷.
Азалда жоним ичинда ёзилди суръати маъни,
На маъни маънийи сурат, на суръат сурати дафтар.
Ҳасан ўғли санга гарчи дуочидир vale содик,
На содик содики банда, на банда бандайи чокар.

Ул вазн ва ул қофияда Сайфи Саройи айтур

Топулмас ҳусн мулкинда сангага тенг бир қамар манзар,²⁸
На манзари шоҳид,²⁹ на шоҳид шоҳиди дилбар.

²⁴ суроҳи(й) — май идиши.

²⁵ аҳмар — қизил.

²⁶ сўз — ён(моқ), куйдир(мок).

²⁷ мижмар — мушк анбар каби турли хушбуй моддаларни солиб, тутатиладиган идиш (манқал).

²⁸ қамар манзар — ой каби.

²⁹ шоҳид — гувоҳлик.

Бу кун Юсуф жамолини қилибдур Ҳақ санга бахшиш,³⁰
На бахшиш бахшиши давлат, на давлати мафхар.³¹

Сўзунг дурру жавохирдур кўнгуллар ганжина лойиқ,
На лойиқ лойиқи хисрав, на хисрав хисрави кишвар.³²

Шакардин тотлидур хулқинг, карамда хотиринг матлаб,³³
На матлаб матлаби маъдан, на маъдан маъдан жавҳар.³⁴

Зиҳи³⁵ давлатли ошиқким санинг бирлан қилур ишрат,
На ишрати ишрати жаннат, на жаннат жаннати кавсар.³⁶

Бу ҳуснинг шавқи—завқини кўнгул тўтилар топди,
На топди топди хуш лаззат, на лаззат лаззати шаккар.

Жамолинг нақшина Сайфи Саройи боғладим сурат,
На сурат сурати ҳасно,³⁷ на ҳасно ҳусни жонпарвар.

Хоразмий айтур, раҳматуллоҳ

Солди ниқоб чехрадин ул турк ховари,
Бўлди яна жаҳон юзи ойнатек ари.

Тун нафасина урди қуёшнинг шуъласи,
Тўлди анинг насими билан кўк мөхвари.

Қочти Хабаш чериги Адам қалъаси теба,
Чиқти эса уфқ қинидин субҳ ханжари.

Анқоси кўк Қофининг очти иккинчи бол,
Юлдуз таври³⁸ барчаси турди ори ери.

Дарёға чекти ой, садафтек кўрунмас ғавҳари,
Соҳилга тушти Зуҳроу тилади Муштари.

---

³⁰ бахшиш — бағишлиш.

³¹ мафхар — фаҳрланиш.

³² хисрави кишвар — мамлакат шоҳи.

³³ матлаб — талаб.

³⁴ маъданни жавҳар — жавҳар кони.

³⁵ зиҳи — яхши, гўзал.

³⁶ жаннати кавсар — жаннат булоғи.

³⁷ сурати ҳасно — ҳусн сурати.

³⁸ тавр — равиш, йўсун, навъ, одат, қилик.

Соқий, қадаҳни сун, даги қилғил равони ким,
Бўлди равона кўк уза хуршид соғари³⁹.

Ишрат била жаҳонни йигитликда хуш кечур,
Ким ҳеч кишига қолмади бу бевафо қари.

Дунё санга қолурму Сулаймонга қолмади,
Улким, анга мусаххар⁴⁰ эди дев ҳам пари.

Хоразмийнинг гар тани тупроқ бўлса ҳам,
Отин тири тутар жаҳон ичра сўзлари*.

Ул вазн ва қофия уза Сайфи Саройи айтур

Олтун қанотин очти эса субҳ шунқори,
Кўк кўлга ботти жумла кавоқиб қабутари.

Искандари Рум чиқиб тикса алам,
Бўлди кўруб азимат⁴¹ ани Шом лашкари.

Тўкти қирмизи қон, оқитиб чарх тосина⁴²,
Туннунг юрак томирин очиб, субҳ ништари⁴³.

Күшлар кўруб ҳавода ани бошлади равон,
Тилма—тилча ўғмакка Оллоҳу акбари.

Жаннат менгиз бездаса ул дам ўзин жаҳон,
Рақс урди ошиқона юруб чарх чанбари⁴⁴.

Бўстон ичинда турли чечак анжуман кўруб,
Раҳмат шароби бирла бўлуб масти ҳар бири.

Сунди пиёла лола қизил гулга гул ичиб,
Булбулга қарши очти жамолин яна тари⁴⁵.

Булбул муғаний бўлди навода тузуб нағма,
Наргисини уйгариб яна асир этти сажора.

³⁹ соғар — май қадаҳи; хуршид соғари — қуёш.

⁴⁰ мусаххар — забт қилинган, ўзига қаратилган, бўйсундирилган.

⁴¹ азимат — бирон ишни бажаришга қәсд қилиш.

⁴² тос — ичи чуқур лаган, тогора, жом.

⁴³ шиштар —

⁴⁴ чанбар(а) — банд, чамбарак, гардиш.

⁴⁵ тари(й) — 1. Янги, куврак. 2. Гузал, тоза.

Маъшуқа қомати киби турлук чечак ори,
Хуш қўлларим солиб солинур сарв ори бери.

Бўстон ичинда мушк сота бошлади сабо,
Тўлди жаҳон димогина гуллар муаттари.

Ул анжуман ичинда эдим, келди ногаҳон
Бир хуш ҳабибу мунтазири ушшоқ дилбари.

Қаддин кўруб ер ўпти анинг сарви бўстон,
Зулфи бирақти олама мушк ила анбари.

Айди: “Равон қасида фарра⁴⁶ қилиб бу кун,
Элткил анинг қотина ким ул дар мафхари⁴⁷.

Искандариянинг малики бўзлар аҳли жуд⁴⁸,
Ким хотами⁴⁹ замона, керак бўлса чокари⁵⁰.

Ҳамза⁵¹ юракли, эрдам эри Рустами замон,
Бу аср ичинда ўзларининг йўқ баробари.

Эй маъданি⁵² шижоату маҳдийи рўзгор⁵³,
Вой манбаи саховату иқбол манзари.

Сен ул ягона форс чобуксуворисан,
Бир ўқ билан йиқарсан урубон Азанқари.

Шатранжи баҳту нарди саодат санинг билан,
Ким ўйнади — утулдию bogланди шиштари.

Базминда тутти Зуҳро бу ушшоқ пардасин,
Соқий камар бўлуб санга тегручи Муштари.

Сайфи Саройи хидматина мадҳ ўқуб тўкар,
Баҳри аруз ичиндан олиб дурри жавоҳири.

⁴⁶ фарра — мағурланиш, бирор нарсага ортиқ берилиш орқасидаги беларволик, алданиб қолиш.

⁴⁷ муфахар —

⁴⁸ жуд — 1. Иньом, эҳсон. 2. Сахийлик, қўли очиқлик.

⁴⁹ хотам — бу ўринда: муҳр, тамға.

⁵⁰ чокар — хизматкор.

⁵¹ ҳамза — истовчи, орзу этувчи.

⁵² маъдан — кон.

⁵³ маҳдийи рўзгор — давр, замон бешиги.

Бўлди гарройи руҳу кўнгуллар муфарриҳ⁵⁴,
Кўрқли сифатларинг била девону дафтари.

Ба мадҳи ул қасидаға қилдим жавоб ким,
Тун зулфини кесарда тутуб субҳ ханжари.

Неча тузутса бод баҳори, абрү, мушк,
Неча чаманда бод, хазон қиласа заргари.

Ончага тегру эгу отин уза қолиб,
Сўзлансин эл тилинда жаҳоннинг диловари⁵⁵.

“Гулистони бит-туркий”дан**

Аввалғи боб

Ҳикоят

Бир сultonон бир асиrни ўlturmакка буюрди. Ул бечора тириклидан умидини кесиб, сultonға сўкди. Масалда келиб туур: ҳар ким жондан ал ювғай, не ким кўнгулда бўлса, тилина кетургай.

Шеър

Зарурат ҳолатинда ким қочарға тобмаса бир йўл,
Юруб қаршу али бирлан тутар эту қиличин ул.

Сulton сўрдиким: “У ўлумли киши не айтур?” Вазирлардан бири, оқил вазир айтти: “Сulton ёши узун бўлсун!”

Сulton муни эшилти эса, ёзуқундан кечиб, озод қилди. Ул вазирнинг душмани бир вазир бор эди. Ул айтти: “Бизим жинсимизга лойиқ дагил, сulton хизматинда ёлғон сўзламак. Ул ёзуқли сultonға сўкти, ярамас сўзлар сўзлади”.

Сulton ул вазирдан малул⁵⁶ бўлуб айтти: “Мунинг ёлғон сўзи сенинг тўғри сўзундан яхшироқ туур, анинг учунким, анинг сўзунинг биноси маслаҳат уза туур, дағи сенинг сўзунг биноси фийбат уза туур”.

Шеър

Фитна юзли рост сўздан бўл йироқ,
Маслаҳатли ёлғон андан яхшироқ.

⁵⁴ муфарриҳ – 1. Шодлантирувчи, кайфлантирувчи. 2. Ширин ва хуш исли дори.

⁵⁵ диловар – юракли, ботир, паҳлавон.

⁵⁶ малул – қайгули, хафа, ғамгин.

Оқил ул сўзни ўринда сўзлагай,
Ҳам жавобини муносиб кўзлагай.

Ким мухолиф бўлса султон сўзина,
Келтуур ул кўб балолар ўзина.

Ҳикоят

Бир султон ўз раияти молина зулм алин узатиб, жавр эта бошлади. Ҳалойиқ зулминдан мутафарриқ⁵⁷ бўлди эса, иртифоъи⁵⁸ вилоят нуқсон топти, хазина бўшалди, даги душман голиб бўлди.

Шеър:

Зулм қилса малик раиятга,
Ложарам мамлакат ҳароб бўлур.
Лутф душманға кўргузур бўлсанг,
Дўстлуқ шартин ул тамом қилур.

Бир кун бу султон мажлисинда “Шоҳнома” китобин ўқур эдилар. Ул ерга еттиларким, Заҳҳок мулкининг заволи нечук эрди, даги Фариидун мамлакатин не тариқа тутти.

Султон вазирга сўрдиким: “Фариудуннинг моли ва лашкари ул қадар кўб дагил эди, нечук анга мамлакат муқаррар бўлди?” Вазир айтти: “Халқ ани тилаб келиб мувоннат қилдилар. Ул даги карам кўргузуб султон бўлди”.

Халқнинг келмаги султон кўрки турур. Бас, сен не учун халқни тогитурсан, магар мамлакатни тарқ этиб кетмак тиларсан?

Шеър

Хуш кўр бу раиятниким, нафъи фаровондор,
Не ердаки султон бор, мунлар била султондор.

Яна вазирга сўрдиким: “Раиятнинг жамъ бўлмоқина сабаб не турур?” Вазир айтти: “Султони карим⁵⁹ керакким, халқ анга келгай, даги одилу мушфиқ бўлгай, ҳатто мамлакат эмин бўлуб қарор тутқай”.

Шеър

Ким зулм алин узатса, султон бўлурми, бўлмас,
Қўйларға қуврост⁶⁰ ҳаргиз чўпон бўлурми, бўлмас!

⁵⁷ мутафарриқ — бир—биридан фарқ қилган, сочилган, тарқоқ.

⁵⁸ иртифон — унумли, ҳосилдор.

⁵⁹ карим — қарамли, сахий, олийжаноб.

⁶⁰ қуврост — бўри.

Вазир насиҳати султонға хуш келмади. Вазирни ҳибсга буюрди. Бир неча кун кечти. Султоннинг қариндоши ўғли отаси мулкининг ҳиссасин талаб қилди. Ул қавмким, андан зулм кўруб эдилар, барча муунунг қатина келиб, тақвият⁶¹ қилдилар.

Алқисса, мулк ул золим элиндан чиқиб, буларға муқаррар бўлди.

Шеър

Ул маликким, доим элга ва улусқа куч қилур,
Оқибат мулкин алиндан бир қавий душман олур,
Кел, раият бирла сулҳ эт, ҳасмдан⁶² фориғ юри,
Чун раиятдур билурсан шоҳи одил лашкари.

Ҳикоят

Бир малик билан tengiz кўрмаган бир ҳалаб⁶³ қул кемага кириб ўлтурди. Ул қул чун tengiz кўрмаган, даги кема заҳматин чекмаган эди, таҳаммул⁶⁴ эта билмади, қатти ун билан йиғлаб титрамакка бошлиди. Не қадарким, лутф билан алдаб сўзладилар, фойда қилмади. Маликнинг хотири инган малул бўлди. Ул кемада бир ҳаким эр бор эди, келиб малик хидматина айтди: “Буйруқунг бўлса, ман ани сокин қилайин”. Айтти: “Фоят лутф бўлғай”. Ҳаким буюрдиким: “Тенгизга солинг!” Солдилар. Бир кез ботиб чиқди, иккинчи ботиб чиққанида сочиндан тутуб кема устуна кетурдилар. Ул қул икки али билан кема йибларина ёпишти, даги кириб бир ерда теб—тек ўтурди. Ҳакимнинг бу иши маликка фоят хуш келди, даги сўрдиким: “Мунда ҳикмат не?” Айтти: “Бу гарқ бўлмоқнинг меҳнатин тотмайин, кема роҳатининг қадрин билмайин эди. Эмди бу мусибатни кўрди, кема оғиятининг⁶⁵ қадрин билди”.

Шеър

Эй тўқ, кўзунга арпа ўтмаги⁶⁶ кўрунмас хуш,
Лекин меним оллимда иззатли мукаррамдур.
Аъроф эрур жаннат боғи сақар⁶⁷ аҳлина,
Ким аҳли жинонга⁶⁸ ул аъроф жаҳаннамдур.

⁶¹ тақвият — қувватлаш, ёрдам бериш.

⁶² ҳасм — душман.

⁶³ ҳалаб — ҳалаблик.

⁶⁴ таҳаммул — тоқат, сабр, чидам.

⁶⁵ оғият — соғлик, эсонлик., хотиржамлик.

⁶⁶ ўтмак — нон.

⁶⁷ сақар — дўзах.

⁶⁸ жинон — жаниат.

Ҳикоят

Бир золим ҳоким бир олим эрга сўрдиким: “Ибодатлардан фозилраки қайси туур?” Айтти: “Зуҳд⁶⁹ вақтин уюмоқ, то ул замон ичинда халқни озор қилмағайсен”.

Шеър

Кўрдум авло⁷⁰ вақт бир золим уюр,
Айттим ул фитна уюса яхшироқ.
Доим элга зулм ким қилса анинг,
Ўлмаги яхшироқ ҳаётиндан йироқ.

Ҳикоят

Бир султон ўғлина отасиндан кўб мол ва неъмат қолди. Карам алин очиб, сахо⁷¹ додин⁷² берди. Лашкарга ва раиятга фаровон мол ва неъмат бағишлади.

Шеър

Муборак ҳунардур жаҳонда карам,
Карамсиз вужуди эрур қул адам.
Улуғлуқ тиласанг сахий бўл, сахий,
Сахийни севар Ҳақ таоло, ахий.

Ул мажлисда бир жоҳил бек насиҳат бошладиким: “Бурунги султонлар бу неъматни саъй этиб маслаҳат учун қўюб турурлар. Бу ҳаракатни оз қилғилким, илайингда кўб воқеалар бор, дағи ортингда кўб душманлар бор!” Султон ўғли бу сўздан малул бўлиб айтти: “Сурунг бу қавводни!⁷³ Бир мен ичарман, бағишларман. Мен мунинг ҳориси⁷⁴ дегулманким емайин сақламага”.

Шеър

Эл етарда эйгулук қил, эй фалон,
Ким отинг қолғай жаҳонда жовидон.
Корун ўлди, қолди қирқ эв тўли ганж,
Ўлмади адли билан Нуширавон.

⁶⁹ зуҳд — художўйлик.

⁷⁰ авло — 1. Бурунги. 2. Яхшироқ.

⁷¹ сахо — саховат.

⁷² дод — адолат; маза.

⁷³ қаввод — қўшмачи.

⁷⁴ ҳорис — ер ҳайдовчи, деҳқон.

Иккинчи боб

ФАҚИР АХЛОҚИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Абдулқодир Гилоний* раҳматуллоҳи алайҳни кўрдум. Ҳарам ҳисорина юзуни қўюб айтур эрди: “Ё карим, ё раҳим, бу қулунгни бағишилагил. Ағар уқубатқа лойиқ эсам, қиёмат куни мени қўзсуз қўпорғилким, эйгулар назаринда хижил бўлмағайман”.

Шеър

Неча келса сабо ели саҳаргоҳ,
Юзум ерга суруб айтurmан Аллоҳ.
Унутмон бир нафас ҳаргиз сени ман,
Ангармисан бу қулни, эй ажаб сан.

Ҳикоят

Бир фақиҳ⁷⁵ ўғли отасина айтти: “Эй ота, бу мутакаллим воизларнинг кўркли ибодатининг асари ҳеч менга белгурмас, ул иллат биланким, феъллари қавлларина⁷⁶ мувофиқ дагилдур”.

Шеър

Элға дунё таркин ўргаткан фақиҳ,
Ақчалар ҳосил килиб олтун йигар.
Айтур ўзгага дағи тутмас ўзи,
Ложарам уйған анга йўлдан озар.

Шеър

Олимким, ул танаъум⁷⁷ издаб дароҳим олғай,
Итлатиб⁷⁸ ўз йўлин ул кимга далил бўлғай.

Отаси айтти: “Эй ўғлум, мужаррад бу хаёли ботил сўз билан носиҳлар тарбиятинднин юз қайтармоқ, дағи батолат йўлин тутуб, олимларни озгуналуққа нисбат қилмоқ, дағи маъсум фозиллар сұхбатини тарқ этиб, фойдалариндан маҳрум қолмоқ, ул қўзсузга ўхшарким, қаронғу кеча балчиққа тушуб айтур эрди: — Эй мусулмонлар, чароғни менинг йўлумда тутунгуз!

Бир хотун анга айтти: — Сен чароғни кўрмассан. Чароғ билан не кўргайсан?

⁷⁵ фақиҳ — фикҳ илмининг олими, диний ҳуқуқ билимдони.

⁷⁶ қавл — сўз, гап.

⁷⁷ танаъум — ноз—неъматлар ичидагаш, роҳатда яшаш.

⁷⁸ итлат — ерга урдирмоқ, ҳақорат қилдирмоқ.

Бас, олимлар мажлиси бazzоз дўконина ўхшар, нечукким, анда нақд элтсанг, қумаш олурсан, даги мунда иродат⁷⁹ кетурсанг, саодат элтурсан”.

Шеър

Олиб олим сўзин самъингда⁸⁰ тут бек,
Неча ким бўлмаса феъли сўзите,
Анинф қилса сўзина ҳар ким инкор,
Жаҳаннамда бўлур дойим ери нор⁸¹.

Олимлар дин давлати, ислом иззати дурур, даги имон аҳлин қоронгулуқтин чиқариб, ойдинлиққа кетуруб, тамуг ўтиндик халос қилиб, жаннатда Ҳақ дийдорина мушоҳада қилмаға сабаб бўлур.

Шеър

Хонақоҳ таркин уруб бир оқил эр лайлу наҳор⁸²,
Мадраса кунжинда⁸³ сажхода солиб қилди қарор.
Мен анга айттим: “Нечун ул хонақоҳ зоҳидларин,
Тарк этиб қилдинг фақиҳлар суҳбатини ихтиёр?”
Ул азиз айтти: “Алар сувдин филимини чекар,
Бу жамоат тутмоқ издар қандаким, бир ғарқ бор”.

Ҳикоят

Бир улув шайхқа сўрдилар: “Тасаввуфнинг ҳақиқати не турур?” Айтти: “Мундин бурунроқ бир тоифа бор эди, суратлари паришон, даги маънилари жамъ эди. Эмди бир қавм ҳосил бўлиб турурким, зоҳирлари жам, даги ботинлари паришон”.

Шеър

Бир ерда дагил келиб кетадур кўнглунг,
Хилватда анинг учун сафо⁸⁴ топмассан.
Кўнглунг туну кун бўлур эса Ҳақ бирлан,
Хилват ўтуруб даги эшик ёпмассан.

Ҳикоят

Бир солиҳ эр кўрди: минг ботмон тош кўтурган паҳлавонни, газаби келиб, оғзи кўпукланиб ўтурур. Сўрди: “Бунга не бўлубтур?” деб. Бир киши айтти: “Мунга фалон кимарса сўкти”.

⁷⁹ иродат – 1. қасд, ният, хоҳиш, истак. 2. Муридлик, берилиш.

⁸⁰ самиъ –эши туви, тингловчи, хабардор.

⁸¹ нор – ўт, олов; дўзах.

⁸² лайлу наҳор – кечаю кундуз

⁸³ кунж – бурчак.

⁸⁴ сафо – ёруғлик, равшанлик, хурсандлик, майшат.

Айтти: “Бу аблаҳ минг ботмон тошни кўтуур, дағи бир сўкунчни кўтура билмас”.

Шеър

Бу эрликда ўқунуб лоф уурсан,
Нечун бас нафсинга ожиз бўлурсан.
Дагил эрлик оғизга юмруқ урмоқ,
Эр эсанг қуй оғизга болу қаймоқ.

Ҳикоят

Бир фақиҳ эрнинг инган кўрксуз қизи бор эди, хотунлар ҳаддина етиб, молу жиҳоз ва неъмат билан ҳеч ким эрса ақди⁸⁵ никоҳина рағбат қилмас эди.

Шеър

Уздан⁸⁶ киши ёпунса эски або ярашур,
Кўрксуз келинга кўркли тўн кийдириб ярашмас.

Филжумла, зарурат ҳукми билан бир кўzsуз эрга ақди никоҳ қилдилар. Ул айёмда Ҳинд иқлиминдан бир ҳозиқ ҳаким келиб, илож қилиб, кўzsузлар кўзун очар эди. Ул фақиҳга айттилар: “Сен нечук күёкунгfi ул ҳакимга элтмассан?” Айтти: “Кўрқарман, даво қилиб кўзин очқай, дағи ул эр қизимни кўруб бўшагай”.

Шеър

Кўрксуз ақчининг эри кўzsуз керак,
Гар кўрап бўлса юзин, берур талоқ.

Ҳикоят

Бир ҳакимга сўрдилар: “Шижаат билан саховатдан қайси яхшироқдуур?” Айтти: “Ҳар кимда саховат бор, шижаат ҳожат дагил”.

Шеър

Келиб Баҳром гўринда ёзиб кетмиш муни котиб:
“Карам эли, яқин билким, қавий бозудан⁸⁷ ортуқдур.
Кечибдур Хотами Тойи ва лекин то абад оти
Халойиқнинг тилиндадур, карам бирлан бўлуб машхур”.

⁸⁵ ақд – боғлаш, тутиш.

⁸⁶ уздан – гўзал.

⁸⁷ қавий бозу – кучли билак.

ҚАНОАТ ФАЗИЛАТИНИ АЙТУР

Мисрда бир бекнинг икки ўғли қолди. Бири ул қадар илм ўқудиким, алломаи аср бўлди. Бири даги ул қадар мол йиғдиким, азизи Миср бўлди.

Бир куни ул бой қариндоши бу олим қариндошина ҳақорат кўзи билан назар қилиб айтти: “Мен салтанатқа еттим, даги сен бояги масканатда қолиб турусан”. Ул айтти: “Эй қариндош, анинг бекин шукр менга вожиб дуурким, анбиё меросин топтум, яъни илм — икки жаҳон кўрки. Даги сенга фиръавн ва Ҳомон ери, яъни Миср мулки”.

Шеър

Мени сен ул қаринча тек яқин бил,
Ким они йўл уза янчидан кечар фил.
Дагилман захм уручи элга занбур⁸⁸,
Эрурман масканат мулкинда мазкур,
Бу неъмат шукрини қилсан керак чўқ,
Киши кўнглун йиқарға одатим йўқ.

Ҳикоят

Ардашир Бобакон* сийратинда келиб турур бир араб ҳакимина сўрдиларким: “Бир кунда не қадар таом емак керак?” Айтти: “Юз дирҳам вазни кифоят дуур”. Айттилар: “Ул не қадар қувват қилғай?” Айтти: “...бу қадар емак сени аёғинг устича кўтумур ... даги не қадар мундан ортурсанг, сен ани кўтарурсаноқил емак ер — тирилмак учун, даги жоҳил тири(к)лар емак учун”.

Шеър

Емак тирилмак учундир, даги ибодат учун,
Бу тириликинг емак учун дагил дуур ёлғуз.

Ҳикоят

Бир яхши эр татар урушунда ёмон жароҳатли бўлди. Бир киши анга айтти: “Сенинг бу жароҳатинг давоси фалон хожа қотинда бор, бориб тиласанг бўлгайким, андан сенга бергай. Ва лекин ул хожани айтурлар: бухл⁸⁹ билан маъруф⁹⁰ эди, уйлаким:

⁸⁸ занбур — ари.

⁸⁹ бухл — баҳллик, қизғанчиқлик.

⁹⁰ маъруф — таниқли, билинган.

Шеър

Гар гунашни кезласа ўтмак бекин ул суфрада,
Кўрмагай йиллар кечиб кўз ул гунашни ерина”.

Андан ул мажруҳ эр айтти: “Анинг бекин кишидан ҳожат тиласам, бергай ё бермагай. Агар берур бўлса, фойда қилғай ё қилмагай”.

Шеър

Ҳожат тилама хасис эрдан,
Буғдой тамаъ қилма шўра ердан.

Нечукким, масалда айтурлар: мазаллат⁹¹ билан тири(к) юригинча, иллат билан ўлса яхшироқ.

Шеър

Туруш юзлининг алиндан егинча болу тар қаймоқ,
Кулач юзлининг алиндан олиб ҳанзал⁹² еса хушроқ.

Ҳикоят

Бир йил Искандария шаҳринда ёмғир ёғмади. Қаттиқ куроқлик бўлди, уйлаким халқнинг тоқати иони алиндин етиб, кўклар эшики ер уза боғланиб, дағи ер аҳлиниң фарёди кўкларга етиб турур эди.

Шеър

Қолмади ерда жонворким анинг
Чиқмағай кўкка оҳу афгони.
Сайл⁹³ бўлса керак халойиқнинг
Кўзлариндан оқиб юрак қони.

Ул шаҳарда бир маъруф муҳаннас⁹⁴ бор эди. Дўстлардан йироқ нечаким анинг васфин демак тарки адаб турур, аммо тақриб⁹⁵ ҳикоят учун сўзланди, дағи қоилнинг⁹⁶ ажзина⁹⁷ ҳамл⁹⁸ этмасинлар деб. Бу икки байт билан ихтисор⁹⁹ эттим:

⁹¹ мазаллат — хўрлик, хорлик.

⁹² ҳанзал — итқовун.

⁹³ сайл\сайел — оқучи, оқадиган, суюқлик; *маж.* май;

⁹⁴ муҳаннас — заиф, шармисор.

⁹⁵ тақриб — яқинлаштириш, яқинлик, тахмин.

⁹⁶ қоил\қойил — айтувчи, сўзловчи, гапиравучи; иқрор.

⁹⁷ ажзина (ажзо данми?) — тана аъзолари.?

⁹⁸ ҳамл — 1. Кўтариш, чидаб туриш. 2. Елкага кўтаришган юк.

⁹⁹ ихтисор — қисқартиш, қисқалик.

Шеър

Ул муҳаннасни ҳалок этса татар,
Хайр эрур, бил, ул татарнинг бу иши.
Хулланинг жисми¹⁰⁰ бикин бўлғай, неча
Сув анинг олтинда, устинда киши.

Оз далилдан кўб маъний ҳосил бўлур, дағи бир овуч чошнидан¹⁰¹ буғдой юки маълум дуур. Ул йил ул шахснинг кўп молу неъмати бор эди. Али овучи тор мискинларга олтун ақча улаштурди, даги мусофириларга суфратар тўкти, даги ул фақирларким, фоқадан¹⁰² жонлари бурунларина етиб турар эди, онларни даъват қилди. Онлар келиб менга машварат қилдилар. Рози бўлмайин айттим:

Шеър

Емас ит сарқитин келиб арслон,
Фор ичинда очин ўлар бўлса,
Ориф эр нафсина уюб кетмас,
Не қадар нафс анга жафо қилса.
Ул дагилдур фақир ким иттек,
Текма нокас эшикина келса,
Порсо билмагил сен ул эрни,
Олтун оқча дуо қилиб олса.

Ҳикоят

Бир фақир айтур: ҳаргиз замона жавриндан шикоят қилмадим, илло бир кун Куфа жомеина намоз қилмага кирдим. Кўнғлум тор эди, ул сабабданким, бошмоқим йўқ, ялин оёқ эдим, кириб жомеъ ичинда бир кимарсани кўрдумким икки оёқи йўқ. Тангри таоло берган неъматларина кўб турлу шукрлар қилдим.

Шеър

Не қадарким семиз эса бир ён,
ТАРРАДАН¹⁰³ кам кўрар ани тўқ эр.
Оч ёрли топиб биши шалғам,
Шишламиш қоз эти бекин хуш ер.

¹⁰⁰ хулланинг жисми – сарпонинг матоси.

¹⁰¹ чошни – маза; мазасини тотиб кўриш.

¹⁰² фоқа – камбагаллик, фақирлик, муҳтоҷлик.

¹⁰³ тарра – овқатга кўшиб ейиладиган кўкат.

Тұртінчи бөб

СУКУТ ФОЙДАСИ ИЧИНДА ТУРУР

Хикоят

Бир тожир ўғлин айтурлар күб турли илму ҳунар билур эди. Қачонким, олимлар мажлисінда үтурса, бир калима сўз сўзламас эди. Бир кун отаси айтти: “Эй ўғлум, сен дағи сўзлагил онларданким билурсан”. Айтти: “Кўрқарман, билмаганимдан сўргайлар, жавоб толмайин хижил бўлгайман”.

Шеър

Хонақоҳ эшикинда бир сўфи
Қабқабина урур эди мисмор.¹⁰⁴
Бир сипоҳи енгин тутиб айтти,
Отима наъл урғул, эй байтор.¹⁰⁵

Хикоят

Бир мўтабар олим бирла бир мулҳид¹⁰⁶ орасинда мубоҳаса тушти, ҳужжатлашиб, олим анинг билан чиқиша билмади, тарқ этиб кетти. Бир кимарса ул олимга айтти: “Мунча турли илм фазли билан бир динсиз малъун билан сўзлаша билмадинг?” Ул айтти: “Меним илмим Қуръон ва ҳадис ва машойих каломи турур. Ул буларға мұтакид¹⁰⁷ дегул ва рози бўлмас. Бас, менга анинг куфрин эшитмак не керак”.

Хикоят

Султон Маҳмуд* қуллариндан бир нечаси келиб, Ҳожа Ҳасан Маймандийга* сўрдиларким: “Бу кун султон сенга не айтти, фалон маслаҳатда?” Айтти: “Ул сизга дағи ўртукли қолмағай, эшитгайсиз”. Онлар айтти: “Сен вазири мамлакатсан, ул сўзниким, султон сенга айтқай, ани бизинг текинларга айтмоқ раво дегул”. Ҳожа Ҳасан айтти: “Ул эътиқод биланким билурсиз, кишига айтмоқ керакмаз, бас, нечун сўрасиз?”

¹⁰⁴ мисмор — мих, пона.

¹⁰⁵ байтор — мол доктори.

¹⁰⁶ мулҳид — ярамас, диндан қайтган.

¹⁰⁷ мұтакид — эътиқод қилувчи, қаттиқ ишонувчи.

Шеър

Килмади розин биликли ёр, фош,
Кетмасун деб шоҳ сирри бирла бош.

Ҳикоят

Санжор жомеъинда бир аблаҳ киши ҳар қун чиқиб кариҳ¹⁰⁸ ун билан мунглар эди, уйлаким эшигланилар сескана тушар эди. Жомеъ эяси эйгу сийратли, солиҳ бек эди. Тиламас эдиким, киши қўнгли андан оғриғай. Ул муаззинга айтти: “Эй азиз, бу жомеънинг қадимий муаззинлари бор, ҳар бирина беш олтун берурман. Сен ўн олтун олғил дағи бир ўзга ерга борғил”. Ул бу сўзга рози бўлиб, ул олтунни олди дағи кетти.

Бир муддатдан сўнгра бу муаззин ул бекни кўрди дағи дуо қилиб айтти: “Ё амир, меним билан ҳайф¹⁰⁹ эттиң, ўн олтун бериб, ул ердан кетардинг бу ергаким келиб туурман, йигирми олтун берурларким дағи бир ўзга ерга борғил деб. Мен рози бўлмон”. Ул бек бу сўзни эшигти дағи кулуб айтти: “Зинҳор олмағилким, элли олтунга рози бўлурлар”.

Шеър

Муаззин, яқин бил, жамоат мудом,
Сафосиз унунгдан бўлурлар малул.
Неча мунгласанг ул кариҳ ун билан
Бўлур хаста, ло—шак эшигкан кўнгул.

Ҳикоят

Бир муқрий¹¹⁰ бир масжид эшигинда ўтуруб, кариҳ ун билан қатти чағириб, Қуръон ўқур эди. Бир кимарса анга сўрди: “Мунда сенинг вазифанг не туурким, мунча заҳмат ичиндасан?” Айтти: “Вазифам йўқ, Тангри учун ўқурман”. Айтти: “Тангри учун ўқумагилким, диннинг иззатин кетарурсан”.

Шеър

Бу қўнгуллар сафосин ул нохуш,
Нафасинг беғумон яқин кетарур.
Бу тариқа ўқур эсанг Қуръон,
Унунг ислом равнақин кетарур.

¹⁰⁸ кариҳ — ёқимсиз.

¹⁰⁹ ҳайф — эсиз, афсус, аттанд; ҳайф эттинак — ачинмоқ, ҳайф кўрмоқ.

¹¹⁰ муқрий — қироат қўливчи, қори.

Б е ш и н ч и б о б

ИШҚ ДАФИ ЙИГИТЛИК СИФАТИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Бир зоҳидни кўрдум, бир маҳбуб муҳаббати билан гирифтор бўлур, маломат¹¹¹ кўруб, каромат чекиб, таркин урмади.

Шеър

Йўлунда бош ўйнаб жон таркин
Урубмен кўргали дилдор кўркин.

Маломат қилиб айттим: “Эй ёри азиз, ақли нафисингга не бўлдиким нафси хасисинг голиб келди”. Бир замон тафаккурга бориб айтти:

Шеър

Ажабми ишқ лажложи¹¹² суруб от,
Салотинни пиёда бирлан ўтса.
Кўруб ул шоҳиди раъно жамолин,
Дегул тонг зоҳид эр зуҳдин унутса.

Ҳикоят

Бир кимарсанинг кўнгли алдан кетиб даги жон таркин уруб, назари ҳалокат ерина тушуб турар эди. Оғзи таомдан, кўзи уйқудан кесилиб, не кундуз сабри бор эди, не кеча қарори. Бир күш бекинким тузоқقا тушмиш бўлғай.

Шеър

Васлина эришмакка недур, ажабо, тадбир,
Маъшуқа қотинда чун туброқ била олтун бир.

Анга ёронлари насиҳат бериб айттилар: “Эй дўст, бу хаёли мұхолдан¹¹³ ўзунгни чеккил. Неча сенинг кабилар бу дард билан мубтало бўлуб турурлар”. Ул ошиқи бечора нолаву зорий қилиб айтти:

Шеър

Қўй ўгут бермагил менга, эй ёр,
Чун иродат анинг алинда дурур.
Душманин ўлтурур баҳодур эр,
Дўстин ул ҳабиб қатл қилур.

¹¹¹ маломат – айб такиши, ёмонлаш, обрўсизлағтириш.

¹¹² лажлож – бир иш устида қаттиқ турувчи.

¹¹³ мұхол – мушкул, қийин, ақлга сигмайдиган.

Ул ёронларким, анинг ҳолина назари дағи рұзгорина шафқати бор эди, күрдиларким, насиҳат фойда құлмас. Мунунг ҳолин бориб ул мамдух¹¹⁴ назар маҳбуби жаҳонқа айттилар: “Хар күн бу майдонға бир йигит келур. Латиф сурат, зариф сийрат, ажайыб ва гаройиб сұзлар сұзлаб, тонғысқ ңұкталар¹¹⁵, күркли иборат билан андин әшитурмиз. Дағи ишқ савдоси бошинда, муҳаббат дафтари алинда, ошиқона ҳаракатлари бор”. Ул маҳбуб билдиким, ўзининг ошиқи туур. Отин сүрүб ул йигит қотина келиб, мулотафа¹¹⁶ билан муколама¹¹⁷ қилиб, айтти: “Эй йигит, не ердансан, отинг ким, санъатинг не туур, келишинг қандан?” Ул йигит муҳаббат тенгизина уйла мустағрақ¹¹⁸ бұлуб туар әдіким, сұзламакқа мажоли йўқ эди.

Шеър

Агар сабъя¹¹⁹ ривоят бирла Қуръон,
Үқусанг бир янгилмайин сен, эй жон.
Қачон күнглунгда қылса ишқ маскан,
Алифдан “бे”ю “те”ни билмагайсан.

Ул маҳбуб айтти: “Эй йигит, бизга нечун сұзламассан? Биз дағи фақирлар мұхіббимиз, балки фақирларға иродат¹²⁰ кетурууб, мурид бўлуб туурбиз”, деди эса, ул ошиқи содиқ муҳаббат куввати билан бошин кўтариб айтти:

Шеър

Келди киубон яна мени ўлтурса,
Ўлтурганина ўзи куюб келди магар”.
Даги муни айтти, жон таслим қилди.

Ҳикоят

Бир кимарсанынг йигит соҳибжамол хотуни қолмади дағи ул хотуннинг қари онаси эвда мутамаккин¹²¹ ўлтура қолди кобин¹²² иллати билан. Ул эр анинг чиркин мушоҳадасындан кутула билмайин мужоҳадасин¹²³ чекиб ўтурур эди. Дўстлариндан бир тоифа келиб мунга айтти: “Ул ёри азиз фироқиндан нечук

¹¹⁴ мамдух – мақталган.

¹¹⁵ ңұкта – нозик маъноли сұз, қизиқ, маъноси чукур сұз.

¹¹⁶ мулотафа – илтифот қымлоқ.

¹¹⁷ муколама – гаплашмоқ.

¹¹⁸ мустағрақ – гарқ бўлган, чўмган.

¹¹⁹ сабъя – етти.

¹²⁰ иродат – 1. Қасд, ният. 2. Муридлик, берилиш.

¹²¹ мутамаккин – яшовчи.

¹²² кобин – маҳр, калин (пул ёки моли).

¹²³ мужоҳада – тиришиш, гайрат қилиш.

кечарсан?” Айтти: “Ани кўрмак менга ул қадар қуч келмаским, онасини кўрмак куч келур”.

Шеър

Кетиб гул, булбулин нолон қўйди,
Ажал матлаб олиб сұбон¹²⁴ қўйди,
Келур яхши сунги¹²⁵ учин кўрарга,
Ёмон душман юзундан оқил эрга.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: йигитлик айёминда бир кимарсанинг ишқина кўнгул боғлаб эдим, ул сабабданким, юзи бадри латофат дағи ўзи кони малоҳат эди. Иssi тамуз¹²⁶ кунларинда бир кун эйла исси эдиким, бўғозни қурутуб, оғизни қайнатур эди. Башарият заифиндан кунаш иссисина тоқат кетурмайин бир девор кўлкасина илтижо қилиб, бу исси заҳмати мендан бир ичим сув билан ким дафъ эткай, деб боқиб ўтирур эдим. Ногаҳ ул эвнинг қоронғу даҳлизиндан бир ойдинлиқ кўрдум, уйлаким фасоҳатнинг тили анинг кўркли сифатлариндан ожиз эди. Соғингайсанким, қоронгу кечада тўлун ой туғди ё зулмат ичиндан оби ҳаёт чиқти. Ул маҳбуб алинда бир қадаҳ суккар шарбати қор билан қоришиб, миск ройиҳали¹²⁷ мовард¹²⁸ билан мамзуж¹²⁹ эди. Уйла қиёс эттимким, жамоли гулининг арақиндан бир неча қатра қадаҳқа томуб турур. Филжумла, шарбатни ул ҳабиб алиндан олиб ичтим даги умрни аввалдан ҳисоб эттим дағи бу икки байтни бадиҳа айттим:

Шеър

Ул кунаш юзга муборак фол эрур
Ким, назар қилса туруб ҳар субҳидам.
Хамр масти уйғанур ярим кеча,
Ишқ масти явми¹³⁰ маҳшар субҳидам.

Ҳикоят

Араб маликлариндан бир маликка Лайли ва Мажнун ҳикоятин айттилар, уйлаким Мажнун камоли фазл ва балоғат билан ошиқ ва девона бўлуб, ёзиларда ихтиёр инонин алиндан

¹²⁴ сұбон — катта илон, аждаҳо.

¹²⁵ сунг — найза.

¹²⁶ тамуз — ёзнинг энг иссиқ пайти, саратон ойи, июль.

¹²⁷ ройиҳа — ис, ҳид, бўй.

¹²⁸ мовард — бирон аралашманинг номи бўлса керак.

¹²⁹ мамзуж — аралаш.

¹³⁰ явм — кундуз, вақт.

биракиб юрур эди. Ул малик буюрдиким: “Мажнунни олиб келинг”. Бориб кетурдилар. Малик маломат қилиб айтти: “Бери кел, не нуқсон кўрдунг инсоннинг шараф нафсинданким, бориб ҳайвонлар феълин туттунг даги одамий ишратин тарқ эттинг?” Мажнун йиглади даги айтти:

Шеър

Раҳм этти кўруб мени анга ошиқу зор,
Ул ғоят ҳусн уза камолин кўрган.
Кескай алини турунж¹³¹ ерина, филҳол,
Тонг ални уза қамар ҳилолин кўрган.

Бу маънининг даъвосининг сидқи уза тануқлуқ бергай дағи айтқайлар эди: “Фазолиқуннал—лази—лумтуннани фиҳи” (Мени маломат қилганингиз — мана бу кишилар). Малик тиладиким Лайли жамолина мутолаа қилса, не суратда эмишким мунча фитналарга сабаб бўлиб турур. Буюрдиким Лайлини кетургайлар. Бориб, араб қабиласинда истаб, топуб олиб келдилар даги малик илайинда сарой саҳнинда турғуздилар. Малик суратина назар қилиб, бир шахс кўрдиким қора магин, заифандом¹³², маликнинг кўзина ҳақиқр кўрунди, ул сабабданким, ҳарамининг ўксук ходими ҳусн билан андан ортуқ эди. Мажнун фаросат билан билди дағи айтти: “Эй малик, Мажнун кўзининг даражасиндан Лайли жамолина назар қилмоқ кераксан, ҳатто мушоҳада сирри сенга тажаллий¹³³ қилғай”.

Соф эр билмас жароҳат оғрисин,
Дардни чеккан киши билур яқин.

Кўрмаган занбур¹³⁴ феълин не билур,
Ул билур ким захмин кўб еб турур.

Бўлмаса ҳолинг бизингтек, эй азиз,
Бил ҳикоятдур қотингда ҳолимиз.

Нисбат этма дардим ўзга дардина,
Туз тўкар ёрим жароҳат устина.

¹³¹ турунж — апельсин.

¹³² заифандом — кучсиз, заиф.

¹³³ тажаллий(и) — кўриниш, жилваланиш.

¹³⁴ занбур — ари.

Олтинчи боб

ҚАРИЛИҚ ДАФИ ЗАИФЛИК СИФАТИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Дамашқ жомеъи ичинда фақиҳлар билан баҳс қилур эдим. Бир йигит келиб айтти: “Орангизда ажам тилин билур киши борми?” Менга ишорат қилдилар. Айттим: “Хайрми?” Айтти: “Қотимиизда юз яшар киши бор, назъ ҳолатинда¹³⁵ турур. Ажам тили билан сўзлар. Биз билмасбиз, карам қилиб келсангиз, ул васият қилгай даги сизга хайр бўлгай”. Келиб хастани кўрдум, бу абётни ўқур эди:

Шеър

Тиладим бир замон қўрсам жаҳонни,
Дариго, бўлди кўзум бабаки¹³⁶ жас.
Бир—икки хуш нафас урмак тиладим,
Нафас йўли тутули бўлдум ахрас.¹³⁷
Жаҳон хонининг алвон неъматиндан
Беш олти луқма едим, айттилар: бас.

Бу сўзнинг маънисини арабча шомийларга айттим эса таажжуб қилдилар. Анинг учун умрундан даги таассуф емаги дунё ҳаётиндан айттим: “Нечуксан?” Айтти: “Не айтайим”.

Шеър

Бир кишининг тишин чекиб жарроҳ,
Чиқарур бўлса, бил, недур ҳоли.
Кел, қиёс эт, не бўлғай ул соат,
Тотли жон чиқса, қолса тан ҳоли.

Айттим: “Ўлум тасаввурни хаёлингдан кетаргил, негаким, мараз ҳосил эса ҳалокати куллийга¹³⁸ далолат қилас¹³⁹. Тонг била табиб изладим, келиб муолажа қилсун”. Айтти: “Ҳайҳот!”

Шеър

Хона бу назъ ичинда нола қилур,
Кўр, ўтачи анга даво берур.

¹³⁵ назъ ҳолати – ўлиш вақти.

¹³⁶ бабак – кўз қорачиғи,

¹³⁷ ахрас – соқов, гунг.

¹³⁸ куллий – катта; кўп; ортиқ даражада; умумий.

¹³⁹ далолат қилмоқ – белги бермоқ, курсатмоқ, билдиримоқ, унダメмоқ.

- Бўлди фосид¹⁴⁰ чун иътидоли¹⁴¹ мизож,
Не азимат¹⁴² асар қилур, не илож.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Диёри Бакр элинда бир оқ соқолли хожа мени эвина қўноқ әлтти. Моли кўб даги неъмати фаровон, бир соҳибжамол ўғли бор эди. Хожа бошладиким умрум ичинда мундан ўзга ўғлум бўлмиш йўқ турур. Ул қарши даги водий ичинда бир муборак хурмо агочи бор. Халойиқ бориб, зиёрат қилиб ҳожат тиларлар. Мен даги бориб, узун кечаларни қисқа қилиб, ул агоч аёқинда бош очиб, дуо қилиб, ҳожат тиладим. Тангри таоло менга бу ўғулни берди. Эшиттим ул ўғлон ёронларина айтур эди: “Тонг билан мен даги бориб ул агочқа ҳожат тилагайимким, отам тезрак ўлгай”. Отаси севунур. “Ўғлум оқил ва зийрак”, деб. Ўғли дам-бадам таъналар уурким, отам қариб мунуб турур деб.

Шеър

Кечар йиллар отанг турбасина бир
Келибан ўқимишинг йўқ такбир,
Отанга эйгулукни қилдинг эса,
Ани туткил тама ўғлингдан, эй пир.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: “Суҳбатимда бир йигит бор эди, қулач юзли, ширин сўзли, латиф сурагли, зариф сийратли, жаҳон қайгусиндан фориғ бўлуб озод юрур эди. Иттифоқ туштиким қатимиздан сафар этти. Бир неча йилдан сўнгра кўрдум: хотун олмиш, ўғлонлари улғаймиш, Нишоти гули сўлуб, муфаррихи айши талаф¹⁴³ бўлуб эди. Айттим: “Бу не ҳолат турур?” Айтти: “Ул вақт ўғлонлар отаси бўлдим, даги ўғлонлиқ қилмадим”.

Шеър

Қари бўлдунг, йигитликдан алинг юв,
Биларсанким, яна қайтмас оқар сув.
Йигитликни йигитларга қўюб кет,
Бу кун тонгда ужун кўб эйгулук эт.
Бичин вақти келиб буғдой етибтур,
Кўзунг оч уйқуданким, тонғ отибтур,

¹⁴⁰ фосид – бузук.

¹⁴¹ иътидол – мўътадиллик, ўрта даражада.

¹⁴² азимат – бирон ишни бажаришга қасд қилиш, кетиш, йўлга чиқиш.

¹⁴³ муфаррихи айши талаф – турмушнинг шодликлари тамом бўлиши.

Безаниб бир қари хотун тиши оз,
Бүяб сочин қароға күб қилур ноз.
Мен айттим: “Эй узун ёшли она, кел,
Етар, қисқа қил эмди хийладин ал,
Кесилди юк күтүрган куч белингдан,
Кетибдур нозук эрдамлар алингдан,
Билурсанким қилиб бир ҳийлани юз,
Белинг буқрулгани бўлмас яна туз,
Жамолинг боғи гулзори сўлубтур,
Узун умринг даги охир бўлубтур”.
Ул айтти: “Рост айттинг, эй йигит сен,
Нелайимким жаҳондан тўймайиб мен”.

Ҳикоят

Бир кун Рустам онасина қатти сўзлади. Анинг кўнгли оғриб, йиғлаб айтти: “Магар кичикликни унуттунгким улуғлуқ этарсан”.

Шеър

Онаси инжиниб Рустамга айтти:
“Аё кўрган ўзун ҳайбатли арслон.
Агар бўлса эди ёдингда ул кун
Ким, алимда эдинг бир яшар ўғлон.
Буқун бўйла менга жавр этмас эдинг
Ки, сен бир паҳлавон, мен бир қари жон”.

Ҳикоят

Бир баҳил тоҷирнинг ўғли хаста бўлди. Дўстлари келиб анга айттилар: “Маслаҳат ул дурурким, бу хаста учун Куръон ҳатм эткайсан ё бадали қурбон қилгайсан...” Бир замон андишага бориб айтти: “Қўйлар чўпон қотинда йироқ турур. Куръонни мен ўқигайим”. Бу сўзни эшитиб, бир ориф киши айтти: “Хатм этмакни анинг учун ихтиёр қилдиким, Куръон тил учинда даги олтун жон ичинда турур”.

Шеър

Кўни бўлса анинг тоатга бўйни,
Саодат тўнлуқин дойим тўқифай.
Вале бир ақча издасанг берур жон,
Ўқу “алҳамду” десанг, юз ўқифай.

ТАРБИЯТ ТАЪСИРИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Бир вазирнинг бир биликсиз ўғли бор эди. Ани элтиб бир олим қотина қўйдиларким, мунга тарбият қилғил. Ул тарбият баракати билан оқил бўлгай, деб. Бир муддат таълим берди. Қобили тарбият дегул эди. Тарбият таъсир қилмади. Айтти: “Муни отасина элтиб айтингким, бу оқил бўлмас ва лекин мени девона қилди”.

Шеър

Жавҳари асл улдуур қобил
Ким, анга тарбият асар қилғай.
Сайқал урса, очилмағай ҳаргиз,
Ул темурким, кўки ёмон бўлғай.

Шеър

Бир итни едди тенгизда ювса,
Чун бўлди ўш палидректур.
Исо эшакин Ҳижоз элтиб,
Кетурса яна ҳамон эшактур.

Ҳикоят

Бир олими фозил бир малик ўғлина таълим берур эди. Ҳадсиз жавр ва ҳисобсиз жафо қилиб, бир кун бу ўғлон отаси хизматина келиб, шикоят али билан номус ёқасин йиртти даги ҳолини арз этти. Султон устодини индаб йифриб айтти: “Ўзганинг ўғлонлариндан жаврунг меним ўғлум уза ортуқроқ турур, сабаб не?” Устоди айтти: “Аввал киши керакким, не сўзласа сафиш¹⁴⁴ қилиб, аслини билиб сўзлағай даги не ҳаракатким қилса, мавзун¹⁴⁵ бўлғай. Бу барча ҳалқ ўғлонларина керак, хосса малик ўғлонлари не сўзласалар даги не ишласалар, эл тилина тушар. Аммо авомнинг қавлина даги феълина ул қадар эътибор йўқ турур”.

Шеър

Журм¹⁴⁶ этса, қачон фақир андин,
Кимдур сўруб эшиткан хатони.
Султон минг ишинда бир янгилса,
Элдин уйла еткуурлар они.

Албагта, малик ўғлонларининг тазҳиби¹⁴⁷ ахлоқина ижтиҳод¹⁴⁸ ортуқрақ керак. Анданким, авом ўғлонларина бўлгай. Бу

¹⁴⁴ сафиш – саноқ, сон.

¹⁴⁵ мавзун – 1. Ўлчанган. 2. Комати келишган, чиройли.

¹⁴⁶ журм – гуноҳ, жиноят.

малик ул олимнинг ҳусни тақрирни¹⁴⁹ эшишиб, тарбиятини беканди даги хильъат ва неъмат бериб, жоҳу¹⁵⁰ мартабасин зиёдат қилди.

Шеър

Кичилиқда адаб ўгранмаган эр,
Улу бўлса, бил андан хайр келмас.
Эгулур ёш ағоч нечук тиласанг,
Кури эгри ағоч ўтсуз тузалмас.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: магриб мулкунда бир куттоб фақиҳин кўрдим: турш юзли, ачи сўзли, чиркин ҳулқли, ёмон тирликли, кўнгуллар озор қилинчи, оч кўзли кимарса эди. Даги суратин кўрган кишиларнинг айши талаф бўлур эди. Қуръон ўқуса, эшифтганларнинг кўнгли корарур эди. Даги ой юзли ўғлонлар даги зухра кўзли қизлар анинг жафоси элинда гирифтор бўлуб, кўркусиндан имконлари йўқ эдиким, кулгайлар ё сўзлашгайлар. Бирининг гул янокларина силлилар¹⁵¹ урур даги бирининг нозук аёқларина шиканжа¹⁵² қўяр эди.

Алқисса, эшиптимким анга бир бало келиб, ёмон ишга мансуб бўлуб, маҳкам уруб сурдилар даги куттобни бир солиҳ кишиига бердилар. Эйлаким ўзи ҳалим даги кўнгли салим эди. Чун ўғлонлар устундан ул бурунги муаллимнинг ҳайбати кетти. Эмди бу муаллимни малак сийратинда кўрдилар, бири—бири билан девсифат бўлдилар. Бу муаллим ҳилмина¹⁵³ эътимол қилиб, илмни тарк эттилар. Аксар авқотларин туруб ўйнамоқ билан кечуур әдилар. Даги дуруст лавҳаларин бири—бирининг боши устунда ушаттилар.

Шеър

Муаллим бўлмаса ҳайбатли, эй ёр,
Сақолиндан тутуб ўғлонлар ўйнор.

Бир неча кундан сўнгра ул масжид эшикиндан кечдим. Кўрдум: аввалги муаллимнинг кўнглин хуш этиб, бурунги ерина кечуурб туурлар. Мужаррад ани кўрмак билан малул бўлуб, “ло ҳавл” деб айттим: бу иблисни нечун малоика уза муаллим қўюб дурурлар. Бир қари жаҳон кўрган эр эшишиб, кулуб айтти: “Эшиктанинг йўқмиким айтиб туурлар:

¹⁴⁷ тазҳиб — зарлаш, олтин суви юргизиш, олтин билан нақш бериш.

¹⁴⁸ ижтиход — тиришиш, ғайрат кўрсатиш, янгилик излаб топиш.

¹⁴⁹ тақрир — қарор бериш.

¹⁵⁰ жоҳ — мансаб, амал.

¹⁵¹ силли — шапалоқ.

¹⁵² шиканжа — қийноқ, азоб, уқубат.

¹⁵³ ҳилм — юмшоқлик, мулоимлик.

Шеър

Бир ўғлин бир малик мактабга берди,
Мурассаъ¹⁵⁴ эрди олтун лавҳи нақши.
Муни лавҳинда ёзди котиб аввал,
Ота меҳриндан устод жаври яхши”.

Хикоят

Шайх Саъдий айтур: бир фақир эвдаши юклу эди. Муддати етти. Дағи бу фақирнинг умрунда ўғли бўлмиши йўқ эди.

Айтти: “Тангри таоло агар менга эр ўғил берса, бу устумдаги хирқамдан ўзга неким бор эса, фақирларға шукrona бўлсун”. Иттифоқо хотини эр ўғлон топти. Бу фақир ул ваъданинг шартина вафо қилди. Суфра барақти, турли—туман неъматлар тўқти. Ёронларина ўғлиннинг шукronасин едурди. Бир неча йилдан сўнгра келдим, ул фақирнинг маҳалласина етиб, анинг ҳолин нечук эмиш деб сўрдум.

Айттилар: “Волий ҳибсинда ётур”. Айттим: “Сабаб не турур?” Айттилар: “Ўғли ҳам ичиб, уруш этиб, киши ўлтурууб, шаҳардан қочди. Ул жиҳатдан отасин тутуб, алин, аёғин оғир занжир билан боғлаб ҳибсга бирақтилар”. Айттим: “Бу балони ул Тангридан ҳожат тилаб топти”.

Шеър

Ул ўғлоннинг отаси бу балони ўз тилаб топти,
Туну кун беслади¹⁵⁵ қуштек, кийик бекин тургунча.
Онаси тўқуз ой ўн кун кўтарди хайри бўлғай деб,
Йилон топса эди яхши ул ўғлонни тугурғунча.

Хикоят

Шайх Саъдий айтур: бир бой кишининг ўғлин кўрдум, отаси қабри уза ўттурууб, бир фақир ўғли билан мунозара қилиб айтур эди: “Отам турбасининг сандуқи уза алвон нақш қазилмиш дағи олтун билан хатлар ёзилмиш, фарши кўқ мармар, кирпичлари фирзуза дағи сенинг отангнинг гўри бир неча жик кирпичдан дағи бир неча ович туброқ устуна тўқуб туурлар”. Ул фақир ўғли бу сўзни эшишиб айтти: “Тек ўтурким, сенинг отанг оғир тош остиндан тебрангунча, керак меним отам жаннатга кирмиш бўлғай”.

Шеър

Эшакнингким юки бўлса юнгулрак,
Юрур роҳат билан дойим било—шак.

¹⁵⁴ мурассаъ — 1. қийматли тошлар билан безатилган. 2. Шеърда икки мисрадаги сўзларнинг ҳар жиҳатдан бир—бирига мос ва оҳангдош бўлиб келиши.

¹⁵⁵ бесламоқ — парвариш қилмоқ.

Саккизинчи боб

СУХБАТ АДАБИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикмат

Мол умр роҳати учун дурур дағи умр мол жамъ этмак учун дегул. Бир оқилдан сўрдилар: “Давлатли ким дурур дағи давлатсиз не дурур?” Айтти: “Давлатли улким, еди дағи едуруди, аммо давлатсиз улким, мутафарриқ¹⁵⁶ мол жамъ этти, емайин қўйди, кетти”.

Шеър

Харж этиб умрин, йигиб олтун—қумуш улким емас,
Орттурадур молу мулкин ҳеч ўлғайман демас.
Дарду ҳасрат бирла ўлса устуна қилма намоз,
Ул кишиким, охиратнинг қайғусин ҳаргиз емас.

Ҳикоят

Мусо алайҳиссалом Корунга насиҳат қилур эдиким: (арабча) “Худо сенга эҳсон қилгандек эҳсон қил. Ул эшииттингким, анинг оқибати не бўлди?”

Шеър

Эй фарра бўлған молина бўлур вужудунг кал—адам,
Ҳасрат билан элтур сени ерга бу динору дирам.
Дунё матоиндан тилар бўлсанг таматтубу¹⁵⁷ олмага,
Кўргуз халойиққа сахо чун Ҳақ сенга қилди карам.

Араб масали дурур: бағишлиғил даги миннат этмагил, анинг учунким фойдаси сенга қайтур.

Ҳикмат

Икки киши фойдасиз ранж чекти даги тухумни шўра ерга ёкди. Бири улким, мол йиғди дағи емади; иккинчи улким, илм ўқиди дағи амал қилмади.

Шеър

Сўзунг бу дуурки, мен фалон олимман,
Чун йўқ амалинг яна ҳамон жоҳилсан.

Мунунг масали ўшул эшакка ўхшар: билмаски, юки ўтунмидур ё дафтар.

Ҳикмат

Уч нима доим қолмас: бири — тижоратсиз мол, иккинчиси — баҳссиз илм, учунчи — сиёсатсиз мулк. Аммо ёмонларга раҳм

¹⁵⁶ мутафарриқ — бир—биридан фарқ қилган, сочилган.

¹⁵⁷ таматтубу — баҳраланиш, фойдаланиш.

қилмоқ, эйгуларга жавр этмак бўлур даги золимлардан афв этмак фақирларга зулм қилмоқ бўлур.

Шеър

Ёмонга эйгулук қилсанг, сунуб қул,
Алингдан давлатинг олмоқ тилар ул.

Насиҳат

Не сиррингум бор дўстларингга демагил! Не билурсанким бир вақт душман бўлгайлар, надомат емагил. Дағи не ёмонлиқум қила билур бўлсанг, душманига қилмағил! Не билурсанким, бир кун дўст бўлгай дағи не розинг бўлса ким эрса қотинда очмағил.

Шеър

Сиррингни кўнгулда сақлағил бек,
Мушфиқ сенга йўқ жаҳонда сентек.
Айтма деб ани кишига айтма,
Турмаским, ани эшитса теб—тек.

Насиҳат

Қачонким душман қаттиқ заиф бўлса, дўстлуқ кўргузур. Анинг мақсуди мундан ортуқ дегулким, душманлигин қавий¹⁵⁸ қилур. Вақтиким, дўстларнинг дўстлуғина иътимол¹⁵⁹ бўлмагандা, душманларнинг ёлғон дўстлугиндан не ҳосил бўлгай. Дағи ҳар ким душманининг кичисин саҳл¹⁶⁰ кўргай, анга ўхшарким, оз утни сўндумрайни қўюб кеткай.

Ҳикмат

Ул кишиким душманлар билан сулҳ қилур, дўстлари андан озор бўлур.

Шеър

Алинг юв ул мунофиқ дўстданким,
Юруп душманларинг бирлан бўлуб ёр.

Насиҳат

Ул ишким олтун била биткай, анинг учун жонни хатарга қўймоқ керакмас.

Насиҳат

Душманни ожиз кўруб раҳм этмагилким, қачон қодир бўлса, сенга раҳм этмас.

Насиҳат

¹⁵⁸ қавий — .кучли, қувватли.

¹⁵⁹ иътимол — таяниш, суюниш.

¹⁶⁰ саҳл — осон, енгил.

Хаддан ошыңа ғазабланмоқ ваҳшат кетурур. Дағи вақтсиз лутф күргүзмақ хайбаг кетурур. Ул қадар қағтилиқ этмагилким, сендаң түй-ғайлар. Ул қадар юмшоқ бўлмагилким, сени аёқ остинда кўйғайлар.

Ҳикмат

Қачонким душманинг ҳийласи туганса, дўстлик силсиласин тебратар дағи ул дўстлуқ билан уйла ишлар этарким, ҳеч душман ани қила билмагай.

Йилон бошин душман али билан янчгилким, икки кўркли ишдан холи дегул. Агар ул ғолиб келса, илон ўлтурдунг, вагар бу ғолиб бўлса, душмандан қуртулдунг.

Ҳикмат

Ҳар ким ўзиндан олим билан мубоҳаса қиласа, ҳатто билмагайларким олим дурур ва лекин жоҳиллиги маълум бўлур...

Ҳикмат

Арслон билан панжа тутмоқ дағи қиличқа юмруқ урмоқ оқиллар иши дегул.

Ҳикмат

Эрдамсизлар эрдам эйасин кўра билмас, нечукким, бозор итлари ов итларин тиламас, йироқдин фавро қилур, яқин келмас.

Ҳикмат

Бўғуз балоси бўлмаса эди, қуш гузоққа тушмагай эди, сайёд дағи тузоқни курмагай эди. Ҳакимлар емакни кичик ерлар, обидлар ярим қорин, зоҳидлар садди рамақ¹⁶¹, қарилар ҳаттал—арақ¹⁶², йигитлар кўтрулча табақ, қаландларлар ҳар бири тўрт чаноқ¹⁶³.

Ҳикмат

Хотунлар била машварат қилмоқ мусибат кетурур, дағи фосиқларга саҳоват қилмоқ маъсият бўлур.

Ҳикмат

Жавҳар балчиққа тушса, бурунғи бекин нафис турур. Фубор кўкка чиқса, бояги бекин хасис¹⁶⁴ дурур. Дағи тарбиясиз истеъодод ҳайф турур, дағи тарбият гайр аҳлина зоеъ турур. Кулнинг олий нисбати бор, анинг учунким, жавҳари улвий¹⁶⁵ дурур нор ва лекин ўз нафсинда ҳунари йўқ, мартабаси тупроқ билан тенг дурур. Шакар қиммати ўзундан дегул, анинг хосиятиндан дурур.

¹⁶¹ садди рамақ — жон чиқишининг олдини олиш учун.

¹⁶² ҳаттал—арақ — тер...

¹⁶³ чаноқ — 1. Узангининг икки учига ўрнатилган нарса. 2. Кичик тоғора. 3. Тегирмон чаноги. 4. Гўза чаноги.

¹⁶⁴ хасис — нокас, назари паст; хайрсиз.

¹⁶⁵ улвий — юқоридаги, юксакликдаги.

НОМА ЖАНРИ ТЎҒРИСИДА МАЪЛУМОТ

Нома жанри узоқ тарихга эга. *Нома* сўзи “хат, мактуб” маъноларини билдиради. Номанинг илк кўринишлари Ўрта Осиё тарихида ёзма шаклда пайдо бўлмасдан илгари, буюмлар воситасида ҳам ифодаланган. Бунга мисол сифатида скифлар шохи Иданфризнинг эронийларга юборган буюмлар — камон ўқи, бақа, сичқон ва қушдан иборат ўзига хос “хат”ини эслаш кифоя.* Бундай “хат”ларнинг тарихи жуда қадимийdir.

Номанинг илдизларини яна ҳалқ оғзаки ижодида кўрамиз. “Алпомиш” достонида номанинг илк намунаси бор. Қалмоқлар юритида қолган Барчин ўзининг nocturne аҳволини баён этиб, Ҳакимбекдан ёрдам сўраб, унга нома ёзади ва бу номасини ўнта навкар орқали юборади. Маҳмуд Кошфарий “Девону лугатит—турк” асарида *ирқиши* сўзини изоҳлар экан, “мактуб, нома маъносида ҳам кўлланади” (I жилд, 17—бет), деб изоҳ беради. Шунингдек, Маҳмуд Кошфарий “*қўшуғ*” сўзига изоҳ берганда ҳам, лирик қаҳрамон Туркхон хотунга нома йўллаб, ходими хизматга тайёр эканини билдиради (Iжилд, 357—бет). “Кутадғу билиг”да Кунтуғди элиг тоғдаги форда зоҳидона ҳаёт кечираётган Ўзғурмишга мактуб юбориб, у билан учрашиб, суҳбатлашишини ихтиёр қилганини ёзади. Кунтуғдининг бу хати ҳам нома жанрининг бир кўринишидир.

Нома жанридан маълум тарихий воқеалар жараёнида ҳам истифода этилган. Милоддан олдинги 111 асрда Марказий Осиёда ҳукмдорлик қилган Ботир тангрикутнинг Хитой маликасига ёзган мактублари ва маликанинг Ботир тангрикутга ёзган жавоблари маълум.

Нома эски ўзбек тилида *бидургулук* сўзи билан ҳам ифодаланган. “Ўғузнома” достонида Ўғуз хоқон барча элларнинг ҳукмдорларига билдургулук, яъни нома юбориб, бўйсунишни ва ўлпон тўлашни талаб этади. Шу тариқа маълум эҳтиёжлар туфайли пайдо бўлган хабарни ифодалаш шакллари ҳам номанинг шаклланишига асос бўлган бўлиши мумкин. Иккинчи гомондан эса, форс—тожик адабиётидаги нома жанри ҳам ўзбек адабиётидаги илк номанинг шаклланишига таъсир этгани шубҳасиздир. Форс адабиётида номачилик узоқ тарихга эга. XI асрда яшаган Фахриддин Гургонийнинг “Вис ва Ромин” достонида нома жанрининг мукаммалроқ намунасини кўрамиз. У “Вис ва Ромин” достонида маъшуқа Вис Роминга юборган ўнта нома келтиради. Бу номалар севги ва ҳижрон азобларига тўла мактублардир. Бу ўнта номани Фахриддин Гургоний “Даҳнома” сарлавҳаси остида беради.

Кейинчалик Авҳадий (1274—1338)нинг тугал нома жанри сифатида яратилган “Даҳнома”си юзага келди (1306—07

йилларда). Асар қайси манбалар асосида яратилганини Авҳадий кўрсатмаган. Асар тузилиши, образлар тизими билан оригинал. Авҳадийдан кейин “Даҳнома” ёзиш анъанага айланади. Милодий 1322 йили Хожа Имодиддин Фақиҳ Кирмоний “Муҳаббатномаи соҳибдилон” ёки “Даҳнома” асарини ёзди. Бу асар ҳам ўнта номадан иборат. Номаларда муаллиф севги ҳақидаги қарашларини саккизта ошиқ—маъшуқлар ҳақидаги қисқа ривоятлар билан изоҳлайди. Булар — “Варқа билан Гулишоҳ”, “Вис ва Ромин”, “Вомик ва Узро”, “Хусрав ва Ширин”, “Рубоб ва Даф”, “Бишр ва Ҳинд”, “Юсуф ва Зулайҳо”лардир. XIV аср охириларида ҳам Кирмонийнинг ўғли ибн Имод ҳам “Даҳнома” асарини яратди. Хуллас, XIV асрда учта “Даҳнома” яратилди. Авҳадийнинг “Даҳнома”си кейинги “Даҳнома”лар учун асос бўлган. Мазкур маълумотлардан шундай фикрга келиш мумкинки, Хоразмий, қолаверса, Олтин Ўрда адабий муҳити мазкур форсча нома жанридан яхши хабардор бўлган. Муҳаммад Ҳўжабекнинг Хоразмийга қаратса “Очунда порсий дафтарларинг бор” деган гапи юқоридаги фикримизга асос бўлади*.

Хоразмийнинг “Муҳаббатнома” асари

Шоирнинг исми маълум эмас. “Муҳаббатнома”нинг бир неча ўрнида “Хоразмий” тахаллуси учрайди. Шоир тўғрисидаги баъзи маълумотларни асарнинг ўзидан топиш мумкин. “Муҳаббатнома”дан маълум бўлишича, Хоразмий бу асарини Олтин Ўрда хони Жонибекнинг (1342–1357) қўл остидаги ҳукмдорлардан бўлган Муҳаммад Ҳўжабекнинг таклифи билан 754 (милодий 1353) йили ёзган.

Хоразмий тахаллусли шоирлар Навоийнинг “Мажолис уннафоис”идан ўрин олган. Биринчи мажлисда иккита Хоразмий тўғрисида маълумот беради. Аммо Олтин Ўрда адабий муҳитида ижод қилган Хоразмий ёки бошқа шоирлар тўғрисида маълумотлар тазкиралардан ўрин олмаган. Чамаси, бунга Олтин Ўрда адабий муҳитининг, Мамлуклар давлатига қўчгандан кейин ҳам, Мовароуннахр ва Хурросон давлатлари билан маданий—адабий алоқаларнинг биро оз сусайгани бўлса керак.

“Муҳаббатнома”нинг ёзилган жойи тўғрисида сўз кетганда, Сирдарё бўйидаги Сифноқ шаҳрида яратилгани айтилади. Бунга асос сифатида асардаги:

**“Муҳаббатнома” сўзин мунда айттим,
Қомуғин Сир яқосинда битидим**

деган мисралари олинади. Асар, Хоразмийнинг берган хабарига қараганда, бошқа шаҳарда тутатилган бўлса керак.

Биринчи номадаги қўйидаги байт асарнинг Олтин Ўрда пойтахти Сарой шаҳрида тугатилганига ишора қиласди:

*Саройидин борди Чин—Мочинга човинг,
Қиё боқсанг, бўлур арслонлар овинг.*

Бу байт яна Хоразмий Олтин Ўрда адабий муҳитидан ташқарида — Мисрда ташкил топган Мамлуклар давлатида ҳам шуҳрат қозонганига ишора қиласди. Эҳтимол, Хоразмий Сарой шаҳрига бориб, ўша ерда “Муҳаббатнома”ни тугатгандан сўнг, Мисрга кетиб, Мамлуклар давлатида яшаб қолган бўлиши мумкин. Бу фикрга далил сифатида қўйидаги маълумотни келтириш мумкин:

Саъдий “Гулистон”ининг Сайфи Саройи томонидан қилинган таржимаси маълум. Шу қўлёзма таркибида Сайфи Саройига замондош шоирларнинг шеърлари ва Сайфи Саройининг ўша шоирларнинг шеърларига берган жавоблари бор (мазкур мажмууда ўша шеърлар “Сайфи Саройи” бўлимида берилган). Ана шу шеърлар орасида Хоразмий тахаллусли шоирнинг газали мавжуд. Газалнинг руҳи, услуби “Муҳаббатнома” таркиbidаги газаллар билан бир. Бундан шундай холосага келиш мумкинки, “Муҳаббатнома” билан ўша газалнинг муаллифи бир ижодкордир.

Хоразмий “Муҳаббатнома”ни ёзгунга қадар ҳам етук шоир сифатида эътироф этилганини асарнинг ўзидан англаш мумкин. Хусусан, ўзбек адабиёти учун тамомила янги жанрдаги асарни яратишни ҳукмдор Муҳаммад Ҳўжабек Хоразмийга топширгани ҳам фикримизнинг исботидир. Хоразмий ўзбек ва форс тилида маҳорат билан ижод қилганини “Муҳаббатнома” таркиbidаги маснавий, газал, китъя, фард каби қатор жанрлар кўрсатиб туради.

Хоразмийнинг “Муҳаббатнома”си ўзбек адабиётида номчиликнинг кейинги тараққиёти учун замин бўлди.

“Муҳаббатнома”

Улуқ Тангрининг отин ёд қилдим,
“Муҳаббатнома”ни бунёд қилдим.

Ики ёқту гавҳар оламга берган,
Муҳаббат ганжини оламға берган.

Фалакнинг дафтаридин тунни юған,
Жаҳон бунёдини су узра қўйған.

Ети қат зарнигор айвони ми(й)но¹,
Яратти олти кунда Ҳақ таоло.

Ҳаво узра берур шунқорға куни,
Тўлун ойдаг қилур бир қатра суни.

Анингким ол энгига менг яратти,
Бўйи бирла сочини тенг яратти.

Қаро тупроқтин сунбул яратти,
Тиконлар орасинда гул яратти.

Қатиқ тоштин қилур гавҳарни пайдо,
Куруқ найдин қилур шаккарни пайдо.

Ер узра қудрати дарё яратти,
Садафтиң лаълию² лола яратти.

Ариг гулни арининг эши қилди,
Сабо елин чаман фарроши қилди.

Булутлар филдаг кўкраб юурурлар,
Қайу ерга буюрса су уурурлар.

Борур ерим сингак³ элгина сотур,
Ким ул Намруднинг* мағзин ушатур.

Қилур елни Сулаймоннинг буроқи
Ким, ул елдур жаҳоннинг тумтароқи.

Берур қўй кутмаса Мусоға шўбон,
Қилур Юсуфни Миср элида султон.

Қилур Айюбни меҳнат била ер,
Тақи ўт ичра Озар* ўғлини асрар.

Қуёшни қилди Исо фарқина⁴ тож,
Мұхаммад Мустафоға берди меърож.

¹ ми(й)но — шиша, май шишиаси; кўкимтири, ҳаво ранг; сир, нақш.

² лаъл — қизил рангли тош.

³ сингак — чивин, пашша.

⁴ фарқ — бошнинг тепаси.

Мұхаммад анбиёға шоқ бўлди,
Мұҳаббаттин Ҳабибуллоҳ бўлди.

Мұхаммаддин мұҳаббат бўлди пайдо,
Мени мундоқ мұҳаббат қилди шайдо.

*Аввал кўрушгонин айтур **

Тун оқшомким кўрунди байрам ойи,
Мұхаммад Ҳўжабек давлат хумойи.

Буюрди урга шодурвон⁵ урулди,
Қадаҳ келтурдилар мажлис қурулди.

Хусайний* пардаси узра тузуб соз,*
Муғанний бу газални қилди оғоз.

Ғазал

Чи маҳ руйи* ту, эй сарви сарафroz,
Ки мемонад би рўят гул даҳанбоз.*

Ба ёди қоматат мебўсамаш пой,
Ниҳолероки мебинам сарафroz.

Бадан монад туро дур баногўш,
Ки гардад зуҳра бо хуршид ҳамроз.*

Хати сабзат бирезад жаъди мушкин,
Чу тўтибаччаи дар чангали боз.

Чи монандбо лабат ҳар лаълу ёқут,
На дар ҳар хотаме мебошад эжоз.

Ту бо мо то тавони ноз мекун,
Ки хуш бошад зи ёри нозанин ноз.

Каманд афкан чу зулфат ҳиндие нест,
Чу чашмат тез турки новак андоз.

Ту султони сарири мулки ҳусни,
Ба мо бечорагон гоҳ гоҳ пардоз.

---

⁵ шодурвон — соябон, чодир.

Гулистон қай бувад холи зи булбул,
Жамоли рўйи хубон бе назар боз.

Хушо рўзеки Хоразмий бимолад,
Қадамхоҳи туро бар дийдаҳо боз.

Баёни воқиии айтур

Табассум қилди, айди: “Эй фалони,
Кетургил бизга лойиқ армуғони.

Кўнгул баҳринда кўп гавҳарларинг бор,
Очунда порси дафтарларинг бор.

Муҳаббат нардини кўплардан уттунг,
Шакартек тил била олами туттунг.

Тиларменким бизинг тил бирла пайдо,
Китоби айласанг бу қиши қотимдо.

Ким уш елтек кечар айёми фоний,
Жаҳонда қолса биздин армуғони”.

Қабул қилдим, ер ўптум, айдим: “Эй шоҳ!
Эшикинг тупроғи давлатли даргоҳ.

Кучум етмишча кўп хизмат қилойин,
Жаҳонга неку отингни ёйин.

Бу кун тонгқа текин май нўш қилгин,
Бадиҳа бу ғазални гўш қилгин”.

Fazal

Юзунгни кўрдум, эй жон байрам ойин⁶,
Мунунг шукронаси қурбон бўлойин.

Агар кун туғмаса ҳам ёқту⁷ қилғай,
Юзунг нури бу дунйининг саройин.

Гар Афлотун сенинг ишқингда тушса,
Берур елга қамуқ тадбиру ройин⁸.

⁶ ойин – расм, одат, қилиқ, тарз, мисол; *байрам ойин* – байрам мисоли.

⁷ ёқту – ёғду, нур.

⁸ рой – фикр, қарааш ҳинд подшоҳларининг унвони.

Шакартек тил била тўти тилингиз,
Неча кўп сайд этар жонлар ҳумойин⁹.

Саодат бирла баҳт икиси бичти,
Бўйингизга латофатнинг буқойин.

Ижозат берсангиз тонг ёқтуситеқ,
Жаҳонга ҳуснунгуз жонни ёяйин.

Сиза теб келди, Хоразмийни асранг,
Ким асрарлар қамуқ шаҳлар гадойин.

Маснавий

Дависқинча газал шаҳ гўш қилди,
Манго хильъат¹⁰ киюриб қўш тутти.

Бир оз кечти доғи мажлис исинди,
Қадаҳ жаврулди—ю, май бошқа минди.

Яна фурсат била бўлдум маҳални,
Ўқудум хизматинда бу ғазални.

Ғазал

Яротқон ким тан ичра жон яротти,
Сени кўрклуклар узра хон яротти.

Қуёш янглиғ юзунгизни ёрутти,
Фалактек бизни саргардон яротти.

Халойиқ қибласи бўлди жамолинг,
Ўшал кунким сени яздон¹¹ яратти.

Тўлун ой таъбия¹² су* узра қилди,
Ой ичра гунчай хандон яротти.

Жамолингни жаҳонга жилва қилди,
Мени ул сурата ҳайрон яратти.

Эшиттинг эрса* Юсуфнинг жамолин,
Сени ҳусн* ичра сад чандон яротти.

⁹ ҳумой – афсонавий қуш, давлат қуши.

¹⁰ хильъат – ҳашматли кийим, сарпо.

¹¹ яздон – Худо.

¹² таъбия – тузиц, тартибга солиш.

Карим* тангри камолин қилса* изҳор,
Сен ойни бўйла бенуқсон яротти.

Зиҳи¹³ қодир ким ул бир қатра судин,*
Мұхаббат гавҳарингә кон яротти.

Азалда қилди Хоразмийни муҳтож,
Таги манзурини султон яротти.

Маснавий

Китобат бошладим анжома етгай,
“Мұхаббатнома” Мисру Шома етгай.

Бисот узра салойи¹⁴ ъома қилдим,*
“Мұхаббатнома”ни ўн нома қилдим.

Қилойин икки бобин порсий ҳам,
Ким атлас тўн ярошур бўлса мульам¹⁵.

Бурун алқисса бек мадҳин аёйин,
Ўшандин сўзларимни* бошлиғойин.

Мұхаммад Ҳўжабек сифоти

Зиҳи арслонюрак қўнгирот уруғи,
Кичик ёшдин улуғларнинг улуғи.

Мұхаммад Ҳўжабек олам қувончи,
Саодат маъдани иқбол ганжи.*

Ўза жонсиз тан эрди мулк сенсиз,
Шаҳаншоҳ Жонибекхонга етгансиз.*

Судаймон салтанатлиқ подшо сен,
Масиҳ анфослиқ Юсуф лиқо сен.

Сипоҳинг* тақвиятлар¹⁶ динга берур,
Фаридун ганжини мискинга берур.

¹³ зиҳи -- яхши, қандай яхши.

¹⁴ сало -- чақириқ, мурожаат; *салои эм* -- умумий чақириқ.

¹⁵ мульам -- ишораг қилинган.

¹⁶ тақвият -- қувватлаш, ёрдам бериш.

Эсар тонг елидек елганда отинг,*
Күёш янглиқ жаҳонни тутти отинг*.

Агар минг йил тирилса Ҳотами той,
Сенинг отинг эшиштагач ерлар ўпгай.

Эрур давлатқа* дийдоринг тавоғ¹⁷ ул,
Бўлубтур талъатингга¹⁸ муштарий қул.

Улус туттунг қамуқ ақлинг кучиндин,
Черикта қон томар қамчинг учиндин*.

Санго жуду¹⁹ шижаат* бўлди пеша,
Шижаат бирла жудунгдин ҳамиша.

Гаҳе Ҳотам ўёлур базм ичинда,
Гаҳе Рустам юпонур разм²⁰ ичинда.

Қачонким икки саф бўлса муқобил*,
Сенинг чокарларинг ўқ кўкраюр бил*.

Кирап* разм ичра тўйга киру* янглиқ,
Ачиқмиш бўри қўйга киру* янглиқ.

Агар десам сени Рустам ярасен,
Туганмас минг йил ичра мингда бири*.

Агар мадҳинг битиса кўк дабири²¹,
Битилмас юз йил ичра мингда бири.

Неча ким бўлсалар кўк ичра* жовид²²,
Аторид битгачи барбатчи Ноҳид*.

Күштек давлатинг тобанда^{23*} бўлсун,
Эшикингда* эти кўк* банда бўлсун.

¹⁷ тавоғ – бирон нарсанинг атрофини айланиш, зиёрат.

¹⁸ талъат – юз, чехра, кўриниш.

¹⁹ жуд – инъом, эҳсон; сахиyllик.

²⁰ разм – уруш, гавро.

²¹ дабир – котиб, мирза; маж. Аторуд сайдораси.

²² жовид – абадий, доимо.

²³ тобанда – товланувчи, ярқировчи.

Айитсун банда Хоразмий дуолар*,
Карамдин ҳар замон қилғин атолар.*

Санодин ўзга навъ атлас тўқуйин,
Қиши ўртада баҳориёт ўқуйин.

Ким учмоқтур сенинг базминг биноси,
Ҳамиша ёз* эрур жаннат ҳавоси.

Fazal

Қадаҳ чаврулди уш бўстон ичинда,
Хуш ичтилоҳи роҳни²⁴ раҳондон ичинда.

Чаман фарроши, яъне тонг насими,
Гулафшонлик қилур бўстон ичинда.

Очилди ёз кечти ул ким эрди,
Чаман Юсуфлари зиндан ичинда.

Кел, эй учмоқ гули, чимгонга²⁵ чиққил,
Бу кун ўлтурмагил айвон ичинда.

Бизинг бек ёдига ишрат қилоли,
Нечаким йўқтурур биз сон ичинда*.

Муҳаммад Ҳўжабек улким Алитеқ,
Ўкуш жавлон қилур майдон ичинда.

Ўқи ногаҳ агар сандонга текса,
Башоги²⁶ тикланур сандон ичинда*.

Аё соҳибқирони ким узарлар,
Қиличинғдин адувлар²⁷ қон ичинда.

Нишон бермас ким эрса мислингизни,
Ироку Руму ҳам Кањон ичинда.

Хоразмийнинг кетиб ақли бошиндин,
Турур тек сурати йўқ жон ичинда.

²⁴ роҳ — маж. май.

²⁵ чимгон — чаман.

²⁶ башоғбошоқ — ўқ учига бириктирилган ўткир учли метал.

²⁷ адув — душман.

Васфул-ҳол айтур

Йигитсен, бода ичкил, нуқл²⁸ ошогил*,
Бугундин сўнг юз эллик* йил яшогил.

Нишоту²⁹ айш нўшонуш³⁰ қилғил,
Хирадни май била мадҳуш³¹ қилғил.

Ким асрү бевафодур бу замона*,
Жаҳон қолмас кишига жовидона.

Улусқа раҳм этиб ғамхор бўлгил,
Ҳамиша шоду бархурдор³² бўлғил.

Жаҳонни эзгу отинг тутти мутлақ,
Ямон кўздин йироқ тутсун сени ҳақ*.

Муҳаббат бирла жониндин бу мискин,
Дуо қилди ижобат бўлсин, омин.

Муҳаммад Хўжабек мадҳин тугаттим,
“Муҳаббатнома”ни бунёд қилдим.

Аввалги номани айтур

Аё кўрк ичра олам подшоҳи,
Жаҳон тутти сенинг ҳуснунг сипоҳи.

Пари руҳсораларнинг кўркка бойи,
Юзунг наврўзу қошинг байрам ойи.

Кўнгул ширин сўзунгга бўлди Фарҳод,
Кўзунг Кашмир жодусига устод.

Қаро менг ол янгоқингда* ярошур,
Бошим дойим адоқингга ярошур.

Бўйунг сарву санубартек белинг қил,
Вафо қилғон кишиларга вафо қил.

²⁸ нуқл – май ичганда ейиладиган ширинлик, газак.

²⁹ нишот\нашот – суюниш, шод бўлиш.

³⁰ нўшонуш –устма–уст, сурункасига ичиш.

³¹ мадҳуш – бехуш, масти; ҳайрон.

³² бархурдор – баҳраманд; лойик.

Ақиқинг суҳбатиндин жон бўлур сўз*,
Қамартек чеҳрангга боқса қамар кўз.

Урур наргисларинг³³ новакни жонға,
Кулар чеҳранг чечактек аргувонга.

Муҳаббат нори жондин кетмади ҳеч,
Қўлум сим олмангизга етмади ҳеч.

Саройдин борди Чин Мочинға човинг,
Қиё боқсанг, бўлар арслонлар овинг.

Табассум қилсангиз шакар ўёлур,
Тишинг инжусидин гавҳар ўёлур.

Жамолинг етти оламға сипаҳлар,
Қотингда ер ўпарлар жумла шаҳлар*.

Фалак ишқинг йўлинда бесару пой,
Исирғанг донаси Зухра, юзунг ой.

Латофат мулкида сultonсен, эй жон,
Қамуқ бошдин аёққа жон сен, эй жон.

Қатиқ кулсанг, магар оғзинг белургай,
Пари кўрса сени ментек телургай.

Сочинг бир торина минг ҳур етмас,
Юзунгнинг нурина минг* нур етмас.

Агар берса суюргаб Ҳақ таоло,
Керакмас сенсизин фирдавс аъло.

Қўнгулнинг қони қайнаб барча тошқай,
Қўзумнинг ёшидан кавсар булашқай.

Кишининг сенсизинг не жони бўлсун,
Анингтек умрнинг не сони бўлсин.

Шакар ирнинг наботи Хизра* ўхшар,
Аёғинг кимки ўпса мангу яшар.

---

³³ наргис — гулнинг бир тури, бўтакўз; маж. кўз.

Жамолингтек кишининг йўқ жамоли,
Дарего бўлмаса эрди заволи.

Қиёмат қўрклусен ҳуснунгга не сўз,
Йироқ бўлсун жамолингдин ёвуз* кўз.

Бу кун йўқтур сен ойтек кўкта асрар*,
Кулунг бечора Хоразмийни асрар.

Маснавий

Кел, эй соқий, кетургил бодай ноб³⁴,
Кула ўйнаю ичсунлар бу асҳоб³⁵.

Ким ўш елтек кечар айёми фоний,
Ажалдин ҳеч кишининг йўқ амони.

Сабурдин³⁶ яхши йўқтур пеша³⁷ қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ* андеша қилсам.

Иккинчи номасин айтур

Саломим гулга элт, эй тонг насими,
Ким эрур Ой қули, Ахтар надими³⁸.

Саломиким кўнгугу жанона эса*,
Ёрур кўзлар саводидин³⁹, битиса.

Саломимни текур ул дилситонга*,
Раҳмсиз бевафо жону жаҳонға*.

Саломимни текур ул қўркка бойға,
Ким, урур чехраси минг таъна ойга.

Саломимни текур ул хушлиқоға,
Қамуғ бошдин—оёқ оби бақоға^{40*}.

Айтиқил эй бўюнг туби бутоқи,
Кулунг(нунғ) ҳаддин ошти иштиёқи.

³⁴ ноб – тоза, тиниқ, соф.

³⁵ асҳоб – сұхбатдошлар, улғатлар, дўстлар.

³⁶ сабур – сабр, бардош.

³⁷ пеша – касб, ҳунар, одат.

³⁸ надим – ҳамсуҳбат, яхши хизматкор.

³⁹ савод – кора; қоронгулик.

⁴⁰ бақо – абадий.

Айитқил эй висолинг умр боғи,
Эшикинг тупроғи қавсар булоғи.

Айитқил, эй сўзи ёлғон жафокор,
Қароқлари қароқчи, ўзи айёр.

Айит, эй меҳринг* оз, ишванг* фаровон,
Нетар ул* оғизда мунча ёлгон.

Айит, мандин ким ул мискин урур оҳ,
Қачон ингай гадонинг уйини* шоҳ.

Қачон қилғай кўзумни ёқту ул ой,
Эрур юзи қуёштек оламорой.

Қачон лаълинг қадаҳлар нуш қилғай,
Карашибанг бандани мадхуш қилғай.

Зиҳи* фархунда⁴¹ толиъ баҳтиёри,
Ким ул ҳасратта* бир кун топса бори.

Юзунгдин билгуур* давлат нишони,
Ўромунг тупроғи баҳт ошиёни.

Жаҳон тутти жамолинг дод қилғил*,
Бу мискинни бирар ҳам ёд қилғил.

Сенингtek подшоҳнинг* марҳабоси,
Менингtek минг гадонинг хун баҳоси.

Кучум етгунча кўп қилдим вафолар,
Вафолиқ қулини асрар подшолар.

Манга сенсиз ўлумдур бу ҳаётим,
Сенинг меҳринг била йўғрилди зотим^{42*}.

Кўнгулга ўзганинг меҳрин ёвутмон,
Йироқ(лик) бирла мен сизни унутмон.

Эрурман васлингга дойим талабкор,
Нечаким тун узун бўлса тонги бор.

---

⁴¹ фархунда – баҳтли, қувончли

⁴² зот – бу ўринда: моҳият, бирон нарсанинг асли.

Топилғай мақсудум топқунгда бори,
Саодат қылса Хоразмийға ёри.

Оғир уйқучи баҳтим неча ётқай,
Висолинг машриқидин ҳам тонг отқай.

Маснавий

Кел, эй соқий, кетургил жоми Жамни,
Кишининг кўнглидин май юр ғамни*.

Ким ошти кўкка оҳим иҳтироқи,
Куярди кўнглуми дилбар фироқи.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсан,
Бу йўлда сабур йўқ* андеша қилсан.

Учинчи номасин айтур
Аё хуршидтек олам чароги,
Мунаввар чеҳрангиз фирдавс бори.

Қамуқ қўрклуклар узра подшосен,
Масиҳ анфослиқ Юсуфликосен.

Очилса лаълингиз шаккар сочилур,
Кўруб гулғунчанинг оғзи очилур.

Бўюнгтек сарв йўқ бўстон ичинда,
Юзунг нуридин ой нуқсон ичинда.

Жаҳон бўлди жамолингдин мунаввар,
Зиҳи ҳусну жамол оллоҳу акбар!

Қилур зулфунг қамўқ оламни шайдо,
Бўлур жоду кўзунгдин фитна⁴³ пайдо.

Ярап* минг жон бир ишколинг⁴⁴ фидоси,
Кўзум(нинг) мардуми холинг фидоси^{45*}.

Сени кўрган ўзиндин ёт бўлур,
Рухунгни кўрса, минг шаҳ мот бўлур.

⁴³ фитна — тўуплон, фавво.

⁴⁴ ишкол — мушкиллик, қийинчилик.

⁴⁵ фидо — қурбон, бағишлиш.

Икки зулфунг кўнгулларни(нг) паноҳи,
Эшикинг тупроги жон саждаоҳи.

Рақибингдур тикан, сиз тоза гулсиз*
Чечак чимган*эро бўлмас тикансиз.

Шакардин тотли сўзли дилрабосен,
Дареғоким, чечактек бевафосен.

Сенинг ёдинг қилурмен кўп фазалда,
Ким эрдим онунга*ошиқ азалда.

Манго ҳаддин оширма бу*жафони,
Кўзунгдин солма бу*мискин гадони.

Эшииткил бу фазалда* ишларидин,
Муҳаммад Хўжабек аймишларидин.

Fazal

Жаҳонта сентек эй* жонон йўқ, эй жон,
Сенинг дардингра ҳеч дармон йўқ, эй жон.

Анингдек ерга қўл сунди иликким*,
Йироқтин боқмағо имкон йўқ, эй жон.

Бу кун минг жон билан кимки* кўнгулни,
Санго бермас танинда жон йўқ, эй жон.

Ети иқлим ичинда қўркка ҳоли,
Сенингтек бир тоги* султон йўқ, эй жон.

Бизинг мазҳабта ошиқларни сизлар,
Агар ўлтурсангиз товон йўқ, эй жон.

Унуттунг бу Муҳаммад Хўжани, оҳ,
Бизингtekларга анда сон йўқ, эй жон.

Сени жонимдин ортиқроқ севармен,
Бу сўзда Ҳақ билур, ёлғон йўқ, эй жон.

Сенинг ишқингда сайрапфа* Хоразмий,
Бу кун оламда бир бўстон йўқ*, эй жон.

Маснавий

Кел, эй гулчэхра соқий, май келтургил,
Мени ҳайрат* мақоминға етургил.

Ҳабибим нақшидин* маъни бўлайин,
Таҳайюрда* ўзимдин қуртулойин.

Эрур бечора Хоразмий муроди,
Жаҳонда дилбарининг эътиқоди.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ* андеша қилсам.

Тўртинчи номасин айтур
Қужойи шаҳи хубони олам,
Ҳавоҳоҳи ту маҳбубони олам.

Ба пеши нахли қаддат сарв қўтоҳ,
Зи хоки пои ту хуршид ҳам моҳ.

Гирифта ҳусни рўят қоф то қоф,
Рухат гулгуну равшан чун майи соф.

Зи сунбулзори зулфат хун шуда мушк,
Лаби гулгунча пеши лаъли ту хушк.

Ба назди оразат гул қатраи об,
Жаҳон ҳамчун шабу рўи ту моҳтоб.

Зи қаддат сарв ларzon ҳамчу бедаст,
Баногўшат чу гулбарги сабидаст.

Баногўши ту обу дурри тобон,
Гирифта ахтари маҳро гиребон.

Жабинат рўзи равшан зи кокулат шаб,
Зи хуршидат ба рў афтода ғабғаб.

Лаби хандон ба бўят сабзаи нав,
Шуда қарсу хўр аз рўи ту жав–жав.

Хизир бар ёди лаълат медиҳат жон,
Зи лаълат хок бар сар оби ҳайвон.

Гаҳе мастаст чашмат гоҳ маҳмур,
Зи ҷашми хуби мастат ҷашми бад дур.

Даҳони танги ту чун дийдан мӯр,
Зи нури рӯи ту бийно шавад кӯр.

Миёни нозикат бас нопадидаст,
Магар бар сояи муре ки дидаст.

Ба пеши руи хубат маҳ қабутаст,
Қадатро шохи тубий дар сужудаст.

Надори чун маҳ сайёра монанд,
Маҳи гулрӯйи—у шамъи шакарханд.

Жаҳоне дил ба савдоят супурда,
Ба бӯйи себи симини ту мурда.

Туро холест туш бар тарфи руҳсор,
Чу занги баччае дар саҳин гулзор.

Намеояд туро тиру камон кор,
Ту бо ин ғамзаи хунхор бигзор.

Ба хуби аброят эй қудратул айн,
Расад сад оғарин аз қобу қавсайн.

Мабодо аз жамолат дийда холи,
Ки сultonию урдуйи жамоли.

Маро он соади симини ту қушт,
Хирадро бар лаб аз ишқи ту ангушт.

Надорад боғи умри чун ту гулбун,
Зи сар то поӣ хуби то ба ноҳун.

Ба рӯят ҳӯрдаам роҳе дил афруз,
Ҳушо роҳу ҳушо рӯй—ю ҳушо рӯз.

Инони жони ман дар дасти меҳраст,
Ту ҳуршиди ва аспи ту сипеҳраст.

Вале шоҳон ту бар фитрок дори,
Кужо парвойи ин ғамнок дори.

Маро як қасди жони мумтаҳанро,
Ки бе жон эътиборе нест танро.

Чу мурғе мондаам дар қайди доме,
Димогам сўхт аз савдои хоме.

Ба Хоразмий кужо васлат расад оҳ,
Кужо меҳмони дарвеше шавад шоҳ.

Ту чун дарёи покиу мани хок,
Чи нисбат хокро бо гавҳари пок.

Вале то жон бувад дар жусту жўям,
Забон то ҳаст ман дар гуфту гўям.

Ману ишқи туvu ин шўру масти,
Найи аз дил берун ҳар жоки ҳости.

Хаёлат то саҳар бо ман ҳамегуфт,
Шаби алҳақ чи хуш равшан ҳамегуфт.

Қадам дарнеҳ ки дар ишқи мажози,
Ба мақсуде раси гар покбози.

Маснавий

Эло, эй соқийи жоми маоний,
Маро боядки аз ман вораҳони.

Зи хористон ба гулзорам расони,
Ба базми васли дилдорам расони.

Ду оламро ба як жоме фурӯшам,
Ба ёди шоҳ Муҳаммад Ҳўжа нўшам.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ андеша қилсам.

Бешинчи номасин айтур

Аё гулчеҳралар, молик рикоби⁴⁶,
Қамуқ олам сенинг ғамзанг ҳароби.

Латофат мулкининг соҳибқирони,
Мувоғиқ суратинг бирла маони.

---

⁴⁶ рикоб – узанги; маж. подшоҳ ҳузури.

Хирадни оздуур* ғамзанг хумори,
Янгокларинг Ҳалиуллоҳ нори.

Сенинг ҳуснунг қамуқ оламда машхур,
Юзунгдин кизланибдур ҳулд⁴⁷ аро ҳур.

Қўнгулга жондин ортиқроқ қераксен,
Парию ҳурдин* ҳам кўрклуроқсен.

Фаришта кўрса бўлғай сизга мойил,
Сизингдек кимда бор* шаклу шамойил.

Ярап жон десалар ёқутунгузга,
Тенг этмон Зуҳрани Ҳорутунгузга⁴⁸.

Мен асрү бенаво, сиз муҳташамсиз,
Латифу нозику зебо санамсиз.

Қилур ўз жонига қасд ўзи бойик,
Гадойиким бўлур султона ошиқ.

Менинг дардимға дармон вasl эрур, бас,
Вале ҳаргиз улашмас гавҳара хас.

Саботек* билмас охир ўз чогини,
Босар ҳар дам эшикинг тупроғини.

Куяр кўнглум сабонинг ул ишидин*,
Нечукким* куйса хирманлар ёшидин*.

Кулар ой ҳуснунгга* гултек энгингиз,
Қародур лола кўнглитеқ* менгингиз.

Манго учмоқ эрур* васлинг ҳузури.
Юзунгдин шуъла урур тенгри нури.

Ўромунг итларининг иттиҳоди⁴⁹,
Кўнгуллар мақсуди, жонлар муроди.

---

⁴⁷ ҳулд – абадийлик; жаннат.

⁴⁸ Ҳорут – афсонага кўра, қўқдан ер юзига ҳайдалган икки фариштанинг бири (бошқаси Морут).

⁴⁹ иттиҳод – бирлашиш, қовушиш.

Чечак дермен юзунгузға қамар ҳам*,
Халойиқ севганин* холиқ севар ҳам.

Сенинг ишқинг каманди бизни тортар,
Жамолинг равнақи оламни ўргар.

Ўшул кунким, сени холиқ яратти,
Сени дилбар, мени ошиқ яратти.

Манго топқунгда ҳаргиз бўлмади сон,
Киши ул салтанатни бўлмас инсон*.

Анингким сидқи бўлса сизга зоҳир,
Ани сизинглар асрар бўлур охир.

Нечаким берса чеҳранг кўзлара нур,
Чечактек бўлмагил ҳуснунгга мағрур.

Сенинг ишқингда Хоразмий йўқолди*,
Валекин* ер юзинда оти қолди.

Маснавий

Кел, эй ой юзлу дилбар*, тут бирор кеш*,
Бирор кеш бирла қилғил бизни мадхуш.

Бўлоли* айшу ишрат пешалардин,
Қутулсун кўнглумиз андешалардин.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ* андеша қилсам.

Олтинчи номасин айтр

Аё бўйи* санубар, чеҳраси ой,
Қуёш янглиғ жамолинг оламорой.

Хатинг тўтиси лаъл узра қўнуб бор,
Берибтур пистага қанду шакарбор⁵⁰.

Турубтур кўзда қаддингиз хаёли,
Анингдекким сув узра тол ниҳоли.

Сенинг чеҳрангда*, эй фирмавс сарви,
Энгин қон бирла юр чимгон тадарви*.

⁵⁰ шакарбор – шакар ёғдирувчи; *маж.* ширин сўзли.

Юзунг нури қүёшнинг нурин ўртар,
Сақоқинг шуъласи* оламни ўртар.

Ўтурсанг, ўлтуурп фитна кетар ғам,
Агар қўпсанг қиёматлар қўпар ҳам.

Сумантек оразинг гуллур тикансиз,
Манго дўзах эрур учмоқ сенсиз.

Юзунгузда* кўрунур кўзгутек юз,
Бўюнгузға латофат кисвати⁵¹* туз.

Тишинг, лаълинг гуҳар жон дуржи⁵² ичра,
Юзунг, қошинг Қуёш, Ой буржи ичра.

Не билур* қадрингизни текма нодон,
Гуҳар қадрини аъмо⁵³ билмас, эй жон.

Кўзимдин ҳар замон йўлтек фаровон,
Висолинг орзусиндин* кўп оқар қон.

Кўнгуллар оҳидин иймангил, эй моҳ,
Ким ойина тунар кўп қилсалар оҳ.

Жаҳон тутти қаро зулфунг балоси*,
Куюрди ҳалқни* чеҳранг юлоси.

Бўйунсундим бу йўлда минг балога,
Кўнгул парвона бўлди ул йўлоға.

Билурсизким эрур айёми фоний,
Нелук ҳаддин ошуурурсиз жафони.

Жаҳонда салтанатро қул* била хуш,
Чаманинг гуллари булбул билан хуш.

Қачонким шод эсанг*, гамгина раҳм эт,
Агар сulton этсанг, мискина раҳм эт.

⁵¹ кисват – кийим, уст–бош.

⁵² дурж – қимматбаҳо тошлар солинадиган қутича; маж. оғиз, кўнгил.

⁵³ аъмо – кўзи ожиз.

Сенинг зулфинг каманди бизни тортар,
Жамолинг равнақи оламни ўртар.

Бўлур ҳаққо* зиёдат дийда нури,
Қачонким бўлса мен* дилбар ҳузури.

Севармен кўзни сизни кўрмак учун,
Юрурмен ерда изни кўрмак учун*.

Кулунг не қилсун ўз ҳаддини* тақсир⁵⁴,
Кўнгул бир, қибла бир, жонона ҳам бир.

Муҳаббатни тугар минг турли асрор,
Кўнгул асрорини жон бирла асрор.

Чечаксен, банда сайрап булбулунгдур,
Неча боринча* Хоразмий қулунгдур.

Маснавий

Кел, эй соқий, кетургил лолагун май,
Ким ул май қилди кўпни Ҳотами тай.

Суроҳий тўлса кўп, оғзин очолинг,
Бу кун майхонада ярмоқ⁵⁵ сочолинг.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсан,
Бу йўлда сабр йўқ* андеша қилсан.

Еттинчи номасин айтур

Аё зебо санам, шоҳи қабойил^{56*},
Таолаллоҳ зиҳи шаклу шамойил.

Шакар ирнинг қачон сўз қилса оғоз,
Қилур жон тўтиси танларда* парвоз.

Шакарму ирнингиз* ё қанд, ё жон,
Үёлур лаълингиздан оби ҳайвон.

Қачонким бўлса тор оғзинг шакарбор,
Сабо гулғунчанинг оғзини йиртор.

⁵⁴ тақсир – камчилик кўрсатиш.

⁵⁵ ярмоқ – пул.

⁵⁶ қабойил – қабилалар.

Қаро* қошингда юз минг фитналар бор,
Кўзунг оҳуси арслонларни овлар.

Санго пайваста, эй кони малоҳат,
Кўзунг қошинг била ўқ ё не ҳожат.

Сўзунг ширин, ўзунг хисравдин⁵⁷ афзун⁵⁸,
Бўлур Лайли сенинг ҳуснунгга Мажнун.

Билик билмас ичинда жавҳарисен,
Вале ҳусн ичра* жавҳардин ари сен.

Қуёш ҳар кун юз урур ул қапиққа,
Жамолинг солди Юсуфни ул қудуққа.

Қаро кирпукингга кундуз* тенголмас,
Сақоқингни ёқанг киши ўпар, бас*.

Дудоғингдин кўнгул жон ҳосил этмас,
Аёқинг тупроғин ўпсам не этмас.

Тилармен ким юзунгга сажда қилсам,
Висолинг қадрининг* шукрини билсам*.

Сенинг ишқингда бағримдин оқар қон,
Жамолингнинг тамошосин тилар жон.

Жамолингдин хирад шайдо бўлубдур,
Ичим бағрим* қамуқ савдо тўлубтур.

Қачон ўлсам санго қадрим билургай,
Бу йўлга* тушса Афлотун телургай.

Карашма бирла ошиқ ўлутурурсиз,
Сиз ўлдурган киши* ўлгайму ҳаргиз.

Қилибтур халқни шайдо карашманг,
Қиёматлар қўпар* пайдо карашманг.

Нечук меҳрингни* жонимдин иййойин*,
Кўнгул сиздин олиб кимга беройин.

---

⁵⁷ хисрав — подшоҳ.

⁵⁸ афзун — ортиқ, зиёда.

Биҳамдуллоҳ сенинг ҳуснунг чоғинда,
Еримиз бор эшикинг* тупрогинда.

Тирик бўлунг, шаҳо, даврон боринча,
Қулунгузмен танимда жон боринча.

Умр кечти қамуқ савдо ичинда,
Неча юзгай киши дарё ичинда.

Кўнгул икки жаҳонни кўзга илмас,
Сенинг ишқинг умрнинг* ҳосили, бас.

Жаҳондин ашну* минг йил қилди холик,
Сенинг ҳуснунгга Хоразмийни ошиқ.

Довур сизнинг турур даврон боринча,
Қулунгузмен танимда жон боринча.

Маснавий

Кел, эй соқий, назардин солмогил гал,
Кетур ул майки бўлғай бизга сайқал.

Эрур бечора Хоразмий муроди,
Ики оламда дилбар иттиҳоди.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ* андеша қилсам.

Саккизинчи номасин айтур

Ало, эй ояги лутфи илоҳи,
Ту дар иқлими хуби подшоҳи.

Жамолат фитнаи оғоқ гашта,
Ду аброят ба хуби тоқ гашта.

Гаҳе лаълат диҳад ёқутро об,
Гаҳе чашмат диҳат Хорутро хоб.

Зи қаддат монда пои сарв дар гил,
Рухат афканда маҳро шўъла дар дил.

Зи шарми рӯи ту хуршиди ховар,
Кашад дар сар зи шаб то субҳ чодар.

Баровард аз жаҳон ҳусни ту FABFO,
Фалак дар жустужӯят бе сару по.

Зи килки Нақшбанди сунъи бечун,
Наёяд сурате амчун ту мавзун.

Дилам аз соғаре базми аластаст,
Ки чун ҷашми хушат пайваста мастаст.

Шабихун кардани ҷашми ту то кай,
Ҳама бар жони ман ҳашми ту то кай.

Дар ин мазҳаб агарчи хун баҳо нест,
Макун хун бар дарат кинжо раво нест.

Чу ҳоки рӯят омад кабъаи жон,
Нашояд кардан андар қаъба қурбон.

Чи мегуям ман охир ин ҳаёласт,
Ки жон аз ишқи ту бурдан маҳоласт.

Висоли шаҳ чу ҳоҳад марди дарвеш,
Занад оташ ҳаме дар хирмани хеш.

Куну бошадки, ҳамчун тан барин жой,
Фитад ногаҳ сарам чун шамъ бар пой.

Агар парвона жон бар каф надорад,
Ба гирди шамъ гардидан наёрад.

Маро сад жон агар бошад ба ҳар мӯй,
Фидои сокинони ин сари кўй.

Зи ҳуснат оламе афтода дарҳам,
Сазад к—аз бевафои ҳамчу олам.

Дари ишқи ту аввал ман қушодам,
Аз он чун ҳалқа бар дар уфтодам.

Зи кори афтодаи дар кори ишқам,
Самар шуд з—он ҳама дар кори ишқам.

Магар оғаҳ наи аз нолаи ман,
Дар ин тӯфон сейли жолаи ман.

Сарам аз ишқи ту боло гирифта,
Зи ашкам оламе дарьё гирифта.

Зи ҳоли зори ман бингарки гардун,
Чи сон ҳар дам ба доман меҳурад хун.

Агар дил дар ҳавоят чарх басти,
Зи бори меҳнатат дарҳам шикасти.

Фамат чун кўху ман умре танидам,
Ба як мўй ончунон кўхе кашидам.

Макун бедод метарс аз қатоли,
Ки аз хуни манат бошад вуболи.

Бинои аҳдро обод мекун,
Ба ёде гаҳ гаҳам дилшод мекун.

Дар он дам кофаринеш гашт мавжуд,
Ҳавоят дар ҳувайдои дилам буд.

На чун ҳар бод паймойи ба кўие,
Шавам дар жустужӯи рангу бўйе.

Чу хоке гарчи дар кўи ту хорам,
Зи хоки даргаҳат сар бар надорам.

Чу сарв озод ҳар озод мебош,
Чу гул аз ҳусни хубат шод мебош.

Саодатро жамолат бод манзур,
Ба сад манзил зи ҳуснат чашми бад дур.

Пас аз умреки Хоразмий шавад ҳок,
Дами ишқи туро гўяд бар афлок.

Рақам бар жони ман зад хомаи ишқ,
Ба болои ман омад жомаи ишқ.

Навои ишқи ту оғоз кардам,
Чу чангӣ базми дилро соз кардам.

Сипоҳи субҳ бар шаб буд пирӯз,
Ки иншо гашт ин сарнома то рӯз.

Агар з—ин пеш пардозам ба гуфтор,
Хусайнйро намонад рўзи бозор.

Маснавий

Ало эй соқии навбода бархез,
Биёр он кўҳна май дар коми жон рез.

Ки месўзад маро жон аз тафу тоб,
Магар биншинад ин оташ бадон об.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ андеша қилсам.

Тўққузунчи номасин айтур

Аё оху назарлар шаҳриёри⁵⁹,
Хусн майдонининг* чобуксувори⁶⁰.

Латифу тансуқу зебо санамсиз,
Зарофат⁶¹ олами ичра аламсиз.

Қилич урсанг қулунгман жовидона,
Вагар* ўқ отсангиз бағрим* нишона.

Таним* боринча сендин* юз жовурман,
Эшикинг тупроқиндин бош кўтурман*.

Қамуқ умрум сенинг нозинг фидоси,
Менинг кўнглум қуши бозинг⁶² фидоси.

Латифу нозику Юсуфлиқосен,
Зарофат бирла оламда аламсен.

Нечаким илмасангиз кўзга бизни,
Кўнгул жон ичра асрар меҳрингизни.

Фаниматту(р) умур навқони⁶³ бизга*,
Мубоҳ⁶⁴ эрур кўнгуллар қони сизга.

---

⁵⁹ шаҳриёр – буюк подшоҳ.

⁶⁰ чобуксувор – чавандоз, улоқчи.

⁶¹ зарофат – зарифлик, нозикфаҳмлик, гўзаллик; қочирим сўз, ҳазилинамо сўз.

⁶² боз – лочин.

⁶³ навқон – навқиронлик.

Жамолинг мадҳидин* оғоқ⁶⁵ тұлди,
Санго олмоқ күнгүлни хатм бўлди*.

Ачиқ сўзи Қирим шаҳдига ўхшар,
Жамол айёми гул аҳдига⁶⁶ ўхшар.

Сени кўрса кечар тарсо санамдин,
Вужудқа* келмади сентек* аламдин*.

Қачон зулфунг насими Рума эсгай,
Ким ул ё қошларинг зуннор кесгай.

Манго ишқинг йўлинда қон кўрунур,
Юзунг ойинасинда* жон кўрунур.

Яротти ой бикин зебо сени Ҳак,
Ким уш чеҳранг берур оламға равнақ.

Мени қилди фалактек бесару пой,
Таги минг йилда сентек туғмағай ой.

Жаҳоннинг фитнаси усрук кўзингда,
Аён Исо дами ширин сўзунгда.

Кишининг покларга кўнгли тортар,
Хусн худпок доманлиқтин ортар.

Агар кўрса сени ҳам лола сўлғай,
Сенингдек гул магар учмохта бўлғай.

Аёқинг ўпмакин қул қилди одат,
Сураймон булмади* мундоқ саодат.

Висолингнинг бу кун шукрин қилурман,
Хаёлинг кўзда учқонин билурман.

Куёш акси юзунгдин роҳ ичинда,
Сенингдек йўқ чечак учмох ичинда.

---

⁶⁴ мубоҳ – диний қоида юзасидан – рухсат этилган (жоиз бўлган) иш; қилса ҳам, қилмаса ҳам бўла берадиган.

⁶⁵ оғоқ – уфқлар, дунё.

⁶⁶ аҳд – ваъда, олинган мажбурият, сўз бериш.

Қулунг кўптур, vale мен инжу қулмен,
Висолинг қадрини билмас дегулмен.

Кўнгул сенсиз тиламас танда жонни,
Кўрар юзунгда Хоразмий жаҳонни.

Маснавий

Кел, эй соқий, кетур паймона⁶⁷ бизга,
Иноялтлар қилур жонона бизга.

Ичолинг* бодани жонон юзига,
Хизир суйин сочолинг* жон юзига.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсан,
Бу йўлда сабр йўқ андиша қилсан.

Ўнунчи номасин айтур

Аё номеҳрибон аҳди бақосиз*,
Жаҳон елтек, умур гултек вафосиз*.

Қамуқ ёқут иринли(к) сўзи дурлар,
Вафосизлиқни сиздин ўгранурлар.

Умур меҳнат билан поёна келди,
Кўнгул жаврунг алиндин жона келди.

Мени ўлтурди ишқинг, бермадинг дод,
Борурмен останангдин ёр хайрбод^{68*}.

Кўзум* кўрди жамолинг шевасини,
Кўнгул тотмади боғинг мевасини.

Эрур жон мақсади ирнинг наботи,
Хуснунг ҳам* бўлур охир закоти.

Санго то бўлдум эй жон, ошиномен,
Жафонг илгиндин* асрү мубталомен.

Салойин ўзуми ўзга диёра,
Кўнгулни боғлагойин* ўзга ёра.

---

⁶⁷ паймона — май пиёласи, қадаҳ.

⁶⁸ хайрбод — хайрлашиш, видолашиш.

Талим гулчехра наргис кўзлилар бор,
Шакар дудоғли ширин сўзлилар бор.

Вале кўнгул қутулмас домингиздин,
Қамуқ шаккар томар дашномингиздин.

Боғишлисанг қоним* султонсен охир,
Кўзумга* нур, танимга* жонсен охир.

Довур сизнингдуур даврон боринча,
Кулунгузмен* танимда жон боринча.

Билурменким сизингдек бўлмай*, эй жон,
Бўйунсундим, жафога* қулмен, эй жон.

Киши қайдада улардин* билса бўлмас,
Ҳақиқат ёридин айрilsа бўлмас.

Хирад бирла жаҳон афсонаси мен,
Вале занжикингиз девонаси мен.

Улумдур* бизга жононсиз тирилмак,
Маҳол эрур* тана жонсиз тирилмак.

Кўнгул меҳри назар йўлингдин ортар,
Нигори* жаврини жон бирла тортар.

Ҳуснни то ҳувайдо⁶⁹* қилди холик,
Ҳусн бирла вафо бўлмас мувофиқ.

Жафодин инграмас бу йўлда ушшоқ,
Вафодин жавкингиз минг қатла хушроқ.

Эвурмен юз нечаким келса меҳнат,
Жафо сиздин, тафи биздин муҳаббат.

Уғон Юсуф жамолин сизга берди,
Муҳаббат кимиёсин бизга берди.

Бу* Хоразмий “Муҳаббатнома”сини,
Аторид кўрди, солди хомасини*.

---

⁶⁹ ҳувайд — белгили, ошкора, аён, зоҳир.

Маснавий

Кел, эй соқий, кетургил* хуш сабуҳи,
Ким ушбу дам эрур жоннинг футуҳи.

Ичолинг* бодани гуллар сўлисар,
Танимиз оқибат тупроқ бўлисар.

Бу ерга етти сўз, тохир⁷⁰ бўлди,
Бурун ўн дедим, ўн бир бўлди.

Ўн биринчи номасин айтур
Ало, эй шамъ, жамъи пок бозон,
Чу шамъ аз меҳри рўят ҳар гадозон.

Рухи хубат гули боғи биҳиштаст,
Қазо бир хотамат хатте навишиштаст.

Ки мулки ҳуснро соҳибқирони,
Макун бо ошиқон номеҳрибони.

Лабат он ё шакар, ё оби ҳайвон,
Суҳанҳоят ҳама ширинтар аз жон.

Даҳони фунча аз лаъли ту хунаст,
Надонам то зи рўят лола чунаст.

Зи ҷашмат низ бемораст нарғис,
Магар сарваст озода қадат бас.

Агарчи сарвро озод номаст,
Хаёли нахли қадатро гулом аст.

Дараҳти қомататро себу гулнор,
Турунжи ғаббабат дар жон занад нор.

Биҳишти лолазор ва ғозаи туст,
Жаҳон андар, жаҳон овозаи туст.

Ба шаккарханда бикшон даҳонро,
Пур аз жон сози атрофи жаҳонро.

Шаби васли ту моро умри жовид,
Зи ҳуснат заррае сад курсу хуршид.

---

⁷⁰ тохир – “охиригача” маъносида.

Чу меафтад назар бар рўйи жонон,
Ҳамегўямки эй ойинаи жон.

Гадои муҳтарам Жамшед гаштаст,
Дилам ҳамхонаи хуршед гаштаст.

Ба рўят мондаам чун нақши айвон,
Тамошо мекунам бар сунъи яздан.

Жамолат кард оламро мунаввар,
Зиҳи хусну жамол оллоҳу акбар.

Ба сад жон күштаи ишқи ту шуд дил,
Ки мегардад ҳаёт аз ишқ ҳосил.

Маро ид аз жамоли фаррухи туст,
Ба ҷашмам рўшнойи аз руҳи туст.

Мани ошифта дил ин кеш дорам,
Ки гар қурбон қуни сар пеш дорам.

Зи меҳрат гаштаам машҳури оғоқ,
Зи хокам бўи меҳр ояд зи ушшоқ.

Касе кўй меҳри жононе надорад,
Агар Исо бувад жоне надорад.

Руҳи хуршиди зард аз ранжи ишқат,
Шаҳои мотанд дар шатранжи ишқат.

Ту султони—у, ман мискин асирам,
Бувад рўзеки дар пои ту мирам.

Ғамат то чанд сўзад синаҳоро,
Жамолат тийра кард ойинаҳоро.

Диламро гаҳ навози гаҳ гудози,
Зи дилбандон хуш ояд дилнавози.

Туро бо моҳрёён подшоҳест,
Муҳаббатҳои мна бо ту илоҳист.

Жаҳонро навбаҳори тоза бишкуфт,
Чу Ҳоразмий “Муҳаббатномае” гуфт.

Вале бе дилситон жоне надорад,
Муҳаббат гарчи поёне надорад.

Агар пурси чи мебошад муҳаббат,
Муҳаббат онки нагрези зи меҳнат.

Кужойи соқиё май деҳ равонам,
Ки—к—аз май тоза мегардад равонам.

Ало, эй баҳти хоб олуда бархез,
Майи дўшин биёвар зуд бархез.

Таманноҳои хуш доранд ҳар кас,
Маро маъшуқ даме мебояду бас.

Ироқий мутрибе ҳоҳам хуш илҳон,
Ки хонад ин ғазалро дар Сафоҳон.

Fazal

Биё, эй сарв, қадди гул баногуш,
Майи гулгун ба рўйи хештан нўш.

Агар ҳарчанд ҳам хомаст бода,
Барорад з—оташи руҳсори ту жўш.

Нигоро чашмаи меҳри ту дорад,
Ниҳон ҳар заррае сад чашмаи нўш.

Ҳамекӯши ҳама дар дилрабойи,
Замони ҳам ба дилдори ҳамекӯш.

Ба умри хеш боре дўш будам,
Ба ту зону, ба зону дўш бар дўш.

Ба коми хештаи худро дигар бор,
Магар дар хоб бинам чун шаби дўш.

Хушо сарвеки ҳамчун хирмани гул,
Ба сад ҳийла намегунжад дар огуш.

Ту мости шергир аз бодаи ҳусн,
Мани мискин ҳароб аз ишқ мадхуш.

Димор аз жон Хоразмий барорад,
Ба теги фамза он турки сияҳпўш.

Сухан бисъёр дорам лек чашмат,
Ишорат мекунад ҳардамки хомуш.

Муножот

Илоҳи ёқту қилғил жонимизни,
Халалдан сақлағил* имонимизни.

Тикондин қудратинғ пайдо қилур гул,
Хато кўп келди мен қулдин, кечургул.

Аё, фархунда толеъ, тальяти кун,
Сени тенгри муродингга текурсун.

Муҳаммад Ҳўжабек Жамшиди сони,
Жаҳоннинг орзуси*, халқ хони*.

Саодатни ҳунарга ёр қилғил,
Ҳунардин бизни бархурдор қилғил.

Сўзум бикрини⁷¹ кўргуз шаҳфа ширин,
Шоҳиким қилди хисравларни ширин*.

Аёйин эмди бир қитъа эшигил,
Нечукмен ҳолу аҳволимни билгил.

Қитъа

Тамаъ доминда қолур қуш эмас мен,
Телим айвон уза учқон Ҳумомен*.

Қиличтек тил била туттум жаҳонни,
Қаноат мулки ичра подшомен.

Харобот ичра* масжидда ерим бор,
Ким уш ҳам риндмен, ҳам подшомен*.

Неча ҳашматли султон бўлса бўлсун,
Айтмон мол учун мадҳу саномен.

Қиёматқа текин* қолсун отинг деб,
Сенинг топқунча бўлдум ошиномен.

---

⁷¹ Сўз бикри — асл, маъноли сўз.

Хотиматул-китоб

“Мұхаббатнома” сүзин мунда айттим,
Қомуғин Сир яқосинда битидим.

Назар бирла агар жамсен гар Осаф*,
“Мұхаббатнома” қылсанг мушарраф.

Үқиғил* фотиха, хур қибла ёни,
Суюнсун* банда Хоразмий равони*.

Бу дафтарким бұлубтур Миср қанди,
Ети юз әлли тұрт ичра туганди.

Тугатмакликка Ҳақ берди иноят,
Әшитгил әмди ҳам бир хуш ҳикоят.

Ҳикоят

Маро солеки сўйи Шом шуд рой,
Басе будам сувора бар сари пой.

Асо дар дасту кафше зери каш буд,
Ба ҳар ҳоле ки будам низ хуш буд.

Яке обам ҳамедоду яке нон,
Чу зулфи дилбарон заврақ паришон.

Таваккал кардам аз дарьё гузаштам,
Зи сар то пой мулки Рум гаштам.

Бар ҳар ғорекиabdole шунидам,
Ба қачкуле ба сарвақташ расидам.

Ба шомам баъд аз он доданд дастур,
Гирифтам роҳи Шом аз мулки Тайфур.

Рафиқе доштам озодае буд,
Жавону поку саййид зодае буд.

Ду гесу тоб дода бар сари дүш,
Фалакро дар қашида ҳалқа дар гүш.

Гаҳе далқи гарони дар бари ў,
Кулоҳи боязиди бар сари ў.

Фақире хуш зи фақраш пеш сабру,
Чу хуршиди ниҳон дар зери абрү.

Баҳам буд оби хўр ширин агар шўр,
Сулаймони шуда ҳамкосай мўр.

Зи айвони салотин карда парвоз,
Ҳумойи гашта бо гунжишк ҳамроҳ.

Гаҳи бар гул, гаҳи бар ҳор будем,
Ҳамадар бешау кўҳсор будем.

Ҳаме рафтем умдо ногаҳонаш,
Яке дашном дод аз корвонаш.

Ки Сайид нести ҳошо гадойи,
Ки мегўяд зи насли мустафойи.

Дар он раҳ пирмаде буд тарсо,
Ки мешуд сўйи құдсу дайри мийно.

Довон омад гирифт он хожаро даст,
Ки моро дар таратбидан маъбаде ҳаст.

Дар ў бошад кунун сесад сўм ҳар,
Мурасса жумла бо ёқуту гавҳар.

Ҳамедоданд инро неку ҳам бад,
Ки як ҳар чор сўм дорад на сесад.

Вале он жумла онҳоеки ҳастанд,
Ҳама баҳри хари Исо парастанд.

Ҳамебўсанд ҳар якро ба сад жон,
Ки охир з-ин ҳама бошад яке он.

Ҳаме гуфту бимонд аз раҳ бадар шуд,
Ба гумроҳи худро роҳбар шуд.

Чу тарсо таънаи исломиён кард,
Ҳамон дам хожа истиғион он кард.

Замин бўсид то будем ҳамроҳ,
Басе хизмат намуди гоҳу бегоҳ.

Ту ҳам дар зулмате шамъе бар афрӯз,
Мусулмони зи тарсоён биёмўз.

Сари мёе дили солот маҳроши.
Чу Хоразмий муҳиби хонадон боши.

Агар дори қаноат дар фақири.
Ба вақти худ ту ҳам шоҳу амири.

Хуши вақтаст ки айши тоза дори.
Бисоти нек беандоза дори.

Мабар савдои хоми к—он казофат,
Даме обу лаби ноиат кафофат.

Илтимосин айтур

Муни ким ишқ бирла бир ўқуғай.
Ҳақиқат оламини мунда булгай*.

Айтқон бу китобни ҳам битигай,
Тилармен ким дуола ёд қилгай.

Фард

Ниёзим⁷² бу турур сендин, нигоро,
Унутма бандани баҳри Худоро.

Таммат “Муҳаббатнома” Хоразмий.

Ҳўжандийнинг “Латофатнома” асари

Ҳўжандий XIV асрнинг иккинччи ярми ва XV асрнинг биринчи чорагида, яшаб ижод этган. Унинг “Латофатнома” асари етиб келган бўлиб, ўзбек адабиётида нома жанрининг ривожига муҳим ҳисса бўлиб қўшилган. Шоирнинг таржима ҳоли түгрисида ҳеч қандай маълумот йўқ. Тахаллусидан Ҳўжанддан экани маълум бўлади.

“Латофатнома” XV асрда анча шуҳрат тутган кўринади. Жумладан, Отойи ҳам бу асардан яхши хабардор булган. У бир шеърида шундай дейди:

***Отойи шеърининг лутфини билса,
“Латофатнома”дан кечгай Ҳўжандий.***

⁷² ниёз — ёлвориш, ўтиниш, сўраш; эҳтиёж, муҳтожлик.

Хўжандийнинг “Латофатнома”си XV аср бошларида (1411 йилларда) ёзилган бўлиб. Темурнинг авлодларидан бири, Хоразмда хукмронлик қилган Султон Махмудга бағишиланган.

“Латофатнома”нинг “Муҳаббатнома”дан фарқи шуки. бу номада ҳар бир номадан сунг ғазал келтирилмайди, фард, қитъа ва муножотлар ҳам йўқ. Аммо Хўжандий бу асарини “Муҳаббатнома”га жавоб тариқасида ёзганини айтади:

*Муҳаббат жомидин иссанг шаробе,
“Муҳаббатнома”га айсанг жавобе.*

Асарда Хўжандий тахаллуси фақат олти ўриндагина учрайди. “Латофатнома”даги бош мавзу ҳаёт гўзаллигини, инсонга бўлган самимий севгини кўйлаш, уни тарғиб қилишдан иборатлир. Бу мавзу ёрининг жафокашлигию ошиқнинг дарди орқали кўрсатилади. Ёрининг жамолини кўрган гул уялганидан фунчага айланади, қини фаслида ёр кулганда, ёз бўлади, унинг карашмаси жону дилни форат қиласи, кўзлари яғмою чигилни талон—тарож қиласи...

Машуқанинг қўйндагича таъриф—тавсифи орқали шоир ана шундай дунёвий севгини улуғлайди, дунёвий севгидан қудратлироқ куч иўқлинига ишора қиласи:

*Лё сардафтари хубони олам,
Қамуг мулки жаҳон сизга мусаллам,
Нарилар шохисан, ҳуснунг зиёда,
Руҳунг кўрса бўлур шоҳлар ниёда.
Каро зулфунг ажаб ҳиндуйи тасвир,
Энур фаттон кўзунг жодуий Кашири.
Юзунг кундуз бикин, зулфунг шаби тор,
Сочинг чининда пинҳон мушки тотор.
Лабинг лаъли Бадахшон, тишларинг дур,
Садаф оғзиң курутқон тишларингдур.*

Ёрининг анъанавий таъриф—тавсифи билан бирга, Хўжандийга хос тасвир учрайдики, бу байтлар “Латофатнома”нинг бошқа номалар билан беллаша оладиган асар эканини таъминлаган. Шоирнинг:

*Хўжандий сўзларин Хоразмий мискин,
Эшитса ўйлли деб қилғайди таҳсин,*

дея айтган сўзлари ҳақидир. Зотан, Хўжандий Хоразмийнинг таҳсинига сазовор нома яратди.

“Латофатнома”да ҳар бир номанинг охиридаги бир байт соқийга мурожаатdir:

*Кел эй сокий, бу кун мажлис қуроли,
Замони айш этиб, хуш ўлтуроли.*

“Латофатнома”да муаллиф эътибор қаратган яна бир жиҳаг табиат тасвирига алоҳида эътибор берганидир. Шунингдек,

асарда тажнисли қофия Хўжандийнинг халқ тилидан маҳорат билан фойдаланганини қўрсатиб туради:

Исириғанг донаси чин *Муштарийдур*,
Сочингға нофайи Чин *муштарийдур*...

Каро зулфунғ ичинда чин *курармен*.
Хато йўқдур бу сўзда, чин *кўрармен*.

Латофатнома*

Сано қодирғаким жон берди бизга.
Иноят қилди, имон берди бизга.

Яратғон одаму жину малакни,
Таратган аршу курсиу фалакни.

Шажарға хилқату наврўзи берган,
Қамуқ халқи жаҳонға рўзи берган.

Тўқуз афлюкни гутғон муаллақ.
Ети қат ерни ҳам қилғон мутаббақ.

Худовандиким, ул олам яратти,
Мани судин, бани одам яратти.

Чаман қушларин ингратур саҳарда
Тугал неъмат берур шоҳи шажарда.

Булутларни ҳаво узра йурутур,
Сусузылиқтин садаф оғзин қурутур.

Яратти тош ичинда лаълу ёқут,
Парнио одамиға ул берур қут.

Қамишдин қанду шаккар, аридин бол.
Таратти қудратиндин шаҳду ханзол.

Бирагуни қилур неъмат била бои.
Яна бириси түн кун нолаювой.

Қилур одамни қудсийларға масжуд.
Азозилни қилур маълуну мардуд.

Берур Яъқубға Юсуф фироқин,
Суғарур иштиёқида қароқин.

Қилур маҳбус Юсуфни қудуқда,
Яна қул деб сотарлар ҳар қабуқда.

Сулаймонға қилур елни мусаххар,
Бўлур Довуд шавқинда зириҳгар.

Ошиқларға берур жавру жафони,
Қилур сарвар Муҳаммад Мустафони.

Илоҳи жумланинг сиррин билурсен,
Етар эркинг не ким қилсанг қилурсен.

Худоё, кўнглум ичра ишқ ўтинг ёқ,
Хўжандий хастага лутфунг била боқ.

Муҳаббат жомидин саҳбо ичиргил,
Хато ишлар телим қилдим, кечургил.

Илоҳи, сен мени жондин айирма,
Азиз жонимни имондин айирма.

Дурўд ул маъданси сидқу сафога,
Ҳабибуллоҳ Муҳаммад мустафога.

Сўкал бўлғон кўнгулларнинг табиби,
Шариат равзасининг андалиби.

Муҳаммад ишқ ганжина амин ул,
Муҳаммад раҳматан лилаламин ул.

Муҳаммад анбиёнинг сарваридур,
Муҳаммад авлиёнинг раҳбаридур.

Муҳаммад улким, айди Ҳақ Таоло
Фақана қаба қавсайни ав адно.

Зиҳи султони дорул мулки афлок,
Ўғон берди санга ташрифи лавлок.

Қамуқ оламни имонға ўқуди,
Жаҳон гурбизларин ерга тўқуди.

Иди ҳукми била кўргузди мўъжиз,
Араб кофирларини қилди ожиз.

Ишорат бирла ойни пора қилди,
Жаҳон султонларин бечора қилди.

Аё султони зурриёти одам,
Сенўқдурсен шафоатхоҳи олам.

Имоми анбиё соқийи кавсар,
Сенўқдурсен шафийи рўзи маҳшар.

Ёзуқдин ўзга йўқ менда бизоат,
Улуг кунда манга қилғил шафоат.

Шаҳаншоҳсен, Хўжандийдур гадоинг,
Кўзига сурма қилсун хоки пойинг.

Расул аиди: “Менинг асҳобим анжум,
Биайин иқтадайтум иҳтадайтум”.

* * *

Саҳар вақтинда ким султони ховар
Жамолиндин жаҳон бўлди мунаввар.

Олиб найза иликга хусрави Чин,
Ҳабаш султонини қавди жаҳондин.

Шаҳи машриқ алам оламға урди,
Сипоҳи занги қўрқуб юз ёшурди.

Чиқарди эрса шоҳ ханжар белиндин,
Ҳабаш султони қочди Рум элиндин.

Сипоҳи турк бўлдиса сипоҳи,
Азимат¹ тутти ҳиндулар сипоҳи.

Хуруси субҳдам фарёд ошурди,
Кеча зоғи² юмуртқасин ёшурди.

Тафаккурда туур эрдим саҳаргоҳ,
Эшиктин бир жавоне кирди ногоҳ.

¹ азимат – бирор ишни бажаришга қасд қилиш, йўлга отланиш.

² зоғ – қарға

Фироқ ўтинда бағри пора бўлғон,
Элиндин ишқұ учун овора бўлғон.

Анингким ишқұ йўқ андин не ҳосил,
Севар жононасиз жондин не ҳосил.

Анингким бир севар жонони йўқтур,
Ҳақиқат бил танида жони йўқтур.

Не билсун текма нодон ишқбози,³
Ҳақиқат бўлмаса бори мажози.

Аюрким сўз ичинда ул бағоят,
Не бўлғай қилсангиз бизга иноят.

Сени шоир деб айтурлар халойиқ,
Сўзунгдин туҳфа келтур бизга лойик.

Тиларман сендин эй кони малоҳат,
Ки берсанг сўз била жонимға роҳат.

Муҳаббат жомидин ичсанг шаробе,
Муҳаббатномага айсанг жавобе.

Қабул эттим, қабулият⁴ йўқ эркан,
Фасод⁵ олди салоҳият йўқ эркан.

Боқиб сўз шоҳидининг юзин очтим,
Бошиға дурру жавҳар, инжу сочтим.

Тафаккур баҳриға боттим ҳижобсиз,
Чиқардим дурру жавҳар кўп ҳисобсиз.

Риёзат баҳриға солдим ўзумни,
Иборат⁶ силкина⁷ торттим сўзумни.

---

³ ишқбоз – ошиқ, ишқа берилган, ошиқлик.

⁴ қабулият – лаёқатлилик, муносаблик.

⁵ фасод – бузуқчилик, тартибсизлик.

⁶ иборат – ибора, матн.

⁷ силк – 1. ип. 2. қатор, тизим.

Тилимда сўз, элимда хома⁸ бўлди,
Латофатнома ҳам ўн нома бўлди.

Табиаттин⁹ чиқардим назми бисёр,
Ажунда булмадим эзгу харидор.

Сўзум чун донадур нодон не билсун,
Бале одам тилин ҳайвон не билсун.

Хирад айтур: манга тархона¹⁰ борғил,
Салотин сарвари султона борғил.

Маони бир бадантек руҳи улдур,
Қамуғ шоирларинг мамдуҳи¹¹ улдур.

Жамоли бирла жонинг тоза бўлсун,
Шоҳим оти баланд овоза бўлсун.

Ўзум бирла ўзум андеша қилдим,
Шаҳим мадху дуосин пеша қилдим.

* * *

Аё фахри салотин шоҳи даврон,
Замона мафҳари Махмуд тархон.

Ажун фахри шаҳаншоҳи замона,
Сифоти савлатинг тўлди жаҳона.

Зиҳи соҳибқирон арслон юраклик,
Маони мажлиси ичра кўруклук.

Саховат бобида чун Ҳотами тай,
Шиҷоат мулкида чун Қовусу Кай.

Қиличинг ҳайбатидан Рустами Зол,
Килибдур дунёда гўр ичра инзол.¹²

Жаҳон тинди сенинг адлинг кучундин,
Ёшин яшинар қиличингнинг учиндин.

---

⁸ хома – қалам.

⁹ табиат – феъл–атвор.

¹⁰ тархон – бу ўринда: мансабдор одам назарда тутилган.

¹¹ мамдуҳ – мақталган.

¹² инзол – тушиш, воқиф бўлиш.

Саховат мулкида соҳибқадамсен,
Латофат маъдани кони карамсен.

Бегим, адлинг қамуғ оламга тўлди,
Қўёш янглиғ сифотинг жилва бўлди.

Жамолинг аксидин хуршед олур нур,
Оting бўлди қамуғ оламда машхур.

Булут ичра ёшунди ой юзунгдин,
Шакар сизди қамиш ичра сўзунгдин.

Қўёш юзунг кўруб ерга йиқилди,
Адоғинг туфроғини сурма қилди.

Фалак боши бирла эврулса минг йил,
Сенингтек қилмағай дунёда ҳосил.

Хирад шатранжини уттунг жаҳондин,
Сенинг лутфунг била тўлди жаҳондин.

Маони ичра, шоҳим, қил ёрарсен,
Ажунда ҳар не қилсанг, қил, ярарсен.

Сўз аймоқ сиз бикин доно қотинда,
Кудуқ қазмоқ эрур дарё қотинда.

Валекин мўр келтурди яроқин,
Сулаймонга чевуртканинг аёғин.

Сулаймонтек эрур жоҳу¹³ жалолинг¹⁴,
Хўжандийтек заиф бўлсун чумолинг.

Асар қилса агар лутфунг жамоли,
Адоқ остинда қолмағай чумоли.

Саховат ичра сен мингда бир эрсен,
Иноят қил Хўжандийга бирор сен.

Ҳамиша зоти покинг бор бўлсун,
Саодат, баҳту давлат ёр бўлсун.

¹³ жоҳ — мансаб, мартаба.

¹⁴ жалол — улуғ, викорли.

Аё, сардафтари¹⁵ хўбони¹⁶ олам,
Қамуғ мулки жаҳон сизга мусаллам¹⁷.

Сенўқсен сарвари хусну малоҳат,
Қилибтур ғамзангиз жонға жароҳат.

Олур зулфунг насимидин пари зод,¹⁸
Эрам боғида йўқ сентек паризод.

Хижил хуршиди тобон ой юзунгдин,
Ётур маҳмур ўлуб¹⁹ наргис кўзунгдин.

Шакар лаъли лабинг боли чин оре,²⁰
Чаманнинг сарвари, қилдинг чинори.

Бегим, оғзингда сўз оре, баледур²¹,
Сўзунгузга жавоб оре, баледур.

Жамолингни кўриб гул ғунча бўлғай,
Тор оғзингтек магар гулғунча бўлғай.

Кулар бўлсанг қишичка ёз очилур,
Сочингдин анбари соро²² сочишур.

Қўнгул эви жамолингдин мунаввар,
Насимидин димоги жон муаттар.

Санга боқсам юзунгга жон кўрунур,
Лабингдин кўзларимга қон кўринур.

Қадинг тузу²³ юзунг фирмадавс боғи,
Мунаввар чеҳрангиз жонлар чироги.

¹⁵ сардафтари – олдинги, пешқадам.

¹⁶ хўбон – яхшилар, чиройлилар.

¹⁷ мусаллам – буйсунган, таслим бўлган.

¹⁸ зод – озиқ.

¹⁹ маҳмур ўлмак – маст бўлмоқ.

²⁰ ори/оре – шубҳасиз, рост.

²¹ бале – шундай, тўғри, оғарин.

²² соро – холис, тоза, соғ.

²³ туз – адл, келишган.

Хати²⁴ ирнинг уза тутию шаккар,
Хижилдур тишларингдин дуррү гавҳар.

Парилар шоҳисен ҳуснунг зиёда,
Рухунг кўрса бўлур шоҳлар пиёда.

Хатинг сехру сочинг сўъбони Мусо,*
Лабинг иғлиг²⁵ кўнгулларга Масиҳо.*

Қаро зулфунг ажаб ҳиндуий тазвир,²⁶
Эрур фаттон²⁷ кўзунг жодуий Кашмир.

Набот оғзинг қошинда оғзин очмаз,
Шакар ирнинг қошинда бол су ичмаз.

Сени севган киши девона бўлур,
Ўзидин бир йўли бегона бўлур.

Сенингтек дилрабо оламда йўқтур,
Менингтек мубтало одамда йўқтур.

Анинг ким сиз бикин дилдори бўлса,
Фами йўқтур жаҳон афёри бўлса.

Кимин сентек нигори бўлса , эй ёр,
Рақиблар жавридин не қайгуси бор.

Висолинг ганжи эмгаксиз бурунмас,
Тиконсиз гулистон ҳаргиз бурунмас.

Чечак севган жафойи хор тортар,
Рақиб жаврин рақиб ночор тортар.

Кел, эй соқий, бу қун мажлис қуроли,
Замоне айш этиб хуш ўлтуроли.

2

Аё налук баданлар кўрка бойи,
Замона хўбларининг тўлун ойи.

²⁴ хат — чизиқ.

²⁵ иғ/ йиг — хаста.

²⁶ тазвир — алдаш, ҳийла

²⁷ фаттон

Пари рухсораларнинг жонидурсиз,
Қамуғ гулчेҳралар султонидурсиз.

Берур зулфунг насими жонға роҳат.
Сизингтек кимда бор ҳусну малоҳат.

Юзунг нури уур қоз таъна ойға,
Юзунгни ойға ўшшар деб ким ойға.

Берур шаккар сўзунг жонларға мақсуд.
Эрур лаълу лабинг ҳалвойи бедуд²⁸.

Сенинг зулфунг бир ўзга дин чиқарди,
Жаҳон зоҳидларин диндин чиқарди.

Қаро қошинг эрур байрам ҳилоли,*
Кўруб шукронга жон қурбон қилоли.

Қилур коғир кўзунг оламни яғмо²⁹,
Қаро менг бирла босдинг ойға тағмо.

Агар ғамзангға қилсанг бир ишорат,
Қилур бир дамда юз минг жонни горат.

Жаҳон хисравлари ширин сўзунгга
Бўлуб мажнун, боқа қолди юзунгга.

Исирганг донаси чин Муштарийдур³⁰,
Сочингға нофайи³¹ Чин муштарийдур.*

Юзунг кундуз бикин, зулфинг шаби тор.
Сочинг чининда³² пинҳон мушки готовр.

Сочинг белга етар белинса сочтек.
Сочинг чин мушку анбар сочса сочтек.

Лабинг лаъли Бадахшон, тишларинг дур,
Садаф оғзинг қурутган тишларинг дур.

---

²⁸ бедуд — соғ, ялтирок

²⁹ яғмо — талон-тарож, бузғунлик.

³⁰ Муштарий — Юпитер сайдераси.

³¹ нофа — мушк, хушбуй ҳидли модда.

³² чин — сочининг жингалаги.

Юзунгни Ҳақ жаҳон гулзори қилди,
Юзунгни кўрдию гул зори қилди.

Шакар нархин лабинг арzon қилибдур,
Тор оғзинг ғунча бағрин қон қилибдур

Қилур зулфунг кунгулларни паришон.
Лабингдин уфтанир³³ лаъли Бадахшон.

Паримусен бу талъат³⁴ бирла ё ҳур,
Ўғон қилсун юзунгдин чашми бад дур³⁵.

Сенинг ишқингда жон кечти бадандин,
Севукраксен манга жону жаҳондин.

Юзунг шамъина жон парвона бўлди,
Сочинг занжирина девона бўлди.

Юзумни қилди сариқ ол яноғинг,
Қизил қоним тўкар жоду қароғинг.

Яноғинг лаълу чеҳранг барги гулдур,
Сени севмаз қиши одам дегулдур.

Висолингда кеча—кундуз эвармен,³⁶
Сени севган учун жонни севармен.

Гунаҳ бўлса сени севмаклик, эй ёр,
Жаҳонда бўлмагай ментек гунаҳкор.

Сени севмаз қишига жон керакмаз,
Биҳишту кавсару ризвон керакмаз.

Кўзумга хоки пойинг тўтиёдур,
Таним тупроғу ишқинг кимиёдур.

Кел, эй соқий, шароби ноб келтур,
Фақирлар кўнглини даръёб³⁷ келтур.

---

³³ уфтанимоқ — уялмоқ.

³⁴ талъат — юз, бет, ҳусн, куриниш

³⁵ дур — узоқ.

³⁶ эвармоқ — айланмоқ, ўгирмоқ.

³⁷ даръёб — дарё суви.

Аё қадди санубар, чехраси гул,
Хати райхон менгизлик зулфи сунбул.

Алифтек түгри бўйлиқ қошлари нун,
Жаҳон Лайлилари ҳуснунгга Мажнун.

Тор оғзинг миму фаттон³⁸ кўзларинг сод,
Жаҳонда сиз бикин йўқ одамизод.

Ҳилолтек чеҳрангиздин кўк уза бадр³⁹,
Юзунг кундузу зулфунг лайлатулқадр.

Пари пайкар нигори сарвқомат,
Жамолингдин жаҳон ичра қиёмат.

Жамолинг чови⁴⁰ тўлди Чину Мочин,
Үёлур зулфунгуздин нофайи Чин.

Жамолинг шуҳра бўлди шаҳр ичинда,
Туман ментек қулунг бор даҳр ичинда.

Сенинг ишқинг мени солди балоға,
Раҳм қил, эй бегим, мен мубталоға.

Нигоринг жафо ҳаддин ошурма,
Фироқ ўти била багрим пишурма.

Манга сендин жафо айни вафодур,
Жафо оз бўлса ошиққа жафодур.

Шикоятму қилур ошиқ жафодин,
Ошиқларга жафо хушроқ вафодин.

Жафодин ушбу йўлда ошиқ армаз,
Жафодин юз чевурган ошиқ эрмаз.

Лабинг лаъли эрур дардим давоси,
Бу дардимга даво мушкил бўлоси.

³⁸ фаттон – фитна қилувчи, мафтун этувчи, ўзига тортувчи, жозибали.

³⁹ бадр – тўлинг ой, ўн тўрт кечалик ой.

⁴⁰ чов – қичқириқ, товуш.

Висолинг тегмади мен бенавоға,
Шаҳаншақлиқ қачан тексун гадоға.

Кўнгул мулкин хароб этти фироқинг,
Қамуғ оламни сайд этти қароғинг.

Фаминг то маскан этти жон ичинда,
Кўнгул мустағрак⁴¹ ўлди қон ичинда.

Манга сенсиз керакмас танда жоним,
Сенўқдурсен менинг жону жаҳоним.

Кел, эй соқий, кетургил жоми Жамни*,
Кечар дунё ғанимат тут бу дамни.

4

Сабо, мендин салом ул бевафоға,
Бути номеҳрибон кони жафоға.

Саломимни тегур ёлгончи ёра,
Сўзи шаҳду шакар кўзи хумора.

Саломимни тегур ой юзлугумға,
Шакар эринли ширин сўзлугумға.

Саломимни тегур қоши ҳилола,
Саломимни тегур ирни зилола.

Айтит, эй меҳри ёлғон, бевафо ёр,
Кулунг бўлди фироқ ўтинда афгор.

Айтиқил мендин ул номеҳрибона,
Фироқ ўтини оз ёқсин бу жона.

Бегим, асрү⁴² унуттунг мен гадони,
Унуттунг бир соғин мен мубталони.

Не бўлдиким, қулунгдин юз эвурдунг,
Бир айғон сўзни, шоҳим, юз эвурдунг.

⁴¹ мустағрак — гарқ бўлган, чўмган.

⁴² асрү — ниҳотяда, тамомила.

Қачон келгайсан, эй, сарви равоним,
Фидо бўлсун санга жону жаҳоним.

Қачон юзунг кўруб кўзум ёруғай,
Висолингдин кўзум ёши қуруғай.

Қачон ўксулса⁴³ ҳижрон можароси,
Қачон бутгай юрагимнинг яроси.

Киши дармон топмаз ул яроға,
Лабинғдин марҳаме берсанг яроға.

Манга сенсиз, бегим, кундуз кечадур,
Дариғо сенсизин умрум кечадур.

Фалак ишрат бутогини қайирди,
Ўшал кунким, сени мендин айирди.

Фалак солди мени жавру жафоға,
Бўйин сундум, ризо бердим қазоға.

Фироқ ўтиңда бағрим бўлди бирён,
Қачон бўлғай фироқинг иши бир ён.

Висолинг қадрини билмадим, эй ёр,
Фироқ илгинда ўш бўлдум гирифтор.

Ғанимат тутмадим васлингни, эй жоп,
Осиғ қилмаз неча есам пушаймон.

Йироқ туштум жамолингдин зарури,
Маҳол эрмиш бегим сенсиз сабури⁴⁴.

Таоллолоҳ⁴⁵, бу не ҳусну жамол ул,
Сабур қилмоқ жамолингдин маҳол ул.

Ҳаёлингдин ойин кўнглумда йўқдур,
Йироқ бўлсам ўзум кўнглум ёвуқдур.

Фироқингда жафо кўп чектим, эй ёр,
Вале ҳар йифламақнинг кулмаги бор.

⁴³ ўксумак – камайтирмоқ, камситилмоқ.

⁴⁴ сабур – сабрли, чидамли, тўзимли.

⁴⁵ таоллолоҳ – энг улуғ ва устун, олий Оллоҳ.

Не бўлгай мен гадони ёд қилсанг,
Висолинг бирла кўнглум шод қилсанг.

Кел, эй соқий, ичоли жоми гулгун,
Вафо қилмаз, яқин бил дунёйи дун⁴⁶.

5

Аё дилбар, кел эмди ёз очилди,
Гулистон саҳнида гуллар сочили.

Яғиз ер кўк менгизлик бўлди хазро,⁴⁷
Чаман шоҳидлари бўлди мусаффо.

Етиб келди яна фасли баҳор ул,
Дами Исодин* эмди ёдгор ул.

Чечак хони урунди тахти мийно⁴⁸,
Калимтек⁴⁹ қумри гулшан Тури Сино*.

Чаман саҳнида кўп турлук чечаклар,
Тушуб қолмиштек абришим бичаклар.⁵⁰

Бинафша зулфидин анбар сочилимиш,
Кўруб гулғунчанинг оғзи очилмиш.

Мурассаъ⁵¹ чаҳ суйидин лола тожи,
Жавоҳир инжуга йўқ эҳтиёжи.

Аликка жоми Жам олмиш шақойиқ⁵²,
Эрам боғи бикин бўлмиш ҳадойиқ⁵³.

Гулистон қушлари ғулгул қилишур,
Яғочлар ўйнаюрда енг солишур.

⁴⁶ дунёйи дун – пасткаш, ярамас дунё.

⁴⁷ хазро – яшил, кўкимтирип

⁴⁸ мийно – 1.шиша. 2. ҳаворанг.

⁴⁹ калим – сўзловчи, ҳамсұхбат.

⁵⁰ бичак – игна, сўзан.

⁵¹ мурассаъ – 1. Кийматли тошлар билан безалган; 2. Шеърда икки мисрадаги сўзларнинг ҳар жиҳатдан бир–бирига мос ва охангдош бўлиб келиши.

⁵² шақойиқ – гуллар, лола..

⁵³ ҳадойиқ – боғлар, гулзорлар.

Чин ул маъшуқу ошиқтек чибуқлар,
Бири бирини ўйнарда чибуқлар.⁵⁴

Чечак хонига нарғис бирла лола,
Боши бирла тутар тун-кун пиёла.

Муғанний чангу барбат* соз қилмиш,
Тараннум андалиб оғоз қилмиш.

Тараннум қилса илҳон⁵⁵ бирла булбул,
Суроҳи⁵⁶ қушларинг айтарки “қулқул”⁵⁷.

Ичурди жон суроҳи қулқулидин,
Гулистон тўлди қушлар ғулғулидин.

Сабо гул кўнглакини пора қилди,
Рақибларни Идим овора қилди.

Кел, эй соқий, майи гулфом⁵⁸ келтур,
Шароби аргувондин⁵⁹ жом келтур.

Жаҳонда айшу ишрат мавсумин⁶⁰ ёз,
Қадаҳ келтур, кўнгуллар махмурин⁶¹ ёз.

Қароба⁶² қони бирла жони қондур,
Қароба тўйди қоним қона қондур.*

Гулистон ичра гул термак не хушдур,
Бегим ишқинда жон бермак не хушдур.

Қачон усруб⁶³ қизарса ол яноқин,
Бошим ерга қўйиб ўпсам аёқин.

---

⁵⁴ чобук/чобуқ — чақон.

⁵⁵ илҳон/алҳон — овозлар, ашулалар, сайрашлар.

⁵⁶ суроҳи(й) — май идиши, май.

⁵⁷ қулқул — майнинг шиша оғзидан тушадиган овози: “айт—айт”, “гапир—гапир” маъносиди.

⁵⁸ гулфом — гул ранг, қизил.

⁵⁹ аргувон — қизил гулли бир дараҳт.

⁶⁰ мавсум — номланган, аталган.

⁶¹ махмур — маст, маст бўлган.

⁶² қароба — май шишиаси.

⁶³ усрумак — маст бўлмоқ.

Бўлуб махмур сенинг усрук кўзунгга,
Мудом ичсан, боқа қолсан юзунгга.

Жаҳони бевафо елтек кечадур,
Берур додин⁶⁴ кишиким май ичадур.

Шаробу шоҳиду⁶⁵ чангу чағона⁶⁶,
Бегим, айш эт, ким ўш кечти замона.

6

Аё, сарви сиҳи⁶⁷ бўйлуқ, бели қил,
Ўлодурман фироқингда, раҳим қил.

Раҳимсиз бевафо номеҳрибоним,
Фироқинг ўтида ўртанди жоним.

Уннуттунг бир йўли аҳду вафони,
Фалакдинму сабақ олдинғ жафони.

Сенингтек кўрмадим турфа нигоре,
Эрурсен бевафолиқда диноре.

Лабинг шаккар тўқар дашномингиздин,
Киши бир журъа⁶⁸ тотмаз жомингиздин.

Шакар ирнинг дўкон қўймиш давоға,
Вале тегмаз менингтек бенавоға.

Ўроминг или бизга бор бермаз,
Телим ёнса гадоға бор бермаз.

Тавонгарсен⁶⁹ бегим ҳусн ичра комил,
Гадоға манфаат тегмаз не ҳосил.

Фанисен ҳусн мулкинда бағоят,
Фақирларға бирор қилғил иноят.

⁶⁴ додин бермак – 1) қасос олмок; 2) ёрдам чақириғи.

⁶⁵ шоҳид – 1) далил; 2) гўзал.

⁶⁶ чағона – сапойил номли чолғу асбоби.

⁶⁷ сиҳи – рост, баланд.

⁶⁸ журъа – қултум, хўплам.

⁶⁹ тавонгар – 1) кучли, қувватли; 2) бой, бадавлат.

Нисоби⁷⁰ ҳуснунгиз етмиш камола,
Закот бермазмусен мундоқ жамола.

Согинмазсен бирор, эй кўрка бойим,
Қаён борди эшикдин ул гадойим,

Гадо ҳолин ғани билмазму бўлур,
Фақирларға раҳим қилмазму бўлур.

Кўзум тўймаз юзунга боқса тун-кун,
Гадонинг кўзи тўймаз, бўлса Қорун.

Бегим, неча баҳил бўлсанг вафода,
Очуқдур қўлларинг элги дуода.

Тилар бўлсанг жаҳон ичра аморат,
Фақирлар кўнглини қилғил иморат.

Ғанимат тут бу ҳусн даврини беш кун,
Кечар дунё, қани Лайлию Мажнун.

Бадал⁷¹ қил шодига дунё ғамини,
Ғанимат тут йигитлик мавсумини.

Маишат бирла ғам ўтин ўчурғил,
Кечар дунёда беш кун хуш кечурғил.

Мұхаббат бирла ўсруб эшларингни,
Ғани қилгил, бегим, дарвешларингни.

Замона бевафодур такя⁷² қилма,
Бу кунги яхши ишни тонгга қўйма.

Фалакнинг гардишидин бўлма ғофил,
Пушаймон бўлғасен охир не ҳосил.

Жафо ҳаддин ошурма қулларингға,
Чечаксен, раҳим қил булбулларингға.

---

⁷⁰ нисоб — дараҷа; комиллик.

⁷¹ бадал — эваз.

⁷² такя — 1) дарвешнинг турар жойи; 2) суюниш, суюнчиқ; *такя қилмоқ* — суюнмоқ.

Кўнгул игинга бол ирнинг даводур,
Раҳим қилким, Хўжандий бенаводур.

Кел, эй соқий, шароби аргувон⁷³ бер,
Кўнгулдин ғам кетар, жонға равон бер.

7

Аё, қадди санубар, энги лола,
Нигори маҳваши мушкин кулола⁷⁴.

Юзунг гул, оразинг чин настариндур,
Жамолингдин қамуф олам чамандур.

Шақойиқ⁷⁵ бағри қон ол энгларингдин,
Куяр анбар ўт ичра менгларингдин.

Қаро зулфунг ичинда чин кўрармен,
Хато йўқдур бу сўзда, чин кўрармен.

Юзунгтек гул Эрам боғида бутмаз,
Нетак қилғай кишининг илги етмаз.

Суман⁷⁶ кўрса анинг нозук танини,
Қабо⁷⁷ қилғай равон⁷⁸ пироҳанини⁷⁹.

Кўзунгни кўрса нарғис хира қолғай,
Бўлуб усрук⁸⁰ бошини ерга чолгай.

Саҳар гулғунчаким оламға кулди,
Тор оғзингни кўруб гул фунча бўлди.

Тор оғзинг шаккар ирнинг шаҳди фойиқ⁸¹,
Сўзунгдин эл булур турлук дақойиқ⁸².

⁷³ аргувон — қизил гулли бир дарахт.

⁷⁴ кулола — жангалақ соч, гажак.

⁷⁵ шақойиқ бирл. шаққ — ёриқ, тирқич, ёриш.

⁷⁶ суман — ёсмин гули.

⁷⁷ қабо — эркакларнинг узун ва уст кийими.

⁷⁸ равон — 1) юрувчи, 2) тез; 3) жон.

⁷⁹ пироҳан — кўйлак.

⁸⁰ усрук — маст.

⁸¹ шаҳди фойиқ — шаҳд —асал

⁸² дақойиқ бирл. дақиқа — аниқлик, нозиклик.

Юзунг қофоз, қора қошинг қаламдур,
Жамолинг чови оламда аламдур.

Қаро сочни нелук белга солурсен,
Үзунгни ҳиндуға⁸³ не тенг қилурсен.

Жамолинг шеваси жоним баҳоси,
Таним ўлса сайн жоним баҳоси.

Кўзунг ўқ отса жон ўтру⁸³ тутармен,
Кишига тегмасин деб қон ютармен.

Сенинг дардинг кўнгулларнинг давоси,
Висоқинг⁸⁴ гарди кўзлар тўтиёси.

Танинг сийми⁸⁵ юзумни қилди олтун,
Кўзум ёши ғамингда бўлди Жайҳун.

Сени севган жафодин ўзга қолмаз,
Нетак қилсун, вафо хубларда бўлмаз.

Юзунгда кўрса бўлур сунъи холиқ⁸⁶.
Нетук бўлмай мунунгтек юзга ошиқ.

Сенинг ишқингда бағрим бўлди пора,
Эригай ушбу йўлда санги хора.

Ким ўлгай ёридин озор бўлмаз,
Сенингтек бир йўли безор бўлмаз.

Мени ишқингда асрү зор қилма,
Фақирлар кўнглини озор қилма.

Кел, эй соқий, қадаҳ келтур ичолинг,
Замоне ўсрубон жондин кечолинг.

8

Аё, хусн ичра олам беназири,
Зарофат⁸⁷ чархининг бадри мунири⁸⁸.

⁸³ ўтру — рўпара, қарши.

⁸⁴ висоқ — 1) тугун; 2) уй, капа; 3) аҳд, келишув.

⁸⁵ сийм — кумуш.

⁸⁶ сунъи холиқ — яратганинг иши.

Хижилдур оразингдин нуқрайифом⁸⁹,
Кўнгулда зулфу холинг донау дом.

Юзунгтек гул булунмаз бօғ ичинда,
Кўзунгдин күйди наргис доғ ичинда.

Қаро зулфунг бегим ол энг узола,
Гулистонда ётур ҳинду узола*.

Сочинг белга етар орам ўруми,
Кўзунг кофир, юзунг тарсойи⁹⁰ руми.

Сочинг зулмоту ирнинг оби ҳайвон⁹¹,
Не билсун қадрингизни текма нодон.

Лабинг сарчашмайи оби ҳаёт ул,
Хатинг ул чашма қиргинда ул.

Қароғинг сеҳридин Ҳорут* уялди,
Ўзин Бобил қудуғи* ичра солди.

Кўзунгни Зуҳра кўрса, хира қолғай,
Тўлун ой сизни кўрса, ярим ўлғай.

Сени кўрса жаҳон, тушгай сужудға,
Адамдин* келмади сентек вужудға.

Карашибанг ғорат айлар жону дилни,
Кўзунг яғмо қилур яғмо, чигилни.

Карашибанг бирла жонға ўт ёқарсен,
Кўнгулга жондин ортуқроқ ёқарсен.

Юзунгга неча боқсан, тўйман, эй жон,
Сени суйдум ҳақиқат қўйман, эй жон.

Жаҳонни ўртади ишқинг балоси,
Қамуғ олам қароқинг мубталоси.

---

⁸⁷ зарофат – хуштаблик, мулоимлик.

⁸⁸ бадри мунир – нурли ой.

⁸⁹ нуқрайифом – кумушранг, оқ.

⁹⁰ тарсо – насроний, христиан.

⁹¹ оби ҳайвон – тириклик суви.

Бегим, ишқинг манға кўп қилди бедод,
Замона шоҳисен кимдин тилай дод.

Ўроминг тупроғида юз менингтек,
Бор ул тупроқда қўйған юз менингтек.

Ёмон кўз бўлмасун ҳуснунгга мойил,
Қўлумни бўйнунга қилсан ҳамойил⁹³.

Нечук йўқ бўйла⁹⁴ ишқинг жон ичинда,
Бўлур ганжи равон вайрон ичинда.

Биҳамдуллоҳ, хаёлинг кина⁹⁵ тутмаз,
Бирор чогда сўрар бизни унутмаз.

Хаёлинг келдиса жондин қўпар ғам,
Хаёлингни топан жондин қўпар ғам.

Неча бўлсам йироқ, эй дўст, сиздин,
Хаёлинг холи эрмаз кўнглумиздин.

Хўжандий ишқингизда бўлди охир,
Раҳим қилсанг, бегим, не бўлди, охир.

Кел, эй соқий, кетургил жоми гулфом,
Фанимат тут бу дамни кечти айём.

9

Ало, эй аҳди ёлғон, бевафо ёр,
Қамуғ олам сенинг ишқингда афгор.

Вафосиз дилбари шўхи жафокеш,
Сенинг ишқингда шайдо шоҳу дарвеш.

Қиё боқсанг улусни ўлтууресен,
Йлонсиз ич—бағирни куйдууресен.

Қиё боқсанг қиярсен жонимизни,
Раҳим қил дийдайи гирёнимизни.

⁹³ ҳамойил — елкадан пастга тушадиган камар, тасма ёки богич.

⁹⁴ бўйла — бундай.

⁹⁵ кина — гина, адоват; қасос.

Ақиқинг орзуси қилди бағир қон,
Сени севмаклик осон эрмаз, эй жон.

Үзини күч била солди балоға,
Гадоким ошиқ үлди подшоға.

Үлар бўлдум раҳим қилмадинг, эй жон,
Натук қилғай раҳимсиз бўлса жонон.

Неча ишқ ўтиға бирён⁹⁶ бўлайин,
Равон ўлтур мени, бир ён бўлайин.

Гар ўлтурсанг, ироқ тур мендин, эй, моҳ,
Адоқингга қоним тегмасму ногоҳ.

Гар ўлтурмак тиласен бизни ноҳақ,
Кўзунгнунг учи бирла бир қиё боқ.

Айурлар ошиқ ўлса хун баҳосиз,
Равому ошиқ ўлса хун баҳосиз.

Ўлам, махмур⁹⁷ кўзунгдин бир боқа кўр,
Фано бўлган вужудимға боқа кўр.

Зихе,⁹⁸ фархунда⁹⁹ толиъ ул ким эрса,
Жамолингни кўруб жонини берса.

Мусулмонлар фифон ул ёр элиндин,
Раҳимсиз бевафо дилдор элиндин.

Вафоси йўқ, жафоси жонға тегди,
Хароб айлаб кўнгулни жонға тегди.

Фалакка етти ўш оҳим тутуни,
Танимда жондин ўзга йўқ бутуни.

Кўзумдин қон оқадур ёшға не сан,
Ўромунгнинг¹⁰⁰ бошинда бошға не сан.

---

⁹⁶ бирйон – қовурдоқ, кабоб.

⁹⁷ махмур – маст, маст бўлган.

⁹⁸ зихе – қандай яхши.

⁹⁹ фархунда – баҳтли.

¹⁰⁰ ўром – кўча.

Сени севган киши девона бўлур,
Ўзидин бир йўли бегона бўлур.

Сенингтек дилрабо оламда йўқдур.
Менингтек мубтало оламда йўқдур,

Анингким сиз бикин дилдори бўлса,
Фами йўқдур жаҳон ағёри бўлса.

Киминг сентек нигори бўлса, эй ёр,
Рақиблар жавридин не қайгуси бор.

Висолинг ганжи эмгаксиз бурунмаз,
Тиконсиз гулистон ҳаргиз бурунмаз.

Чечак севган жафойи ёр тортар,
Рақиб жаврин рақиб ночор тортар.

Кел, эй соқий, бу кун мажлис қуроли,
Замони айш этиб хуш ўлтуроли.

Аё нозик баданлар кўрки бойи,
Замона хўбларининг тўлун ойи.

Пари рухсрорларнинг жонидурсиз,
Қамуғ гулчехралар султонидурсиз.

Юзунг кўзгусида юз кўрса бўлмаз,
Юзунгга майл этиб юз кўрса бўлмаз.

Жафою салтанат сизга ярашур,
Вафоу масканат¹⁰¹ бизга ярашур.

Хаёлинг жонда маскан килди кетмаз,
Гадоға мунча султонлиқ не етмаз.

Фироқ элгинда бўлдум усрү¹⁰² ожиз,
Висолинг давлати бўлғайму ҳаргиз.

Висолинг давлатин ҳақин тилармен,
Шакар эрнингга доим тиш бўлармен.

¹⁰¹ масканат — фақирлик, ночорлик.

¹⁰² усрү — кўп, жуда, ниҳоятда.

Фироқингда кўзум неча тўлур ёш,
Умид бир, оқибат васлинг қилур бош.

Кел, эй соқий, кетургил жоми Жамни,
Кечар дунё, ғанимат тут бу дамни.

10

Аё, аҳди вафосиз дилрабо ёр,
Нигори сарв қадди лоларухсор.

Алифтек тўғри қаддим ё ғамингда,
Кўзумнинг чашмаси дарё ғамингда.

Қошунг нуну кўзунг айни балодур,
Ўғон қилсун жамолингдин бало дур.

Тор оғзинг мушкилинг ҳал қилса бўлмаз,
Лабингдин сўрмағунча билса бўлмаз.

Лабингдин белгуур оғзингдá тишлар,
Бўлур сўзунг била ҳал мушкил ишлар.

Лаби лаълинг сўзинг эй, турфа, дилбар,
Шакар десам бўлур сўзум мукаррар¹⁰³.

Қаро менг ирнингиздин холи эрмаз,
Кўнгуллар доғидур ул ҳоли эрмаз.

Раҳим қилмазмусен, эй бағритошим,
Ичим ёнди ғамингда, куйди тошим.

Бегим, сенсиз бу мискин қул не қилсун,
Чечаксиз бенаво булбул не қилсун.

Чечаксиз булбулинг иши наводур,
Ошиқлар ҳар не ким қилса раводур.

Не истарсен менинг жонимдин, эй ишқ,
Не келди бир овуч қонимдин, эй ишқ.

---

¹⁰³ мукаррар – тақрорланган, қайтарилган.

Сенинг ишқинг мени девона қилди,
Мұхаббат жомига паймона қилди.

Мұхаббат жомини ул ошиқ ичгай,
Ки аввал ишқ үчун жонини кечгай.

Киши жононидин жонин қиёрму,
Күрунг, боруга ҳеч ўтдин ёнарму?

Кишиким жонини жононға бермаз,
Хақиқат билса бўлур ошиқ эрмаз.

Агар сен ошиқ эрсанг сўзлама ҳеч,
Фидо қил бошнию жондин равон кеч.

Хўжандий, мухтасар қилғил сўзунгни,
Ошиқларға қотиъ¹⁰⁴ кўргул ўзунгни.

Биҳамдуллоҳ иноят қилди бори¹⁰⁵,
“Латофатнома” охир бўлди бори.

Телим эмгак йипардим қон қуруттум,
Ўғон қилди иноят сўз юруттум.

Латофаттин телим ҳангома қўйдум,
Анинг отин “Латофатнома” қўйдум.

Китобат қилмадим бехуда сўзлар,
Сўзумни билмаган бехуда сўзлар.

Сўзумни билга(й) ким бўлса сухандон,
Не билсун доно қадрин тегма нодон.

Хўжандий сўзларин Хоразмий мискин,
Эшитса йўлли деб қилғайди таҳсин.

Фарибларнинг сўзи бўлур жигарсўз,
Фарив эрмаз Хўжандийдин фарив сўз.

Илоҳи дардима дармон қилу бер,
Қамуғ душвор ишим осон қилу бер.

---

¹⁰⁴ қотиъ – қатъий, ўзгартириб бўлмайдиган.

¹⁰⁵ бори(й) – яратувчи, тангри.

Қамар янглиғ мунаввар қил юзумни,
Күштек элга машхур эт сўзумни.

Кўнгуллар сиррини Жаббори олам,
Сен ўқсен билгучи воллоҳу аълам.

Сайд Аҳмаднинг “Таашшуқнома” асари

Асар 846 (1435 – 36) иили Сайд Аҳмад томонидан ёзилган. Сайд Аҳмад — Темурнинг набираси, Мироншоҳнинг ўғлидир. Навоий “Мажолис ун-нафоис” асарининг V11 мажлисида Сайд Аҳмад тўғрисида қўйидагича маълумот беради: “Сайид Аҳмад Мирзо — салим табъ ва пок зеҳн киши эрди. Хили машхур назмлари бор. Ҳам фазал, ҳам маснавий, ҳам туркий, ҳам форсий фазал таврида девони бор. Ва маснавий таврида “Латофатнома” анингдур. Бу туркча матлаъ яхши воқеъ бўлубтурким:

*Сайд этти фироқинг мени мурғи саҳарийдек,
Қил одамийлик, қўлма ниҳон юзни паридек.
Бу форсий матлаъ ҳам анингдурким:
Маҳам гар пеш аз ин пинҳон бимонад,
Ажаб, гар бедилоонро жон бимонад*

[Агар ой (юзлигим) бундан кейин (ҳам) пинҳон қоладиган бўлса, бедилларнинг омон қолиши ажабланарлидир]*.

“Таашшуқнома” “Муножот”, “Мадҳи наби алайҳиссалом”, “Китоб сабаби”, “Подшоҳи ислом мадҳи” ва ўнта номадан иборат. Ўнинчи номадан кейин китобнинг хотимаси ва шоирнинг илтимоси ўрин олган.

Навоийнинг маълумотидан кўриниб турибдики, Сайид Аҳмаднинг “Латофатнома” асари тўғрисида маълумот берилган, “Таашшуқнома” тўғрисида эса маълумот йўқ. Шунингдек, Сайид Аҳмад ўзбек ва форс тилларида фазаллар ёзган бўлиб, иккита девон тузгани ҳам Навоийнинг маълумотларидан маълум бўлади.

“Мажолис ун-нафоис”да Сайид Аҳмаднинг “Латофатнома”сидан келтирилган байт “Таашшуқнома”да учрамади.

“Таашшуқнома” ўнта номадан ташкил топган бўлиб, 319 байтдан иборат. “Таашшуқнома”нинг ўзига хос томони шунда кўринадики, ҳар бир нома уч қисмдан — нома, фазал, сўзнинг хуласасидан иборат қилиб тузилган. Сайид Аҳмад бу асарини бирон шоир асари таъсирида яратилганини қайд этмаса ҳам, асарнинг foявий йўналиши, тузилиши, тасвирий воситаларга асосланиб айтиш мумкинки, бу асарга “Муҳаббатнома” ва “Латофатнома”нинг таъсири кучли бўлган. “Таашшуқнома”нинг

ўнта номадан иборат экани шундай хуносага олиб келади. Аммо “Таашшуқнома”нинг ўзига хослигини таъминловчи омил – унинг тузилишидири.

Хаётга муҳаббатни ошиқнинг маъшуқага бўлган муҳаббати орқали акс эттириш “Таашшуқнома”даги усуллардан биридир. Бу асар бадиий воситалардан истифода этишда ўзига хослик билан ҳам ажралиб туради. Хўжандий эски ўзбек тилининг имкониятларидан тўлиқ фойдаланиб, иккинчи номани бошдан охиригача тажнисли қофияда ёзган.

Таашшуқнома

Санга ву ҳамд ул тангригаким жон,
Тан ичра ошкора қилди пинҳон.

Яратти аршу¹ фаршу² лавҳу³ афлок,
Бериб Одамға сирри маъорифнок⁴.

Зуҳални⁵ посибони анжум этти,
Бу йўлларда хирадни паждум⁶ этти.

Агар шашдар⁷ мақомин топти Бархис⁸,
Саодат номасин ҳам топти Идрис.

Бешинчи манзилин Баҳрома берди,
Анинг тасхирини⁹ Баҳрома берди.

Қуёшким наййири заамдур¹⁰, эй дўст,
Фалак андин дурур мустаҳкам, эй дўст.

Жамолу ишва бирла шеваю ноз,
Бўлур Ноҳид¹¹ сориндин сарафroz¹².

¹ арш – осмоннинг энг юқориси; *маж.* энг юқори жой; *маж.* тахт.

² фарш – тўшаш, ётқизиш; тўшама, тўшалган, ётқизилган нарса.

³ лавҳ – ёйиқ нарса, ёзув таҳтаси; равшанлик.

⁴ маориф – билиш, таниш, билим.

⁵ зуҳал – Сатурн сайёраси.

⁶ паждум –

⁷ шашдар – нард ўйинида мот бўлиш хонаси.

⁸ бархис – бирон шахс исми бўлса керак.

⁹ тасхир – забт этиш; қўлга киритиш.

¹⁰ наййир – порлоқ, ну сочувчи; *наййири заъзи* – *маж.* қуёш.

¹¹ Ноҳид – Ёргу юлдуз, Зуҳра сайёраси.

¹² сарафroz – юксак, ҳаммадан устун.

Уторидким дабир ўлди муфизи*,
Халойиқ барча ондин бўлди рози.

Магар даври қамар бўлди муқаддам
Ки, саргардон бўлубдур насли Одам.

Муножом

Худовандо, билурсан барча асрор,
Ёзуқлуқ бир қулунгдурман гуноҳкор.

Билурман чўқ турур хайру гуноҳим,
Магар кўз ёши бўлғай узр ҳоҳим.

Агар лутфу амининг* бўлмаса шоҳ,
Не келгай бандадин ёр нолаю оҳ.

Каримо ҳолиқо парвардигоро,
Раҳимо зулжалоло¹³ кардикоро.

Нажот чоғидур, қылғил иноят
Ки, йўқтур сендин ўзга ҳеч ҳимоят.

Ба ҳаққи абрўйи сирри Одам
Ки, пайдо бўлди андин барча олам.

Наъти наби алаиҳиссалом

Мұхаммадким Ҳабибуллоҳ дерлар,
Фироқиндин мұхабилар оҳ дерлар.

Рисолат сарвари тожи футувват,
Вилоят маҳрами хатми нубувват

Ки, олам нуридин бўлди мұхайё
Ким, Одам анинг учун қилду пайдо.

Яратти Нуҳу Иброҳиму Мусо,
Сулаймон бирла Довуду Масиҳо.

Валекин барча ондин нур топти
Ки, ризвону беҳишту ҳур топти.

---

¹³ зулжалол – азамат ва энг буюк, буюклик эгаси.

Жаҳону жони одамдур Мұхаммад,
Бани одам ҳам одамдур Мұхаммад.

Фалак афлок уза бир дамда борди,
Ишорат бирла ойни икки ёрди.

Kitob сабаби

Тушумда бир неча күрдүм саҳаргоҳ,
Ки Мажнун бирла бўлдум йўлда ҳамроҳ.

Менга дедиким: “Эй шўрида аҳвол,
Чиқар бошдин, такаббур қилма аҳмол¹⁴.

Ки ошиқлар мақоми карбалодур,
Кишиким бўлди ошиқ мубталодур.

Чу сен ҳам мубтало бўлмишсен охир,
Жафодин гул бикин сўлмишсен охир.

Бу йўлда қўй сару сомон¹⁵ адам¹⁶ бўл!
Агар васл истасанг, собит қадам бўл!

Тахайюл бирла назм эт бир ҳикоят,
Валинеъмат қошинда қил ривоят”.

Ҳикоятким, “Таашшуқнома” бўлғай,
Улуғлар қошида аллома бўлғай.

Подшоҳи ислом мадҳи

Шаҳоншоҳи жаҳон Доройи аъзам,
Фаридун сийрату Жамшид муқаддам*.

Сулаймон талъату Кайхисрав иршод¹⁷.
Сикандар шавкату Нўширавон дод.

Улуғ сulton муззам Шоҳруҳ хон,
Мұхаммад ҳалқу Сulton бан* Сulton.

---

¹⁴ аҳмол — юклар.

¹⁵ сомон — илож, ёрдам; тартиб, интизом; куч, қудрат; қобилият; давлат, бойлик.

¹⁶ адам — йўқлиқ.

¹⁷ иршод — тўғри йўл кўрсатиш.

Ҳамиша давлати маъмур бўлсун,
Кўра билмас кишилар қўр бўлсун.

Илоҳи бўлмасун ҳеч интиҳоси,
Қабул эт Сайди Аҳмаднинг дуоси.

Чу шоҳаншоҳ дуосин хатм қилдим,
“Таашшуқнома” сори азм қилдим.

Сафо етти битиган хома бўлди,
“Таашшуқнома” ҳам ўн нома бўлди.

Аввалги номасин айтур
Аё, зебо санамлар кўркабойи,
Қамуқ шаҳлар гадойингнинг гадойи.

Латофат мулкининг соҳиб камоли,
Топар нуқсон юзунгдин моҳ камоли.

Бу кун ҳусн ўрдасинда подшосен,
Зарофат оламинда маҳлиқосен.

Сифотингдур сенинг оламда машхур,
Сени Ҳақ сақласун аз чашми баддур¹⁸.

Бўюнгдур эй санам чун сарви озод,
Сенга қул бўлди ҳар ким бўлди озод.

Сочингнинг исидин олам муаттар,
Сочингдин* мунфаилдур¹⁹ мушку анбар.

Сенинг бирла бўлур жону жаҳон шод,
Ки жон бирла тирикдур одамизод.

Фироқингдин бўлур бу чеҳра сори,
Висолинг чун назар қилмас бу сори.

Қўша қошингдин ўлур фитна пайдо,
Килур жоду кўзунг оламни шайдо.

---

¹⁸ баддур — ёмон назар қиласидиган.

¹⁹ мунфаил — хижолатли, уялган, таъсиранган.

Эшигингда аё моҳи қасабпўш²⁰,
Бўлур хуршиди тобон ҳалқа дар гўш.

Қаро зулфунг эрур кўнглум қарори.
Анинг учун тан ичра йўқ қарори.

Хаёлингдур ҳамиша муниси жон,
Фироқингдурки бағримни қилур қон.

Жамолинг даврида эй қўзи қаттол,
Эрур дардинг кўнгулларга суюрғол.

Малоҳат кишваринда хонсен, эй жон,
Латофат оламинда жонсен, эй жон.

Сенинг сори қўнгул учмоқни истар,
Кўрунг бечорани* учмоқни истар.

Неча жавру жафо қилғайсен, эй ёр,
Билурсенким қулуңгдурмен вафодор.

Сенинг бирла менинг аҳдим ҳамондур,
Нечаким жонима жаврунг ямондур.

Фалак тегурди чун фасли ҳамални,
Ироқивор²¹ айтай бу газални.

Fazal

Сенинг дардингдин, эй шўхи* мусаввар,
Қамуқ олам хароб ўлди саросар²².

Нечаким жаҳд этар бечора ошиқ,
Висолинг давлати бўлмас мұяссар.

Дудоғинг олида, эй сўзи ширин,
Наботу қанду шаккардур мукаррар.

Тишингдин мунфаилдур баҳр ичинда,
Янгоқингдин хижил ёқути аҳмар²³.

²⁰ қасабпўш – ипакли юпқа мато ёпинган.

²¹ ироқивор – мусиқада бир куйнинг номи.

²² саросар – бошдан–оёқ.

²³ аҳмар – қизил.

Шаҳо, даврингда жавру зулму бедод
Бўлубтур Сайди Аҳмадқа муқаррар.

Сўзнуниг хуносаси

Кел эй соқий, кетур жоми дилфуруз²⁴,
Ки ишрат чогидур ҳам фасли навуз.

Чалиб чангу чагона бода бирла,
Ичоли май ҳарифи сода бирла.

Ки беш кун умр елтек кечгусидур,
Сен андин кечма, ул худ кечгусидур.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андеша қилмоқ.

Иккинчи номасин айтур

Нигоро, олди кўнглум юзунг оли,
Қиласидур қасди жон ҳам кўзунг оли.

Отиб ғамза ўқин пайваста қошинг,
Юроким қон қилур пайваста қошинг.

Жамолинг шамъиниким ёндуурурсун,
Қамуқ оламни ўтқа ёндуурурсен.

Энгингда менгларинг мушки хатодур,
Қаро зулфунг сари бормоқ хатодур.

Қуёшдур оразинг ё Муштарийдур,
Ки жон бирла жаҳони муштарийдур.

Висолинг завқин истаб эй дилором,
Тан ичра топмади мискин дил ором.

Кўнгул қушини ишқинг қилди шунқор,
Бу ғамдин муддайлар²⁵ бўлди шунқор.

Карашма қилмоқ ичра қил ярорсен,
Неким жонимга қилсанг қил, ярорсен.

²⁴ дилфуруз – кўнгилга ўт солувчи, кўнгилни шод этувчи.

²⁵ муддай – даъвогар, рақиб.

Анингким ол юзинда холи бўлғай,
Қачон қилурдин холи бўлғай.

Айтсалар сенга, ғамзангдин ўқ от,
Они ўзгага отма, бизга ўқ от.

Турубтурмен ўқунгнунг қаршусина,
Отар бўлсанг тутармен қаршу сина.

Чу тортармен ҳамиша ҳажр борин,
Сенга айтай кўнгулда ҳар не борин.

Билурсенким, қулунгдурмен камина,
Карам қил, боқмагил қулнунг камина.

Тўкар ҳар дам фироқинг дийда қони,
Менингтек бир доғи ғамдийда қони.

Кўнгулда гарчи ҳажринг доғи бордур,
Валекин васл умиди доғи бордур.

Нечаким ғамдамен, эй қадди шамшод,
Бўлурмен ҳар қачон кўрсам сени шод.

Тараҳҳум бу гадоға қилғин охир,
Йўқ эрса қайғудин бўлғуси охир.

Ўлодур Сайди Аҳмад, қил ярогин,
Анинг^{*} бори бир ишига ярогин.

Эшиттил бу ғазални чун ироқи,
Ажам созин тузуб айтар Ироқи.

Fazile

Вафо боринда эй шўхи суманбар²⁶,
Жафо кўп қилма охир, эй санубар.

Латофат бирла нозуклук ичинда,
Белингдур сочу сочинг мушки анбар.

Агар оҳ урсам оҳим шуъласиндин,
Эзилгай Коф*, эригай кўхи Хайбар*.

---

²⁶ суманбар – оқбадан, гўзал; маж. севгили.

Кўнгулнунг лавҳида ишқинг сифотин,
Битибтурлар азалдин ўқуб азбар²⁷.

Унутмайдур баён Сайди севинур*,
Неча жавру жафо кўп қилса дилбар.

Сўзнуңг хуласаси

Кел, эй соқий, кетургил бодау жом,
Ичоли май ба ёди Аҳмади жом.

Майиким руҳ андин маст бўлғай,
Мухаббат куйида сармаст бўлғай.

Хуморимизни ул майдин ёзоли,
Мудом ичмаганни не деб ёзоли.

Билурсенким жаҳоннинг йўқ бақоси,
Бақоси йўқ жаҳонга не бақоси.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Таҳайюл бирла ҳам андеша қилмоқ.

Учунчи номасин айтур

Саломим тегур*, эй беги жаҳонгир,
Нигорим ҳазратинда қилма таъхир²⁸.

Саломим элта қўр тинмай, то ёнмай*.
Худой учун ёвуқ етканда ёнмай.

Саломимни тегур* ул дилрабоға,
Сочи валлайлу юзи ваззухога*.

Саломим тегур ул сарви равона,
Раҳмсиз дилбари номеҳрибона.

Айитқил, эй юзи руҳи мусаввар²⁹,
Айитқил, эй дудоги мушку анбар.

Айитқил, эй юзи хуршиди оғоқ,
Паривашлар ичинда барчадин тоқ.

²⁷ азбар – ёдаки, ёддан.

²⁸ таъхир – кечикириш, кечикиш.

²⁹ мусаввар – зеҳнда тасвирланган.

Айтқил, эй малоҳат мулкида шоҳ,
Мулозим хизматингда зуҳраю моҳ.

Айтқил, эй латофат ичра зебо,
Жамолингдин жаҳони бўлди шайдо.

Қачон келгай сенинг раҳминг гадога,
Фақиру мустаманду³⁰ мубгалоға.

Фарибларни басе ҳайрон қилибсен,
Нечага тегру саргардон қилибсен.

Қамуқ олам жамолингдин мунаввар,
Аёқинг тупроғидур тожи Қайсар.

Агарчи итларинг бирла тенг эрман,
Валекин ўлайин ишқингда дерман.

Тирик бўл сен юз эллик йил жаҳонда,
Сени Ҳақ сақласун дойим омонда.

Қачон сентек ажунда шоҳ туққай,
Менингтек минг гадо ўлса не бўлғай*.

Кучум боринча тортай бори ҳижрон,
Аёқдин тушсам ўзга сен бил, эй жон.

Менга сенсиз керакмас бу тириклиқ,
Киши истарму ўзга ҳеч ериклиқ.

Қўнгул меҳрингдин ўзгани ёвутмас,
Йироқ бўлди дебон сизни унутмас.

Тилармен туну кун субҳи висолинг,
Биҳамдуллоҳки кўздадур хаёлинг.

Хаёлинг бирла айтай бу газални,
Наво созин тузуб қўйдук жадални.

Fazal

Нигоро, ҳусн ичинда мунтаҳосен³¹,
Латифу нозику Юсуфлиқосен.

³⁰ мустаманд – ғамли, қайгули, гирифтор.

³¹ мунтаҳо – бирор нарсанинг охири, чеки, ниҳояси.

Дуочи бир қулунгдурмен вафодор,
Нечаким жонума қилсанг жафосен.

Сенинг ишқинг балойидур бошимда,
Менинг бошимга билмон не балосен.

Дедим: “Кўнглум сенинг зулфунгни истар”,
Дедиким: “Кет ямон, кўнгли қаросен”.

Аё Сайди, чу хублар бевафодур,
Алардин истама меҳри вафосен.

Сўзнинг холосаси

Кел, эй соқий кетур жоми лаболаб,
Кўбуз қўбсаб ичоли кулуб ўйнаб.

Ки фонийдур бу дунё йўқ бақоси,
Маишаттур бу заҳматнинг давоси.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Таҳайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Тўртинчи номасини айтур

Ало, эй сарви бўйлуқ, лола рухсор,
Кўзунг жайрон менгингдур мушки тортар*.

Қароқчи кўзларинг, эй рашкнхуро³²,
Қилур юз минг балони бошқа пайдо.

Бузар пайваста қошинг кўнглум элин,
Бирор ҳам тут йиқилса кўнглум элин.

Дудофинг рашкидин кавсар бўлур су,
Киши лоф урса ҳоли бу бўлур бу.

Бўлубтур ишқингиз чови ажунда,
Тутубтур барча оламни жунунда.

Жамолинг нуридин олам тутар нур,
Менга сенсиз керакмас жаннату ҳур.

---

³² ҳуро – офтоб, қуёш.

Латофат мулкининг султонисан сен,
Малоҳат кишварининг хонисан сен.

Кўнгул Фарҳоду Шириндуру дудоғинг,
Вале топмас киши истаб сўроғинг.

Юзунгдур офтоби лоязоли³³,
Илоҳи бўлмасун ҳаргиз заволи.

Жамолинг чун жаҳонорой бўлди,
Юзунг олинда моҳ гаррой³⁴ бўлди.

Нечаким хизматингда бизга йўқ сон,
Вале ишқингни қўйғаймен не имкон.

Тирик боринча сенсан ёри зорим,
Муни таҳқиқ бил, эй ғамгузорим.

Шикаста хотиру ғамгинмен, эй жон,
Вале ишқингни қўйғоймен не имкон.

Манго сен Тенгри учун раҳм қилғил,
Ўлармен оқибат қайгунгда, билғил.

Агар ўлсам мазоримға гузар қил,
Кулунгни ёд этибон бир назар қил.

Қилур бўлсанг мазоримға нигоҳе,
Чиқарғаймен лаҳадтин гарм оҳе.

Эшитгил топтим эмди чун маҳални,
Хусайн(й) пардасинда бу ғазални.

Fazal

Не бўлдиким унуттунг ёр бизни,
Қилибсан васлинг учун зор бизни.

Кўруб ёр ул сияхрў муддайни,
Кўродурсен басе ағёр бизни.

Фамингиздин ўларга рози бўлдум,
Бу жондин қилдингиз безор бизни.

³³ лоязол — абадий, мангур, ҳеч қачон йўқ бўлмайдиган.

³⁴ гаррой — сартарош; қон оловчи.

Тобуғингда чу йўқтур эътиборим,
Рақибинг қувлагай ноchor бизни.

Жафодин юз жевурмас Сайди Аҳмад,
Нечаким солса кўздин ёр бизни.

Хулосаи сухан
Кел, эй соқий, майи гулранг қил нўш,
Иигитлик мавсумин қилма фаромуш.

Маишат қил замонидур замона,
Фалак топмайдур истаб баҳона.

Ки дунё маъдани ранжу балодур,
Ани севган кишилар мубталодур.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андеша қилмоқ.

Бешинчи номасин айтур
Аё, ҳусн элининг тобандо моҳи,
Малоҳат кишварининг подшоҳи.

Юзунгдак лола йўқтур боғ ичинда,
Кўзунгдак ҳам жайрон улоғ ичинда.

Лабингдин мунфаилдур³⁵ лаълу маржон,
Тишинг қошинда луълуға³⁶ не баён.

Табассум қилса лаълинг дур сочилиур,
Юзунгни кўрса гул кўнгли очилур.

Қамуқ оламда сендек жон йўқ, эй жон,
Сенингдек дунёда жонон йўқ, эй жон.

Жамолингдур магар руҳи мусаввар,
Таъоло шаънаху³⁷ Оллоҳу акбар.

Сочингдин, эй лаъли лаби бадаҳшон,
Бўлур жамъияти кўнглум паришон.

³⁵ мунфаил — хижолатли, уялган, таъсириланган.

³⁶ луълу — марварид., инжу.

³⁷ шаънах

Кўнгулда жонтек асрарман хаёлинг,
Кўзумнинг мардумидур акси холинг.

Бўлур ҳуру пари жон бирла мойил,
Кўруб ул шевау шаклу шамойил.

Дудогингни кўруб су бўлди яксар,
Хижолаттин наботу қанду шаккар.

Тутубтур ҳуснунгуз оғоқда анфус³⁸,
Бўлур ҳайрон сенинг васфингда Ҳўрмус.

Уурмен то қиёмат лофи ишқинг,
Қилурмен то абад авсофи ишқинг.

Бўлубтурмен хаёлинг бирла қонеъ,
Манго бўлмас киши ишқингда монеъ.

Дариго асру, эй жон бевафосен,
Нечага тегру қилгайсен жафо сен.

Жафолар, эй бегим, ҳаддин ошибтур,
Юргим қони бу ғамдин тошибтур.

Фироқингдин бўлубтур чун юрак қон,
Аёқтин туштум, элик тут, аё жон.

Манго чун келди бу илҳом бехост,
Эшигил, айтайнин бу ғазални рост.

Fazal

Ало, эй кўрк улуси ичра бардам,
Хад³⁹ аро* тўкмагил қонимни ҳардам.

Умид улдурки раҳминг келгай охир,
Қомуқ оламда чун сенсен мукаррам.

Хўтан мулкинда зулфунгнунг черики,
Қаро кўрсатиб элни урди барҳам.

³⁸ анфус – шахслар, жонлар.

³⁹ хад – ёноқ (юзнинг қитзарип турган жойи, юз олмаси).

Надиминг хуру соқи зуҳраю ой,
Не нисбат менгзагай ҳуснунгга одам.

Агар дардимни билсанг эрди, эй дўст,
Килур эрди(нг) даво дардимға ул дам.

Санго бу ҳусну хулду⁴⁰ шеваю ноз,
Мусалламдур⁴¹, мусалламдур, мусаллам.

Нишоту айшу ишрат қил ҳамиша,
Унутма Сайдини воллоҳу аълам.

Сўзунунг хуласаси
Кел, эй соқий, кетур жоми мураввақ⁴²,
Ичоли бода ба ёри мұваффақ.

Ки дунё бевафодур, бевафодур,
Кўнгул қўймоқ анга айни хатодур.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Олтинчи номасин айтур
Аё, ҳусну малоҳат ичра фохир,
Не бўлдиким унуттунг бизни охир.

Сочингдур лайлатулқадру юзунг ой,
Бўюнг тубою⁴³ ҳуснунг жанноторой.

Сенинг ишқинг бало бўлғайму, эй дўст,
Бало десам раво бўлғайму, эй дўст.

Ёвуз кўзлар юзунгдин дур бўлсун,
Жамолингдин жаҳон маъмур бўлсун.

Тишингнинг васфини ҳар ҳам* билмас,
Гуҳарнинг қадрини чун оми билмас.

Кулар гул кўрса чеҳранг шодлиқтин,
Севунур* сарви ҳам озодлиқтин.

⁴⁰ хулд – абадийлик; жаннат.

⁴¹ мусаллам – инкор қилинмай ёки қаршиликсиз маъқулланган.

⁴² мураввақ – сузид софланган, соф, тиник, тоза.

⁴³ тубо – маж. келишган қомат, сарвқад.

Қиёмингдин қиёмат қўпқусидур,
Ўтурсанг фитна ҳам ўлтургусидур.

Ярошур ноз ила сизга ўтurmоқ,
Кўнгуллар хирманиға ҳам ўт урмоқ.

Ҷозунгдур наргису гулдур янгоқинг,
Магар оби муаллақдур сақоқинг.

Аликингдур ёди байзо нишони,
Ки бордур Ҳақ Таолодин нишони.

Мунаввардур юзунгдин барча оғоқ,
Муаттардур сочинг исидин учмоқ.

Жафо оз қилсангиз не бўлғай, эй жон,
Билурсизким вафосиздур бу даврон.

Ажунда қулсизин сulton хуш эрмас,
Нечукким дарди бедармон хуш эрмас.

Сулаймонсен шаҳо, мен бир қаринча,
Дуогўймен санго то жон боринча.

Фироқинг зулмидин дод истарам, дод,
Рақибинг дастидан фарёд, фарёд.

Эшигил, айтойин кўнглум ниёзин,
Қўбуз қўбсаб тузуб ушшоқ созин.

Fazal

Иноят ҷоғидур эй ёр, эй ёр,
Ки кўп қилди жафо агёр, ағёр.

Ёзуқсуз тўқмагил қонимни охир,
Билурсенким аймас* хунхор, хунхор.

Бўлур ўз хижлатидин ҳайрат олиб,
Кўруб ҳуснунгни дар гулзор, гулзор.

Бўлур мушкин нафаснинг ҳасратидин,
Қачон бўлгуси ҳар аттор, аттор.

Аё Сайди, санамлар машрабиндин
Тамъа тутма вафо зинҳор, зинҳор.

Сўзунинг хуласаси

Кел, эй соқий, кетур жоми бир оз* май,
Ки ғамларни кўнгуллардин қилур тай⁴⁴.

Ичоли ул бути⁴⁵ айёр бирла,
Қароқлари қароқчи ёр бирла.

Ки кечти бевафо бу умр елтек,
Боришоли анинг бирла бу елтек.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Еттингичи номасин айтур

Аё, жоду қароқлик ишвапардоз,
Қилур зулфунг сори жон қуши парвоз.

Жамолингдин мунааввардур чарогим,
Юзунг олида ўлмакдур ярогим.

Күёш ҳуснунг кўруб, эй моҳитобон,
Хижолат топтию бўлди яро қон.

Қачонким лаълингиз бўлса шакарханд,
Набот эрнинг қошинда су бўлур қанд.

Дудофинг чун эрур ширинтар аз жон,
Киши дегайму ани оби ҳайвон.

Шаҳо, пайваста қошинг қиблагоҳи,
Эрур жону кўнгулнинг саждагоҳи.

Қошинг чун ёю кирпукларинг ўқтур,
Сенингтек берк⁴⁶ тийрандоз йўқтур.

Саросар дуняни ғамзанг бузубтур,
Карашибманг ҳуд басе элни тузубтур.

1.

⁴⁴ тай — юриш, кезиши.

⁴⁵ бут — маж. севгили, маъшуқа.

⁴⁶ берк — қаттиқ, мустаҳкам, яширин, хилват, маҳфий.

Фироқингдин кўнгул девона бўлди,
Ажунда ушбу сўз афсона бўлди.

Тилармен туну кун субҳи висолинг,
Кўзумдин лаҳзае кетмас хаёлинг.

Кўнгулдин дарду меҳнат бори кетмас,
Этогингга илигим чунки етмас.

Манго сенсиз керакмас танда жоним,
Чу* сенсан мунису жону жаҳоним.

Малаксен, ё пари, ё хур, ё нур,
Ки олам барчасиндин* бўлди маъмур.

Камина чокаринг қўлуқчисидур*,
АЗИЗИ Қайсару хоқону фагфур⁴⁷.

Кўнгул меҳрингни сақлар жон ичинда,
Сенингдек жон қани даврон ичинда.

Қамуқ олам сенинг бирла хуш, эй жон,
Ки сенсиздур тириклик нохуш, эй жон.

Салотинлар қачонким бўлса пайдо,
Мубоҳ⁴⁸ ўлур гадоларға тамошо.

Ижозат бўлса, эй султони хубон,
Ўқуйин бу ғазални дар Сифаҳон.

Fazal

Беким, сўзким сочинг васфинда борди,
Ривоят қилғучилар қилни ёрди.

Энгингни қўрди ёқут аз хижолат,
Гаҳи саргардию ғаҳи қизарди.

Қилур эрди ўзини мушк таъриф,
Менгингни қўрдию юзи қизарди.

Эшиитти чун ақиқ ирнинг сифотин,
Ўзиндин яхшилик отин кўтарди.

---

⁴⁷ фагфур – кечирувчи.

⁴⁸ мубоҳ – рухсат этилган иш, қилса ҳам, қилмаса ҳам бўладиган иш.

Қабул қилсанг не бўлғай кўнглум, эй жон,
Бу мискин келмаку бормоқдин орди.

Анинг бирла мени қўргаймусен тенг,
Сўнгоким ушбу ҳасраттин қаварди.

“Кўрунма кўзга,— дединг,— ўлдуурмэн”,
Қошингдин кетмади Сайди қошорди.

Сўзнуңг хуласаси
Кел, эй соқий, кетургил май зи боқи(й)
Ки, қолмас дунёда ҳеч киши боқи(й).

Билурсенким кечар айём охир,
Ўзунгни қилмагил бадном охир.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Сакизинчи номасин айтур
Аё, сарви равон гулчеҳра шоҳим,
Фироқингдин фалакка ошти оҳим.

Мунаввар бўлди одам тальатингдин,
Мушарраф бўлди одам хизматингдин.

Сенингтек дунёда бир жон топилмас,
Санго ҳам менгзаю инсон топилмас.

Жамолинг қошида хуршидон*,
Мутеингдур фалакта моҳитобон.

Юзунгнунг нуридин ҳур ўлди пайдо,
Янгокинг норидин нур ўлди пайдо.

Малак — ходим, парилар — чокарингдур,
Улусни бузған ул кофириларингдур.

Санго нисбат ажунда туғмади шоҳ,
Юзунгдек ҳам фалакта туғмади моҳ.

Кўнгул ширин сўзунгдин шод бўлди,
Гаҳе Наврўзу гаҳ Фарҳод бўлди.

Гаҳи Мажнун бикин озода бўлди,
Гаҳи Вомиқлайин бечора бўлди.

Тутубтур ҳуснунгиз васфи саросар,
Хурносу Ироқу Руму Ховар.

Сенинг бирла кўнгул бирдур ҳамиша,
Валекин сийнағондур соқла шиша.

Не келди, не қиёмат бўлди охир,
Ки боғрим қонидин кўз тўлди охир.

Фироқинг зулмидин мазлум бўлдим,
Йироқлик дардидин мадум⁴⁹ бўлдум.

Висолинг давлати гар даст бермас,
Қароқимдин хаёлинг холи эрмас.

Жафоу жаврнунг поёни йўқтур,
Фалакнинг чун сару сомони йўқтур.

Қулоқ тутғил ривоят қиласа рови,
Эшитгил бу ғазални дар раҳови*.

Fazal

Шаҳо қилма манго жавру ситамлар,
Қани у(л) аҳду эҳсону қарамлар?

Қилойин теб вафо қилдинг жафони,
Қани ул аҳду паймону қасамлар?

Йалинник* бўлсалар ҳуснунгни кўруб,
Қани ул меҳру ул зебо санамлар?

Кўнгулнинг можаросини кимга айтай,
Қани ул оқилу доно ҳакамлар?

Тут, эй Сайди, ғанимат фақир куйин,
Қани ул салтанатлиқ муҳташамлар?

Сўзнуниг ҳуласаси

Кел, эй соқий, кетур ул мири мажлис,
Ки қилди кўп ғани бегларни муфлис.

---

⁴⁹ мадум — мавжуд эмас, йўқ, йўқ бўлган.

Анинг бирла замони хуш бўлоли,
Ичиб бир журъани сархуш бўлоли.

Билурсенким бақосиздур бу даврон,
Бўлубтур олами бу ишта ҳайрон.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Тўқузунчи номасин айтур
Аё, кўнглум олан жонона дилбар,
Жамолинг шуъласи оламни ўртар.

Кипшиким ҳусн ичида бордур они,
Ёвуз кўздин йироқ тутсун Ҳақ они.

Халойиқдарниким Холиқ яротти,
Сени Узро, мени Вомиқ яротти.

Кўнгул ишқинг била бўлди басе ром,
Не ерга етгуси охири саранжом.

Саросари ишқим дерлар балодур,
Они деган кишилар мубталодур.

Ажунни бесару сомон қилон ишқ,
Фалакни бўйла саргардан қилон ишқ,

Бу ишқ эрмас. эрур бир аждаҳойи
Ки, кўклини инди у, бўлди балойи.

Агар ишқ ўлмаса ошиққа не сон,
Кўнгулда силқи йўқ содиққа не сон.

Кишиким ишқ ичида бўлса содиқ,
Масалдурким бўлур маъшуқу ошиқ.

Дило, жаҳд айла, сидқинг рост бўлгай,
Қамуғ ишлар бу ишдин рост бўлгай.

Нигоро, барчадин мақсудсан сен,
Адамдур бори чун мавжудсан сен.

Сенинг бирла бўлур дил шод, эй жон,
Санго нисбат дегил дилшод, эй жон.

Бўюнг тубоу жаннаттур жамолинг,
Қамуқ оламни тутти қилу қолинг.

Висолинг давлатин топмас парилар,
Не қилсун чора мискин одамилар.

Фалак бу ишта саргардон бўлубтур,
Фироқингдин юроким қон тўлубтур.

Кўнгулнинг йўқтуур сенсиз қарори,
Азалдин бу эди онинг қарори.

Мусалламдур санго бу халқу эҳсон,
Ало, эй офтоби худпарастон⁵⁰.

Қилур кўнглум ҳавойи кўҳи алванд,
Эшитгил бу ғазални дар ниҳованд.

Fazal

Хаёлинг, дилбаре, нури басардур,
Жамолинг фитнайи даври қамардур.

Юзунг олида жон тортай нигоро,
Нечаким жон матои муҳтасардур.

Мени ҳар ерда сўзлар шум рақибинг,
Анинг учун ҳамиша дарбадардур.

Рақибо, манго не носиҳ⁵¹ бўлурсен,
Саросар сўзларинг чун дардисардур.

Ёзуқсиз ўлтурур ошиқни ҳижрон,
Магар султони хубон бехабардур*.

Дедим: “Ногаҳ гузар қилма бу қулдин”,
Деди: “Тек турки”, ахтар дар гузардур”.

Эшигингда. азизим, Сайди Аҳмад,
Итингнинг ити бирла сарбасардур.

⁵⁰ худпарастон – худбинлар, такаббур.

⁵¹ носиҳ – насиҳатгўй.

Сўзнунг хуносаси

Кел, эй соқий, хумор ашкин* олиб кел,
Қулингни белсаниб енгни солиб кел.

Ичоли ҳарчи бода бод бода,
Кўнгул қайғусини бероли бода.

Ки дунё ҳеч кишига пой тутмас,
Неча эврулса ўз ишин унутмас.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Ўнунчи номасин айтур

Аё, хиргоҳишин моҳи қасабпӯш,
Бўлубтур олами ҳуснунга мадхуш.

Юзунгдур, эй пари, фирдавси аъло,
Сени зебо яратти Ҳақ Таоло.

Улусда чунки сенсен инжу хоним,
Фидо бўлсун санга жону жаҳоним.

Не бўлди кўзга илмассен қулунгни,
Унуттунг, эй юзи гул, булбулунгни.

Кўруб пайваста ул қошинг ҳилоли,
Кўзунгнунг қошида қурбон бўлоли.

Жамолинг чун жаҳонорой бўлди,
Юзунг олинда маҳ гарроӣ бўлди.

Қуёш ҳуснунг кўруб ҳайрон бўлубтур,
Фалак ишқингда саргардон бўлубтур.

Манго ҳажринг басе кўп қилди бедод,
Нетай, эй шоҳи хубон, бир демадинг дод.

Бўлубтур барчадин бегона кўнглум,
Сенинг зулфунг тилас девона кўнглум.

Ажаб мушкул балоларға тушубмен,
Ки етмас ерда кўз қўлни сунубмен.

Кўнгул сultonки дебтурлар чин эрмиш,
Қарочи⁵² – хонки дебтурлар чин эрмиш.

Манго жон сенсизин, эй жон, керакмас,
Агар дард ўлмаса, дармон керакмас.

Магар дардинг манго ҳам дард бўлгай,
Ки кўнглум ҳам даводин сард⁵³ бўлгай.

Кўнгулдин бори дардинг шукри кетмас,
Бу давлат мен тиланчига не етмас.

Туганди нома сўз поёна етти,
Фироқингдин кўнгул ҳам жона етти.

Сўзум кўбтур валекин айта билман,
Улуқлар сўзидин ҳам қайта билман.

Сухан кўтоҳ кунам кон табъи нозик,
Надорад тоқати чандон гарони*.

Валекин бу ғазалдур ҳатми дафтар,
Тузуб панжгоҳ⁵⁴ созин айтай азбар.

Fazal

Тутубтур дунёни ҳуснунг саропой,
Жамолинг чун бўлубтур оламорой.

Сенинг базмингда, эй сultonи хубон,
Аёқчи Мехру соқи Зуҳраю ой.

Қаро зулфунг қилур кўнглумни гумроҳ,
Қароқинг худ жафо қилмоққа худрой.

Висолинг давлати бўлмас мұяссар,
Фироқинг зулмидин, эйвой, эйвой.

Агар жавринг чериклаб келса бизга,
Бўлур Сайди Аҳмадий бечора манглай.

---

⁵² Қарочи – кўз қорачиги.

⁵³ сард – совуқ.

⁵⁴ панжгоҳ – чолгу мақомларидан бири.

Китоб ҳатмин айтур

Худовандо, ёзуқлуқ бандадурман,
Ёзугимдин басе шармандадурман.

Кулунгнунг сендин ўзга йўқ паноҳи,
Нечаким йўқтурур журму гуноҳи.

Саодат ганжидин кўрсатгил эҳсон,
Ало, эй подишоҳи подишоҳон.

Сўзумни бу улуғ султон қотинда,
Карам қил, яхши кўрсат хизматинда.

Шаҳеким адлидин Эрону Турон,
Тузуклук топтию топмади нуқсон.

Ажунда то анингтек шоҳ бўлғай,
Дуогӯ(й) ибни Мироншоҳ бўлғай.

Илтимосин айтур

Валекин бир сўзум бор ҳазратингда,
Ижозат бўлса айтай хидматингда.

Эшитгил, эй улуснинг подшоҳи,
Ятимларнинг бугун пушти паноҳи.

Риёзаттин тан ичра қолмади қон,
Туганса қон тирик қолғайму инсон.

Басе ошуфтау ҳайрон бўлубман,
Фалактек бесару сомон бўлубман.

Билурсен барчанинг ҳолини, эй шоҳ,
Иноят чоғидур валлоҳу биллоҳ.

“Таашшуқнома”ни ҳиммат бўлуб ёр,
Тугаттим етти кунда бемададкор.

Секиз юз ўттузу тўқузда эрди,
Ки сўз поёна элтмак даст берди.

Сўзумни ким ўқуб қилса дуойи,
Илоҳи кўрмасун ҳаргиз балойи.

Юсуф Амирийнинг “Даҳнома” асари

Шоир Юсуф Амирий XV асрда яшаб ижод этган шоир булиб, унинг девони, “Даҳнома” ва “Бағг ва чоғир мунозараси” бизга етиб келган. Бу шоир тӯғрисида Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нағоис” асарида қўйилаги маълумотлар бор: “Мавлоно Амирий — турк эради ва туркча шеъри яхши воқеъ булубтур, аммо шуҳрат тутмабтур. Ва бу байт аниңг “Даҳнома”сидиндур:

*На емакдин, на уйқудин солиб сўз,
Емакдин тўйуб уйқудин юмуб кўз.*

Ва форсийда шайх Камол татаббуғи қилибтур. Бу матла аниңгдурким:

*Рўзи қисмат ҳар касе аз айш бахши худ ситонд,
Ғайри зоҳид к-ў риёзатҳо қашиду хушк монд”.*

(Қисмат куни (насиба тақсим этиладиган кун) зоҳиддан бошқа ҳар ким ўзига бахшида қизлинган айнини олди. У эса не чоғлиқ машаққат чекмасин, қуруқ қолди).

Аниңг қабри Бадаҳшон сари Арҳанг Саройдадур**.

Амирий тӯғрисида Давлатиша Самарқандий “Тазкирату ун-шуаро” асарида эслайди. “Мавлоно Юсуф Амирий султон Шоҳруҳ мирзо замонида катта шуҳратга эрииган шоирлардан биридир. У олдий ҳаёт кечирган, айтишиларича, амирлар ва машҳур амалдорлар унга ғамхўрлик кўрсатганилар. Буюк хоқон Шоҳруҳ султон ва унинг улуғ авлодлари, амалдорлари шарафига Амирий кўн қасидалар битган. Султон Бойсунғур мирзо шарафига битилган қўйилаги қасида ҳам униклидир:

Делам бедард гирифтор гашт дар фаме у,

Магар кунад шоҳи олам белутғ дар монаш...”*Навоийнинг Юсуф Амирий тӯғрисида берган маълумотидан маълум бўладики, Юсуф Амирий яшаган давр Навоийнинг ёшлиқ пайтларига түғри келади. Қолаверса, Навоий Юсуф Амирийнинг девонидан яхши хабардор бўлган. Бу маълумотдан, Юсуф Амирий XV асрининг биринчи ярмида яшаб, ижод қилган, деган холосага келиш мумкин. Навоий яна “Мұҳокамат үл-лугатайт” асарида ҳам, Гадоний, Ҳайдар Хоразмий ва бошқа кўплаб шоирлар қатори, Юсуф Амирийни уз даврининг улуғ шоирни сифатида таърифлайди.

“Даҳнома”дан маълум бўлишича, Юсуф Амирий Шарқ тарихи ва мифологиясидан, диний ва дунёвий билимлардан яхши хабардор эди.

Амирийнинг “Даҳнома” асари ҳам номачилик анъаналярига риоя қилинган ҳолда ёзилган. Асар ўнта номадан иборат бўлиб, Хоразмийнинг “Мұҳаббатнома”сига ҳамоҳанг усулда ёзилган. Аммо асарининг ўзига хослигини кўрсатадиган далиллар борки,

булар “Даҳнома”нинг ўзбек мумтоз адабиётидаги ўрнини белгилайди. Жумладан, “Муҳаббатнома”да асарнинг охирида фард берилгани ҳолда, “Даҳнома”даги ҳар бир номада ошиқ ёки маъшуқанинг номасидан сўнг газал, сўнгра фард берилган. Яна “Даҳнома”да ҳар бир номада ошиқнинг мактубидан сўнг маъшуқанинг мактуби келтирилади. Бундай усул ҳар бир номани мустақил асар сифатида талқин қилишга имкон беради. Қолаверса, муаллиф ҳам шу мақсадни кўзлаган бўлса, эҳтимол. Шу тариқа “Даҳнома”нинг тузилишида ўзига хослик юзага келган.

“Даҳнома” ҳижрий 833 (милодий 1429–30) йили ёзилган. Зотан, Юсуф Амирий Бойсунгур мирзо ҳимоясида яшаганлигини таъкидлайди. Айни пайтда Бойсунгур мирзо илм-фанни, мусиқани тоят қадрлаганини ҳам “Даҳнома”да айтиб ўтади.

Даҳнома

Сипосу¹ шукр анга ким жон яратти,
Кўнгулни тан аро султон яратти.

Тўратти² сунъ³ алиги бирла кавнайн⁴,
Қаламдин нун яратиб, ишқдин айн.

Килиб одамни хоки қудратин ё,
Этиб бир чиллада ишин муҳайё.

Зиҳи Сониъки⁵ жон берди кўнгул ҳам,
Бериб давлат аёғу⁶ қилди мулҳам⁷.

Гуҳар бўйини заврақтин⁷ кўтарди,
Киши қилдию тупроқдин кўтарди.

Саодат муждасин бергучи ҳам ул,
Саховат муҳрасин⁸ бергучи ҳам ул.

Ясади олти кунда етти айвон,
Кўюбон устида доруға Кайвон⁹.

¹ сипос — мақтоб.

² тўратмоқ — яратмоқ.

³ сунъ — ясаш, яратиш; қудрат; иш, ҳунар.

⁴ кавнайн — икки дунё.

⁵ Сониъ — яратувчи, пайдо қилувчи.

⁶ аёғ — бу ўринда: пиёла.

⁷ мулҳам — илҳомланган.

⁸ заврақ — қайиқ.

⁹ муҳра — юмалоқ нарса, соққа; мунчоқ, тасбех.

Қилиб Наҳидни¹⁰ анда навосоз,
Этиб Баҳромни¹¹ андин сарандоз.

Юбориб Муштарини¹² илм ишига,
Тузотиб Тирни¹³ хат таришига.¹⁴

Ёрутуб кун юзиндин чарх боғин,
Ёрутуб кечаларда ой чироғин.

Ўзи бу мунча тарқ ангиз¹⁵ қилди
Ки, то кўқ атласин гул рез қилди.

Аюрлар жину инсу хору хашок,
Таҳаййур¹⁶ пардасинда маъарофнок.

Боса олимки бўлди тира ройи¹⁷,
Билигин қилди сарф, аммо ҳавоийи.

Паришон фикридин кўнгли тутулмай,
Ўзи маълулу¹⁸ иллаттин қутулмай.

Фалак тақвимин ул ким билмаса ҳеч,
Ҳамул¹⁹ яҳшики, мадхал²⁰ қилмас ҳеч.

Бу авроқ ичра кўргузмак фузулин²¹,
Бу тасниф ичра асрамақ усулин.

Анга тегарки ер кўкини тузди,
Мухолифни уруб бўйнини узди.

---

⁹ доруға Кайвон – тартиб сақловчи Зуҳал (Сатурн) юлдузи.

¹⁰ Наҳид – Зуҳро Юлдузи.

¹¹ Баҳром – Мирриҳ (Марс) саёраси.

¹² Муштарий – Юпитер планетаси.

¹³ Тир – Аторуд (Меркурий) планетаси.

¹⁴ хат тариш – котиб, кўчирувчи.

¹⁵ ангиз – уйғотувчи, қўзғатувчи; бошлаш; қасд, қўзғатиш.

¹⁶ таҳаййур – ҳайратланиш, ҳайрон бўлиш.

¹⁷ рой – фикр, қараш.

¹⁸ маълул – касал.

¹⁹ ҳамул – сабр, чидам.

²⁰ мадхал – кириш, кирап жой.

²¹ фузул – ортиқ ва кераксиз (иш, сўз); ҳар нарсага аралашувчи; телба, тентак, ўзбошимча.

Бору олам анинг лутфина қочуб,
Ситойиши²² сұфрасина оғиз очуб.

Нажи²³ миннат²⁴ гулобун сочти юзда
Ки, түфон игриминдин²⁴ чиқти тузда.

Халил²⁵ этти тилин ҳамд ичра булбул
Ки, күрди ер юзин үт ичра гулгул.

Колим* элии кутаргач шукр этти
Ки, кеча бир йигочтин ун эшитти.

Масиҳ оғзин санога қилди дамсоз
Ки, балчиқгин қушу кургуди парвоз.

Бу борча шамътек күрунди күзга,
Вале ой шамъининг нуридур ўзга.

Дар наъти Пайғамбар саллолоҳу алайҳи вассалам

Рисолат²⁶ мулкининг соҳиб сарири²⁷,
Нубувват²⁸ сиррининг моғиз— замири²⁹.

Вилюят кишварининг тұлун ойи,
Каромат шаҳрининг фарру³⁰ ҳумойи.

Мұхаммад улки бу айроми³¹ воло³²,
Анинг учун яратти Ҳақ таоло.

Малоҳат бўстонининг чироги,
Ўзи гул, тўрт маҳрам чаҳорбоги.

---

²² Ситойиши — мақтов.

²³ Нажи — Нұх пайғамбар.

²⁴ Миннат — бұ ўринда: яхшилик.

²⁴ Игрим — уйрум, гирдоб.

²⁵ Халил — дуст, ёр.

²⁶ Рисолат — элчилик.

²⁷ Сарир — таҳт.

²⁸ Нубувват — элчилик.

²⁹ Мофиз—замир — кўнгилдаги.

³⁰ Фар — порлоқлик.

³¹ Айром

³² Воло — баланд, юқори, улуғ.

Ҳаминким урди ул куси³³ нубувват.
Жаҳонда етти ондин беш навбат.

Чу айни бўлди Мехри* фалаксой,
Бу чоққа тегру айрудур ҳануз ой.

Бериб ғозига нусрат³⁴ сарқитини,
Алиги синдуруб кофир бутини.

Башорат ваҳйининг* ҳамхонаси ул,
Саодат баҳрининг дурданаси ул.

Бор эрди бир кеча қундуздин ортуқ,
Не хўш сочики бўлгай юздин ортуқ.

Етиб ул Уммухони* хилватина
Ки келди сидра³⁵ товусу қатина.

Ўзи бирлан Буроқу ел юрушлук,
Не елким, ваҳмтек итиқ сурушлук.

Башорат бердиким: “Отлан равона,
Ким анда мунтазирдурлар жаҳона.

Бу тўқкуз ҳужрадин* ошмоқ қераксен.
Малоик бирла булғашмоқ³⁶ қераксен”.

Эшиккач Мустафо бўлди равона,
Бўлубон “қабо қавсайни”* нишона.

Чу Ақсо масжидина қўйди ул юз,
Қазо³⁷ афлокгин келтурди тўқкуз.

Бу ўндор ақбодин³⁸ бир дамда ошти,
Боруб сабуҳийлар³⁹ бирлан улашти.

---

³³ кус – ноғора.

³⁴ нусрат – ғалаба, нусрат.

³⁵ сидра – еттинчи осмондаги бир дарахт.

³⁶ булғашмоқ – учрашмоқ.

³⁷ қазо – тасодиф, тақдир.

³⁸ ақбо – булатлар.

³⁹ сабуҳийлар – эрта тонгда Оллоҳга илтижо қилувчилар.

Алардин ҳам ошиб нур анда солди
Ким, андин йўл аро йўлдоши қолди.

Эшитти анда Тенгрининг қаломин,
Қаломидин бурунроқ ҳам саломин.

Кўзина кўргузубон васли дийдор,
Ўзина топшурубон ганжи асрор.

Бийик⁴⁰ борди чу ҳимматга ётитеқ,
Энибон келди раҳмат оятидек.

Илоҳи муҳридин бер нуру жовид⁴¹,
Шафоат куни андин қилма новмид.

Дар мадҳи ҳазрати салтанат
Сиъор анараллоҳу бурханаҳу

Кўнгулким бу азимат⁴² соз қилди,
Бу мушкил⁴³ нақшни⁴⁴ бунёд қилди.

Аритти мушки айбар бирла оғзин,
Лаболаб қилди шаккар бирла оғзин.

Тил андин сўнгра билди хизматини,
Оғизга олди султон мидҳатини⁴⁵.

Фиёсулҳақи ваддин⁴⁶ Бойсунгур,
Ки сўзига қулоқ тутғувчи дур⁴⁷.

Саодат номасин чун бердилар арз,
Битирди баҳт зиллуллоҳ⁴⁸ фил арз⁴⁹.

Юқори ҳиммат отин улки сурди,

---

⁴⁰ бийик — буюк, улуг.

⁴¹ жовид — абадий, доимо.

⁴² азимат — бирор ишга қасд, ният этиш.

⁴³ мушкил — қийин ишларни ёқтирувчи, қадрловчи, зеҳнли киши.

⁴⁴ нақшин — бу ўринда: куй, ашула.

⁴⁵ мидҳат — мақташ, мадҳ қилиш.

⁴⁶ Фиёсулҳақи ваддин — Ҳақ ва диннинг ёйилиши учун ёрдам берувчи зот.

⁴⁷ дур — олис. узоқ.

⁴⁸ зиллуллоҳ — Ҳудонинг сояси, подшо.

⁴⁹ арз — замин, ер юзи.

Қамар бир ойча йўлун супурди.

Шиҳоб⁵⁰ элни қуруб йўл бошлиғувчи
Ясовултек яғочин ташлағувчи.

Кавокиб ўрдаю ул ўртада ой,
Муғаний Зуҳрау ул мажлисорой.

Анга ишрат ери Кайвон* равоқи,
Аёқ қуйғучи – баҳту, арш – соқий.

Анинг ҳукми фалак гўйина⁵¹ тегиб,
Фалак чавгонитек ўз бўйнин эгиб.

Бўлуб ағлоқ қушлогинда⁵² соъир⁵³,
Күшининг илбасуни⁵⁴ насри тоъир⁵⁵.

Кўруб шулиқорининг баҳри очилиб,
Олиб семурғни турнотек илиб.

Қилиб адл алини бўрига ёғи(й),
Қўкармай ёзида қулоги.

Ҳаводис итина заҳмат қовушқон,
Жафосин кўрмай уйқуда товушқон.

Етиб эл дардина ортуқ билиғи,
Ёпиб фақр эгнини очуқ алиги.

Улусни қутқориб меҳнат кунидин,
Ўлукни уйғотиб ярмоқ унидин.

Саховат баҳрининг ямғурлуғ абри,
Шиҳоат ерининг ўчлук ҳизабри⁵⁶.

Ёруғлуқда зафар кўсини чолғон,
Сикандарни қоронғулуққа солғон.

⁵⁰ шиҳоб – ўт, олов ёлқини; ҳавода ялт этиб ўтадиган шуъла; учар юлдуз.

⁵¹ гўй – тўп, шар; чавгон ўйинидаги кичкина ёғоч тўп.

⁵² қушлок/ қушлуқ – қуш бўлиш.

⁵³ соъир/соир/ сойир – сайр этувчи, кезувчи.

⁵⁴ илбасун/илбусун – илвасин, ов қиладиган парранда.

⁵⁵ насри тоъир – наср қуши, қийғир.

⁵⁶ ҳизабр – арслон, шер; *маж.* жасур одам.

Қиличи иш кўни тилин узотиб,
Йитиб олмосни лаъл ичра қотиб.

Тепиниб найзаси боқмай кишига,
Йилонтек заҳарлиғ сончиш ишига.

Бориб ёғифа ўқи онда қолиб,
Гаҳи тил берибу гаҳи тил олиб.

Уруш куни бори иши яроғлиқ,
Қаро черики забт этмай ясоғлиқ.

Муаммо⁵⁷ фикритеқ ҳар ишга бориб,
Анинг зеҳни ул иштин от чиқориб.

Эшиги зуфунунларнинг⁵⁸ макони,
Замири⁵⁹ барчанинг илм ошиёни.

Кечиб оллида юз турлук дақойик⁶⁰,
Маориф бирла анвойи ҳақойик.

Бири ҳайъат риёзидин териб гул,
Бири ҳикмат шифосидин бериб мул⁶¹.

Бири Уқлидис ашколин ҳал этиб,
Бири кўк жадвалинда мадхал⁶² этиб.

Бири фақр ичидаги асраб мақомин*,
Бири мантиқ сори элтиб каломин.

Бири жаҳри ҳуруф иқлимида* Коф,
Бири таърих майдонида авсоф⁶³.

Бири ашъор баҳриндин су сочиб,
Бир адвор⁶⁴ рудиндин⁶⁵ сўз очиб.

⁵⁷ муаммо — беркитилган, жумбок.

⁵⁸ зуфунун — фанлар, ҳунарлар эгаси, кўп фанларни билувчи олим.

⁵⁹ замир — ич, юрак, кўнгил; яширинган фикр, мазмун.

⁶⁰ дақойик (бирл. дақиқ) — ингичка ва нозик маънолар, нозик нуқталар, чигалликлар.

⁶¹ мул — май, шароб.

⁶² мадхал — кириш, кирап жой.

⁶³ авсоф (бирл. васф) — сифатлар, таърифлар, мақтовлар.

⁶⁴ адвор (бирл. давр) — даврлар, айланишлар; мусиқа илмининг бир соҳаси.

Сўзум хашхошу⁶⁵ ул мажлисдур афлок,
Не кўрунгай тенгиз ичинда хошок.

Агар мен анда келтурдум сўзумни,
Бу фан бирлан соғинидурдум ўзумни.

Менинг ишимга ўхшар ул ҳикоят,
Ки Ҳоруидин қилурлар эл ривоят.

Ҳикоят

Анигтек кўргузур сўз раҳнамуни,⁶⁷
Ки топти бир араб ёзида сувни.

Не сув, бир кўлмаки, кўлмакка лойиқ,
Кўрубон тутти ул замзамқа фойиқ.⁶⁸

Деди: “Ёраб, бу сувни нетайин мен,
Олиб елтек қаёна кетайин мен?”.

Кенида тушти бу савдо бошина,
Ким элтай тўралаб⁶⁹ Ҳорун қошина.

Олиб сувни юруди шаҳр сори,
Тўға тушмай анинг шатқа⁷⁰ гузори.

Они иззат билан чулғаб юз алвон⁷¹,
Согин, бу Хизрдур ул оби ҳайвон.

Етиб Ҳорун қошина қўйди бўйин,
Узогиб сув бошида гуфту гўйин

Ки: “Шоҳо, мен арабмен барда тўзғон,
Тикон бирлан муҳаббатин дам ургон.

Кулондин ўзга эшу ҳамдамим йўқ,
Кийиктин ўзга ёру маҳрамим йўқ.

---

⁶⁵ руд — мусиқа қуроли.

⁶⁶ хашхош — кўкнори уруғи ва ўсимлиғи.

⁶⁷ раҳнамун/раҳнамо — йўл кўрсатувчи, етакчи.

⁶⁸ фойиқ — ғолиб, забардаст.

⁶⁹ тўраламоқ — қоида, одатта қилмоқ.

⁷⁰ шат — дарё, дарёнинг қирғози.

⁷¹ алвон (бирл. лавн) — ранглар.

Кечиб сувдин юруб кўз ёши бирлан,
Кун элтиб ою йил ўт боши бирлан.

Тилаб бир пора ёмғур суйи топтим,
Зулолидин тамаъ оғзини ёптим.

Ўзум ичмай санга келтурдим они,
Ки кўрдум санда сultonлар нишони.

Манга эмди бу сувдин оби ру қил,
Дедим улким бор эрди ўзга сен бил”.

Табассум қилди чун эшитти Ҳорун,
Риоят бирлан они қилди Қорун.

Буюрдиким бироғга: “Они қотинг,
Идишин тўлдурууб ярмоқ узотинг”.

Ки гар ул билсаким бор Дажла суйи,
Тўкулғусидур онинг оби руи.

Бу кун шеърим суву мен ул арабмен,
Зиҳи густоҳу гўлу беадабмен.

Ки дарё оллиға сувни юбордим,
Масиҳо алиға доруни бердим.

Умид улким бу журъатни ғадодин
Кечургай подшоҳ лутфу атодин⁷².

Халифа расму ройи⁷³ бирла борғай,
Иноят суйи кўқартиб чиқорғой.

Илоҳи то эрур ҷарх ой билан кун,
Хилафот таҳти андин тут ҳумоюн⁷⁴.

Муборак хотирини берма ғамға,
Туто берғил араб бирлан Ажамға.

---

⁷² ато – бағишлиш, ҳадя бериш.

⁷³ рой – фикр, қарашиб.

⁷⁴ ҳумоюн – қутлуг, муборак, шарафли.

Дар сабаби назми китоб

Манга бир дўсте бор эрди жони,
Кўнгулда меҳри онинғ жовидони.

Қилиб ул ўқтек эл бирла тузлук,
Қиличтек йўқки бўлғай икки юзлук.

Кудурат зулматидин кўнгли фориг,
Ёруғ кўзгу сифатлик ичи ориф.

Йўлуқти бир кун кўргузди таклиф
Ки, “Келтургил бу кун евимға гашриф.

Замоне ўлтуруб суҳбат тутоли,
Қилоли шишатек кўнгулни холи.

Салоли ғам черикина хазимат,
Билоли айшу ишратни ғанимат.

Емас оқил бу кун тонглоғи ғамни,
Эшит мендин, ғанимат тут бу дамни.

Май ич паймона тўлмасдин бурунроқ,
Бу сувдин ур хирад кўзина туброқ.

Аёқ тўлдур, қави⁷⁵ тут бода дастин,
Ки то кўргузмасин даврон шикастин”.

Чу ул ёре тутар эрди ўзини,
Юрудум, солмадим ерга сўзини.

Бориб хуш хуш чу еттим манзилина,
Қилиб васфини талқин жон тилина.

Тузотиб мажлисе ул бетаваққуф⁷⁶,
Такаллұфсиз вале айни такаллұф.

Йиғилиб базм аро Исо нафаслар.
Тирилиб айшдин ўлгон ҳаваслар.

Юқори ошуруб мени оғирлаб,
Аёғ элига олиб тутти йирлаб.

⁷⁵ қави(й) – кучли, маҳкам.

⁷⁶ бетаваққуф – тўхтаб турмасдан, тўхтовсиз.

Қўбузчи завқ бахшу нағма пардоз,
Қилиб паррон⁷⁷ эли булбултек овоз.

Тобуқдо⁷⁸ най камар ешмай белидин,
Юкунуб чанг чангилар элидин.

Най ўтин ўчуруб унлар садоси,
Жаҳонни кўчуруб барбат навоси.

Муюширлар⁷⁹ димоғини саросар⁸⁰,
Қилибон мажмар⁸¹ анфоси муаттар.

Самандартек товуқлар ўтқа мойил,
Қилиб шиш бўйнига қўллар ҳамойил⁸².

Муғаний гарм⁸³ нақшин кўргузурда,
Ўлар ҳолат қилибон чарх урурда.

Қолибон олмо кўнғли бор ичинда,
Ки солди ўсрук они нор ичинда.

Кўруб нор ичгучиларнинг ишини,
Кулуб андоқки кўргузди тишини.

Ўпуб соқий аёғин дам-бадам эл,
Кўнгул очилмоғига боғлабон бел.

Қилиб сухбатни ҳамдамлар дами гарм,
Тааммул⁸⁴ пардасиндин кетиб озарм⁸⁵.

---

⁷⁷ паррон — учувчи, учган ҳолда. отилган.

⁷⁸ тобуқ — бўйсуниш, итоат этиш; хузур, олд, хизмат.

⁷⁹ муюшир — одамлар билан бирга кун кечиравчи, бирга айш-ишрат сурувчи.

⁸⁰ саросар — бошдан—оҳиригача, бошдан—бошга.

⁸¹ мажмар/мижмар — мушк анбар каби турли хушбўй моддаларни солиб тутатиладиган идиш (манқал).

⁸² ҳамойил — елка ва қўлтиқ орқали ўтказиб тақиладиган боғ, масалан, қилич ёки китоб жилдининг боғи.

⁸³ гарм — иссиқ, ёқимли; очиқ чеҳрали; жаҳли тез; чаққон.

⁸⁴ тааммул — чуқур ўйлаш, дикқат билан фикрлаш, мулоҳаза қилиш.

⁸⁵ озарм — шарм, ҳәёт, уят; меҳр—муҳаббат, шафқат, меҳрибонлик; газаб.

Тараб⁸⁶ ишрат⁸⁷ хатидин⁸⁸ тортмай бош,
Кўнгул чини суроҳидин⁸⁹ бўлуб фош.

Ҳикоятлар улошиб бир—бирига,
Қулоқ солмай йиравчилар йирига.

Босиб танбуручи эгри аёгин,
Уруб танбурини тўлғаб қулоғин.

Муғаннийлар чолиб мажлисда хўшилар,
Юруб соқий тутиб саркўча қўшилар.

Уланди кеча төғру эл йигини,
Чиқорди эл чоғирдин аччигини.

Чу май қилди мушавваш эл димогин,
Дедим: “Тут эмди отланур аёғин.

Аёғ ичиб, қўпуб отландим ондин,
Багоят хўраму фориғ жаҳондин.

Бошимдин элтибон май нашъаси хуш,
Бериб юз шеър баҳри тунду⁹⁰ пуржуш⁹¹.

Мубарро⁹² бўлубон дину дунё ғамидин.
Чиқиб яъни тақаллуф⁹³ оламидин.

Кўнгулда жилва бериб хўбларни,
Софиниб эртаги маҳбубларни.

Пеш омадани соҳибжамоле дар роҳ
Бу ҳолатда йўлукти бир ингори,
Шакар сўзлуқ бути симин узори.

Караашма қўзларига сурма тортиб,
Кўнгул нақдина⁹⁴ қосид кўз қорогиб.

⁸⁶ тараб — хурсандлик, шодлик.

⁸⁷ ишрат — ишорат.

⁸⁸ хат — бу ўринда: чизиқ.

⁸⁹ суроҳий — май идиши.

⁹⁰ тунд — аччиқ, ғазабли; асов, саркаш, шұх.

⁹¹ пуржуш — мајс. завқли, шод. ҳаяжонли.

⁹² мубарро — холи, озод. бирон нарсага йулиқмаган.

⁹³ тақаллуф — қийналиш, кулфатга йўлиқиш; ҳашамат. безак.

⁹⁴ нақдина — ғанимат; қийматли мол.

Қоши ошиқ фирибу зулфи дарҳам,
Үруб кирпуклари дунёни барҳам⁹⁵.

Кўзи қон қилгучию ғамза ғаммоз⁹⁶,
Юруб ул тўкулубон шеваю ноз.

Қилиб ўз боши бирлан зулфи қонлар,
Бузуб жавр алиги бирлан жаҳонлар.

Юз алвон ишвалар бир боқмоғинда,
Фироқи саъй этиб қон оқмогинда.

Каманд эрди сочидин элга ҳар тор,
Менингтек ҳар хамида⁹⁷ юз гирифтор.

Йетибон ишқи тўлғоди алигим,
Янги ой эрди тутти телбалигим.

Дедим: “Тур Тенгри учун”, турди ул ой,
Ёрутуб эл кўзин ул шўхи худрой.

Дедим: “Эй, умр ўтарға қилма рағбат”,
Деди: “Гар умр ўтар хуш, бил ғанимат”.

Дедим: “Турғилки, жоним ичра ўқтур”,
Деди: “Жонға борурдин чора йўқтур”.

Дедим: “Лаълинг сусоғонларга боқмас”,
Деди: “Усрукка шарбат онча ёқмас”.

Дедим: “Етгайму сендин ташна суғо?”
Деди: “Йўқтур бале айб орзуғо”.

Дедим: “Зулфингда боғлиқтур жафолар”,
Деди: “Олингда бордур кўп балолар”.

Дедим: “Сочинг хаёлидур зарарлиқ”,
Деди: “Ул мушк бордур дардисарлиқ”.

Дедим: “Кўзунг қароси дилрабодур”,

⁹⁵ дарҳам – чатишган; тартибсиз: титилган, ўйилган.

⁹⁶ ғаммоз – сир очувчи, чақимчи.

⁹⁷ хамида – эгилган, букик, буқчайган.

Деди: “Усруктуру ичи қародур”.

Дедим: “Кошингга элнинг майли ортар”,
Деди: “Ёдур кўнгул ул ёни тортар”.

Дедим: “Холинг эрур офат нишони”,
Деди: “Келтурмагил юзумга они”.

Дедим: “Жонимда шавқинг ғулгули бор”,
Деди: “Ҳар қонда гулдури булбули бор”.

Дедим: “Олғил мени сен бир қулуңгға”,
Деди: “Қўп сўзлама, борғил йўлунгға”.

Дедим: “Йўлдур ёвуқ, кел, билса бўлмас”,
Деди: “Мунда ёвуқлуқ қилса бўлмас”.

Дедим: “Турғил”, равони сурди отин,
Кўзум кўрди бородургон ҳаётин.

Юрудум эв сори мен зору гирён,
Қилиб парвонатек ўзумни бирён”.

Ибтидои таъаллук ва нома навиштани маҳбуб
Саҳар симинбаре чун сурди раҳшин⁹⁸,
Паришон этмак учун нур баҳшин⁹⁹.

Кўпорди элни чорлаб тонг хуруси,
Кўрунди ожтек¹⁰⁰ тун обнуси¹⁰¹.

Кўнгултек дард кусин чалди оғоқ,
Нафири¹⁰² қилди элнинг тоқатин тоқ.

Юруди эл қўпуб ҳар ишга мойил,
Мени азғуруб ул шаклу шамойил.

Саҳар шамъитеқ ул дам жон талошиб,
Келиб ишқ ўтию бошимдин ошиб.

⁹⁸ рахш — югурик от, олачипор, чиройли от.

⁹⁹ баҳш — парча, ҳисса; кечиш, кечириш, мурувват; бериш, бағиашлаш.

¹⁰⁰ ож — фил тиши, фил суюги; маҗ. оқ, равшан, ёргу.

¹⁰¹ обнус — маҗ. қора тус, қора.

¹⁰² нафири — нафратланувчи.

Тутиг сұхбат хаёли бирла ноком,
Богир хунобасиндин тұлдурууб жом.

Күзумдин ул санамтек үйқу бориб,
Келиб ёш үрниға түфөн қўбориб.

Кўнгулда ғамасидин юз жароҳат,
Кўпуб дарду ўчуб кўзумға роҳат.

Фироқидин кўруб жавру ситамни,
Сигишдурууб бири бирига ғамни.

Фароғат карвони раҳт¹⁰³ боғлаб,
Видоъ ўти билан қўксумни доғлаб.

Паёпай танда ўқсуб хўрду хобим¹⁰⁴,
Дамодам елтек ортиб изтиробим.

Гаҳе қон тўқмака коғир хўйитек,
Гаҳе туфроққа ағнаб кўз суйитек.

Гаҳе сабр этаги алимда намнок,
Гаҳе йиғлаб қилибон пироҳан¹⁰⁵ чок.

Гаҳе кўруб хадангин¹⁰⁶ оҳ тортиб,
Гаҳе асраб кўнгулда, гаҳ тортиб.

Гаҳе айтиб ўзум бирлан ҳикоят,
Гаҳе айтиб фироқидин шикоят.

Сабо бўлуб сабо бирлан ҳамовоз,
Гаҳе фарёду ағфон бирла дамсоз.

Сабо эрди манго чун ёру ҳамдам,
Ани билдим бу мушкил ишда маҳрам.

Дедим: “Эй мунису ёри сабукруҳ¹⁰⁷,
Ки сендин тоза бўлди жони мажруҳ.

¹⁰³ раҳт – йўл (сафар) юки: уй асбоб–анжоми; кийим–кечак.

¹⁰⁴ хўрду хоб – ейиш–ичиш ва үйқу.

¹⁰⁵ пироҳан – кўйлак.

¹⁰⁶ хаданг – ўқ, камон ўқи.

¹⁰⁷ сабукруҳ – хушчақчақ.

Кишига йўқ муайян тулу¹⁰⁸ арзинг,
Вале маълум бўлди тайи арзинг¹⁰⁹.

Сулаймон тахтининг чобуксувори,
Берид Яъкубга Юсуф насими...

Ҳаводорим¹¹⁰ сену мен хаста ёринг,
Не ёрингким, сенинг бир хоксоринг.

Не бўлғай гар менинг ҳолимни бир—бир,
Борид бир ерда қилсанг эмди тақрир.

Бу ниятни ўзунгга фарз билсанг,
Санго ҳар неки десам арз қилсанг.

Тегурсанг номае ошиқ тилидин,
Хабар берсанг бир ойнинг манзилидин”.

Сабо эшиттию олди нафасни,
Борурга тез кўргузди ҳавасни.

Битидим номае мен жонға етиб,
Қаро кўздин қалам кирпукдин этиб.

Қилиб сўз гавҳари бирла дурафшон¹¹¹,
Этиб кўз қонидин юзига афшон¹¹².

Равон бўлди олиб пайки¹¹³ сабукхез¹¹⁴,
Юрубон йўлда гаҳ оҳиста, гаҳ тез.

Хиромон етти чун ул гул қошина,
Дуо қилди у, эврулди бошина.

Ер ўпти у, туто берди алига,
Рисолат этагин санчиб белига.

---

¹⁰⁸ тул – узун, бўй; узун муддат.

¹⁰⁹ тайи арз – ер юзини ёки узоқ йўлни оз вақт ичиди юриб утиш.

¹¹⁰ ҳаводор – ошиқ, севувчи, ҳавасли, тарафдор.

¹¹¹ дурафшон/дурфишон – дур сочувчи; маж. ажойиб шеър тузувчи, гўзал сўзловчи.

¹¹² афшон – сочувчи.

¹¹³ пайк – хабарчи, элчи.

¹¹⁴ сабукхез – енгил, чаққон.

Номаи аввал аз забони ошиқ ба маъшуқ

Ало, эй меҳрнинг тобонда¹¹⁵ моҳи,
Малоҳат кишварининг подшоҳи.

Жайрон кўзлук, бути¹¹⁶ мушкин¹¹⁷, кулола¹¹⁸,
Кўзи наргис, бўйи сарв, энги лола.

Набот оғзинг чу кўргузди шакарханд¹¹⁹,
Юзунг берди лабингдин элга гулқанд¹²⁰.

Лабинг таъинини лаъл ўзига олмас,
Недир ул сангсор¹²¹ охир уёлмас.

Белингни синжилаб топмади кўзлар,
Ки тор оғзинг бикин бор анда сўзлар.

Руху зулфунг сўзи гулшанда бориб,
Қарориб гул, vale сунбул қизориб.

Кўзинг усрук қўбориб фитна¹²² қомат,
Қошинг меҳроб этибон юз қиёмат.

Юзунг шамъу анго бир шуъла хуршид,
Ёзуқлуққа топиб парвона жовид¹²³.

Сипанд¹²⁴ этиб кўнгул ўзини ғам еб,
Юзунга чашм заҳми тегмасун деб.

Эсиб шавқинг насими жон ичинда,
Шақойиқтек кўнгуллар қон ичинта.

Юзунг ойина қўбтур муштариilar,
Ўтотиб кўзга кўрунmas парилар.

¹¹⁵ тобонда — порлоқ, нурли, тобли.

¹¹⁶ бут — бу ўринда: севгили, машуқа.

¹¹⁷ мушкин — хушбўй.

¹¹⁸ кулола — гажак, жингалак соч.

¹¹⁹ шакарханд — ширин табассум.

¹²⁰ гулқанд — гул билан шакардан қилинадиган ширинлик.

¹²¹ сангсор — тошлоқ жой; одамни белигача тик кўмиб, тошбўрон қилиш, тошга тутиб ўлдириш.

¹²² фитна — бу ўринда: гўзал.

¹²³ жовид — абадий, доимий.

¹²⁴ сипанд — исириқ, исириқ уруғи.

Кўнгул зулфунгдаю андин чиқиб дуд,
Наво бирлан тузолиб эгрию уд¹²⁵.

Лабинг ишрат сурудини демакда,
Мен оху нола бирлан қон емакда.

Сочинг бирлан белинг бир бўлмаға ёр,
Паришон фикрларга мен гирифтор.

Мени солди буто меҳринг бу кунга,
Улошти хуш—хуш аҳволим жунунга.

Юзунгни кўрубон ошуфталиқдин,
Мен ўзумдин бориб кўнглум иликдин.

Кўзунг сехри манго уйқуни боялаб,
Фаминг меъёрида ҳолимни чоғлаб.

Фаровон панд бердим ўз—ўзумга,
Юзунгдин ўзга кўрунмас кўзумга.

Не ҳосил ошиқи ошуфтаға панд,
Ки зулфунг солди ҳар бандина бир банд.

Юзунг хуршидина кўптур ҳаводор,
Вале бу зарратек йўқтур вафодор.

Камина эшигингда бир гадойинг,
Тутубон эл кўзида хоки пойинг.

Агар фарёд этар бечора булбул,
Сен ул ундин паришон бўлма, эй гул.

Парифа чора йўқ девоналардин,
Нечукким шамъфа парвоналардин.

Эрур гул қошида булбул нафири,
Шакардин ҳам жибиндин йўқ гузири¹²⁶.

Бу кун туттум ки кўзунгдур жафолиғ,
Юзунг бергай худ ошнолиғ.

---

¹²⁵ эгри, уд — солғу асбоблари.

¹²⁶ гузир — чора, илож, тадбир; қочиши.

Сен ул кунки назарни мэндин олма,
Билиб ўзунгни билмасликка солма.

Мени ўтқа солиб турма йироқдин,
Тамошо қилма ёт элтек қироқтин¹²⁷.

Кўрунди то сочингнинг ҳалқа доми,
Кўзумни тийра қилди гусса шоми.

Қачон етгай манго ул ғамза фарёд,
Ким илингон қуш унин севди саййод.

Мен ул парвонаменким йўқ саботим,
Вафо ўтина исинди қанотим.

Сенинг кўйингда саргардон юрурмен,
Юзунг шамъини кўруб жон берурмен.

Не кўнгулдин санго, парвона жондин,
Сени деб кечибон жону жаҳондин.

Fazal

Хаёлинг хайли¹²⁸, эй жоним чароги,
Турур кўзумда у кўнглумда доғи.

Юзунг кўрар кўзумдур, гар рақибинг,
Кўра олмас они чиктек қароги.

Қачон зулфунг кўнгул бирлан тузалгай,
Ким эгидур онинг боштин аёги.

Фифонимни рубоб оллиға, эй дўст,
Не айтойин, чу эшиитмас қулоғи.

Кўзунг кўнглунгда экмас меҳр тухмин,
Ажаб йўқ тушмади экин яроғи.

Юзунг гулзоридин йўқтур манго ранг,
Очилғил гаҳ—гаҳе, эй ҳусн бοғи.

Амирий оллидин то ўтти ул зулф,
Насимидин мушаввашдур¹²⁹ думоғи.

¹²⁷ қироқ\қирғоқ – чет, қирғоқ, чека.

¹²⁸ хайл – гуруҳ, тӯда; от–улов тӯдаси.

Фард

Димоғингнинг иложин қилғил, эй ой,
Ки Мажнунтек бўлубтур бе сару пой.

Мутолаа намудани маъшуқ номаси ошикро ва жавоб фиристодан

Жароҳат¹³⁰ номанинг муҳрини ул гул,
Улоштурди эли нарғисга сунбул.

Қўзин хатларга қилди корфармой¹³¹,
Қоронғу кечада юлдузтек ул ой.

Ўқуб ҳар сатрини иргатти бошин,
Юз алвон ўйнатиб қўзин ва қошин.

Туғатти ва итоб оғоз қилди,
Ғазабни ғамзага дамсоз қилди.

Ки кимдур бу рақамға нукта пардоз,
Муҳаббат қуидин қилгучи парвоз.

Ўзини күч билан бергучи ғамға,
Ясониб ўтру борғучи аламға.

Машаққат элина солғучи жонин,
Ўзи ўз бўйинана қилғучи қонин.

Бу худ оқил кишининг иши эрмас,
Ки оқил кўнглини ҳар кимга бермас.

Магар бир телба янглиғ бекароре.
Паришоне, паришон рўзгоре.

Ҳаво бирлан ҳавас ройина борғон,
Залолат¹³² макру олидин қарорғон.

Не иш бўлғай бу ошиқлиқ жаҳонда,
Ўзи маҳруму эл андин ғумонда.

¹²⁹ мушавваш — ташвишли, бесаранжом, кўнгли паришон.

¹³⁰ жароҳат — маж. озор.

¹³¹ корфармо(й) — иш кўрсатувчи, иш буюрувчи, ишбоши.

¹³² залолат — залолатга, адашишга бошловчи, адаштирувчи.

Келиб бадномлиқ таблини чолмоқ,
Ўзини икла эл тилига солмоқ.

Оғиз очмай ўлуб нокомлиқдин,
Қилиб фахр исм учун бадномлиқдин.

Солиб шаҳр ичра ишқ овозасини,
Очиб юзига ғам дарвозасини.

Анинг дардидин этмай ҳеч ким ёд,
Етиб дардина гаҳ—гаҳ нола фарёд.

Бирав деди: “Бу мискиндурким ул кун,
Сени кўрди йўл ичра бўлди мафтун”.

Неким деди: “Сен анинг сори бординг,
Ани хуш сўз била йўлдин чиқординг.

Бери келдинг сен, ул борди ўзидин,
Бориб оллида дур поло¹³³ кўзидин.

Кўнгул берди санго ва тегди жонга,
Тили ишқинг сўзин ёйди жаҳонга.

Тиламас эмди жононсиз тириклиқ,
Ки мушкуллур анго жонсиз тириклиқ.

Деди: “Ул гул чу зойиъ бўлди авқот,
Қалам бирлан давоти келтурунг бот.

Битик асбоби чун бўлди муроттаб¹³⁴,
Ғазабни лутф илан қилди мураккаб”.

Битиди номае у қилди тавқиъ,
Аёқтин бош бори таъризу ташни¹³⁵.

Сабо олина ташлайберди ким ол,
Равон бўл, йўл юрурда қилма аҳмол¹³⁶.

---

¹³³ поло — сузгич.

¹³⁴ мураттаб — тизилган, тартибга келтирилган.

¹³⁵ ташниъ — маломат қилиш, айлаш.

¹³⁶ аҳмол — юклар.

Анго еткурки кўрдунг изтиробин,
Вале зинҳор келтургил жавобин.

Номаи дуввум аз забони маъшуқ ба ошик
Ало, эй фазл мулкининг чирофи,
Топиб фикр ўтидин нуқсон димофи.

Паришон фикрлик девоналартек,
Жиҳатсиз кўйгучи парвоналартек.

Таманно¹³⁷ курсини¹³⁸ не ерга тортиб,
Ишинг савдоийлардин доғи ортиб.

Таманно қил vale ўзунгга лойиқ,
Тамошо қил vale кўзунгга лойиқ.

Санго тегмаски меҳримдин дам урсанг,
Ўзунгни зарра янглиғ барҳам урсанг.

Мен ул ойменки кундур фурқатимда,
Куяр ичию йўл топмас қотимда.

Мен ул гулменки баргим йўлда қолмас,
Вале бир ел келибон элта олмас.

Мен ул дурменки нақдимдур¹³⁹ сафолиғ¹⁴⁰,
Енгил беҳад vale оғир баҳолиғ.

Йўқ андоқ гавҳари беқадру миқдор,
Ки ҳар муфлис¹⁴¹ анго бўлғай харидор.

Гадо туттумки юз минг саъӣ этгай,
Вале эли мунингтек дурга етгай.

Юру ижмо маломат маҳфилини,
Узатма ўзунгга элнинг тилини.

Хаёледурки топқайсен висолим,
Кўрунгай кўзунгга ойтек жамолим.

---

¹³⁷ таманно – тилак, истак, орзу.

¹³⁸ курси – курси; таҳт; осмон.

¹³⁹ нақд – сайланган; қимматбаҳо нарсалар; тайёр; оқча.

¹⁴⁰ сафо – ёруғлик, равшанлик, майшат.

¹⁴¹ муфлис – камбағал, бечора.

Іозум аксини қўзум сувда кўргай,
Кўзумни ўзга эл уйқуда кўргай.

Не бўлди завқ учун гар йўлда турдум,
Сенинг бирлан бир-икки ҳарф урдум.

Ўюнни ҳам уюн¹⁴² бирлан кечургил,
Санго ким дер тамаъ отини сургил.

Яроғиз йўруғунг фикринг йироқ ҳам,
Тамаъ хому сен андин хомроқ ҳам.

Эшиттим анда йиглаб оҳ ууурсен,
Ўзунгни тикла, элга кулдуурсен.

Ўзунгни бермагил шайтон алина,
Совурма гардни тўфон елина.

Сўз эшитмай десанг, сен сўз эшитгин,
Йўқ эрса ҳам кўнгул кенина етгин.

Кўнгул кинина¹⁴³ борғондин умид уз,
Ки ҳаргиз эгри иши бўлмагай туз.

Тааллуқдурки сен гам ҳамдамисен,
Ани тарк этки хуш—хуш одамисен.

Фасиҳат¹⁴⁴ қилмоғил ўзунгни амдо¹⁴⁵,
Ки ҳаргиз қилмади суда¹⁴⁶ бу савдо.

Кўзум ғавғосидни бир гўша тутқин,
Ҳамул бир кўрмадинг, яъни унутқин.

Яна зулфинга ҳам чулғашмагил ҳеч,
Ким анинг қиссасидур печ дар печ¹⁴⁷.

---

¹⁴² уюн — қузлар; булоқлар.

¹⁴³ кин/кийн / кина — кек, уч, душманлик, нафрят.

¹⁴⁴ фасиҳат — сузнинг очиқ, равишан, ёқимли, қондага мувофиқ булиши.

¹⁴⁵ амдо — қаседдан, атайин, билиб—тушуниб.

¹⁴⁶ сут — фойда, манфаат, нафъ; суду савдо — олди—сотди, савдогарчилик.

¹⁴⁷ печ дар печ — уст—устига ўралган, қатма—қат, маҳкам.

Бўйим сарвинки кўрдинг нозпарвар,
Тамаъ узким, киши андин емас бар.

Висолим хонидин ул хаста тўйғай,
Ки жонини алик устида тутгай.

Жамолимдин ўқугай ул рақамни,
Ким аввал бошина қўйғай қадамни.

Бу асли йўқ ҳавасқа қўйма бунёд,
Туганмас дарду ғамдин бўлмагил шод.

Ғамим дарёсина солма назарни,
Ки сув элтибтур эмди ул ғузарни.

Лабимдин жонга қилдинг ул замон доқ,
Не соғиндингки, ул бир тушти андоқ.

Fazal

Санго кўргумагай рух зулфу холим,
Агар юз қатла бўлсанг поймолим.

Мени сен кўрмагайсен ўзга ҳаргиз,
Паритеқ кўзунгга учқай жамолим.

Юзум ойинасиндин гар дам урсанг,
Кўрунгай кўзунгга гаҳ—гаҳ хаёлим.

Ўзунгни қилма асрү бе сару барг,
Ким эгилмас сенинг сори ниҳолим.

Неча бу бастатек¹⁴⁸ сарбаста¹⁴⁹ сўзлар,
Ки тутти пуч даъводин малолим¹⁵⁰.

Менингтек ой кўк устида йўқтур,
Бу кун кўрким не ерга етти ҳолим.

Манго кўргумасин Тенгри худ ул кун,
Ки туфроқ бирла бир бўлгай зулолим¹⁵¹.

---

¹⁴⁸ баста — боғланған.

¹⁴⁹ сарбаста — маҳфий.

¹⁵⁰ малол — малолик, ҳорғинлик.

¹⁵¹ зулол — тиник, ширин ва совуқ сув.

Фард

Зилолимдин кетар кўнглунг хуйини,
Кўрубон ютмағил ҳасрат суйини.

Мутолаа намудани ошиқ номаи маъшукро ва жавоб фиристодан

Равон қилди фалак чун жоми **Жамшид**,
Очиқланиб қизориб чиқти хуршид.

Улус юзига тортиб тег¹⁵² бебок¹⁵³,
Алигидин яқосин субҳ этиб чок.

Жаҳонга кўргузубон тез хуйин,
Тўкубон ерга элнинг обрўйин.

Эшиқдин кирди ул Исо нафаслиқ,
Ки топти кун қошинда дастраслиқ.

Аёғи, боши булғаб гард ичинда,
Иликда номае у дард ичинда.

Манго берди муҳаббатқа ишониб,
Башорат бирла кўқтин ерга эниб.

Дуотек олибон суртуб кўзумга,
Тасаллий бердим андин кўп ўзумга.

Табаррук бирла жон таъвизи¹⁵⁴ қилдим,
Киши чун билмади ўзумни билдим.

Ёруди хатлариндин кўз юз алвон,
Қоронгулуғда топти оби ҳайвон.

Манго юз қўйди давлат ҳар тарафдин,
Саодат куни тугди ул шарафдин.

Кўнгул ҳар соате ором топти,
Ки дилдор оғзидин ул ком топти.

¹⁵² тег/тек – фақат.

¹⁵³ бебок – кўркмас, ҳайиқмас; ҳәёсиз, беларво, бевош.

¹⁵⁴ таъвиз – кўз тегиш ва бошқа ёмонликларни қайтариш учун дуо ёзилган тумор.

Битикида тааммул¹⁵⁵ қилдим эрса,
Битикитеқ даме очилдим эрса.

Кўрармен қоши этиб фитна ангиз,
Итобу¹⁵⁶ ғамза бозорин қилиб тез.

Тили аччиқ сўзин шаккарга қотиб,
Кўзи таъриз ўқин жонға отиб.

Сабо кунда ўлуб айтиб тез сўзлар,
Эшитиб анда бодангиз сўзлар.

Совуб кўнгли бу хизматқа қовушмас,
Дедим: “Мардона бўлким ҳеч бўшмас.

Не соғиндинг манга мундин гам эрди,
Кўнгул захмина бу бир марҳам эрди”.

Неким чиқса тилидин жон талошур,
Ачиғ сўз тотлиғ оғизға ярошур.

Деди: “Бас, жаҳд қил недур тааммул,
Жавоб айтурда кўргумса тааллул¹⁵⁷.

Ки кўрдум мен аниңг нозу итобин,
Кичик ҳам антаким беру жавобин.

Кириштим сўз безарга ҳоматек тунд,
Ишимда сарзанишдин¹⁵⁸ бўлмайин кунд.

Битидим сафҳае мен жон тилидин,
Қилиб шарҳеким ул сифмас гумонда.

Анго топшурдуму ул учти дарҳол,
Этиб саъй анда етти форигулбол¹⁵⁹.

¹⁵⁵ тааммул — чуқур ўйлаш, диққат билан фикрлаш, мулоҳаза юритиш.

¹⁵⁶ итоб — қаҳр, ғазаб, қийноқ.

¹⁵⁷ тааллул — иллатланиш; баҳона қилиш, сабаб кўрсатиш.

¹⁵⁸ сарзаниш — койиш, сазо бериш; танbih, ҳақорат.

¹⁵⁹ форигулбол — хотиржам, кўнгли тинчланган, бўшалган.

Ҳаминким тобти боре ҳазратина,
Тавозиъ қилдию қўйди қотина”.

Номаи сейюм аз забони ошиқ ба маъшуқ
Ало, эй хусн багининг тазарви¹⁶⁰,
Латофат жўйборининг¹⁶¹ ки сарви.

Юз алвон шевалик шўхи шакарханд,
Ки то кўрди лабингни эриди қанд.

Лабинг оллида эл жон келтуурлар,
Қўзунгни кўруб имон келтуурлар.

Ўқуб зоҳид муҳаббат ғоятиндик¹⁶²,
Қошинг меҳробида нур оятиндик.

Қилибон мушкни ул анбарин менг,
Жаҳон ичра қаро туфроқ била тенг.

Ёшунуб гул юзунгдин бодларда,
Қочиб лола чиқибон тоғларда.

Келиб кўюнгда сарв ойин бериб,
Аёғ босиб бошини елга бериб.

Юзунг шамъ оллида ул зулф тунтек,
Кўрунуб ўтқа тўлқошқон тутунтек.

Сочингда шона ҳайрон мушкилидин,
Балоларға илиниб ўз тилидин.

Илик юб ўзидин сув хизматингда,
Ариғлиғ лофин урмай ҳазратингда.

Юзунг холи солиб ўт ичра филфил¹⁶³,
Фусун қилмоққа очиб лабларинг тил.

Янгоқингдин мусалсал халқ ройи,
Лабинг – халвои, юзунг – байрам ойи.

¹⁶⁰ тазарв – тустовуқ, қирғовул.

¹⁶¹ жўйбор – дарё, сой, катта ариқ.

¹⁶² ғоят – чек, чегара, охир, ҳад.

¹⁶³ филфил – ловуллаш, аланга.

Гулоб айдики келса юз чевурма,
Анинг ул хизматин юзига урма.

Магар лофт урди гул билмай ниҳони,
Ким ағноттинг тикан устинда они.

Мен эй баҳт умда¹⁶⁴ этмагинг не,
Жароҳат устина туз сепмагинг не.

Кўнгулда ишқинг ўти солди булғоғ¹⁶⁵,
Яна доғ устина сен қўймоғил доғ.

Не ҳожат қасди жон тандин чу қўчар,
Тугангон шамътек ким ўзи ўчар.

Мени синдумаким ғам синдирибтур,
Бориб кўнглини мендин тиндирибтур.

Хуш эрмас жаврини ҳаддин ошурмоқ,
Келиб ўқ отмоқ ёни ёшурмоқ.

Тагофул¹⁶⁶ дафтарин очмоқ, не яъни,
Солиб ўт эвгаю қочмоқ не яъни.

Не бўлди куй агар арз этти ҳолин,
Деди саргашталиқдин ўз малолин.

Гадо аҳволини хонларга дерлар,
Яроглиғ сўзни сultonларға дерлар.

Лабинг туттумки бермас ихтиёре,
Кўнгулни асралар тил бирла боре.

Сенинг кўюнгдин, эй қўрк ичра боғим,
Бошим гар борса, бормағай аёғим.

Мен ул булбул эмасмен, эй гуландом,
Ки бир дам баргиз топқаймен ором.

Куяр парвона жондин қайгу емас,
Киши парвонадин худ эксук эмас.

¹⁶⁴ умда — таянч, энг муҳим, асос.

¹⁶⁵ булғоғ — тўполон, ғавғо, фитна.

¹⁶⁶ тагофул — билиб—бильмасликка олиш.

Мен ул кунким ғаминг созини туздум,
Сени дедим кўнгулни жондин уздум.

Ямон яхшики англади ғамимни,
Тутубмен эшикингда мотамимни.

Ўлумдин гар манго ҳижрон туни бор,
Не ғам, эй дўст, чун маҳшар куни бор.

Чиқойин ер ичидин нола янглик,
Кафани қонға булғаб лола янглик.

Тутайин этагингни тўкубон ёш,
Юзунг меҳрини элга этибон фош.

Умидим улдур эй сарви суманбар,
Ки етгай васл боғидин манго барр¹⁶⁷.

Ғазал

Бўюнг сарвики нанг ер суҳбатимдин,
Эгилгай оқибат туз ниятимдин.

Этогингга алигин урғай, эй гул,
Чиқиб бир-бир тиконлар турбатимдин¹⁶⁸.

Лабингни кўрдуму холинг хаббини,
Алигин барҳам урди ҳайратимдин.

Агар кўнглунг манго куйса ажаб йўқ,
Ки кўруб тош эригай риққатимдин¹⁶⁹.

Танимдин жон кўруб раъно қадингни,
Равон бўлди қутулди миннатимдин.

Аёғингға қўёйин зулфтек бош,
Агар тўлғонмасанг бу хизматимдин.

---

¹⁶⁷ барр – қуруқлик, саҳро.

¹⁶⁸ турбат – тупроқ, ер; мажс. қабр; мақбара.

¹⁶⁹ риққат – ингичкалиқ, нозиклик, юмшоқлик, мулојимлик, кўнгли бўшлик.

Амирий, асрагил кўз боғи бирла,
Сен ул гулники бормасун қотимдин.

Фард

Қотимдин кўп хаёлингни қочурма,
Жароҳат майлини кўзумга сурма.

***Мутолаа намудани маъшук номаи ошиқро ва
жавоб фиристодан***

Битик печинда чун қўлғашти ул хур,
Қовуштурди ели анбарға кофур.

Хат ичра солди кўз ул тун чироги,
Нетукким тун ичинда кун чироги.

Мусалсал¹⁷⁰ зулфитеқ чун урди барҳам,
Кўнгул ҳолини анда топти дарҳам¹⁷¹.

Ичина дарди онинг кор қилди,
Кулуб бир зарра меҳр изҳор қилди.

Деди: “Нетсун киши бу мубталоға,
Ки куч бирлан ўзин солди балоға.

Маломат қибласидин юз эвурмас,
Халойиқ неча таън урса дам урмас.

Таниға чулғошиб заҳмат жунунтек,
Кўёбериб ўзин ранж ичра тунтек.

Қиличтин қил учича йўқ анға ваҳм,
Ёвутмас ўзига худ ўқдин ваҳм.

Насиҳат бирла ул келмас ўзига,
Юз эвурмай турубтур бир сўзига.

Киши кун йўғра ҳам керишса бўлмас,
Сафоҳат¹⁷² кинина эришса бўлмас.

---

¹⁷⁰ мусалсал – бир–бирига занжирга ўхшаб уланган, кети узилмас даражада саралангган, занжир шаклидаги.

¹⁷¹ дарҳам – чатишган, чирмашган, тўпланган, кетма–кет.

¹⁷² сафоҳат – ақлсизлик, нодонлик, абллаҳлик.

Борур бот ҳусну қолмас бу йигитлик,
Қолур аммо ирик сўз бирла итлик.

Не дебон мен ани кўздин солойин,
Кўнгул олдим, бориб ҳам жон олойин.

Биравким жон билан йўқтур низойи,
Нечук мен бўлойин қонина сойи.

Ўлук бошина етмаклик хуш эрмас,
Совуқ су(в) юзига сепмак хуш эрмас.

Келибтур бодга гулдин очилмоқ,
Ярашмас тил тиконтек тез қилмоқ.

Кўрубтур гул юзин булбул ҳамиша,
Тиконларга ёвуқтур гул ҳамиша.

Тилабтур ўт исиниб гул чирогин,
Ўпбтур су туз олиб сарв аёгин.

Ёрубтур шамъдин парвона қўзи,
Севибтур заррани хуршид ўзи.

Ародин олайн ётлиқ ҳижобин,
Очуқ—ёруқ юборайн жавобин”.

Тааммул қилди бир дам ўз—ўзига,
Қалам тилини очти сўз юзига.

Тасаввур мантиқин чун қилди тасдик,
Битиди номае лутф ила таълиқ¹⁷³.

Чу кўргузди муҳаббатни юз алвон,
Тугатти номани у, қилди унвон.

Тилади оллида тинмай сабони,
Битикни берди у тез этти они.

Деди: “Дам урмай отланмоқ кераксен,
Агарчи елсен ёнмоқ кераксен.

---

¹⁷³ таълиқ — ссиш; араб ёзувининг бир тури.

Чу қўйсанг ул хароб оллида гоме¹⁷⁴,
Битикни тез тегур биздин саломе”.

Номаи чаҳорум аз забони маъшук ба ошиқ
Ало, эй дард оҳангини тутқон,
Ўзини нақшлар бирлан овутқон.

На ёмактин, на уйқудин солиб сўз,
Ёмактин тўюб, уйқудин юмуб кўз.

Ёши дарё бикин ҳар ёни бориб,
Ичидин умр ачиғини чиқориб,

Ўзин ғам шашдарина¹⁷⁵ кўя берган,
Фарофат тахтасиндин муҳра терган.

Тилаб ой васлини эвурмаган юз,
Санаган кеча тонг отқунча юлдуз,

Кўриб ҳар дам қаро баҳтини тунтек,
Кўнгулдин тортиб оҳини тутунтек,

Оlam доғини кўргузмай кишига,
Гоҳи юзумга ҳайрон гоҳ ишига.

Бори ой хирманин бир ёвға сотқан,
Элик тортиб аёғини узатқон.

Нафири чангтек ҳар ерда чолиб,
Фигони ўрлаб оҳи ўткай олиб,

Маони ҳар жониндин кўргузуб зўр,
Солиб ҳар лаҳза сўз бозорина шўр¹⁷⁶.

Азимат бобида итиқ ҳаваслик,
Исундургай мени жоду нафаслик.

Кўтарган сеҳр элидин сўз юзидин,
Үёлдурган кўзумни ўз юзидин.

---

¹⁷⁴ гом — қадам.

¹⁷⁵ шашдар — нард ўйинида мот бўлиш хонаси.

¹⁷⁶ шўр — ғавғо, тўполон.

Енгиллик қилдим эрса (бир замоне),
Сен оғир олмағил кўнглунгга они.

Сени, дедим, бу даъвода синойин,
Тараадду боридин бир дам тинойин.

Қизил олтунки васфин қилса бўлмас,
Ани куйдурмагинча билса бўлмас.

Кабоб ўтқа тушар нокомлиқтин,
Ким андин ваҳм этар эл ҳомлиқтин.

Ясрлар олматек эл эритиб мум.
Бўлур ул тишлаган оғизга маълум.

Манго билгурди эмди иттиҳодинг¹⁷⁷,
Бор эрмиш зулфума чин эътиқодинг.

Санга ул замзама бехост эрмиш,
Ҳар оҳангики қилдинг рост эрмиш.

Кўнгул кўзгудур они билса бўлур,
Ичиндагини пайдо қилса бўлур.

Битикларингда солдим мен басе кўз,
Тиладим кўп сўзунгда топмадим сўз.

Менинг итиклигимдин бўлмадинг кунд,
Ўзунгни қилмадинг ташниъдин тунд.

Ёвуқ келдинг йироқ солмай ўзунгни,
Ачиқтин боғламай ширин сўзунгни.

Бу одат хуш яғочлар мевасидин,
Ки тош отсанг берурлар мевасидин.

Садафтин доғи ул хуш бетағайюрг¹⁷⁸,
Ким ани неча синдурсанг берур дур.

Қамиш ҳам холи эрмаским бирур қанд,
Неча аурсансанг анинг бандидин банд.

---

¹⁷⁷ иттиҳод — бирлашиш, қовушиш, бирикиш.

¹⁷⁸ бетағайюрг — ўзгаришсиз, бошқа тусга кирмаслик.

Киши деса севармен урса бўлмас,
Бу ёзуқдин они ўлтурса бўлмас.

Нечук мен дўстни душман қилойин,
Алик берса аёғини синдирийин.

Шакар ўрнина хантал ким берибтур,
Ямон сўз яхшига ким юборибтур.

Севар севгучини ҳар кимки бўлса,
Сўзи ҳар нечаким оламға тўлса.

Берур тоғ одамигарлиғ нишони,
Ки ҳар не десанг айтур ул ҳам они.

Хаёлим йўлидин кўзунгни олма,
Чу бўлдум жон санга кўнглунгни солма.

Fazal

Узун тун қолмага олингда ғамлар,
Ёруғай аиш ичинда субҳидамлар.

Очилғай меҳр бозори бўлуб гарм.
Ичингдин раҳт¹⁷⁹ боғлағай аламлар.

Муҳаббат кўйида кўзунг сўйидин,
Ҳавас ўти чиқиб урғай аламлар.

Алик бергай нашот¹⁸⁰ аёғи ҳар дам,
Малолат юзина босиб қадамлар.

Келиб иқбол бош қўйғай қотингда,
Бузулмоқлиқга юз қўйғай ситамлар.

Арилғай ғам оти жон дафтариnidin,
Кўнгул жамъина тортилғай рақамлар.

Иноят номайи келгай анингтек,
Ки васфинда қарапгай кўп қаламлар.

¹⁷⁹ раҳт – бу ўринда: йўл (сафар) юки.

¹⁸⁰ нашот – суюниш, шодланиш.

Фард

Қаламлардин дуруст эрмас ривоят,
Ки сифмас тилларига ул ҳикоят.

Мутолаа намудани ошиқ номаи маъшуқро ва жавоб фиристодан

Чу фош этти фалак маъшуқаси меҳр,
Жаҳон авранг¹⁸¹ бўлди, меҳр — гулчеҳр.

Хизр қилди равон жон чашмасини,
Алики очти ҳайвон чашмасини.

Ёруди ер кўзи тун Марямидин,
Башорат берди Исо ҳамдамидин.

Исиниб етти ул фархунда¹⁸² мақдам,
Ки оёғи унидин бутради ғам.

Нашот ангиз лаззат ғоятитек,
Ёзуғлугарға раҳмат оятидек.

Битик берди у жон киргузди танга,
Хабар берди тирикликтин баданга.

Очилдим ул иноят номасидин,
Кутулдум дарду ғам ҳангомасидин.

Кўнгул бўлди фараҳ евина дохил,
Кўзумга обрўйи бўлди ҳосил.

Фигоним тиндию фарёд ўчти,
Тараб¹⁸³ келдию ғам филҳол кўчти.

Фароғат рӯдидин тегди садое,
Башорат кўқидин етти навое.

Кўзумни чун битик юзина очтим,
Севингондин гуҳар бошина сочтим.

¹⁸¹ авранг — тахт; тож; ақл, гўзаллик; осмон; шавкат.

¹⁸² фархунда — қутлуғ, саодатли, баҳтли.

¹⁸³ тараб — шодлик, хурсандчилик.

Не кўрармен иборатлар қилиб харж,
Фаровон лутф ёкути этиб дарж¹⁸⁴.

Қалам ҳар сатрда меҳри ўшуруб,
Кўториб заррани кўкка ошуруб.

Этиб алтоф анворини зоҳир,
Сочиб ашъор баҳриндин жавоҳир.

Навозиш ганжини очиб алиги,
Ситойишлар¹⁸⁵ қилиб дарё алиги.

Этиб хошокни гавҳар билан тенг,
Килиб туфроқни анбар билан тенг.

Манга махсус этиб нуру зиёни,
Улусқа кўргузуб қундуз Сухони.

Сабо алини ўптум қўюбон бош,
Анго ихлос нурин этибон фош.

Дедим: “Ёқинг кўнгул захмина марҳам,
Даминг яхши Масиҳотек қадам ҳам.

Қилойин сурма туфроқингни кўзга,
Не турлук қўлайнин узрингни ўзга.

Агар сендин учар элнинг чироги,
Манго сендин ёрур уммид боғи.

Карам кўргуз азимат маркабин¹⁸⁶ сур,
Ўзунгни ҳар нечук ит анда еткур”.

Битидим нома айтиб хомани тез,
Саросар дард аммо узромиз.

Дуо янглиф они бўйнина илдим,
Анинг еткурмоқин бўйнина қилдим.

Тикилиб анда чун еткурди ўзин,
Алина бердию бошлади сўзин.

¹⁸⁴ дарж – киритиш, қайд этиш; ўралган хат;

¹⁸⁵ ситойиш – мақтоб.

¹⁸⁶ маркаб – улов.

Номаи панжум аз забони ошиқ ба маъшуқ
Ало, эй хусну нозу шева кони,
Тириклик чашмасорининг равони.

Шакар сўзлук нигори сарвқомат,
Ки сен ўлтурдунгу қўбти қиёмат.

Набот оғзинг ҳадисин то эшитти,
Хижолаттин бошин олдию етти.

Сочингдин анбар эрур кўп уётлик,
Қаро қулдур санго бир анбар отлик.

Янги ой кўрубон қошинг ҳилолин,
Чиқориб бошидин эгри хаёлин.

Сабо ўзин қотингда сола олмай,
Югуреб кўп дамини ола олмай.

Сочиб ҳар сори ямғуртек су ёшинг,
Аёғингга узотиб сарв бошин.

Кўнгулни куйдуруб юзунг чароги,
Кўрунуб лолатек ичинда доғи.

Юруб зулфунг алиндин кечалар тун,
Ёшунуб хижлатингдин ойлар кун.

Қотингда қанд ўзини элга сотиб,
Унутуб ўзини сўзунгга қотиб.

Тушуб жон бўйнина зулфунг каманди,
Бўлуб саргашталиқда пойбанди¹⁸⁷.

Бинафша сочинг оллида очилмай,
Үёттин бошини юқори қилмай.

Юзунгнунг фуссасидин кун иситиб,
Фалак иситма таъвизин битиб.

Қўюбон бошини хаттингга хома,
Сўзунг этиб сабони гарднома¹⁸⁸.

---

¹⁸⁷ пойбанд – оёғи боғланган.

Қилиб ойтек юзунг нурини пайдо,
Этиб кун заррага мөхрин ҳувайдо¹⁸⁸.

Бу кун туттум тамоми тил бўлойин,
Не тил бирлан лабинг узрин қулойин.

Агар жон тортсам жондин не ҳосил,
Кўрунмас кўзга ул андин не ҳосил.

Агар тандин десам бир хоксоре,
Не кўрунгай эшигингда губоре.

Агар олингда дам урсам фифондин,
Эшитиб хотиринг оғрифай андин.

Агар солсам назарни кўз ёшина,
Не бўлгай қатрайи дарё қошина.

Мен эмди бир гадо, сен подшоҳе,
Магар жон тортқай оллингда оҳе.

Аёфинг туфроғин гар топсам эрди,
Ани элнинг кўзидин ёпсам эрди.

Йузум олтунға тутғай эрди они,
Кўзида асралай эрди ниҳони.

Вале ул мартаба ҳар кимга етмас,
Бу савдода таманно осиқ этмас.

Итинг эй кошки бўлса қариним,
Ўзин этса бу ерда ҳамнишиним.

Ки чун кўзум суйидин ўт кўкарса,
Эшигингдин сўнгогимни кўтарса.

Мен ул итменки гар юз қатла сурсанг,
Йоз эвурмон агарчи юз эвурсанг.

Тушуб туфроқтек фориф ишидин,
Не елtek ким келиб ўтгай кишидин.

---

¹⁸⁸ гарднома – бирорнинг бошини айлантириш учун ёзилган дуо тумори.

¹⁸⁹ ҳувайдо – белгили, ошкора, зоҳир, равшан.

Агарчи дард евининг маҳрамимен,
Фамингда нолаларнинг ҳамдамимен.

Умидим Тенгридин улдурки гоҳ—гоҳ,
Ёргай кўзларим юзунгдин эй моҳ.

Узатқайсан сочингдин васл тунин,
Учургайсен келиб ҳижрон тутунин.

Аёфинг тузи бўлғай сурма кўзга,
Улашқаймен етиб тортинмай ўзга.

Fazal

Юзунг бир гула манго, эй ҳусн боғи,
Иноят кўргузуб ёрлиғ нишони.

Жамолинг нур солғай туфрогимға,
Севингай қолабим руҳи равони.

Тузолиб сарв бўюнг эшикимдин,
Кириб келгай нетукким танга жони.

Хаёлинг юзланиб тушгай кўнгулга,
Ясониб тебрагай фам карвони.

Узатмағай алик Баҳман бикин дард,
Совулғай ранжу меҳнат достони.

Үётқай бахтни ноз уйқусидин,
Кўзин очиб фароғат посбони.

Амирийким бўлибтур эмди ғунча,
Очилғай ёзтек жону жаҳони.

Farḍ

Жаҳони ёргай, жони тирилгай,
Тириклар сонина оти кирилгай.

Мутолаа намудани маъшуқ номаи ошиқро ва жавоб фиристодан

Чу олди номани алин узотиб,
Олурда мушк аро сандални қотиб.

Назар солди битик юзина ул ҳур,
Духон¹⁹⁰ ичинда, яъни кўзлари нур.

Тааммул қилди эрса нукта сарфин,
Қилиб зеру забар ул ҳарф ҳарфин.

Мубавваб¹⁹¹ топти анда ишқ розин,
Муфассал ичиди бир—бир баёнин.

Муваддат¹⁹² равзасинда гул очилиб,
Муҳаббат элидин райҳон сочилиб.

Кулимсинди ношот оғзини йифмай,
Севиниб гул бикин тўнина сиғмай.

Деди: “Ул бенаво булбул не ишта,
Ки бўлди ғам билан жони сиришта.

Сочимға бормудур боғлиқ хаёли,
Неҷуктур ул паришонлиқта ҳоли.

Қошимнинг ёсидин тортарму ғамни,
Кўтарму гўшаларда ул аламни.

Тегарму кирбукумдин жонина ўқ,
Балони туш кўтарму кўзи ё йўқ.

Юзум хуршидидин ҳайрон юрурму,
Бўлуб бир зарра саргардон юрурму.

Тикибмидур кўзин ҳолимға ул ёр,
Агарчи айнга йўқ нуқта даркор.

Лабимдин жон етибмудур лабина,
Ҳам андоқ соғ борму муштарина.

Ичинда ишқ ўтидин борму сўзи,
Тилар оғзимни ҳеч ул танғ рўзи.

Тилимни оғзига олурму ё йўқ,
Ароға сўзини солурму, ё йўқ.

---

¹⁹⁰ духон — тутун.

¹⁹¹ мубавваб —

¹⁹² муваддат — дўстлик, муҳаббат.

Тишим лулусидин¹⁹³ ул кўзи дарё¹⁹⁴,
Чиқарурму фалак янглиғ Сурайё.

Зақан¹⁹⁵ чоҳидаким ғамдин қутулмас,
Нечуктур анда ул кўнгли тутулмас.

Гаҳи тортар хаёлим рўйина жом,
Эмастур сайдим симина худ хом.

Белим розини айтурму кишига,
Камартек тўлғонурму ҳеч ишига.

Недур ҳоли аниңғ ғам лашкаринда,
Жони оғрурму меҳнат бистаринда¹⁹⁶.

Итим фарёдина гоҳ—гоҳ етарму,
Кишисизлиғина ул раҳм этарму”.

Тилади қоғазу чун бўлди мавжуд,
Қалам тилини этти анбаролуд¹⁹⁷.

Битиди нома мазмуни латойиф,
Килиб шарту этиб кўнгулни воқиғ.

Равон этти сабони нома бирлан,
Тузатти йўлға туртуб хома бирлан.

Деди: “Борким кўзидур йўлда аниңг,
Қулоги унгадур ул бенавонинг”.

Номаи шашшўм аз забони маъшуқ ба ошиқ

Ало, эй меҳри дардангиз қилғон,
Ичинда нолаларни тез қилғон.

Замоне оҳ элидин кўнгли тинмай,
Фигонлар тортибон найтек оринмай.

---

¹⁹³ лул — уятсиз, шарманда.

¹⁹⁴ дарё — маж. олий ҳиммат, эҳсонли, мурувватли.

¹⁹⁵ зақан — бағбақа.

¹⁹⁶ бистар — ўрин—бош, кўрпа—ёстиқ.

¹⁹⁷ анбаролуд — хушбўй аралаш.

Тани заҳматқа қил янглиғ тузулуб,
Гоҳи яхши бўлуб, гоҳи узулуб.

Тинибон турмайин бир ерда элтек,
Кезибон кеча тонг отқунча йелтек.

Ўзин этиб жунун амрида маъруф.
Бўлуб куфви¹⁹⁸ бузуғлар ичидаги куф¹⁹⁹.

Тузуб Фарҳодтек ғамлиғ нафирин,
Лабим лаътин этиб кўнглига ширин.

Ҳамиша уйқусизлиққа қилиб хў,
Тушидаги мурни умрида уйқу.

Юзум бирлан сочимни этибон ёд,
Бўлубон кечаларда ойдин шод.

Сиришки тоза этиб гуфт гуйин,
Фигони елга берига обрўйин.

Фарогат юзина эшикни ёпиб,
Маломат нардини нақшиға топиб.

Қилибон ишқи юз мансуба²⁰⁰ тасниф,
Топиб шатранж эвитеқ тасфиғ.

Рұхина кўз ёшин этиб равона,
Хаёлим бирла ўйнаб ғойибона.

Етиб элдин ўтуб саҳро елитек,
Юруб кўз ёшида дарё элитек.

Қилиб ғам элидин ҳайъатни тағиир,
Этиб ишқ оятин ўзига тағсир.

Манго йўқтур фигоре²⁰¹ сендин ўзга,
Санго йўқтур нигоре мендин ўзга.

---

¹⁹⁸ куфв — тенг, баробар; ўҳашаш, ҳамнасаб.

¹⁹⁹ куф — бойёғли.

²⁰⁰ мансуба — қурилган, барпо этилган; ўйин (шатранжда).

²⁰¹ фигор — ярали, жароҳатли.

Мени десанг дема сен ўзга жондин,
Қўзунгни юм бори жони жаҳондин.

Кечар жонидин аввал сувда гаввос,
Ки то охир бўлур бир дурга ул хос.

Ўтар кўп чашмадин сайёди мағбун²⁰²,
Ки то моҳи кирап алина бир кун.

Кесар кўп шоҳни деҳқон билиги,
Ки то бир мевага етар алиги.

Басе тошларни ҳар ён ташлар оғоҳ,
Ки то юз кўргузур бир лаъл ногоҳ.

Сен эмдиким янгидур ишқ доги,
Исинибтур ародা меҳр аёғи.

Алик бергил манго паймон ичинда,
Вафо шартини асраб жон ичинда.

Ки қолмас одаме бир хўйи бирлан,
Ариф йўқтур ҳамиша суйи бирлан.

Ғамимни ул жамоатким едилар,
Тариқингдин манго андоқ дедилар.

Ки ҳар наргисга ул кўз солгучидур,
Тили савсан²⁰³ бикин сўз солгучидур.

Кўруб ҳар сарвни борур ўзидин,
Юрур жўёну²⁰⁴ сув турмас кўзидин.

Бўлуб бир ойға ҳар кун муқобил,
Тушубтур ул назар илмида қобил.

Ўтар кўнглида ҳар дам бир дилорой,
Тилар кўзигаки кўрса бир янги ой.

Нега керак киши ҳар жойи андоқ,
Не бор егай чу бўлса ройи андоқ.

²⁰² мағбун — алданган, зарар кўрган (савдода).

²⁰³ савсан — гулсапсар, қўғагул.

²⁰⁴ жўё/жўён — истовчи, қидирувчи.

Ўзи бир ердаю юз ерда кўзи,
Тили иккию юз оғизда сўзи.

Киши улдурки емдин жони тўйгай,
Кабутартек оғиз оғзига қўйгай.

На булбултек ки бўлмас шарми ҳойил²⁰⁵,
Бўлур ҳар неча кун бир гулга мойил.

Fazal

Тилар бўлсанг юзумнинг лолазорин,
Унутқин ўзга гулнинг хор хорин.

Лабим нуқлини олур бўлсанг оғизга,
Чиқорғил боштин ул майнинг хуморин.

Парилар оразина тортқил хат,
Кўнгулда тиласанас бўлсанг фуборин.

Қўя берма ўзунгни сув сифатлиқ,
Чу кўрсанг бир малоҳат чашмасорин.

Кўруб ҳар гулни ел янглиғ эришма,
Совурмагил кўнгулнинг рўзгорин.

Не ҳожатким қасам киргай ароға,
Яминсиз билгил ишингнинг ясорин.

Эр улдурким кўнгул бермай кишига,
Ичидаги асрағай жонтек нигорин.

Farд

Нигорин панжага улким илинди,
Илик берди, муроди кўнгли тинди.

Мутолаа намудани ошиқ номаи маъшуқро ва жавоб фиристодан

Чу лаъл этти аён фирузагун маҳд,
Сафо қилди жаҳон бирлан этиб аҳд.

²⁰⁵ ҳо(й)ил – тўсик, ғов.

Улусга берди мөхр олтун суйини,
Қилиб байъат²⁰⁶ күюб итиқ²⁰⁷ хүйини.

Узулди элга райхон рангидин күт,
Хатин сандуқ ичинда солди ёқут.

Қошимға етти ул ёри ҳақиқий,
Бўлуб ранги югурмактин ақиқий.

Аликда хат сўзи дурри саминтек²⁰⁸,
Не хатким ул нигористони Чинтек.

Тута берди манго жон тұхфасини,
Тегурди яъни жонон тұхфасини.

Қародин кўзларимга нур берди,
Ёруғлуқ расмина дастур берди.

Кўнгултек хатлари мажмұъ софи,
Сафога кўрмаги бор эрди кофи²⁰⁹.

Кашишлар²¹⁰ хатида аммо кўнгулга,
Бори афсун бикин шайдо кўнгулга.

Кўюб коғаз юзина нуқтадин хол,
Жунун ҳарфина бир—бир нуқтаси дол.

Қалам тил учини анбарға булғаб,
Алиги мушкни коғазға чулғаб.

Кўзумнинг кирбуки бўлди гуҳарфош²¹¹,
Қаламтек ҳар хатина кўюбон бош.

Санго боқтим анго чун кўз ёшитек,
Қароға майл кўргузуб қошитек.

²⁰⁶ байъат — аҳд—паймон қилиш; ваъда; юқори ҳукуматни танимок.

²⁰⁷ итиқ — ўтқир, тез, кескир.

²⁰⁸ дурри самин — қимматбаҳо дур.

²⁰⁹ кофи(й) — етарли.

²¹⁰ кашиш — монах, тарки дунё қиласан (христиан динида).

²¹¹ гуҳарфош — чуқур ва маъноли сўзлар айтувчи, сўзга чечан.

Шабистон ичра топтим кўп раёҳин²¹²,
Бериб ҳар гул насими руҳи роҳин.

Тили қонун билан тортиб иборат,
Кўзи ҳар нуктада айтиб ишорат.

Қалам тортинмайин айтиб замирин,
Қилиб сўз қандидин тилини ширин.

Жалолат²¹³ бирла тахт узра Сулаймон,
Тилаб бир мўрдин алиги паймон.

Салобат бирла семурга этиб жаҳд,
Таманно кўргузуб бир саъвадин аҳд.

Саодат бирла хуршиди юруб тоқ,
Қилиб бир заррадин дархост мишоқ.

Гаҳеким құлса юзин кун ҳувайдо,
Қачон худ соя бўлғай анда пайдо.

Чу мазмуни саросар бўлди маълум,
Неким борди мубҳам бўлди мафҳум.

Қаламға сув бериб очтим тилини,
Анга осон қилиб сўз мушкилини.

Битидим номаи унвони ихлос,
Баёнимни маонига этиб хос.

Сариъ ус—сайр²¹⁴ пайки²¹⁵ ошиқона,
Алимдин олдию бўлди равона.

Чу етти анда кирди бир қироқдин,
Анго топширдию турди йироқдин.

Номаи ҳафтум аз забони ошиқ ба маъшуқ
Ало, эй нур буржининг сипехри,
Вафо иқлимининг шойиста меҳри.

---

²¹² раёҳин — райҳонлар.

²¹³ жалол — улуғлик, азамат.

²¹⁴ сариъ ус—сайр — юриши тез, тезюар.

²¹⁵ пайк — хабарчи, элчи.

Кўзи — чўлпон, мунаввар орази — бадр,
Янги ой — қоши, сочи — лайлатулқадр.

Ўқуб ошиқ кўзи ямфур дуосин,
Чу қошинг ўткариб оллида ёсин.

Бўюнг зулфунг оғиздин топибон ком,
Улашмас гарчи танвину алиф, лом.

Чаманда сарв бўюнгдин бўлуб шод,
Кўруб сени еридин сараб озод.

Аёғингга қўюбон бошини қанд,
Лабингдин суйи бир сўрмоққа хурсанд.

Кўзунг шаҳр ичра этиб шўру ғавғо,
Бўлуб ҳар гўшадин юз фитна пайдо.

Кўнгулни қўймай ул рухсор холи,
Димогина солиб савдо хаёли.

Тилаб зулфунг лабингтек сиҳнатини,
Бериб андин бинафша шарбатини.

Келиб хурмо лабинг оллида хаста,
Бинафша кўрунуб зулфингга баста.

Сўзунгни эшитиб, эй жон ҳаёти,
Чиқармай қанд, Ҳиндустон наботи.

Табассумда лабинг қилмай мудоро,
Гуҳарни лаълинг этиб ошкоро.

Магар қотингда очти писта оғzin,
Ким ал уруб паришон этти мағzin.

Сабо оллингда бориб тортмай оҳ,
Ки қотиф келмасун кўнглунгға ногоҳ.

Нетук мен [оҳ] уройин ўз ғамимдин,
Ки пўлод эригай ўтлуғ дамимдин.

На андоқ ўтқа учрабменки ўчгай,
Кўнгул юртида ўртаб ўт на учгай.

Фамимдин гар деса ичимдаги доғ,
Булаттек йиғлағай ун тортибон доғ.

Манго раҳм этки күп бўлди нафири.
Муанбар зулфни қил дастгири.

Узун бўлди фамим меҳнат тунидек,
Тулув²¹⁶ этгил манго давлаг куните.

Жамолингдин мунааввар қил кўзумни,
Эшитма эл сўзин, эшит сўзумни.

Мен эмди хастау ғам ортмоқда,
Хаёлинг олида жон тортмоқда.

Сен унугуб мұхабbat пешаларни.
Софиниб қондоғи андишаларни.

Менинг жонимға не ўтлуг фифонлар.
Сенинг кўнглунгда не турлук гумонлар.

Тушубтур то эшикинг гарди кўзга,
Кўрунмабтур кўзумга сурма ўзга.

Кўрубтур то янгоқинг сори дийда,
Бўлубтур олмадин кўнглум гузида.

Борибмен то тишинг фикрида ўздин,
Солибмен баҳаро гавҳарни кўздин.

Топибмен то юзунгдин жон навосин,
Чиқорибмен кўнгулдин гул ҳавосин.

Ким ой бурчида юлдузни топибтур,
Тиконни гул соғиниб ўхшатибтур.

Ким этибтур асанга сирка таржих²¹⁷,
Ўқубтур мухтасар илмини талвиҳ.

Ким этибтур ачиқ оғуни тарёқ,
Тилабтур кўкнор ичинда афлок.

²¹⁶ тулув — чиқиши, кўриниши, болқиши.

²¹⁷ таржих — бир нарсани иккинчи бир нарсадан ортиқ куриши.

Ким олибтур оғизга ғўк йирин,
Билибтур ҳусн аро Шаккарни Ширин.

Мени сен шамътек куйдирмоқинг не,
Жафоу жавр этокин турмогинг не.

Fazal

Юзунг кўзгудур, эй ҳусн ичра моҳим,
Ҳазар қилким они тутмасин оҳим.

Мени сен кўрма ожизким қавидур²¹⁸,
Мұхаббат поясинда дастгоҳим.

Қародин чиқмайин зулфунгдин ўзга,
Агар бир қил учи бўлса паноҳим.

Қутулмай қайғудин гар фурқатингда,
Ғамингдин ўзга бўлса узроҳим.

Тузалмасун юзумдин қибласина,
Гар ўзга сори бўлса рўйи роҳим.

Вафосизлиқ ҳатини тортма кўп,
Битимас чун фаришта ул гуноҳим.

Амирийтек ки бўлсам зарра—зарра,
Кўрунгай меҳринг идидин гиёҳим.

Farod

Гиёҳим чиқса ногаҳ жонтек, эй дўст,
Кўрунгай ошиқи бежонтек, эй дўст.

Мутолаа намудани маъшуқ номаи ошиқро ва жавоб фиристодан

Чу кўрди номани муҳр этти иҳсос²¹⁹,
Қотиштурди али қундуз ас.

Кўзин солди анга ул моҳипайкар,
Шабистон шамъидин қилди мунааввар.

²¹⁸ қави(й) — кучли, қувватли.

²¹⁹ иҳсос — ҳис қилиш, сезиш, билиш, аниқлаш.

Замоне ҳарф илмина исинди,
Ичи куиди vale кўркўб қисинди.

Ўзини асрари ул шафи машраб,
Ки бор эди қамар олинда ақраб.

Анингтек ўқуди шеъри ниҳони,
Ки тўймай қолди ул элнинг ямони.

Анга ул шеър ароким қолди маҳзун,
Радифи бор эди мақбулу мавзун.

Зарифу саркашу зебоу жаммош,
Қарин эрди анго балки қариндош.

Сўзи ширин ўзи раъноу хийра²²⁰,
Нечукким бодаға ҳамшира шира.

Ҳамиша соятек кунга мулозим,
Бўлуб эришмаки бўйнина лозим.

Сўзи унига найтек боғлагон бел,
Нетукким гул қошинда эврулур ел.

Оча берди анга сарбаста розин,
Деди бир—бир бори сўзу гудозин.

Замири машваратқа тузди оҳанг,
Фами тоғ этакина урубон чанг.

Йўқ эрди ногаҳ маҳрам чиқти бехост,
Анго дедики: “Кўз бер раҳи рост.

Йироқ борму ани дамсоз қилсан,
Ки хориж бўлғай ўзга нор қилсан.

Не дерсан мунда гар келтурсам они,
Нуҳуфта унласам ул бенавони”.

Жавобида деди ул қоши ҳожиб²²¹,
Ким анда парда очмоқ бор муносиб.

²²⁰ хийра — қамашган, қоронғу босган, сўник; ҳайрон.

²²¹ ҳожиб — дарвозабон, пардадор; қош.

Кўк устиндин солур ой ерга пурин,
Ки то касб этар андин ер ҳузурин.

Битиктинг соя кўргузур ҳумоий²²²,
Ки то давлат топар андин гадойи.

Юқоридин иниб яғмур тушар пок,
Ки то андин тирилур хору хошок.

Аларнинг чун бу сўзга тушти ройи,
Ароға кирди рағбат қадхудойи²²³.

Битиди нома олтун сўйи бирлан,
Вафоу меҳр расми хўйи бирлан.

Саодат марқабидин мужда бериб,
Башоратлиқ хабарларни юбориб.

Қалам тили чу фориг бўлди андин,
Давот оғзини ёпги таржимондин.

Сулаймон бегина топшурди Билқис,
Ки бир—бир мўрға кўргузма талбис²²⁴.

Дегин анда келурға рағбат эттук,
Равон сұхбат яроғин қилки эттук.

Номаи ҳаштум аз забони маъшуқ ба ошиқ
Ало, эй ғамда топқон ранги табдил,
Равон эткон кўзи шинграфтин²²⁵ нил²²⁶.

Шафақтек кўз ёшидин бодапаймой²²⁷,
Танидин кўргузуб ҳар кун янти ой.

Паришон кўнглига оғиз севар жон,
Сиришқи қаҳрабо устина маржон.

²²² ҳумо(й) – афсонавий қуш (бу қўшининг сояси кимнинг бошига тушса, баҳтили булар эмиш).

²²³ қадхудо – рузгор бошлиғи; ҳукмрон.

²²⁴ талбис – ҳийла, макр, найранг, ёлғон.

²²⁵ шинграф – қизил ранг.

²²⁶ нил – кўк бўёқ; кўзга сурма қўйиладиган мис сурмачўп; ништарга ухаша бир асбоб.

²²⁷ бодапаймо(й) – мажс. май тутувчи, соқий.

Тириклик соридин урмай нафас ҳеч,
Чиқиб бот—бот дами аммо келиб ҳеч.

Фигоне тортиб Исрофилтек сур,
Қиёмат кунларитек шоми дайжур²²⁸.

Беріб ахбоб савдосинда ғам даст,
Аёғи сайр аро Мажнунга ҳамдаст.

Кийиклартек кезиб этиб жигархун,
Фами тогу қизил ёши табархун²²⁹.

Бұлуб қон құнғли тинмай күз ёшидин,
Кечиб үт ўртасида су бошидин.

Фами Фарҳод янглиғ күргузуб зёр,
Фами Ширин валекин толеъи шүр.

Тузотиб кечалар эгритек унин,
Очиб тирноғи бирлан ғам туғунин.

Қилиб ўзига оху нолани ёр,
Тутуб бир йўли номи нангдин ор.

Ўзин қўймай замоне барҳам урмай,
Ютуб хунобау андин дам урмай.

Фироқингда кечар ҳар кеча елтек,
Таним белимга ўхшаш бўлти қилтек.

Кўзум ҳажрингда кўп бедорлиқдин,
Қўтармас бошини беморлиқтин.

Қошим чандон сенинг йикрингни қилди,
Ки қайгудин бўйи ёйтек эгилди.

Сочим азбаски ўзин урди барҳам²³⁰,
Сенинг ҳолинг бикиндур вақти дарҳам²³¹.

²²⁸ дайжур — энг қоронғу кеча, қоронғулик.

²²⁹ табархун — қизил новдали тол; *маж*: қизил рангли.

²³⁰ барҳам — ост—уст.

²³¹ дарҳам — чатишган, чирмашган; тартибсиз, титилган, ўйилган.

Менинг жонимдадур кўнглунгдаги оҳ,
Кўнгулдин бор кўнгул ичина чун роҳ.

Агар сен анда кўрсанг ногаҳ озор,
Мен эшитиб бўлурмен мунда афкор.

Агар сен анда тўксанг ерга жола,
Мен олурман кўзумдин мунда лола.

Агар сен анда бўлсанг ёшқа помол²³²,
Мен ўзумдин борурмен мунда филҳол.

Ародা неча бўлғай меҳнату ғам,
Ўзунгни қайғудин қутқар, мени ҳам.

Чу мен бўлдум сенинг, ғамни узатма,
Бу савдода мени оламға сотма.

Чиқорғил бу муаммо мушкилидин,
Ки ёлқиб тур қулоғим эл тилидин.

Менинг номусы номимни талошқин,
Алифтек келгину элга улошқин.

Кўзунгдур айн оламдин қочурма,
Муҳаббат нуқтасин юқори урма.

Тузолиб одамийлар хўйин олғин,
Не дегай эл доғи охир уёлғин.

Алик урма маломат дафтарина,
Аёғ босқин саломат кишварина.

Танинг ҳам тонисун бир бош аёғни,
Тил очуб сўзга тиндурсун қулоғни.

Эл улус расмина кўкунгни тузгин,
Бу харих нағмадин кўнглунгни узгин.

Жунун сархушлуғидин ўзунгга кел,
Думогингда ҳаводин солмагил ел.

Ки давлат келгусидур бўлма гофили,
Саодат бирла тузгунгдур маҳофил²³³.

Ғазал

Санго юз қайғусидур дилнавозинг,
Келиб бош тўзгусидур сарвинасинг.

Иноят субҳидин совулғусидур,
Дамодам шамътек сўзу гудозинг.

Фарогат елидин очилғусидур,
Кўнгулда фунчатек сарбаста розинг.

Башорат келгусидур хизматингга,
Саодат бўлғусидур чорасозинг.

Бошингга чиккусидур май аёғи,
Аликтин борғусидур иҳтиrozинг²³⁴.

Тараб кўргузгусидур қоматини,
Қазо бўлғусидур бир бир намозинг.

Муҳаббат сарвидин бар егусидур,
Кўзунг суйи билан ариф ниёзинг.

Фард

Ниёзинг қолмағусидур кишига,
Алигинг етгусидур васл ишига.

Мутолаа намудан ошиқ номаи маъшуқро ва жавоби фиристодан

Оғиздин ташлади чун лолани зоф,
Зиёфат баргин этти нилгун боғ.

Қўтарилиди ародин тун ғубори,
Ҳавони қилди тонг норанжи²³⁵ нори.

Замона чашмаси кўргузди симоб,
Ёруди ер муҳайё бўлди асбоб.

²³³ маҳофил – жойлар, манзиллар; тўпланиш жойи, мажлис, базм.

²³⁴ иҳтиroz – сақланиш, эҳтиётланиш.

²³⁵ норанж – лимон, апельсин, мандарин дараҳтларининг бир тури;
мај. сариф тус.

Севунуб етти ул хушсўзли қосид²³⁶,
Ки қилди мантиқи шарҳи мақосид²³⁷.

Таваққу²³⁸ кўргузуб ишида таҳсин,
Бериб сувтек ҳаво ўтина таскин.

Иноят топшуруб илина маншур²³⁹,
Қаросидин оқарған кўз топиб нур.

Муҳаббат бобидин тортиб неча фасл,
Узун туммор аммо ичидা васл.

Манго бердики: “Печидек очилғин,
Қаросин кўзларингга сурма қилғин.

Ки давлат тушларингни қилди таъбир,
Маломат кўз ёшингтек бўлди бир-бир.

Кўрунди кўзунгга ал расму хўйи,
Яно оққон ариққа келди суйи”.

Тулу²⁴⁰ этти бийиктин²⁴¹ ҳиммат ойи,
Тузалди базм аро ишрат саройи.

Чиқарди баҳт гултек пардадин юз,
Қоронғу кечада кўрунди кундуз.

Саодат саҳмидин²⁴² солди сипар²⁴³ ғам,
Мазаллат²⁴⁴ рўзгорин урди барҳам.

Башорат манзилина етти Билқис,
Малоли²⁴⁵ қабз²⁴⁶ евидин қўбти илкис.

---

²³⁶ қосид — хабарчи, элчи, чопар; қасд қилувчи, интилувчи.

²³⁷ мақосид — мақсадлар, ниятлар.

²³⁸ таваққу — бирор ишнинг воқеъ бўлишига умид билан қараш.

²³⁹ маншур — ёрлиқ, фармон.

²⁴⁰ тулу — чиқиш, кўриниш, болқишиш.

²⁴¹ бийик — буюк, баланд, юксакиб юқори.

²⁴² саҳм — ёй ўқи; ҳисса, улуш, бўлак.

²⁴³ сипар — қалқон.

²⁴⁴ мазаллат — хўрлик, очлик.

²⁴⁵ малол — соғиниш, зерикиш, қийналиш.

²⁴⁶ қабз — олиш, тутиш, тутамлаш.

Тузатти муштарий иқбол болин²⁴⁷,
Чиқарди бўйнидин гардун ваболин²⁴⁸.

Нашот этти тараб созини тортиб,
Ҳавас кўргузди оҳанғида таркиб.

Исиниб етти анинг васл хони,
Совулуб бутгради ҳижрон ҳазони.

Тилагантек санго юз қўйди мақсуд,
Тилакларингни бир—бир берди маъбуд.

Букун хулде²⁴⁹ ясо. саъй эт юз алвон.
Ки тонгла келтурур ҳурини ризвон.

Дедим: “Эй қутлуғ оғизлиқ қариним.
Тили ширин яроғлиғ ҳамнишиним.

Карам қилғин яна, бир қатла борғин,
Кўнгилни ғам ғуборидин чиқорғин“.

Битидим номае боғлаб хаёли,
Жавобида этиб андин саволи.

Кўнгул чун арз берди жон талошин.
Битимактин қалам қўтарди бошин.

Илигини узатти ул ҳамовоз,
Ошуғуб олди у, кўргузди парвоз.

Ҳаминким етти анда қолмайин кеч,
Алина берди у, дам урмади ҳеч.

Номаи нўҳум аз забони ошиқ ба маъшук
Ало, эй дийданинг раҳшонда²⁵⁰ нури,
Раёчин жашнининг фархунда сури²⁵¹.

Бўйи шамшоду рангин орази гул,
Лаби унноб²⁵², мушкин сочи сунбул.

²⁴⁷ бол — қанот; елкадан қўл учигача.

²⁴⁸ вабол — айб, камчилик; оғирлик, қийинчилик, увол.

²⁴⁹ хулд — абадийлик; жаннат.

²⁵⁰ раҳшон(да) — ялтироқ, порлоқ, товланувчи.

²⁵¹ сур — тўй, базм; шохдан ишланган карнай.

Ўзунгни то йироқ солдинг назартек,
Кўзумдур су ичинда нилуфартек.

Юзунг хуршид ҳуснининг закоти,
Қамарға берибон ойлиг бароти.

Йибор фаттон кўзунгдин элга боқмоқ,
Не ҳожат фитналар ўтина чақмоқ.

Жамолинг шуҳрати ҳар ёна кетиб,
Паритеқ ҳурлар учмоққа стиб.

Тиниб тубо бўйингнинг соясинда,
Ўзин тортиб муҳаббат поясинда.

Іозунгнинг шармидин чиқмай суманлар²⁵³,
Арусин²⁵⁴ пардада асраб чаманлар.

Кўзунг сехри улусқа жон балоси,
Эвуруб бошларин зулфунг ҳавоси.

Солиб юзунг сочингдин ўтқа анбар,
Саросима қилиб элни саросар.

Шакартек эрнингу йўқ анда қили,
Жибинтек ҳар сори юз минг қатили²⁵⁵.

Хирад этиб ўзин оғзинга мойил,
Бўлубон ғайб²⁵⁶ асрорина мойил.

Кўнгул сачраб қаро зулфунгда қонтек,
Ани сончиб чу анбарсар йилонтек.

Тегиб жон захмидин кўнглунгга роҳат,
Агарчи бор ул санги жароҳат.

Санго йўқтур вуқуфе мушкилимдин,
Лабинг қўлғай магар узре тилимдин.

---

²⁵² унноб – чилонжийда.

²⁵³ суман/саман – оқ сариқ рангли хуш ис гул.

²⁵⁴ арус – келин; маж. ўзига торувчи, алдоқчи.

²⁵⁵ қатил – ўлдирилган.

²⁵⁶ ғайб – сир, яширин.

Фироқинг ёзисида эй дилорой,
Сочинг тундур, мен аъробию²⁵⁷ сен ой.

Неким десам юзунгдур андин ортуқ,
Кўнгул оллида лаълин жондин ортуқ.

Гаҳе ким берса ой шамъи зиёдин,
Таваққу тутмагай таҳсин суҳодин²⁵⁸.

Қачонким қун чиқарса шуълалиғ юз,
Севинмагай ситойиш²⁵⁹ қилса юлдуз.

Дамеким бўлса дарё парниён²⁶⁰ пўш,
Тамаддуҳ қилса хошок этмагай жўш.

Хиромон келурунгни то эшииттим,
Ўзумдин сабртек бехост йиттим.

Кўзумдур боф кўнглум бир ариғ ев,
Сўзум бирдур, бу икки ерда йўқ рав.

Қаёндур майл то фикринг қилойин,
Йибор елдин хабар то очилойин.

Агар боф ичра ўлтурсанг чолиб чанг,
Бийикларда тузуб бўюнгтек оҳанг.

Умидимнинг ниҳоли бор бергай,
Юзум оби сиришки²⁶¹ нор бергай.

Кўзумнинг мардуми қилғай мароъат,
Кўруб шўробасин қилсанг қаноат.

Ва гар уй ичра солсанг маснади ноз,
Бўлубон айш аро най бирла дамсоз.

²⁵⁷ аъроб – араблар, бадавийлар, сахройи араблар.

²⁵⁸ суҳо – ҳулкар тўпламидағи юлдузларнинг энг хираси; жуда кичик, арзимас.

²⁵⁹ ситойиш – мақтov.

²⁶⁰ парниён – илакдан тўқилган гулли юпқа мато.

²⁶¹ сиришк – кўз ёши.

Кўнгул тутқай шароби кўз қониндин,
Бағир бергай кабоби ўз ёниндин.

Ичимдин ўтру чиққай нолаю оҳ,
Юзунг хуршидина бўлуб ҳавоҳоҳ.

Мени эмди ҳалок этти фироқинг,
Шикиб²⁶² озу фаровон иштиёқинг.

Юзунгнунг ишқидин то лоф урубмен,
Кўпуб жону жаҳондин ўлтурубмен.

Фамингда очибон савсан²⁶³ бикин сўз,
Бўюнгда қўюбон наргис бикин кўз.

Ғазал

Теку(р) кўзумга васлинг марҳабосен,
Аликтин бермагил ориғ яқосин.

Равон бўлғил бери, эй оби ҳайвон,
Кўзум кўрсун доги бир ошносин.

Висолингдин дам урғил субҳ янглиғ,
Ёрутуб меҳр аро нуру сафосин.

Кўнгулким тортадур ғам мотамини,
Қаламтек бошидин олғил қаросин.

Ямонлиғни билур яхши рақибинг,
Нетай берсун анинг Тангри жазосин.

Хәёлинг келса кўргузгай сиришким,
Тўкуб оллида бир—бир можаросин.

Амирийким фаминг жон ичра асрар,
Кўнгул ичида асрафил вафосин.

Фард

Вафосин соғиниб журмин унүтқин,
Иноят кўзин онинг сори тутқин.

---

²⁶² шикиб — сабр, чидам, тўзим.

²⁶³ савсан — гулсапсар.

Мутолаа намудани маъшуқ номаи ошиқро ва жавоб фиристодан

Чу очти номани ул зулфи занжир,
Сифишириди алиги қор аро қир.

Назар солди солибон сўз ароға,
Нетукким кўз берур нурин қароға.

Ўқур ҳолатда мими кўргузуб син,
Севиниб бетакаллуф қилди таҳсин.

Машаққат тунида ул кўзи фаттон,
Юзини қилди ою ғамни каттон.

Чиқарди ўзини ғам хилватидин,
Сарандоз²⁶⁴ этти улфат шарбатидин.

Эсиб вуслат баҳоридин насими,
Очилиб сибсириққа шавқ ятими²⁶⁵.

Исиниб меҳр хаҳҳошина²⁶⁶ бозор,
Сотиб мисқолини жон нақдина ёр.

Анингким хотири бир ёни тортар,
Ичиди ишқ тарҳи ҳар дам ортар.

Тараб жинсин чу вола кўрди ул ой,
Кетарди али қайғу тўнидин лой.

Деди: “Усру исиндим васл ишидин,
Нетайнингким уёлурмен кишидин.

Очун раҳти тилармен тила киргай,
Жаҳон сўфи бори тафсила киргай²⁶⁷.

Вафо боғида эмасмен ҳавоиي,
Юзумдур лолаю аммо хитоиي.

²⁶⁴ сарандоз — букилган, энкайган, ғамгин.

²⁶⁵ ятим — хизматкор; безори; катта, ирик.

²⁶⁶ хаҳҳош — кўкнори, кўкнор уруғи.

²⁶⁷ тафсил — бирон нарсани атрофлича, очиқ ва аниқ баён қилиш.

Бу кун эви етгай чун қелди чинлик,
Ки семург ичидა қилсун чибинлик.

Қүёштек ер юзин тутсун қаноти,
Узукин ташласун гардун баноти.

Ичидা пардадори Зуҳра бўлсун,
Мухолифни чиқориб узр қулсун”.

Ошуғуб қилди отланур яроғин,
Замони жилва берди ҳусн бофин.

Тилади кўзгуни у тутти ўтру,
Юзининг ичиди кўринди кўзгу.

Тутунтек эгма қоши вусма қилғай,
Кўзи худ сурмани кўзига илмай.

Юзи гулгунасиз жонларға офат,
Аёқтин бош бору ҳусну латофат.

Ясамади юзин ул меҳр моҳи,
Ки гултек энглиги эрди илоҳи.

Ўзин чун сайдарға қилди мураттаб,
Йифилди гирдина бир неча кавкаб.

Қалам урди қароға ул сўзи чин,
Қалам тилин йилонтек қилди мушкин.

Чу кўргузди кўнгул розин билиги,
Битимак соридин тинди алиги.

Анга топшурдиким бир ерда турмас,
Юрур кун йўғра армақтин дам урмас.

Деди: “Еткур ангаким йўқ қарори,
Йўлумда боз беҳад интизори”.

Номаи даҳум аз забони ошиқ ба маъшук
Ало, эй сабр элидин тортқон жом,
Вафо Мисрида кўрган кўзлари шом.

Фамидин оҳи ноқил нола рови,
Бўлуб умрида меҳнату ғам рови.

Қилиб ғам хильятини ошкора,
Қизил атлас ичию тоши хора.

Чиқариб қўкка ҳар кун нолаларни,
Сочиб хайри юзина лолаларни.

Осиғиз умри савдо кечаситеқ,
Қаро кунлар не ялдо кечаситеқ.

Тилаб уйқуни топмай қўзин очиб,
Юмуб очқунча қўзин уйқу қочиб.

Иситиб кечалар ўтлуг дамидин,
Табиб оллида дам урмай ғамидин.

Аламдин то юзина ўлтуруб хўй,
Фараҳдин сеқириб набзи²⁶⁸ паёпай.

Оғизланмай лаби ишида тадбир,
Бурун чоқтин фифон бирлан тили бир.

Чиқиб хокитеқ оҳи ҳардам андин,
Йироқ ташлаб ани яхши—ёмондин.

Бало зиндонида қўзин яшартиб,
Кўюб ўзинию оҳини тортиб.

Юзум зулфумга кўргузуб ниёзин,
Узотиб кечалар ҳожат намозин.

Тегуруб васл этокина ўзини,
Кўюб миқроzteк²⁶⁹ икки қўзини.

Келиб сар—сар бикин ўтти ситамлар,
Биҳамдуллоҳки кечти барча ғамлар.

Бу кундин сўнгра очилди жаҳонинг,
Совуқ дай²⁷⁰ чилласидин чиқти жонинг.

---

²⁶⁸ набз — қон томири.

²⁶⁹ миқроz — қайчи.

²⁷⁰ дай — қиши мавсуми, қаттиқ совуқ.

Булуттек кўзларингдин тўкмагин ёш,
Чиқар чимган бикин туфроқтин бош.

Ки кўргузди чаман тўти қанотин,
Битиди булбула ишрат баротин.

Ғазалхон бўлди бўстон ичра дуррож,
Кўнгултин сабрларни қилди тарож.

Чиқарди сарв аро қумри сафирин,
Самандартек тузуб ўтлуқ нафирин.

Раёҳин ранги бир—бир бўлди маҳбус,
Чамантек жилвасин кўргузди товус.

Ёвуқтурким кесаклар қилғай овоз,
Қилиб Исо қушитеқ кўкта парвоз.

Куруқ қолди бу лаззатлардин афёр,
Ошиқ қилмас зағизғонға бутимор.

Бориб булбулни қилғин мажлисафруз,
Дегин, оҳанг тузким бўлди наврӯз.

Равон шамшодқа суни юборгин,
Ки Монитеқ безасун шоху баргин.

Хабар қил сарвғаким бўлсун огоҳ,
Узатмасун ўзига ғамни ногоҳ.

Йифочтин ваҳм бергил нарвонға,
Ки кунда соясин солсун чаманға.

Ишорат қил суманға ким очулсун,
Нисор учун дирам янглиғ сочилсун.

Чиқорғил гулни хилват хонасидин,
Ёрутқил шамънинг парвонасидин.

Тегур савсанғаким очсун тилини,
Чиқарсун ичидин дарди дилини.

Тилагин лолани, сол сўз ароға,
Башорат бергил ул кўнгли қароға.

Дегин, наргисгаким билсун ўзини,
Хумор уйқусидин очсун кўзини.

Буюргил елгаким фаррош бўлсун,
Кўзунг суйи билан йўлдош бўлсун.

Fazal

Тузатгин мажлиси бўстон ичинда,
Бўюмни элт алифтек жон ичинда.

Юзумдин боғни қил тозаким ёр,
Ярошур ёсамин райхон ичинда.

Лабим полудасиндин²⁷¹ чошни ол,
Аликингни узатқил хон²⁷² ичинда.

Висолим ойидин кўзумни ёрут,
Шафақтек қўйма они қон ичинда.

Шакар эрнимдин эт кўнглунгни холи,
Тузалмай най бикин афғон ичинда.

Алик бергинча сургил май кумайтин²⁷³,
Мудом аспа ани жавлон ичинда.

Қадаҳтин тортқил розини андоқ,
Ки қолсун шуҳрати даврон ичинда.

Farad

Ичинда ул кишининг ким фами бор,
Не фам ер чун менингтек ҳамдами бор.

*Мутолаа намудан ошиқ номаи маъшуқро ва
батаҳийя-л-асбоби сиҳат машғул шудан*

Чиқарди субҳ чун гулгун амори,
Насими кўйдуруб уди урмори.

Кўнгулдин учди фам тун қузғунитеқ,
Қарориб тебради ҳижрон кунитеқ.

²⁷¹ полуда – соф, тоза.

²⁷² хон – дастурхон(?); ризқ, таом; планета.

²⁷³ кумайт – тўриқ от, чавандоз от; қорамтири – қизил май.

Қанотин ёйди күк узра ҳавосил,
Фароғбол улусқа бўлди ҳосил.

Қатимға етти ул мурғи хумоюн,
Ким они соя янглиғ асради кун.

Бошина қўюбон ҳудҳуд бикин тож,
Шараф ичра олиб семурғдин бож.

Қаноти ичида хатни ёшуруб,
Ичимда жаҳдини ҳаддин ошуруб.

Ҳаминким тиндию олди дамини,
Чиқориб берди ул жон марҳамини.

Кўнгулга ёқти у, келдим ўзумга,
Губорин тўтиё қилдим кўзумга.

Битикидин саводи олди дида,
Ким эрди васл тарихи гузидা.

Кўзумнинг мардуми чун бўлди қори,
Юзидин пардасин олди юқори.

Бу эрди сўз чу қилдим эҳтиётин,
Ки ёзлиғ ерда ёй суҳбат бисотин.

Анингтек ерга топсун айши равнақ,
Фалак Баҳроми ўт кўйсун Ҳаварнақ.

Зиёфат фикри чун тушти бошимга,
Тобуқчиларни унладим қошимга.

Буюрдимким: “Қилинг меҳмон яроғин,
Иситинг мажлис ичра хон аёғин.

Арода келтурунг кофурдин шамъ,
Йироқ тутманг замоне нурдин шамъ.

Ёрутунг ўт ичин товуқ унидин,
Ки то эрикмасун сұхбат тунидин.

Тиланг ўрукни, қўйманг бор ичинда,
Ки солсун олма бошин нор ичинда.

Чаман саҳнида тўқунг меваларни,
Тўкинг соқий кўзидин шеваларни.

Олинг куб оғзидин балчиқни филҳол,
Лабиндин сўрунгуз сарбаста аҳвол.

Чагир суйидин этинг шира гардун,
Қуюнг ўртада, кўйманг тира гардин.

Қўбузчи бошина солинг ҳавони,
Ки тутсун бўзтўргайтек навони.

Жиравчига дентиз яхши ясолсун,
Оғирлаб унини оқори олсун”.

Мураттаб бўлди чун суҳбат яроғи,
Кўнгул тиндию юз берди фароғи.

Хабар қилди етиб бир Ҳожа отлиғ,
Алиги моя соридин ўётлиғ.

Ки лаззат неъмати етти укулуб,
Машаққат захмати чиқти тўкулуб.

*Расидани маъшуқ ба кулбай ошиқ
ва даст додани висол*

Жаҳон чун қирдин, ёйди қаранфул²⁷⁴,
Ҳаво экти суман устина сунбул.

Фалак қўйди энгина анбарин хол,
Аёғи ой бошидин қилди халхол²⁷⁵.

Тегурди тун ели зулфина шона,
Кавокиб ёши бўлди дона—дона.

Кириб келди қошимга ул дилорой,
Юзи андоқки мушкин пардада ой.

Сочи умру лаби жон чашмаситек,
Қаронгулуқда ҳайвон чашмаситек.

---

²⁷⁴ қаранфул — қалампирмунчоқ.

²⁷⁵ халхол — оёққа тақиладиган олтин ёки кумуш ҳалқа.

Юзи хуршид янглиғ нур этиб фош,
Юзи оллида бўлуб кеча хаф²⁷⁶ фош.

Салом этмакка чун эгилди бошим,
Аёгига югуруб тушди ёшим.

Юзини очти ул давлат аруси,
Алик берди саодат пойбуси.

Кўнгул тахтина андин сўнгра ошти,
Ки ўлтурмақ анга андо ярошли,

Тузалди оллида руди маю жом,
Улашти суҳбату топти саранжом.

Муганний сеҳр аро бўлди фусунсоз,
Чиқарди ҳар иликидин бир овоз.

Йиғочдин барг олиб тебратти бошин,
Боришим важҳидин тузди маошин.

Масиҳо соридин мутриб дам урди,
Унини кўтариб кўкка ошурди.

Уни ҳар кўккакум юзланди бехост,
Ўзин еткурди, қилди қўлини рост.

Бўлуб булбул чаман ичинда шабхон,
Унидин очилиб гуллар юз алвон.

Аёғтек тезгиниб соқий паёпай,
Оғиздин ўтубу бошқа чиқиб май.

Ародин чун такаллуф расми етти,
Май ўти эл димогини иситти.

Деди: “Лутф илан ул сарви гуландом
Ким оғзи писта эрди, кўзи бодом.

Амирий, туз бир оҳангэ ўзунгдин,
Ўқи бир неча сўзи ўз—ўзингдин”.

---

²⁷⁶ хаф(о) — яширинлик, маҳфийлик.

Ишорат қилди чун ул ҳусни зайни,
Ироқийвор мен туттим Ҳусайнин*.

Ўқудум лаълитек бир шеъри рангин,
Латифу обдору²⁷⁷ нархи сангин.

Ҳаминким зеҳни кўргузди тааммул,
Хаёлин белитеқ қилди тахайюл.

Аёғ олиб ичиб туркона тилни,
Кўтарди қизлар илан мұтадилни²⁷⁸.

Тута берди манга ул ҳусн боғи,
Юқунуб тўра бирлан меҳр аёги.

Алидин олдиму ичтим тўкуб ёш,
Аёғитек алин ўптум қўюб бош.

Газак берди манга оғзи лабиндин,
Дам урди ичгучилар машрабиндин.

Юзидин шавқ бозори бўлуб тез.
Ароға кирди ҳар соат юз ангиз.

Гаҳе шавқ ила шафтолуни узмак,
Гаҳе обини нор устина тузмак.

Гаҳе қанду ҳарир ичинда мумтоз,
Гаҳе аттор ул ишдин, гоҳ баззоз.

Гаҳе гул хирманидин хўша²⁷⁹ термак.
Гаҳе ўйнамоқу гоҳ айта бермак.

Гаҳе олмоқ назарга гавҳари пок,
Гаҳе сарроф бўлмоқ, гоҳи ҳаккок²⁸⁰.

Тонг отқунча бу иш бўлди саросар,
Ки то муқри(й)²⁸¹ деди: “Оллоҳу акбар”.

²⁷⁷ обдор – тиниқ, мусаффо, ялтирок; серсув.

²⁷⁸ мұтадил – келишган, ёқимли.

²⁷⁹ хўша – бошоқ.

²⁸⁰ ҳаккок – қымматбаҳо тошларни йўниб, тарошлаб пардозловчи.

²⁸¹ муқри(й) – қироат қилувчи, қори.

Равон қўбти еридин ул сумансоқ²⁸²,
Азимат нақшини кўргузди оғоқ.

Тилади ошуғуб оллида шабранг,
Видои кўргузуб отланди дилтанг.

Равон бўлди олиб гул баргини ел,
Алик ташлаб анинг бармоғидин эл.

Кел, эй соқий, ки борди жон чироги,
Тута бергил манго боштанг аёги.

Ачиқ су бер қилиб девонаю маёт,
Ки берибтур манго шўробаи даст.

Дар арзи хол ҳуд

Замонеким тузалса айш асоси
Эрур вожиб валинеъмат сипоси.

Нечук мен қилмайин эмди дуо арз,
Ким ўзга элга вожибтур манга фарз.

Бу султон саъй еткурди қанотим,
Ки парвоз эттиму билгурди отим.

Бу хуршид олди эҳсон соясинда,
Ким элим етти Салмон* поясинда.

Бу дарё парвариш қилди басе йил,
Ки кўргуздум ариғ гавҳар очиб тил.

Бу давлат нури кўрунди кўзумга,
Ки гардун муштари бўлди сўзумга.

Бу Жамшид ўлди жоним дастигири,
Ки бўлдум шеър мулкининг амири.

Худоё, то ёрутур чархини меҳр,
Ўзин Заҳҳок кўргузур Манучеҳр.

Ёрутсун ер юзини бетагайюр,
Юрутуб хукм Султони Бойсунгур.

---

²⁸² сумансоқ – ёсминга ўхшаган, гўзал.

Дар ҳатми китоб

Чу ногоҳ пардадин чиқти бу тимсол,
Эшикимдин севинуб кирди иқбол.

Деди: “Эй сўзи рангинларга артанг,
Қаламдин кўргузубон сеҳру найранг.

Санго сўз файзи бўлмай бир замон банд.
Сўзунг сеҳри қилиб элни забонбанд.

Сочиб хома тилидин мушку анбар.
Қилиб олам димоғини муаттар.

Туман минг ранг бердинг бир қародин,
Кўтардинг Чин мисолини ародин.

Қаламға берди зеҳнинг тезлигини,
Анга ўгратти ранг омизлигини.

Бу нозик тарҳлар келмас кишидин,
Нетук мен нақл этай Моний ишидин”.

Ким ул сурате қилди падидор,
Бу ишда сурату маъни бори ёр.

Дедим: “Эй туфроқинг кўз тўтиёси,
Не туфроқ ким саодат кимиёси.

Эрур бу ранглик гуфтор мушкил,
Эмас осон хаёли бор мушкил.

Тасарруф қучидин сўзни узатмоқ,
Бир ўқ йўлида юз минг қатла отмоқ.

Алина улки сўздин олди чавгон,
Агар рад қилса инак гўю майдон.

Солигликтур бу хон отини суртиқ,
Илигин тўзга бисмиллоҳ тегуртиқ.

Бу ишнинг ўзгача варзишлари бор,
Демактин бошқа анинг ишлари бор.

Аларким кўргузурлар зеҳнидин жўш,
Нечук қилғайлар охир гулни хаспўш.

Бу кун туттум Уторуддек аламдин,
Дам ургайлар бири лавху қаламдин.

Инод этиб анга булғашмағайлар,
Вале инсофтин худ ошмағайлар.

Биҳамдуллоҳки фурсат берди даврон,
Ёзилди номалар бошина унвон.

Бититеқ эмди тарихини котиб,
Эрур тарихи учун забти вожиб.

Илоҳи сендин ўзга йўқ паноҳим,
Исиниб ҳазратингда чиқти оҳим.

Гаҳеким берсанг егулук баротим,
Амирийга нишон бер анда отин.

Анга бердинг чу девон дафтарини,
Ато қилдинг маони кишварини.

Низомийтек ишин бедарду ранж эт,
Анинг “Даҳнома”сини “Панж ганж” эт.

Иноят элинин ул гулдин олма,
Кўтаргил они нори—бери солма.

Ким ул жон равзасидин чиқти ногоҳ,
Анго сен бер кўнгуллар очуна роҳ.

Ўқуғонға мазид²⁸³ этгил билигин,
Битигонга равон қилғил алигин.

Янги ойтек они кўргуз жаҳонға,
Тегургил қирвондан қирвонға²⁸⁴.

Ғазалларидан
Эй кўзда юзунг ҳайрати осори²⁸⁵ тамошо,
Наззорай ҳуснинг гули бехори тамошо.

²⁸³ мазид/мазийят — ортиқлик, зиёдалик, фазилат.

²⁸⁴ қирвондан қирвон — кўпдан —кўп, ер юзининг бошидан охиригача.

²⁸⁵ осор — асарлар, нишоналар, белгилар.

Кўнглум табиси²⁸⁶ айлади савдо элини хуш,
Девона эрур равнақи бозори тамошо.

Муфт²⁸⁷ ўлди ҳавас аҳлина савдойи висолинг,
Бемоя топар суд²⁸⁸ харидори тамошо.

Кўнглум қушини зоғларинг қилди музайян,
Шавқ этти бу товусни гулзори тамошо.

Моҳияти хурshedни хуффош на билсун,
Ҳар дила эмас маҳрами асрори тамошо.

Дил дийдаси бирла кўрайин ёр юзини,
То ўлмая ағёр хабардори тамошо.

Кўнглумни қилиб қасри вафо ишқ, Амирий.
Қўз манзарасин айлади анвори тамошо.

* * *

Вафо то бўлди жононимга маҳсус,
Жафову жавр эрур жонимга маҳсус.

Ҳирому жилвау нозу малоҳат,
Эрур сарви хиромонимга маҳсус.

Гулистон бўлди кўнглум лола янглиф,
Вафо доги гулистонимга маҳсус.

Кечак тонг отқучага кўнглум чекар оҳ,
Эрур бу шамъ вайронимга маҳсус.

Кўнгул қонидадур лаълинг хаёли,
Бу гавҳардур Бадаҳшонимга маҳсус.

Фамингда ишқ ранжи роҳатимдур,
Бу дардинг ўлди дармонимга маҳсус.

Ғубори тўтиёйи хоки пойинг
Бўлурму чашми гирёнимга маҳсус.

---

²⁸⁶ таб — табиат, феъл—атвор, хулқ.

²⁸⁷ муфт — текин.

²⁸⁸ суд — фойда, баҳра, наф.

Керак шоҳдин гадо ҳолини сўрмоқ,
Бу давлат келди сultonимга маҳсус.

Кўнгул хуштур висол уммиди бирла,
Бу марҳам доғи ҳижронимга маҳсус.

Шоҳиди нози мужгонинг эрурман,
Бу ханжардур менинг қонимга маҳсус.

Эрурман ишқ мулкининг Амири,
Жунун авбоши дарбонимга маҳсус.

МУНОЗАРА

Мунозара жанри ўзбек адабиётида узоқ тарихга эга. Дастрлаб бу жанрнинг илдизларини туркй халқлар мифларида кўрамиз. Туркй қавмларнинг пайдо бўлишига оид мифда айтилишича, Ёз қизи билан Қиш қизи ўртасида, ким қудратли деган баҳс бўлиб, пккови беллашади, мусобақада Ёз қизи фалаба қиласди.

Мунозара жанрининг асосий белгиларидан бири — баҳсга киришган томонлардан бири ғолиб, бири эса албатта мағлуб бўлади. Юқоридаги мифда бошланган мунозаранинг ана шу хусусияти Маҳмуд Кошфарийнинг “Девону лугатит—турк“ асарида Ёз ва Қиш ўртасидаги мунозарада янада аниқ кўринади. Ҳар икки тимсол ўртасидаги мунозара ижтимоий мазмун касб этади.

Ёз ва Қиш мунозараси Германия, Англия ва Скандинавия мамлакатларида XIV — XVI асрлардан буён бор. Мунозара бу мамлакатлар халқлари орасида маросимлар билан боғлиқ бўлиб, баҳор пайтидаги турли саналарга тўғриланган. Фарбий Германияда мунозара яқин вақтларгача баҳорги маросим ўйинлари сифатида сақланган эди.

Қиш ва Ёз олмон халқи маросим ўйинларида оломон ўртасида ўтказилган. Иккаласи бир-бирига қарама-қарши кучлар сифатида чиқади. Ёз ўз мулозимлари билан қўёш чиқадиган шарқдан келган. У Қишига “Бу ердан жўнаб қол”, деб буюради. Қиши кўпол деҳқон тимсолида бўлиб, бошига телпак кийган, у тоғдан келган ўзи билан бирга шамол, совукни, қорни олиб келган. Аммо у даф бўлишни асло истамайди. Қиши оппоқ қорли далалари билан, Ёз эса яшил водийлари билан мақтанади. Ёзда ўт-ўланлар, кўкаради. Қиши ҳам турли-туман ичимликлар кашф қилган. Ёз ем-хашак, шароб, фалла етиштиради, булатнинг ҳаммаси қишида йўқ бўлади. Табиийки, булат Ёз ва Қиши ўртасида савол-жавоб тарзида ўтади, икковининг орқасида эса хор айтиб, мулозимлари туради. Охири Ёз фалаба қиласди. Қиши ўзини Ёзнинг хизматкори деб атайди ва “Икковимиз бошқа мамлакатларга борайлик, менга ёрдам бергин”, деб илтимос қиласди. Шундан кейин Ёз “Жанг тамом бўлди, хайрли тун”, деб эълон қиласди.

Мунозаранинг бундай кўринишлари VІІІ-ІХ асрлардан “Баҳор ва Қиши” номли лотинча шеър ҳам етиб келган (қаранг: Жирмунский, Сравнительное литературоведение.., 53-бет). Ёз ва Қиши мунозарасининг маросимга айланган кўриниши ёқутларда ҳам сақланган. Уларнинг маросими баҳор ва кузга оид бўлиб, баҳорнинг илк кунларида олийжаноб Тангрига қурбонлик қилиш билан бошланган (Жирмунский. Шу асар. 53-бет).

Кўпинча мунозарада кичикроқ ҳажмдаги ҳамд қисми ҳам мавжуд бўлади. Ҳамд — шу мунозарани ёзишга ундалган шахсга қаратилади.

Баъзи тадқиқотчилар мунозара жанрини ўрганиб, бу жанр шарқ мумтоз адабиётидаги қасида жанрининг бир кўринишидир, деган фикрни билдирилар. Бундай хуносага келишда улар асарнинг ҳамд қисмига таянадилар (Бу ҳақда қаранг: Чайкин К. И. Асади старший и Асади младший. — сб.: “Фердовси”, Л.: 1934, стр. 133). Аммо бу фикр унчалик ўзини оқламайди. Мунозарада ҳамд шарт эмас, шунинг учун қасида билан бу жанр ўртасидаги алоқадорлик тўғрисида гапириш ҳам ортиқча.

Мунозара форс ва туркий халқлар адабиётида энг кўхна жанрлардан. Ўрта аср форс адабиётидан бизгача бу жанрининг эътиборли бир намунаси етиб келган. Бу мунозара “Дараҳт ва ҳурмo” деб номланиб, асарнинг паҳлавийча матни, транскрипцияси, тожик ва рус тилларига таржимаси И. С. Брагинскийнинг “Из истории таджикской народной поэзии” (М.: 1956, 223-226-бетлар) асарида келтирилган. Асарда ҳикоя қилинишича, ҳурмo билан эчки баҳсга киришиб, қайси бири инсонга кўпроқ фойда келтиришини исботлашга ҳаракат қиласидилар.

XI асрда бу жанрга машҳур форс-тожик шоири Асади Тусий эътибор қаратди. Унинг бешта мунозараси бизга маълум: 1) “Тун ва кун мунозараси” (Мунозараи шаб ва руз), 2) “Найза ва ёй мунозараси” (Мунозараи рамеҳ ва қавс), 3) “Осмон ва ер мунозараси” (Мунозараи осмон ва замин), 4) “Оташпараст ва мусулмон мунозараси” (Мунозараи габр ва мусулмон), 5) “Араб ва форс мунозараси” (Мунозараи араб ва ажам). Мазкур мунозараларнинг дастлабки учтасини немис тилига Г. Эте таржима қилган. Тўртинчи мунозара Ризо Кулихоннинг “Мажма ул-фусаҳo” тазкирасида бор. Бешинчи мунозарани Е.Э.Бертельс СССР ФА Шарқшунослик институтининг Илмий тўпламида (19-жилд. 1958 йил) нашр қилган.

Туркий халқларда мунозара жанри қадимдан мавжуд. Жумладан. Маҳмуд Кошгариининг “Девону луғатит-турк” асарида 20 дан ортиқ тўртлик ёз ва Қиши ўртасидаги мунозарадан иборат. Абдурауф Фитрат “Девон”даги 23 тўртликни мунозара жанри сифатида тиклаган.

XV асрнинг биринчи ярмида яратилган ҳар учала мунозара, хусусан, Асади Тусий ва Саъдий ижодидаги мунозарага нисбатан мазмун ва шакл томондан кескин ўзгарганини кўрсатади. Мазкур мунозараларга биринчи марта XIX асрнинг охирида инглиз олими Ч. Рьё ўзи тузган машҳур каталогида эътибор қаратган эди (Ch. Rieu. Catalogue of the turkish manuscripts in the British museum, vol. 111, London, 1888, стр. 284-288). Турк олими Фуод Кўпрулзода ҳам мазкур мунозараларни бир мақоласида эслаб ўтади (Қаранг: M. Koprulu. Cagatay edebiyati — “Islam ansiklopedisi”, 3 cild, 24 cuz. İstanbul. Kanaat kitabevi, 1934, 322-323-бетлар). Аҳмадий, Яқиний ва Юсуф Амирийнинг

мунозараларига италян олими Алессио Бомбачи ҳам қисқача тұхталған (A. Bombaci. Storia della letteratura turca. Milani. 1956, 127-бет).

ЮСУФ АМИРИЙ

“Чогир ва Банг“

Сипору сойиш¹ Тангри таборак ва таолига жалл жумла² балову ғам тулаким, марҳамати одамға ақл чирогин берди. То залолат³ қоронғулиғидин омин бұлғай. Нытты наби: дуруду⁴ сано сайиди көнінен ва муфаххар⁵ мавжудот, хотами айбие Мұхаммад Мустафәким маҳшар күни аёқ тутғучи, хароботларыға⁶ илик тутувчиидир. Саллоюқ алайхі ва ала алихі ва ашхаби ажмаин*: Оғози⁷ сухан: бір күн манға азизеким, балоғат Мирида Юсуф мисоллығы эрді ва зеҳни иъжози⁸ изҳориңда Мусо сифатлық мутойиба бобиңда таклиф билан тарғиб қылдыким, ва насы⁹* услуби билан түрк алғозини тартиб этиб. Банг ва Чогир орасында мунозара тартиб қылғылым, бу өзек тегрү ҳеч эрса бу таврнинг уҳдасидан чиқмайтур. Бу хаёл ажиб қурунды манға, аммо ночор бұлды яхши бұлғай, дедим — алмағымуру маъзурұн *. Бу гархнинг меъмори, бу шаклнинг мұхтары¹⁰, бу расмнинг мабдаи¹¹, бу ҳарфнинг мұраккаби¹², бу лафзнинг мұраттаби¹³, бу сирнинг сохиб замири¹⁴, яғни Юсуф Амирий ақсаноллоқ авоқибаҳу*. Аниңтектек күргузурким, бир күн асҳоб¹⁵ фурқатидин ва ахбоб ҳасратидин мутафаккир ва мутаҳаййири ұлтурур әрдим. Ичим бұшты, ногақ бошимда бое ҳавоси түшті, сайр эта чиқтим

*Бог ичра гашт этиб юрур әрдим сабо бикии,
Дедимки: “Учрагай менега бир сарвқомате”.*

¹ сипору сойиш — қурувчи

² жалл жумла — жамики, бор нарса, жамики мавжудот.

³ залолат — адашишга бошловчи.

⁴ дуруд — ҳамду сано, мақтов, салом.

⁵ муфаххар — фахр сохиби, улуғлиқка ега бұлған.

⁶ харобот — мажс. майхона, майқада.

⁷ оғоз — бошланиш, киришиш, ибтидо.

⁸ иъжоз — мұжиза күрсатиш.

⁹ мұхтары — янгидан яратувчи, ихтиро әтүвчи.

¹⁰ мабдаи — келиб чиқиши жойи, бошланиш жойи.

¹¹ мұраккаб — тарғиб топған; сиёх.

¹² мұраттаб — тарғиб берилған, тизилған.

¹³ замир — ич. юрак; яшириң фикр. мазмун.

¹⁴ асҳоб — әгалар, аҳлар; сұхбатдошлар.

Ногаҳ бир неча мувофиқи ҳамсуҳбатни кўрдумки, бир гўшада ўлтуруб эрдиларким, аларнинг орасида мухолиф¹⁵ рост келмас эди. Назм:

*Ародада чанг эди эгрию ҳардам,
Ани ҳам эгри деб уурулар эрди.*

Барчалари, назм:

*Шишу шакартек бири бирлан қарин¹⁶,
Ҳамсабақу ҳамнафасу ҳамнишин.
Завқу томоша била мажлис қуруб,
Ичкуга машгул эдилар ўлтурууб.*

Ўзум бирла дедим: “Бу жамоатқаким файз¹⁷ алардин хориждур¹⁸, агар ўзумни дохил қилсан тарёқ* тутқайлар, ёвуқроқ бордим эрса“.

Байт:

*Ўтру келиб барча аёқ туттилар,
Бош қўюб барча қулоқ туттилар.*

Узру қулуб дархост¹⁹ қилдимким: “Мени маоф тутунг, муддати бўлдики, чоғирин қўюбтурмэн”. Бориб бир кесак маъжун²⁰ келтурдилар. Олдим, ташладим, бир дам ўлтуруб булаарни синчиладим эрса, назм:

*Баъзи шукуфта²¹ хотиру хушвақт гул бикин,
Баъзи бинафшатек солибон бошлиарин қуий,
Баъзи қўй оча бирла овуниб очуқ, ёруқ,
Баъзи котиб, томонги қуруб оғзида суйи,
Дедим: “Субҳон Оллоҳ не холодур“.**

Назм:

*Бу қайфиятни эмди сўрса бўлмас,
Тааммул²² кўзи бирла кўрса бўлмас.*

Ногоҳ бир яхши хирқалик сўфи ва бир гулгун тўнлуқ йигит мунозара ва мубоҳасага машгул бўлдилар. Мажлис ичинда иккаласи яшил, қизил қавси қузах²³ бикин бир-бирига қотилиб эрдилар. Ул сўфи сувол қилди йигиттинким: “Сен не нимасен ва отинг недур ва хосиятинг не?”

¹⁵ мухолиф — тескари, қарама—қарши.

¹⁶ қарин — яқин, қалин дўст.

¹⁷ файз — барака, мўллик; лутф — карам, инъом — эҳсон; қувонч.

¹⁸ хориж — ташқари.

¹⁹ дархост — илтимос, сўров, ўтинач.

²⁰ маъжун — бир қанча дориворни янчиб, асалга қориштириб ясалган, кайф берувчи қуюқ дори; аралашма.

²¹ шукуфт(а) — очилган.

²² тааммул — чуқур ўлаш. диққат билан фикрлаш.

²³ қавси қузах — ўқ—ёй, ёйкамалак (баҳор чоғларида осмонда ранг—баранг бўлиб, ўқ—ёй шаклида кўринадиган қүёш шуъласи).

Йигит жавоб бердиким: “Мен узум наслидурмен. Узумнинг фахри менинг биландур ва манга сармаслар май от қуюбтурлар. Ҳар қачон отимни эвурсам “йам” бўлурмен”*.

Зоҳиран бу нозуклукни* кўруб айтибтурлар. Назм:

Бода дарёу эл андин кечак олмас кематек,

Айб қилмасменки, йўқтур элга дарёдин гузор.

Ва баъзи мункирлар²⁴ мени* муттаҳам қилурларким, ақл жавҳарин зойил²⁵ қилур ҳол* улким, қазия²⁶ акстур ва Салмони Порсида бу вақтни* кўруб, мамдух²⁷ сифатида айтибтур.

Мисраъ:

Дил пок ту дурри ақл рӯёнад зи қалби юам*.

Дунё* сўз жавҳарининг саррофлари²⁸ ва лафз ақиқининг ёмон ва яхисин танигучилари менинг васфимда айтибтурлар.

Байт:

Кабо лаълу, камар лаълу, гулу лаъл,

Лабаш ҳам лаълу, бини лаълу, бў лаъл*.

Ва риндлар мазҳабида мен ул маҳбубедурменким, менинг учун чиндин қонлар оқибтур ва чиндин жонлар* чиқибдур. Менинг мажлисимда гоҳ аёқ бошқа қўё(p)лар* ва гоҳ бош аёққа. Назм:

Турубтурлар аёқум ўпмак учун,

Суроҳитек²⁹ бори бўйини узотиб.

Ва мени ҳар кўйдаким* тиласалар, тобарлар ва ошиқлар бу маҳалла айтибтурлар. Назм:

Эй валивалии ишқи ту бор сари къе,

Рипдони сари кўйи ту маст аз ту ба бўе*.

Ва зеҳни югурук ва* ширин сўзлуклар манга гулгун от қуюбтурлар. Ҳар кимнинг паймонаси тўлубтур менинг билан учашур. Ўчашгач, шаксиз чопармен. Тангри манга бу дурда³⁰ онча куч ва таҳаввур³¹ берибтурким, агар баҳодирлар бир—бирига чиқсалар, мен юзга чиқарман ва жигардори эранлар иш* куни менинг ҳақимда* ўқубтурлар.

Байт:

Юраксизни юракликларга қотғон,

Сариқ юзни қизил қилиғон чоғирдур.

Ва билмон* тағи менинг зўрумни* кўруб айтибтур. Назм:

²⁴ мункир — инкор этувчи, тонувчи, рад этувчи.

²⁵ зойил\зонл — йуқоладиган, ўчадиган.

²⁶ қазия — ҳукм, даъво, масала, гап—суз.

²⁷ мамдух — мақталган, мадҳ қилинган.

²⁸ сарроф — пул айирбошловчи; қимматбаҳо тошлиарни баҳоловчи.

²⁹ суроҳий — узун бўйинли сув ва май идиши, шишаси.

³⁰ дурд — суюқ нарса (масалан, май) нинг қуйқаси, сирқинди.

³¹ таҳаввур — газаб ва шиддат билан хужум этиш, масалага тушунмай турниб, бирданига қизишиб, ҳовуллаб кетиш, ҳовлиши.

*Зи оби сурхи май уфтодааст Золи хирад,
Чи жойи Зол, ки Рустам биёфтад аз сурх об*.*

Ва манфаат оламинда ул хизматкоридурмен то жоним бор, элга куч берурмен ва Ҳақ таоло мени Қуръонда зикр қилубтурким, наф бобинда оятедурмен³² ва ҳар Нечукким, зикр қилибтур ул ҳурмат менга етар. Байт:

*Ҳайҳотки номас ба забони ту барояд,
Ё ҳамчу те туеро чу мане дар назар ояд*.*

Ва менинг хосиятимни ул киши билурким, ўзини ҳикмат қонунинда бу ало^{33*} тутар. Анинг учунким, муддатлар куб³⁴ ичинда Афлотун бикин риёзат тортибтурмен ва ҳаким муни кўруб айтибтур. Назм:

*Эй давоий нахватау номуси мо,
Эй ту Афлотуну Жолинуси мо*.*

Ва мен авбош³⁵ ислоҳи^{36*} билан ул аллома дурменким, ҳароботилар³⁷ менинг қошимда тажрид³⁸ шарҳин уқурлар”.

Чун мубҳас бу ерга етти, йигит ҳам сўрди сўғидинким: “Сен таги кайфиятингдин шаммае³⁹ баён қилгин ва асрорингни ороға келтур”. Сўғи теди: “Менинг турур ерим дарвешлар такясидурур. Вале ҳирқа ул пири сабзпўшким⁴⁰, ҳиёвон⁴¹ кўчасида ўлтурур, анинг илгиндин кийибтурмен ва мени дардманлар дору дерлар ва бедардлар банг. Ва менинг ҳақимда айтибтурлар. Назм:

*Сабзеки шифойи мардуми дилтангаст,
З—ў маънавиёнро адабу фарҳангаст.
Харчанд назар ҳаме кунам дар кораш,
Айбаш ба жуз ин нестки номаш бангаст*.*

Ажаб ҳолаттурким, балномдурмен, бовужуди улки, банг нек⁴² тасҳифидур. Яна менинг асли отим Қанабтурким, эл ани эврубтурлар, “банг” бўлубтурмен*. Баъзи орифлар асрор дерлар, ул сабабтинким, ҳар кимни тутсам берк тутармен. Мардана киши керакким, менинг билан турушқай. Мисра:

³² оят – нишон, белги; Қуръон жумласи.

³³ ало – ... устига, ... га, ... дан.

³⁴ куб – кув; май қуйиладиган идиш, хум.

³⁵ авбош – бевош, дайди, саёқ.

³⁶ ислоҳ – тузатиш, яхши ҳолга келтириш.

³⁷ ҳаробот – вайрона жой; мажс. майхона, майкади.

³⁸ тажрид – ортиқча нарсалардан холи қилиш; четлашиш, ажратиш, яккалаш.

³⁹ шамма – бир оз, бир қадар.

⁴⁰ сабзпўш – яшил кийган, яшилга бурканган.

⁴¹ ҳиёбон\ҳиёвон – боғ, гулзорлар орасига яолинган йўлак.

⁴² нек – яхши.

*Масалдур эл аро “турдию марди”**.*

Не мубошарат бобинда текма киши менинг ёйимни торта олмаским, қаттиқ тортқицидурман ва маҳкам урғучи ва сұхбат майдонида ул қадар андоздурменким⁴³, баднафслар менинг сифатимда айтибтурлар. Назм:

*Ҳар нечаким, бұлса узук айш аро,
Түшмас анинг ҳеч газ ўқи хато.*

Ва машхурдирким, Убайд Зоконий* айтибтур: “Ҳар хотун ва отунеким, әллик ўғул, қызы онаси бұлуб юз яшаб, дунёдин нақл қылса, агар банги сұхбатига мушарраф бұлмайдур, таҳқиқ билингким, дунёдин бикр борибтур. Лұттудек полон уруштиromoқлиқда худ не дерсан, тасби тошлоғондин сұнгра, агар қовундин тоғ—тоғ бұлса ва узумдин бор—боғким, юз әвурмон, андоқим, бангилар айтибтурлар. Назм:

*Мо күхі қуличаро палангем,
Мо баҳри муҳичаро наҳангем”**.*

Ва менинг хосиятим күптур. Баъзи худ мени санғ, таржих⁴⁴ қилибтурлар андоқким, айтибтурлар:

*Ақлеки, эй қавнайи фузун меояд,
Дар дасты майи ноб забун меояд.
Ҳам банд ки, ранги зиндагони дорад,
Кал ранги шароб бүйі хун меояд”**.*

Чоғир әшитгач, аччиқ устиндин тедиким: “Сенга тегар-муким, бу сўзни оғиз тұла менинг юзумга айтқойсен? Мен сени саҳт⁴⁵ соғинур әрдим. Эмди бу хомхаәлни бошингдин чиқорғил, йўқ эрса, онча янчайин сениким, дудинг бошингдин чиқсун”.

Банг әшитгач, калла хушлуқ бунёд қилди – теди: “Не бўлубтур санга, мени ямлаб ютқали туурсен? Бу охсумлукни⁴⁶ ўзга ерга әлтким, агар буқундин сұнгра ўз иззатингни асрамай, ҳаддин ошурсанг онча тептурайин сениким, ширанг остингдан оқсун. Сенинг орта—тоша ортуқлигинг йўқтурур, ҳар қайдаким сенинг зикринг қылсалар, менинг фикримни қилурлар ва ҳар қачонким сенинг ҳикоятингни қылсалар, менинг риょятимни қилурлар, бо вужуди улки, Ҳофизи Шерозий* сенинг маддоҳингдур, менинг риょятимни⁴⁷ қилибтур. Назм:

*Бошад эй дилки, дари майқадаҳо бикушоянд,
Гиреҳи кори фурубастайи мо бикушоянд*.
Хусрав Дехлавий худ сарих⁴⁸ қилибтурур:*

⁴³ қадар андоз – куч—қудрат солувчи.

⁴⁴ таржих – бир нарсаны иккинчи нарсадан ортиқ кўриш.

⁴⁵ саҳт – қаттиқ, мустаҳкам.

⁴⁶ охсумлук – масть, бадмост; пушаймон; кек; ҳамла; қултум.

⁴⁷ риょят – риоя, эътиборга олиш; риょят қилмоқ – ҳурматламоқ.

⁴⁸ сарих – очиқ, аниқ, равшан, ойдин.

*Бе лаълу зумуррад нотавон хуррам буд,
Чун лаъл набошад, ба зумуррад созем*.*

Муқаррардур ва маҳфил⁴⁹ улки* сен лаъл отасалар, мени зумрад ўқурлар ва ҳар ердаки, сени сув десалар, мени ўт дерлар ва ҳар мажлисадаки, сени Илёсқа нисбат қылсалар, мени Хизрға ташбих қилурлар ва ҳар мақомдаким, ошиқлар сенинг шаклингни маъшуқ лабига менгзатурлар, менинг рангимни маҳбуб хаттига ўхшатурлар, сенинг мендин орланмогинг баоят бемаънидур. Мен сени агарчи яхши билмон, зале яхши билурмен— андоқким айтибтурлар. Назм:

Эй духтари роз, ту порсойи мафурууш!

Кас нист ба олам ки, туро наниҳодаст*.

Албатта то сенинг аёғингни кўтармагунча ёронлар лаззат қилмаслар”.

Чоғир эшигтгач, қони қайнаб инфиолдин⁵⁰ қизориб деди: “Бу не дандонзанликур?⁵¹ Пўст—пўшлар қўйнида улгайгон, кўп занах⁵² урма ва тек турким, журъадондин⁵³ чиққинча, сени абон қилурмен. Сен бир ўтсенки, мажмұу эл сенинг илгингдин қуюбтурлар. Ҳар кимки, санга ўгранди — ўртанди. Бу фанда сеҳр қилурсенки, одамийни бир дамда эшак этарсен. Фаҳмнинг оғир қилгучиси ва ваҳмнинг зоҳир қилгучиси. Мисраъ:

Кимки кўбрак ер сени, бўлур эшак.

Андоқки* айтибтурлар. Назм:

Ҳар каски алафвар ҳўрад ҳар гардад**.

Ва шаклинг таги эшак тезакига ўхшар борчадин нозукроқ буким букун ва бардам* била тиласенким, байт:

Тезак янглиғ қуюшқонға қисилиб,

Куш отлиғлар била йўл тенг юрусанг.

Ва сен бағоят шум гиёҳдурсен. Назм:

Кишиким, бир сенинг юзунгни кўрди,

Ул ўзга яхшилик юзини кўрмас.

Эй лавандлар⁵⁴ сармояси⁵⁵ ва эй танандлар⁵⁶ пирояси⁵⁷, эй бад шакл дегдони ва эй бадбаҳт оташдони, чусту чолок^{58*}

⁴⁹ маҳфил — жой, манзил; тўпланиш; мажлис, базм.

⁵⁰ инфиол — хижолат, уялиш.

⁵¹ дандонзанлик — оғир сўз айтмоқ, сўзни очиқ сўзламаслик.

⁵² занах — беҳуда гаплар гапирмоқ, лақилламоқ; **маж.** лоғ урмоқ.

⁵³ журъадон — май ичиладиган қадаҳчанинг гилофи (қини); ёнда олиб юриладиган сув идиш.

⁵⁴ лаванд — бўш, ялқов, бекорчи; бевош киши.

⁵⁵ сармоя — манба, асос.

⁵⁶ тананд — ялқов, танбал.

⁵⁷ пироя — безак, зийнат.

⁵⁸ чусту чолок — чаққон, илдам.

йигитларни коҳил⁵⁹ ва танбал қилғон сен. Чандин одами ва одамизодларни қаро ерга ёнтурғон сен.

Мисраъ:

Илоҳики тухмунг қуруғай сенинг.

Банг эшитгача теди. Мисраъ:

Жоно, зи жамоли хеш огоҳ наийи*.

Голибон ул бир неча байтни эшитмайтурсенки, сенинг ҳаққингда айтибтурлар.

Китъа:

*Сармояйи фасоду калиди дари ситам,
Беҳи дараҳти фитнау тухми ниҳоли нам.*

*Бунёди ҳар палидию қонуни ҳар бади,
Анжоми ҳар шақовату оғози ҳар надам.*

*Асли фасоду. Арбадву ҳасми мулку мол,
Нуқсони ақлу дину балойи зару дирам.*

*Дар заръи шаръ оташу дар ҷашми ақл ҳос,
Боди димоги нахввату оби рӯҳи ситам.*

*Ҳамри палид донки, бувад оҳираш фасод,
Жоме азу чу хурди, агар ҳаст жоми Жам*.*

Мени таъриз⁶⁰ билан ташниъ⁶¹ қилурсенким, элни эшак этарсен. Элни билмон, боре сени эшак эта билурмен. Анинг учунким, сени ҳамр дерлар, ҳаминки ўртанг ёриб, замири мимини ичингдин чиқорсан, “ҳар“ бўлурсен ва мундин ортуқроқ оюрушсам, “тар“ бўлурсен**.

Чоғир эшитгач жўш ва хуруш⁶² этиб, теди: “Эй кўки* кесилтур, сен ёзиларда ўз бошинг билан ўлғайғонсен. Кўп кўрмаған ва ҳам одаме сенинг сарвақтингга⁶³ тушмайдурким, сени хабардор қилса, бу шохи ношикасталигингдиндурки, ҳар ким тепар сени чидағинча янчар ва сенинг учун айтибтурлар. Байт:

*Энг банди фуруру ба ҳудат фикре кун,
Бо ҳарки расну калла хушки нанамойи**.*

Банг эшитгач, бу сўзга кўнглинда тугулуб, ўзидан тўнгулуб, деди: “Сен доим менинг мазамматимға⁶⁴ машгулсен ва мазаллатимға⁶⁵ машъуф⁶⁶ жамоатики сени ҳалол дерлар — ҳаром.

⁵⁹ коҳил — суст, ялқов, танбал.

⁶⁰ таъриз — киноя билан сўзлаш; эътироз билдириш.

⁶¹ ташниъ — маломат қилиш, айблаш.

⁶² хуруш — қичқириш, ҳайқириш, фарёд чекиш.

⁶³ сарвақт — йўқлов, йўқлаб келиш.

⁶⁴ мазаммат — ёмонлик, ёмонлаш, тубанлик, хўрлаш.

⁶⁵ мазаллат — хўрлик, хорлик, пастлик.

Агар диёнатдин аларға буйи бўлғай ва тоифаеки, сени мубоҳ дерлар. Ажаб, агар амонатдин аларға ранге бўлғай, сени ичған киши мудом бало ва дом остила ва муҳтасиб дастида. Мени егон кишига ҳеч нима йўқ, ҳазл варақни очиб қарни тўқ, кула—кула, сенинг бобингда ўқур. Мисраъ:

Ки кас мабод зикирдори иносавоб хижил*.

Ҳол бу туур, сен ўзингни мендин ортуқ тутарсен. Назм:

*Сен эмди рози бўлғил сар басарға,
Тарозитек бош эндуру тек турарға.
Тўлин ойким камолин қилса изҳор,
Бўйлур нуқсон илигига гирифтор“.*

Чоғир эшигач, мутафаккир бўлиб теди: “Агарчи зоҳирда ҳайъатимиз мухолифтур, аммо ботинда ҳолатимиз мувофиқтур. Вале сен қайду мен қайдада?! Менинг хосиятим юзни қизартмоқтуру сенинг одатинг сарғайтмоқ. Назм:

*Кимиё хонанд онон каз хирад бегонаанд,
Рост мегўянд оре, чехраҳошон чун зараст**.*

Банг эшигач, мутафаккир⁶⁷ бўлиб, теди: “Сен менинг хосиятимдин фоғилсен ва моҳиятимдин қосир; не қилиб тонигайсан ва не билиб тонигайсан. Шеър:

*Рўйи зардам рақиб нашиносад,
Ҳар чи, донанд ки, заъфарон чи бувад**.*

Бу ҳолатда Бол Чоғирни сўр келдики, ҳаммашраб эди ва ҳамдамиқ даъвосин қилур эрди. Назм:

*Чоғир теди: мени сен сўрма, эй Бол,
Ки, эл оғзида туштум Банг элиндин.*

*Менга бу Банг доим тил тегуурур,
Ўлубтурмен маҳолу наинг элиндин.*

Болға кайфият маълум бўлди, шириңкорлиғ билан ораға кириб, аларни бир—биридан айирди. Чоғир хуш бўлиб, дуо қилдиким: “Эй Бол, Тангри сенга учмоқ рўзи қилсун ва ҳурни бекусур қучмоқим, мени бу ҳамри илкидин қутқардинг”. Чун сўз бу ерга етти, барчалари сұхбат бисотин бузуб, ҳар тарафға силотин уруб тарқалдилар. Назм:

*Ул ёри парвин бикин жаъым эрдилар бир гўшада,
Охир набоат ул нақштек бир—бир паришон бўлдилар“.*

Илоҳе мажмуъни залолат⁶⁸ паришонлигидин ва жаҳолат вайронлигидин асрарайсан. Омин ё Раб ул—оламин!*

⁶⁶ машъуф — ақлдан озар даражада севган, берилган.

⁶⁷ мутафаккир — фикрловчи, чикрга чўмувчи, узоқ ўйловчи.

⁶⁸ залолат — адашиш, гумроҳлик.

ЯҚИНИЙ

Яқиний тўғрисидаги дастлабки маълумот Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” асарида бор.* Яқиний тўғрисидаги асосий маълумот Навоийнинг шу асаридадир. Яна Навоий “Муҳокамат ул—луғатайн”да ҳам ХУ асрнинг биринчи ярмидаги машҳур шоирлар қаторида Яқинийни ҳам айтиб ўтади.

Навоий “Муҳокамат ул—луғатайн”да берган маълумотдан маълум бўлишича, Яқинийнинг эътиборга лойиқ шеърлари бор. Аммо бизга Яқинийдан “Ўқ ва Ёй” мунозарасигина етиб келган. холос.

Мазкур мунозарарадаги Ўқ ва Ёй рамзий маъно касб этади. Ёй — ёлгончилик, эгрилик, Ўқ — тўғрилик рамзи. Гириш (камалак ипи) — барлос уругини ифода этиб, тобелик, Зиҳгир — туркий уруглардан тархон уруғига ишора этиб, хукмронлик рамзини ифодалайди.

Яқинийнинг мунозараси ўзбек адабиётида Ахмадий ва Амирийнинг мунозараси каби, ифоданинг соддалиги, тилининг таъсирчанлиги билан ажralиб туради. Яқинийнинг мунозараси ўзбек адабиётида илк бор ўқ ва ёй рамзини ифода этган асар сифатида машҳур бўлди. Аммо ўқ ва ёй рамзи “Ўғузнома” достонида ҳам бор. Шунингдек, ўқ ва ёй тўғрисидаги афсона Мирхондинг “Равзат ус—сафо” ва Хондамирнинг “Хабиб ус—сияр” асарларида учрайди. Мирхонд ҳам, Хондамир ҳам Рашидиддин Фазлуллоҳ Ҳамадонийнинг “Жометъут— таворих” асарида берилган Ўғуз хоқони достонидаги ўқ ва ёйни тақрорлайилар. Мирхонд ёзади: “Туркларда бузукларнинг даражаси, учукларникига қараганда юқоридир, чунки уларда ўқ — элчини, ёй — шоҳни гавдалантиради”.* Хондамир ҳам ўқ ва ёйни Мирхонд сингари талқин қиласди. Яна Хондамир ва Мирхондинг ёзишларича, Ўғузхон бузукларга қўшиннинг ўнг қаноти (баронгор)ни, учукларга чап қанот (жавонгор)ни бошқаришни топширган.

“Шажари турк” да ўқ ва ёй тарихи бошқачароқ талқин қилинади. Абул Ғозининг ёзишича, ўқ ва ёй осмондан Тангрининг амри билан Ўғузга ва унинг наслига рамзий аломат сифатида юборилган

Ўқ ва ёй тимсолига Фирдавсий “Шоҳнома”сида, Юсуф Амирий “Даҳнома”сида, Навоий ”Хазойин ул—маоний”да мурожаат этган. ХУ асрда Яқинийдан сўнг ўқ ва ёй мунозарасини Бадриддин Ҳилолий давом эттирди. Ҳилолий “Шоҳу дарвеш”

(1499—1508 йиллар орасида ёзилган) достонининг ХУ—ХҮІІ бобларида ей ва ўқ тавсифига эътибор каратиб, хар иккаласининг мунозарасини тасвирлайди. Кузатишлардан маълум бўлишича, Ҳилолийнинг мунозарасига Яқинийнинг ижоди кучли таъсири этган. Яқинийнинг мунозарасига эса “Ўғузнома”нинг таъсири сезилиб туради.

“ЎҚ ва ЁЙ“

Ногоҳ хублар черкасидин от чиқоргон бир яхши отлиқ йигит жавлон қилиб, илкина уқ олиб, эгнига ё солиб, қабақ¹ отқоли майдон бошига азм қилди. Назм:

*Бўз отлиқ югитки, жаҳоннинг сафосидур,
Ошиқ кишининг отлигу човулиг² балосидур.*

Банда шафақтек қон йиглаб дедиким: “Оё! Бу не хуршедурки, қавс буржуна³ тулув⁴ қилибтур ва ё не кавкабтурким, чархнинг ўқидек пояси кўкка етибтур”. Отининг юрушига боқтим эрса дедимким: “Агар бу от мунгингдек ҳаддин оша чолиғ⁵ бўлмаса, ер—кўкта мунинг ҳамтоси йўқ эрди“. Бу сўзни жилавдоре эшигиб, чилбурилик пайдо қилди. Айттимки: “Бу майдонда боре санга не қуюшқонга газаб қилиб човуши⁶ чайнарсен!” Охир сўзумга жавоб топа олмай дами тутулди. Алқисса, бу хаёлда мутафаккир ва бу аҳволда мутаҳаййир эрдим, чун ул йигитнинг ёсининг сўзи тилимда ва ўқининг хаёли бошимда экан, кўнглумда кечтиким: “Бу кунга дегур ҳеч кимарса турки тилининг жавҳарин ва форси алфозининг гавҳарин таркиб қилиб, ўқ ўйнинг орасинда мунозара тартиб қилмайдурким, бу важҳдин оламда андин нишона қолгай деб“. Чун ушбу сўз маргуб ва бу боис маҳбуб кўрунди, бу мунозара таснифина шурув⁷ қилдим ва умид улким, хуш табълар тобуғида⁸ мақбул матбуъ⁹ бўлғай...

¹ қабақ — ёй билан нишонга олиб машқ қилиш учун узун ходанинг учига ўрнатилган нишона қовоғи.

² чов — овоза.

³ қавс — ёй: қавс буржи — тўққизинчи ой — ноябрь ойига тўғри келади.

⁴ тулув — чиқиши, кўриниш;

⁵ чолиғ — югурик: ўткир.

⁶ човуш — эшик оғаси, элчи.

⁷ шурув — киришиш.

⁸ табуғ — ҳузур—ҳаловат.

⁹ матбуъ — таъба мувофиқ, лойиқ келадиган.

Мунозаранинг ибтидоси

Бир кун бир неча соҳиб тарийқ¹⁰, ахли қабза¹¹ отимчи¹² баҳодир йигитлар ёдек мажлис асбобин қуруб ва ўқтек махфилин тузуб, бир гӯшада гаштга чиқиб эрдилар. Ногоҳ Туркистон тарафинидан бир эгни букилган қари бирлан бир сара бўйлиг йигит етишилар. Қарига иззат йўлиндин ўнг кўл сори. Йигитга сўл қўл сори юрт бердилар.

Йигит туз йўлидин келиб, садоқ бирла баронфорга чиқти ва қари чап тушуб, сўл қўлдин жавонфорга тушти ва қари номусин соғиниб, таарruz¹³ била йигитни савол қилдиким: “Сен не жиҳатин қарини иззат тутмай, ўнг қўлға чиқтинг?”

Йигит жавоб бердиким: “Мен Чингизхон чогида садоққа черка тузуб, ёғийга тегишкали илгари юруган учун севурғаб боронфорга чиқорди ва қари пасткашлик қилиб, кейин тортилгон учун ани ёзғуруб жавонфорга юборди ва Ё(й)нинг қариган чоғинда бир сўзлар қулоғига еттач, оғзи елимдек йилмошиб, ўзига сингура олмай айттиким: “Сен мени қари кўруб, кучиз соғиниб, йигитликнингга мағрур бўлуб, юз кўрмай, муунунгтек юзсиз сўз айтгинг ва ўзунг билмасмусенким, бу даврда ҳеч кимарса менинг гашимни¹⁴ торта олмас ва агар гижаким қотса йигитларни маракада бўйинин юмшатиб инфиол¹⁵ берурмен. Яна таҳаммул¹⁶ бобинда анингтектурменким, ёйчилар қарнлар¹⁷ сингиримни¹⁸ тортадилар — ичимда асраб кишига дарди дил қилмадим”.

Басе мен ул соҳиби сарменким, тенгри габорак ва гаоло жалла жалолаҳу ва хабиби орасинда — алайҳиссалом — мендин ўзга кини маҳрам эрмас эди. Андоқки, “қоба ва қавсайн”¹⁹ ояти Куръонда мендин хабар берур ва ҳазрати сайдидул-аҳрор²⁰ амир Қосим Анвор қаддаса аллоҳу сирраҳу* — мени сендин муқаддам²¹ тутиб қобил толибларға кўргузуб айтур. Назм:

¹⁰ тарийқ — йўл, из; усул, қонда: сўфийликда: маълум маслакка эга киши.

¹¹ қабза — тутам, бир тутам.

¹² отимчи — мерған.

¹³ таарruz — қаршилик.

¹⁴ Гац — кунгилсизлик; дард.

¹⁵ инфиол — хижолат, бирон нарсадан асарланиш.

¹⁶ таҳаммул — сабр, чидам.

¹⁷ қарн — узоқ муддат, аср.

¹⁸ сингир — пай (ёй учига боғланадиган).

¹⁹ қоба ва қавсайн — икки ёй оралиги(ча).

²⁰ сайдидул-аҳрор — ҳимматлилар бошлиғи.

²¹ муқаддам — биринчи ўринга қўйилган, илгари.

*Камон абру батирам зад зи завқи тири мижгонаш,
Ба сар ғалтидаму гуфтам фидоят бод жонам раҳ!**

Яна мавлоно Мұхаммад Мағрибийким*, маърифат машриқни қүёштек ёрутти, менинг васфимда “Жоми жаҳоннамой²²” отлиқ доири тартиб қилди ва тавҳид сирини аҳли гаҳқиқ учун ишорат ўқи бирла аҳолис ва воҳидиййат қавсида кезлай ва номаҳрамлардин буларни менинг отимға отаб яқин қилди. Яна ибодат тариқинда малойикадек аввали умрумдин охирға дегру рукуъдурмэн²³ ва тақво таврида аксари авқот чилладурмэн. Яна ниёзмандликта²⁴ яхши-ямонға қулоқ тутармен, ҳар неча манга қулоқ тутмаслар ва ҳар қачон иззати билан хитоб қилсалар ё дерлар ва агар зарофат бирла отимни айурсалар, маҳбуб қошиға менгзатиб ой дерлар.

Байт:

*Янги ой ўхшар нигорим қошина,
Балки ул ҳам кам кўрунур қошина.*

Яна баҳодурлуқ майдонида ҳар кимнинг қурумсоғида бўлсан ўзумни қурбон қиласайин дерман. Басе ҳар ким менинг бирла саҳархезлик варзиш²⁵ қилса, дан ва дунёда бархурдор²⁶ бўлур. Яна Паҳлавон Маҳмуд Сабза(во)рийдек қадар андоздурмэн²⁷. Сенга тегармуқим, ўзунгни илгару ташлаб ўнг ённи талашурсен”.

Ўқ бу сўзларни эшитгач, газ-газ сакира бошлади ва аччиқтин айтиким: “Сенинг икки бошинг бордурким, менинг юзумда мунунгдек даъволар қилурсен. Андоқим, мавлоно Юсуф Амирий айтур:

*Чу абрўйи ту камон хешро агар дорад,
Зихи масавури қажи у магар ду сар дорад*.*

Ва ҳар қачон Яздонбахши²⁸ чангина тушсанг, эгрилигинги куруб ултек²⁹ ўтқа тутуб, рубобдек қулоғингни тулғар ва агар фуур жомидин эсруб бошинг бир ён борса, гушагир қулоғингга уруб, бўғачи бирла бўғзунгни бўғар ва агар хато қилсанг, ўлдуур, кишилардек бўйнунгга чириш солурлар. Уёлмай баҳодурлуқ талошурсен. Басе ул эмасмусенким, газо куни санчишқали

²² Жоми Жаҳоннамой – жаҳонни кўрсатувчи тўплам, гурух.

²³ рукуъ – бошни эгиш; икки букулиш.

²⁴ ниёзмандлик – муҳтоҷлик, ёлвориш.

²⁵ варзиш – одат, машқ.

²⁶ бархурдор – фойдаланувчи, баҳраманд.

²⁷ қадар андоз – куч–қудрат солувчи.

²⁸ Яздонбахши – Худо гуноҳни кечириувчи.

²⁹ уд – оловга солғанда хуш ис берадиган ёғоч.

баҳодирлар олинида манглай чиқсан, сен қўрқунчтиң сарғариб түс³⁰ орасинда ёшунарсөн ва мен ҳар қайда етсан, қолғоннинг ал қонин оқизиб, юзига ўта чиқармен. Яна ҳар кимнинг савоб назари бўлса, хатосиз бўлурким, мен қил ёрармен. Яна мен ул қуштурменким, ошиқларнинг кўнглин овлаб, рақибларни қувларман ва менинг тилимдин муаллиф айтур. Назм:

*Сар дар пайи ҳар кас, ки ниҳам, то ба қиёмат,
Бигуризаду як чашм задан на нгарад аз пас*.
Басе отим кайбурдор³¹, андоқки шоир айтур.*

Назм:

*Доғеки, ҳаст бар дили душман кунад ду ним,
Он тири тез парри тукаш ном кайбураст*.*

Басе ҳар қайда севиртек қанотимни ёйсан, менинг саҳмимдин³² қочарнинг арвоҳи учар ва агар туғдорига³³ тузларда йўлуқсан, менинг ваҳмимдин ёзиларни булғар ва агар гоғлар орасида жайрон қўзлук мўгулчину хитойларнинг новакидек ирголининг қўлига тикилсан қонига киравмен. Андоқки, муаллиф айтур. Байт:

*Новакинг кирса кийикнинг қонига,
Хеч ҳайи(қ)мас этибон гуна ёзук.*

Басе гоҳи инояттин алифтек ошиқларнинг жони орасига киравмен ва гоҳи ўқ била найдек ҳар кимга қадалсан, менинг заҳримдин жони элтмас. Яна мен ул қуштурменким, ошиқлар мени ҳаводин тутарлар. Андоқки муаллиф айтур. Байт:

*Ҳаво қиласа ўқунг жон сайди учун,
Ани кўнглум қуши тутқай ҳаводин.*

*Гар ҳаво қиласа юрактин ўтгали новакларинг,
Жон била кўнглум қуши тутқай ҳаводин, эй бегим.*

Яна жаросундек йигитлар майдонда менинг қанотим бирла учарлар. Яна мен ул ҳумоий авжи³⁴ изаттурменким, агар парвоз қилсан форигбол³⁵ озодалар³⁶ менинг юнгумни жон қушининг қаноти деб қувонурлар. Андоқки, Хожаги Атойи айтур:

³⁰ түс – қаиниң дараҳти.

³¹ қайбур – камон ўқининг эни энлик тури.

³² саҳм – қўрқув, хавф.

³³ туғдори – тувадоқ номли йирик қуш.

³⁴ ҳумоий авжи – юқоридаги ҳумо қуши.

³⁵ форигбол – хотиржам.

³⁶ озодалар – тўғри, айбсиз; фамсиз.

Уло шаҳсувор тиркашининг ўқининг юнги Жон қушининг тириклата юлғон қанотидур.

Яна агар карвонларға бадрақа³⁷ бўлмаса йўлни озиқурлар ва мен бардақасиз йўлни туз борурман. Басе ҳар қайда тарозу бўлсам, мени тортай деган кишилар жон тортарлар. Андоқки, Хожа Хисрав Дэҳлавий* маҳбуб энгиндин жонфа тегиб, айтур:

*Дар дилам тираг тарозу мешавад,
К-аз даруни сина жонро бар кашад*.*

Яна найшакарким, имон ҳаловатининг тотлиқ сўзиндиндур, менинг бирла бир ерда бутуб улғайтибур. Эй ўётсиз ё, сен мени кўргач, қўрқув саҳмимдин³⁸ ўзунгга тўлдуурсен”.

Ёй бу йўлўки сўзларни эшитгач, бағри қотғунча кулди. Аммо бир зарра юмшамади. Қаттиқ сўз бошлаб айтти: “Андоқким, жунуний шоир айтибтур. Байт:

*Ман он наямки, зи тири маломат андешам,
Гуломи рўйи камон абрувони бадкешам*.*

Яна сени ўқчилар банд-банд қилиб, ўртангдин ёрмоғунча менинг бирла қовуша олмадинг. Басе, ўғрилар бирлан ҳамсух-батлиқ қилғон учун барги най тўнунгни сўюб ичингни ёрдилар.

Эй хокийи хоксор, неча ўзунгни ранж тутарсен, эй ғайратсиз, бир бошоқ учун ҳар бутанинг тубинда хўшачинлартек³⁹ туфроққа ботиб, хирмонингни елга берурсен. Басе, паҳлавонлар қошида менинг эвимдин қочиб, ёзиёбонда бошингга туфроқ совуурсен. Эмди санга бу журъат қайдин пайдо бўлдиким, менинг олимда туз туруб ўқ учидин сўзлашурсен ва мени пайваста соҳиб ҳуснлар қошина менгзатиб айтурлар. Назм:

*Он ду абруйи муқаввас ду камонанд баланд,
Ки ба сад қарн ҷунни турфа камон нотавон соҳт*.*

Яна ошиқлар маъшуқ қошина пайваста ташбиҳ учун ўқурлар.

Байт:

*Ҳар кужо мурғи диле бол кушояд, филҳол,
Ба камон гушаи абу з ҳавош андозад*.*

Басе, ўқ бу сўзларни эшитгач, айттиким: “Зихи⁴⁰, нодонки, сен-сен! Магар қариган жиҳаттин ҳариф⁴¹ бўлубсенки,

³⁷ бадрақа – раҳбар, йўлловчи.

³⁸ саҳм – ёй ўқи; ҳисса, улуш.

³⁹ хўшачин – бошоқчи, машоқ терувчи.

⁴⁰ зихи – оғарин, яхши.

⁴¹ ҳариф – қарши, ўртоқ, улфат.

узунгни тия тутмайсен!” Басе, шайхи фасоҳатки⁴², гулистанда булбултек ҳазор достони бордур, мен, гулузор қоматина, ташбиҳ қилиб айтур. Назм:

*Бирабуд дилам дар чамане сарви равоне,
Заррин камаре, тир қаде мӯр миёне*.*

Басе Ҳожа Ҳофиз Шерозий мени мустажобу⁴³ даъватларнинг дуоси деб айтур. Назм:

*Аз ҳар гарона тири дуо кардаам равон,
Бошад казон миёна яке коргар шавад*.*

Басе Ҳожа Камолки,* латофат ва зарофат бобинда соҳиб камол эрди, мени норван⁴⁴ қоматлиқ, сийм⁴⁵ андомлар⁴⁶ қадина гашбиҳ қилиб айтур. Назм:

*Ҳарки бар тири кадаш чашме намедузад, Камол,
Ростиро рост бояд духтаи чашмаш ба тир*.*

Яна Ҳожа Салмон* шамшодек ростлигимни куруб, мени дилшод ғамзасина менгзатиб айтур. Байт:

*Тири хаданги ғамзаат аз жони мо гузашт,
Бар мо зи ғамзайи ту чи гўям, чиҳо гузашт?**

Яна Саккокийким, турк шоирларининг мужтаҳидидур, менинг муносиб ҳолимга айтур. Назм:

*Жоним фидо бўлсун сенинг ғамзанг ўқина нечаким,
Ҳар неча қошинг эгмаси ўқтек бўйумни ё қилур.*

Яна Мавлоно Лутфийки, лутфи таб бирла зурафо орасинда машҳур эрур. Мен жафоғи бевафо маҳбубларнинг ғамзаси деб айтур:

*Хаданги ғамзасини кўргач айттим:
“Манинг жонимга ўт солғон сен ўқсан!”*

Яна муаллифки, ушшоқ⁴⁷ аро муҳаббаг ўқина нишона бўлди, мени оҳга нисбат қилиб айтур. Байт:

*Зи дил бар мекашам сад поваки оҳ
Ки, аз жон бигузарад тири ту ногоҳ*.*

⁴² фасоҳат — сўзнинг очиқ, равшан, ёқимли бўлиши: услубнинг чиройлилиги.

⁴³ мустажоб — талаби қабул этилган.

⁴⁴ норван — хушқомат ва сербарг бир дараҳт.

⁴⁵ сийм — кумуш, ақча, танга, маж. оқ.

⁴⁶ андом — жисм, гавда, таносиб, ўхшов.

⁴⁷ ушшоқ — ошиқлар.

Яна сен зиёда сарлиқ қилиб ўзунгни хўблар қошина менгзатқон учун. мувофиқи ҳолинга биайниҳи⁴⁸ муаллиф айтур. Назм:

*Ба абрўйи ту ки, дар айни дилбари тоқаст,
Гумони (кажды)ки, камонрост аз зиёда сараст*.*

Яна айттингким, манинг эвимдин қочиб туз талошурсен деб. Бу сўзни худ рост айттинг, агарчи эгри сену мен рост. Аммо бизнинг орамизда ҳеч навъ жинсият йўқтурки, мудом ва аслият бўлгай” деб бу рубонийни ўқуди:

*Бо бад манишину ҳам марав хонаиши у,
Дар дом бияфти чу хўри донаиши у.
Тир аз сари рости камонро каж дид,
Диди ки, чи гуна жаст аз хонаиши у*.*

Басе, Ёй Ўқнииг уtkун сўzlарин эшишиб, таҳаммул қила билмай, ҳимоят учун ўзин Гиришга боғлади ва кечган мунозара ва мубоҳасани тақрир⁴⁹ қилиб айттиким: “Ўқ саҳмидин мунунгдек икки букулубтурмен ва йиллардурким, Зихгир (ила) бирга бош қушиб, сени барлос леб хизматингга турубтурбиз.

Эмди Тенгри учун бизнинг орамизда ҳакам булуб ҳакамлардек бу баҳсни айрит қил”.

Гириш бу сўзни эшигтгач, ҳомлиғидин печу тоб⁵⁰ уруб, суман бўйлар сунбулидек ўзига тўлғониб, тоб келтура олмай. Зихгирга айттики: “Агар мен барлос бўлсан, сен тархонидурсен. Раво бўлғаймуким, ё куч қўлмай, ўқ ёға куч қўлфой. Эмди маслаҳат улдурким, ани андоқ ироқ ташладиким, Ё(й)нинг тўрини тўтиё қилиб топмагай”.

Зихгир эшигтгач: “Хуш бўлгай!” деб ятимона гиру баст кўрсатиб бармоғ кўзига қўйди. Гириш бирла иттифоқ қилиб, ўқни ўзига яқин тортилар. Ўқ аларни ўзидек рост соғини илгари борғоч. Гириш оғзиға андоқ таптиким, ўқнунг оғзи тўла қон бўлуб, торундек тубан қаро ерга кирди ва бу мунозарадин мақсад улким, бу даврнунг каж табларининг⁵¹ қошинда ҳар ким ё(й)дек эгри бўлса, ёнларидир йироқ бўлмас ва ҳар ким ўқтек рост бўлуб, туз юруса, Яқини(й)тек йироқ тушар андоқки, Асий шоирнинг қитъаси бу сўзнунг ростлигина гўёдур:

*Ҳар ки шуд рост андарин майдон,
Ҳар кужо рафт беҳузур уфтод.
Аз кажи шуд камон ба паҳлуи шоҳ,
Тир аз рости ба дур уфтод*.*

⁴⁸ биайниҳ — худди ўзи, яққол.

⁴⁹ тақрир — қарор бериш, мақсадни оғзаки англатиш.

⁵⁰ печу тоб — изтироб; маж: сиқилиш, қийналиш.

⁵¹ каж таб — қинғир феъл—атворли.

Агарчи бу сўзунинг соҳати⁵² васиъ⁵³ эрди, шаниъ⁵⁴ кўрунгай, деб сўз иқтисор⁵⁵ бўлди. Умид улким, рост табиат, мустақим⁵⁶ зеҳнларнинг маҳакида⁵⁷ бу нақд тамом иёр⁵⁸ бўлғай ва бу сафҳани мутолиа қилиб, бу номанинг силаси⁵⁹ ўрнига азизлардан таваққуъ⁶⁰ улким. Назм:

*Яқинийнинг равони шод қилғай,
Дуойи хайр бирлан ёд қилғай.*

Туганд ўқ-ёйнинг мунозараси. Валлоҳу аълам.

АҲМАДИЙ

Созлар мунозараси

Бир кеча фам бирла хиромон эдим,
Меҳнати даврон билан шодон эдим.

Кулбаи ихzon¹ ичида хору зор,
Ўлтурубон дийдаи жон интизор.

Мунисим ул ёр хаёлию бас,
Ул эди фарёдима фарёдрас.

Нуқл² фаму бода юрак қонидин,
Ул хижил нолишим аффонидин.

Ҳардам оқиб қўз ёшидин сели хун,
Жонда алам, бошта ҳавои жунун.

Чиқти фигон ул дили ғамноктин,
Ўтти бу нўҳ пардаи афлоктин.

---

⁵² соҳат — майдон, кенг жой.

⁵³ васиъ — кенг.

⁵⁴ шаниъ — ёмон, хунук, ярамас.

⁵⁵ иқтисор — қисқартириш, чегаралаш.

⁵⁶ мустақим — тўғри, ҳалол, бир жойда турувчи.

⁵⁷ маҳак — кумуш, олтингларга суртиб, уларнинг сифатини ажратадиган тош.

⁵⁸ иёр — олтин, кумуш каби ашёнинг бошқа моддалардан ажратиб саралангани; ўлчов.

⁵⁹ сила — инъом, баҳшиш, эваз.

⁶⁰ таваққуъ — бирон ишнинг воқеъ бўлишига қўз тутиш, умид билан қараш.

¹ ихzon — ҳазон бўлган, вайрона.

² нуқл — май ичганда ейиладиган шириналлик, мева ва бошқа хил емак.

Ақл ҳувайдо бүлуб айлади бок,
Пироҳани³ сабр яқосин чок.

Энтикибон ташқари чиқтим равон,
Тун ярими ўтуб эди ул замон.

Халқи жаҳон барчаси ором эди,
Тийрау⁴ торик ажаб шом эди.

Юлдузу ой кўкта падидор⁵ йўқ,
Тундин уза партави⁶ анвор йўқ.

Кўрди хирад, қолди бу ҳолатга лол,
Борди замириндин ўшал қийлу қол.

Келдим ўшал ҳолда жондин батанг,
Чиғди харобатта ғавгойи жанг.

Тингладим ул ҳолни ҳайрат туни,
Етти фалак бомида⁷ ғавфо уни.

Дедим: “Эй Раб, бу не овоз эрур?
Ҳар нафаси ўзга сазовор эрур.

Бўлдум ўшал лаҳза баяқ ногаҳон⁸.
Суйи харобот⁹ ошуқуб равон —

Еттим эса, пири харобот масти,
Жому қадаҳни қуюб ул дам зидаст.

Қолибидин руҳ бориб эрди пок,
Ётуб ўлуклар киби баррўйи хок.

Мажлисида ҳозир эди жамъи соз,
Ҳар бири бир пардада гўёйи роз.

Ҳар бири ўзини ситойиш қилиб,

³ пироҳан — кўйлак.

⁴ тийра — қора, қоронғу; булғонч; ғам — ғуссали.

⁵ падидор — пайдо бўлган, ошкор, кўринган.

⁶ партав — ёруғлик асари, нур, шуъла, порлоқлик.

⁷ бом — том, уй томи.

⁸ баяқ ногаҳон — тўсатдан, бирданига.

⁹ харобот — вайрона жой; маж. майхона.

Савту амал нақши намойиш қилиб,

Барчаси бир-бирини қилиб имтиҳон,
Ўртада баҳс эрдию жангу фигон.

МАБҲАС ИБТИДОСИ. АВВАЛ ТАНБУРА СЎЗИ

Танбураи ғамзагари¹⁰ фитна жўй¹¹,
Мажмаи ул созга келтурди рўй.

Деди: “Бу не фитнау ғавғо эрур?
Бошингиза бехуда савдо эрур?

Арбадау¹² жанг недур аз газоф¹³?
Парда била сўзлали, токай бу лоф?

Пардае мендек тузук оҳанг не?
Нолаи зорим эритур сангни.

Пардада ул мурғи сухансоз мен,
Фитна эшикин қилойин боз мен.

Барчаға айтай зитариқи савоб,
Жумла мақоматта¹⁴ бир-бир жавоб.

УД ЎЗИН ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ¹⁵ ҚИЛҒОНИ

Уд эшитиб кўйди анинг сўзидин,
Ўртанибон бошлади сўз ўзидин.

Дедики: “Мен барчангиза шоҳмен,
Жумла мақоматтин огоҳмен.

Нолаларим уд бикин сўзнок¹⁶,
Қайси қилур мен киби оҳангি пок?

¹⁰ ғамзагар – ноз–карашма қилувчи.

¹¹ фитна жўй(й) – фитна истовчи, жанжал қидиравчи.

¹² арбада – шовқин–сурон, қичқирик, бадмастлик.

¹³ газоф – асоссиз, бемаъни; беҳад, беҳисоб.

¹⁴ мақомат – жой, ўрин, тураржой; даража, босқич, мусиқада асосий куй.

¹⁵ таъриз – киноя билан сўзлаш; бирон нарсага тўқиниш.

¹⁶ сўзноқ\сўзлуг – ўтли, алангали; дардли.

Соз ичидা барчадин отим улук,
Васф ичидা барча сифотим улук.

Бўлди халойиқ аро машҳур отим,
Лойиқ эрур шоҳга хосиятим.

Танбураи бе хиради носавоб,
Қайси хунар бирла манго дер жавоб?”

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА АЙТҚОНИ

Танбура ул сўзни эшитиб равон,
Деди: “Ҳало хожаи ишкам қалон.

Қўйгин ўшал даъвийи бeroҳни,
Мот қилай сен киби юз шоҳни.

Қўйма бу сўзга чу билурсен билик,
Бос юракинг, қорнингга қўйқин илик.

Барча мақоматларингдин қолиб,
Ҳомила хотун киби қорнинг солиб.

Эгри бўлиб бўйингу бошинг сенинг,
Қолмади бехуда талошинг сенинг”.

ЧАНГ ЎЗИН ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛҒОНИ

Чанг орадин бўйини узотиб равон,
Тузди ўшал лаҳза туман минг фифон.

Деди: “Билинг, барчанинг устодимен,
Айшу тарабнинг¹⁷ тақи бунёдимен.

Шаъбада таркибу амал, нақшу савт¹⁸,
Қилмадим ул жумлани бир лаҳза фавт¹⁹.

Фамзаларим барчадин афзун эрур,
Лайли менинг фамзам мажнун эрур.

¹⁷ тараб – шодлик, хурсандчилик.

¹⁸ савт – қамчи; товуш, овоз, шовқин, оҳанг.

¹⁹ фавт – йўқолиш, ўтиб кетиш, ўлим.

Халқнинг этгинда мақомим мудом,
Мен киби йўқ тўтийи ширин қалом.

Дойим эрур шоҳ билан сұхбатим,
Аҳли табиат биладур улфатим.

Танбурадек юзини қиласай поймол,
Айлади ўғлонлар ани дастмол”.

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА ЖАВОБ АЙФОНИ

Танбура деди: “Халотек²⁰, эй фузул²¹,
Бошибитин аёқ эгрисен беусул.

Мен сени қўймон бу урушмоқ била,
Ўйнатайин мен сени бармоқ била.

Бир неча бармоқни есанг русту²² бок²³,
Нолаларинг, баски қелур дардинок.

Эй аёғингни кўтариб, э дани²⁴,
Энингга солиб хуш урарлар сени.

Мунча долларом санга гўшатоб²⁵,
Берди тузолмадинг, аёқ, ҳеч боб.

Ақлинг эрур қисқаю бўйнинг узун,
Лофт уруб юрмагин кундузун”.

ҚЎБУЗ ЎЗИНИ ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛФОНИ

Ўртада келди қўбузи бекарор,
Деди: “Менингтек қани бир пири кор?

Ишиқ гулистонида мен андалиб,
Нолай зоримга муҳибтур²⁶ ҳабиб.

²⁰ хало – холи жой, бўшлиқ.

²¹ фузул – телба, ўзбошимча, саркаш; ҳар нарсага аралашувчи.

²² руст – маҳкам, қаттиқ.

²³ бок – қўрқув, хавф, зарап.

²⁴ дани(й) – паст. тубан, разил, ярамас.

²⁵ гўшатоб – чолғу қулоги.

Мен киби йўқ мурғи сухансози ишқ,
Жумла мақом ичра деган рози ишқ.

Мамлакати хуснда шаҳзодалар,
Машғала²⁷ даҳрдин озодалар.

Барча мусоҳиб²⁸ менга шому саҳар,
Йўқ зурафо²⁹ аҳлина мендин гузар.

Жумла йигит яхшисидур чокарим,
Хожа Сафаршоҳ камин³⁰ навкарим.

Танбурадек жумрайи бозорини,
Синдурайин нархи харидорини”.

ЁТУГОН³¹ ЎЗИНИ ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛГОНИ

Келди такаллумда тотиб Ётуғон,
Деди: “Менингтек қани бир турфа жон?”

Пояи қадрим боридиндур фузун³²,
Мен киби йўқ дунёда соҳиб фунун”.

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА ЖАВОБ АЙГОНИ

Танбуруанинг феъли ошиб ул замон,
Деди: “Надерсан ётиб, эй Ётуғон?

Даъвий донишму қилурсен ётиб,
Лофт уруб, элга ўзунгни сотиб.

Маракада ётқуруб ургон сени.
Хушлар урап улки чидогон сени.

²⁶ муҳиб – севувчи, дўст тутувчи.

²⁷ машғала – машғулот, юмуш.

²⁸ мусоҳиб – ҳамсұхбат, дўст, улфат.

²⁹ зариф – зийрак, хуштаб; хушчақчақ.

³⁰ камин – пана жой, хилват жой; кичкина, арзимайдиган, ҳақир.

³¹ ётуғон – бир турли чолғу асбоби.

³² фузун – ортиқ, зиёда, кўп.

Муттасил остин етиб, эй нотамом,
Нолау фарёд қилурсен мудом.

Йўқ юзингга зарра ўётинг сенинг,
Гароги* йўқ. Ётуғон отинг сенинг.

Шаклинг эрур наҳсу ҳаромлиқ ҳадеб,
Сақла тилинг, журагил, эй беадаб.

Ҳар нафаси шаъбала ангезман.
Мажлиси султонда шакаррезман.

Дарду алам баҳрида мен фарқи ишқ,
Шуъла вужудимдин урур барқи ишқ...

Танбуранинг ботили³³ парвардасин³⁴,
Йиртайин ул боштин—аёқ пардасин.

Саҳл³⁵ баҳо бирла сотарлар они,
Яхши-ямон барча урарлар они”.

РУБОБ ЎЗИНИ ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛҒОНИ

Ҳирқасидин бош чиқариб рубоб,
Деди: “Манам фарқ ила олижаноб.

Гарчи шариатта чу бегонамен,
Аҳли гариқат била ҳамхонамен.

Балки ҳақиқат (дин) аюрган хабар,
Аҳли дил топсаму соҳиб назар.

Хуш ичарам фақр элидин жоми заҳр,
Йўқ манга парвойи салотини даҳр.

Барчадин озодамену мунфарид³⁶,
Жумла фунун бобида мен мустаид³⁷.

³³ ботил(а) — бузилган, бузук, бекор қилинган.

³⁴ парварда — тарбия топган, парваришланган.

³⁵ саҳл — осон, енгил, қулай, арзимас.

³⁶ мунфарид — якка, ёлғиз.

³⁷ мустаид — истеъодли, қобил.

Бўлмади ҳаргиз фуқаро ҳамдами,
Танбуранинг нокасу ноодами.

Боштин-оёқ қомати талбис³⁸ эрур,
Балки ўзи модари иблис эрур.

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА ЖАВОБ АЙГОНИ

Танбура деди: “Ҳало, қилма шааф³⁹,
Муртадики, дарбадари бад алаф.

Аҳли тариқатму сен, эй бе хирад,
Бошдин аёғинг тўла нафсу ҳасад.

Лек ҳақиқатда сенингдек лаванд,
Қоида етар, тек тур, аё, худписанд⁴⁰.

Сени Абубакр раббони уруб,
Қўиди мулинглар элига топшириб.

Банги бўлиб жами мулинглар сени,
Навбат ила хушлар, урарлар сени”.

ФИЖЖАК ЎЗИНИ ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛҒОНИ

Деди Фижжак: “Ҳардаки айёрмен,
Соз ичидা ринд⁴¹ камондормен.

Фамзам ўқи новаки жондўз эрур,
Нолаларим барча жигар сўз эрур.

Қайдаки, мен тузсам сҳангиз зер⁴²,
Халқи жаҳондин кўпар уд жам нафир⁴³.

Жамъи бўлур шоҳи пари лашкари,
Ҳар бириси ҳуснда ойдин бари.

³⁸ талбис — ҳийла, макр, найранг.

³⁹ шааф — ҳаддан ортиқ берилиш, қаттиқ севиш.

⁴⁰ худписанд — мутакаббир, манман, ўзинигина севувчи.

⁴¹ ринд — бегам, айш—ишратдан ўзини тортмайдиган.

⁴² зер — мусиқада энг ингичка овоз, нозик товуш.

⁴³ нафир — нафратланувчи.

Шоҳи паридек кишидек ҳамдамим,
Йўқ сари мӯ жумла жаҳондин ғамим.

Бошдин-аёгин бори тадбир эрур,
Жумла парилар манго тасхир⁴⁴ эрур.

Танбурадек, нокасу расвони кўр,
Бошда ул беҳуда савдони кўр”.

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА ЖАВОБ АЙГОНИ

Танбура деди: “Ҳало тек, эй ҳасис,
Кўрмади даврон кўзи сендек ҳасис.

Ул кишиким, сени чолар билгуча,
Қолди бало ластида ул ўлгуча.

Жамъи бўлурлар санго деву пари,
Жумла пари лашкарининг кофари⁴⁵.

Гоҳ қилич бирла суюрлар они,
Гоҳ пичоқ бирла уурулар они.

Кон ичар ул мардақ⁴⁶ ўшал ғус(с)адин,
Ҳеч кишига демас ул қиссадин.

Сен киби расвони фақир ўройиб,
Қолди бу ўт ичра мудом ўртониб”.

КУНГУРА ЎЗИНИ ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛҒОНИ

Бўсағадин Кўнгура қўпти равон,
Деди: “Манам фитнаи охирзамон.

Соз ичида фитнаи айёрмен,
Жумладин озодаю⁴⁷ якторамен⁴⁸.

⁴⁴ тасхир — забт этиш; илинтириш, қўлга олиш.

⁴⁵ кофар — танимайдиган, инкор қиласидиган, файри дин; мај. раҳмсиз.

⁴⁶ мардақ — енгилтабиат, пасткаш эркак.

⁴⁷ озода — ғамсиз, ташвишисиз: туғри, айбсиз.

⁴⁸ яктора — бир торли.

Ҳар нечаким ноқису⁴⁹ худроямен⁵⁰,
Танбуратеклар била ҳампоямен⁵¹.

Танбура кўп сўзламасун аз газоф⁵²,
Ҳаддидан ортиқ анга тегмас бу лоф”.

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА ЖАВОБ АЙГОНИ

Танбура деди: “Ҳало, эй Кўнгурा,
Онча осай мен сениким ингурा.

Бошинг-аёгинг сенинг икки каду⁵³,
Сен киби расво манга бўлгай адуд⁵⁴.

Сен фалакдин қилойин нопадид⁵⁵,
Жумлаи шайхингни қилибмен мурид.

Барчасини таъна билан ўлдуруб,
Санга етиштим борини куйдуруб”.

КИТОБ ХОТИМАСИ

Оқибат ул қисса ўшал жамъи соз,
Деди: “Яминдин қиласи иҳтиroz”⁵⁶.

Барчаси гайрат ўти бирла куюб,
Бахсу мақомотға жондин тўюб.

Ушбу муҳол⁵⁷ узра фифон туздилар,
Мусиқонинг мажлисини буздилар.

Чиқти баякногоҳ⁵⁸ ародин фифон,
Пири харобот ўёнди, равон.

⁴⁹ ноқис – нуқсонли, камчилиги бор.

⁵⁰ худрой – ўжар, ўзбошимча.

⁵¹ ҳампой – ҳамроҳ, йўлдош.

⁵² газоф – бемаъни, беҳуда, асоссиз; беҳад.

⁵³ каду – қовоқ; сув қовоқ.

⁵⁴ адуд – душман.

⁵⁵ нопадид – кўринмайдиган, махфий; аниқсиз, тайинсиз.

⁵⁶ иҳтиroz – сақланиш, эҳтиётланиш.

⁵⁷ муҳол – мумкин бўлмайдиган иш.

⁵⁸ баякногоҳ – бирданига, тўсатдан.

Дедики: “Ҳай-ҳай! Бу недур моуман,
Келди магар муҳтасиби⁵⁹ хум шикан⁶⁰?

Онинг учунми қиладурсиз фигон?
Борди менинг заҳраму⁶¹ кўчти жаҳон”.

Барча қулоғин тутубон зор-зор,
Дедилар: “Эй сарваримиз пирикор.

Давлату нусрат била бўлғил зиёд,
Танбурунинг дастидин, эй пир, дод!

Ушбу кеча танбура боғлаб хаёл,
Барчамиза берди басе инфиол⁶².

Танбуратекнинг сўзи устодкор,
Бизга ўлумдур даги, бас нангур ор”.

Танбура ҳам ҳозир эди, ул замон,
Еттию филҳол юкунди равон.

Деди: “Аё муршидимиз пирироҳ.
Бир мени бечорада йўқтур гуноҳ.

Ушбу жамоат бари ковокбиз,
Маъниси йўқ ботилу бебокбиз.

Барча бўлиб мени қилурға изо,
Кўрки нечук тонтилар охир жазо”.

Пир билиб кайфияти ҳолни
Деди: “Кўюнг беҳуда афъолни!”

Пир деди танбурага: “Гўш тут,
Ҳар бирига бошқа бирор қўш тут⁶³.

---

⁵⁹ муҳтасиб – ҳисоб этувчи, шариатга хилоф ишларни текширувчи. бозордаги тош–тарози ва нархларни назорат этувчи.

⁶⁰ шикан – синиқлик, букуклиқ; сўз бирикмасида – синдирувчи маъносида келади.

⁶¹ заҳра – маж. журъат, шижаат.

⁶² инфиол – хижолат, уялиш, бирор нарсадан асарланиш.

⁶³ қўш тут – қўшалоқ тутмоқ, сунмоқ.

Кўнглини ол барчанинг, эй фитнагар,
Чунки санга йўқтур худ алардин гузар”.

Танбура ҳам чуст қўпуб ул замон
Тутти қулоғин деди: ”Хурду⁶⁴ калон,

Афв қилинг ҳар неча бероҳмен,
Барчангиза чокари даргоҳмен”.

Оқибати кор ўшал жамъи соз,
Қилдилар оҳанги ярашмоқни соз.

Келди сафо лашкарию тузди саф,
Қилди адоват черикин бартараф.

Субҳи саҳар ошти сабо елини,
Сурди Хўтан хони Ҳабаш элини.

---

⁶⁴ хурд(а) — майдада, зарра.

Олтин Ўрда адабиёти

*Бу ҳақда багағсил маълумот олиш учун қаранг: Б.Д. Греков, А.Ю. Якубовский. Олтин Ўрда ва унинг қулаши. — Тошкент. 1956, 32–49–бетлар.

*Олтин Ўрдадаги маданий ҳаёт, хусусан, яшаш тарзида, диний эътиқодда, архитектурада ўтроқлашган туркий қавмларнинг таъсири каттадир. Ўзбекхон даврида Олтин Ўрда жамиятининг юқори табақаси ислом динини расмий қабул қилди. Йоқори табақанинг кўзга кўринган вакилларини ислом динига жалб қилиш ишларига Олтин Ўрда хонларидан Беркахон биринчи бўлиб асос солди. Беркахон томонидан ислом динининг қабул қилинишини XIV асрда яшаган машхур араб тарихиси ибн Халдун қўйидагича тасвиirlайди: “У (Берка) ислом динини Шамсиддин Элбахарзийдан қабул қилди. Элбахарзий эса Нажмиддин Кубронинг муҳлисларидан бўлган шогирд эди... Бухорода истиқомат қилиб турган Элбахарзий ислом динини қабул қилиш тўғрисида Беркага таклифнома юборди. У (Берка) ислом динини қабул қилди ва менинг қўл остимдаги бошқа ерларда ҳам диний тарғибот ишларини бемалол олиб боршингизга тўла ҳуқуқ бераман, деб Элбахарзий номига ёрлиқ жўнатди. Аммо у (Элбахарзий) бундан бош тортди. Берка Элбахарзий билан учрашиш учун йўлга чиқди, лекин (Элбахарзий) ўзининг яқин одамлари илтимос қилмагунларигача Берканинг ўз ҳузурига киришига рұксат этмади. Элбахарзийнинг яқин одамлари Берканинг киришига рұксат олиб бердилар. У киргач, ислом динига келтирган иймонни яна тақрорлади ва шундан кейин шайх (ислом динини) ошкора тарғиб қилишни унга юклади. У (Берка) ўзининг бутун ҳалқи орасида ислом динини тарқатди, ўз қўл остидаги барча ерларда масжид ва мадрасалар қурдирди, олимлар ва фақиҳлар (қонуншунослар)ни ўз атрофига тўплаб, улар билан ишоқлашди” (Б.Д. Греков, А.Ю. Якубовский. Олтин Ўрда ва унинг қулаши.., 139–140–бетлар). Олтин Ўрда архитектурасида Хоразм ҳунармандларининг меҳнатлари самараси яққол кўринади. Хоразмлик усталар ўзига хос ранг–баранг нақш безакларини жило бериб ишлаш санъатини Олтин Ўрда бинокорлик ишларида қўллаганлар. Шунингдек, сопол идишларни сирлашни ҳам Олтин Ўрдада хоразмлик усталар жорий қилганлар. Россия давлат эрмитажида сақланётган қўплаб буюмларда буни кўриш мумкин.

*Олтин Ўрда давлатининг қисқача тарихи ва бу давлатнинг ҳукмдорлари тўғрисида Лен–Пуль Стенлининг “Мусульманские династии” (Москва–Ташкент–Бишкек, 1996) китобида изчил маълумот берилган. Биз ҳам Олтин Ўрда тарихини ёритишда ушбу китобдан маълум даражада фойдаландик.

Қутб

*Хусрав ва Ширин”дан парчалар “Уч булбул гулшани” (Тошкент,Faafur Fu'lom номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986, 457–459, 472–478, 494–496, 575–580—саҳифалар) дан олинди. Достоннинг Миср нусхаси фанга маълум бўлгач (Париж миллий кутубхонасида сақланади), асар мажмуалардан ўрин ола бошлади. 1948 йили Низомий Ганжавий тавалудининг 800 йиллиги муносабати билан Тошкентда “Гулдаста” номли тўпламда асардан парча чоп этилди. Машҳур поляк шарқшуноси А. Зайончковский 1958 йили “Хусрав ва Ширин”нинг факсимиile ва транскрипциясини тулиқ эълон қилди. Париж нусхаси асосида Тошкентда ҳам 1973 йили мазкур достоннинг нашри амалга оширилди (XIV аср Хоразм ёдномалари, Тошкент, “Фан” нашриёти, 1973).

Кутбнинг “Хусрав ва Ширин”и ёзилган сана тўгрисида бошқача фикрлар ҳам бор. Шарқшунос олим А. Тагиржанов “Хусрав ва Ширин”ни 1330—1336 йиллар орасида ёзилган деб таъкидлайди (А. Тагиржанов. Хосрав ва Ширин Кутба. КД, Ленинград, 1948, 169—саҳифа). “Хусрав ва Ширин” тўгрисида дастлабки йирик тадқиқот яратган, Низомий “Хусрав ва Ширин”нинг Кутб таржимасидаги ўзига хослигини илк бор таҳдил қилган олим А. Тагиржановдир. Айни пайтда бу олим Кутбнинг нафақат моҳир таржимон, балки ўз даврининг йирик шоири бўлганини ҳам мазкур асар орқали далиллаб беради. Айни пайтда Низомий “Хисрав ва Ширин”ини таржима қилиш жараённида Кутб асар таркибида ҳам анча ўзгаришлар қилгани, хусусан, қисқартиш, бобларни бирлаштириш каби жараёнларни амалга оширгани кузатилади (батафсил маълумот олиш учун қаранг: Ўзбек адабиёти тарихи, беш томлик, I том, Тошкент, “Фан” нашриёти, 1977, 207–209—бетлар).

*Риёзатдин сизиб йинч келса ўзум — “жоним азобдан эзилса” маъносида; бизнингча, мазкур мисрада маломатийлик маслаги шиорини кўриш мумкин. Бундан олдинги байт мазмуни ҳам шунга ишора қиласи.

*юқ боғлади ул — “у қанот боғлаб учиб кетди” маъносида.

*ири Ҳуресон — бизнингча, бу ибора тасаввуф ўйини тутиб, шоҳлиқдан воз кечган Иброҳим Алҳамга ишора қиласи.

*Уторид\Аторуд — Меркурий сайёраси, бу сайёрани эски манбаларда фалак котиби, ёзувчи ва шоирларнинг ҳомийси деб айтганлар.

*Муштарий — Юпитер сайёраси.

**Тутуб тун занги қочти занги издин — яъни туннинг қоралиги занги — қора танли эгасини тарқ этди. Бу мисрадаги *занги* сўзлари тажниси томни ҳосил қилган. Чунки ҳар иккаласи ҳам от туркумига мансубдир.*

*...бу ерга текру қазғал — бу ергача қазигин; текру — гача күшимчасини ифодалайди, қазғал феъли аслида қазған тарзида қадимги туркий тилда қўлланган, чамаси, қазғал қофия сабабидан қўлланган.

Сайфи Саройи

“Шеърий ҳикоятларидан”, “Сайфи Саройи замондошларининг ғазаллари ва шоирнинг уларга жавобларидан намуналар” Амир Нажибнинг “Култура и тюркоязычна литература мамлукского Египта XIV века” китобидан (Международный Казахско-турецкий университет им. Яссуи. Институт тюрокологии, Туркестан 2004. Подготовил к изданию С. Ж. Дуйсен) тузатишлар билан олинди.

* Сайфи Саройининг мазкур шеъридан, шунингдек, замондош шоирларга шеърий жавобларидан Сайфи Саройи Мисрда мамлуклар саройида катта лавозимда бўлган, деган фикрга келиш мумкин. Қолаверса, Сайфи Саройи ва унинг ижодкор замондошлари Ватандан узоқда бўлсалар ҳам, XIV асрнинг икки ярмида туркий адабиётни юқори даражага кўтариб, жамики туркий худудлардаги аҳолига тушунарли тилда ижод қўлганлар. XIV асрнинг иккинчи ярми — XV асрда Мисрдаги маданий муҳитни мамлуклар тамомила ўзгартириб юбордилар. XV асрда яшаган араб муаррихлари қипчоқ адабий тилида ва араб тилида ижод қўлган кўплаб олимлар, ёзувчилар ва шоирларнинг номларини келтирадилар. Улар Мисрдаги мадрасаларда турили фанлардан дарс берганлар. Олтин Ўрдадаги ўзаро жанг жадаллар оқибатида XIV асрнинг иккинчи ярмида кўплаб маданият арбоблари Мисрга кўчич бориб, янги—янги туркий маданий марказларни пайдо қилдилар. Бу даврда қипчоқ—ўғуз тилида турли мазмундаги ва жанрдаги адабиёт шаклланди. Араб ва форс тилларидан бу тилга бир қатор асарлар таржима қилинди. Мамлуклар 150 йилга яқин Мисрда ҳукмронлик қилиб, Олтин Ўрдадаги маданий ҳаётни ва туркий тилни давом эттирадилар. Саккиз шоирнинг биттадан шеъри ва Сайфи Саройининг уларга жавоблари “Гулистони бит—туркий”нинг қўлёзмаси охирида илова қилинган.

Шеърий ҳикоятларидан

Тош. — Тошкентда нашр қилинган “Уч булбул гулшани”, Тур. — Туркистонда чоп этилган “Култура и тюркоязычна литература мамлукского Египта XIV века” китоби назарда тутилади.

*ногаҳ — Тур. нусхада токи.

*қисмин — Тур. нусхада :омойин.

*бобин — Тур. нусхада шу сўз ўрнида уч нуқта қўйилган.

*айшу — Тур. нусхада — ишқ.

*эшиидур — Тош. нусхада — ишиидур.

***эса** — Тур. нусхала эхсон.

***ёниңда буыла** — Тур. нусхада — қатинда уйла.

***Анинг зикрин қилибман құттың пеша** — Тур. нусхада *Отинг зикрин қилиб ҳар дам құттуң беші*.

*Мавлоно Қози Мұхсии — Агар “Мавлоно” унвони машхур шоирларға нисбатан құлланишини инобатта олсақ, Мавлоно Қози Мұхсин ҳам ўз даврида машхұр шоирлардан бұлгани ойдиналашади.

*Мавлоно Исқоқ — Саъдий “Гулистан”нинг форсча асл нусхаси 111 боби 22-жынысы охирида “Мен айтдым” деган ибора бор. Сайфи Саройи таржимасида: “Хәёлға Хожа Исқоқ Хоразмийнинг қуидаги ҳықмати келур” деган жумладан кейин қуидаги түртлик көлтирилган:

Тушіб бир күн отиндан, бу масални

Бадиҳа назм этти Хожа Ислам;

“Жаҳон севган кишининг күзларини

Қаноат тұлдирур ё ўлса тупроқ”.

*Мавлоно Имод Мавлавий — “Мавлавий” тахаллуси шуни құрсатады, бу шоир Жалолиддин Румий асос солған тариқатға мансуб бұлған. Шунингдек, шоир тахаллусида “құл” сүзини ҳам құллайды. Чамаси, бу сүз Ахмад Яссавийга таассұб қилиниши самараси бўлса керак.

*Ҳасан ўғлы — бу шоирни Кўпрулизода озарбойжон шоири деб ҳисоблады. Озарбойжон адабиётшүнослари ҳам Ҳасан ўғлини озар лунёвий шеъриятининг асосчиси деб биладилар. Бу шоирнинг бошқа шеърлари билан бир қаторда, мазкур шеъри озарбойжон адабиёти хрестоматиясига киритилган. “Абу Ҳасан” тахаллуси шоирлар Шарқ адабиётида ўтган. Жумладан, П.Д.Қаюмовнинг “Тазкирут ушшуаро” асарида “Абул Ҳасан” тахаллуси учта форсийзабон шоир түғрисида маълумот берилади (қаранг: П.Д.Қаюмов. Тазкират ушшуаро, I китоб, Тошкент, 2006. 75–76-бетлар).

*Хоразмий — Сайфи Саройининг Хоразмийга берган жавобидаги “Сен ул ягона форс чобуксуорисан”, мисрасида сүз ўйини бор. Мазкур мисрадаги “форс” сүзи орқали Сайфи Саройи, чамаси, “Мұхаббатнома”нинг муаллифи Хоразмийга ишора қилаётгандай туолади. Чunksи “Мұхаббатнома”да учта форсча нома мавжуд. Қолаверса, номалар таркибида ғазал бериш илк бор “Мұхаббатнома”да учрайди ва “Даҳнома”да давом этади. Бунинг устига, “Мұхаббатнома” Олтін Ўрда адабий мұхитида яратилған. Мұхаммад Хўжабек Хоразмийга “Очунда күп форсий дафтарларинг бор” деб, шоирнинг форсча мероси машхұрлығы түғрисида айтади ва “Мұхаббатнома”ни туркий тилда яратышни тавсия этади. Мұхаммад Хўжабекнинг “Мұхаббатнома”да Хоразмийга берган таърифи билан Сайфи Саройининг юқоридаги таърифи ўртасида уйғунлик бор.

Бизнингча, мажмууда келтирилган ғазал муаллифи билан “Мұхаббатнома” муаллифи бирдір.

**Отин тири тұтар жағон ичра сұздары* — мазкур мисра ҳам Хоразмийнинг ижоди ўз даврида машхур эканига ишора қиласы.

*ништар — нашarda *шиштар*; чамаси, құләзмада сакталык бор.

“Гулистони бит—туркий”дан намуналар “Уч булбул гулшани” дан (Faafur Fulom номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1987, нашрга тайёрловчи филология фанлари номзды Насрулло Даврон) баъзи тузатышлар билан олинди.

“Гулистони бит—туркий” асарининг таржимаси ва құләзмасининг тарихи бор. 1915 йили Туркияда нашр қилинадиган “Миллий татаббулар мажмуаси”да венгер олимни Тори Ёзеф Саъдий “Гулистон”ининг туркий тилге эски бир таржимаси Голландиядан топилгани тұғрисида хабар беради. 1950 йили Амстердамда тибиети тарихига оид халқаро анжуманда иштирок этган профессор Фаридун Нафиз Узлук Лейден университети кутубхонасида мазкур құләзма билан танишиб, фотонусхасини олди ва 1954 йили Анқарада кичик кириш сұз билан құләzmанинг факсимиесини нашр эттиради. Құләзма яхши сақланған, аммо хатолари күп. Фаридун Нафиз Узлукнинг айтишича, құләзма Сайфи Саройининг дастхатидир. Құләzmанинг бириңчи сақиғасида форсча ва туркийча етти шеър бор, шеърларнинг муаллифлари ҳам, дастхатлар ҳам ҳар хил. Бириңчи тұрттық Маҳмуд Гулистоний қаламига мансуб бўлиб, Ироқдан мағлубиятта учраб қочиб келган шаҳзода Аҳмадга бағищланған. Құләzmанинг учинчи сақиғасида мазкур таржимани Сарой шахридан Сайфи отлиғ киши амир Тайхасга бағищлаганлиги тұғрисида айтилади. Тұрттық сақиғадан бошлаб Саъдий “Гулистон”ининг таржимаси бошланади. Сұнг Сайфи Сарой таржиманы тұхтатиб, ўз шеърларини құләzmага киритади, мазкур асарни таржима қилиш сабабларини баён этади. Құләzmанинг 11—14— сақиғаларида Сайфи Саройи 87 байтдан иборат шеърини келтиради.

Мазкур парчадан маълум бўладики, шоир дўстларининг маслаҳати билан Миср саройининг ҳожибул— ҳужабоси Тайхасбекнинг номини абадийлаштириш мақсадида “Гулистон” таржимасига киришган. Құләzmанинг охирги сақиғасида шоирнинг 13 байтдан иборат шеъри келтирилган бўлиб, таржима тугалланган сана кўрсатилган. Бу шеърдан маълум бўлишича, “Гулистон” таржимаси тамомланган пайтда (хижрий 793 йилнинг шавваль ойи — милодий 1391 йилнинг август ойи) Сайфи Саройи 70 ёшда бўлган. Шоир 1321 йили Олтин Ўрда гуллаган даврда туғилган, бу пайтда Ўзбек хон ҳукмронлик қиласы (1312—1342). Олтин Ўрдадаги исёнлар даврида эса шоир ватандан узоқда — Мисрда яшарди. У ҳаётининг охирги йилларини Мисрда ўтказди.

“Гулистон”нинг таржимаси тўғрисида 1955 йили яна бир турк олими Абдулла Баттол Таймас жиддий мақола эълон қилди ва бу мақоласида асарнинг тил хусусиятларини тадқиқ этди. Мақола муаллифининг ёзишича, “Гулистони бит—туркий”нинг тили қипчоқ тилидир. Араб—форс сўзларига имкон қадар кам ўрин берган, туркий сўзларни кўпроқ ишлатган. Баъзи сўзларни турли фонетик вариантида беради, бундан шу нарса маълум бўладики, Миср турк давлатида туркий қабила—уруулар кўп бўлган, адабий тил мезонлари ишлаб чиқилмаган, шу боис маълум сўзларнинг талаффузида беқарорлик ҳукм суреб келган. Бу тил XIV асрда қипчоқ—ўғуз ёки ҳудудий белгиларига кўра, Миср—Олтин Ўрда адабий тили сифатида тугал шакллантирилган.

**Абдулқодир Гилоний* — машхур мутасаввуб, 1079 – 1166 йиллари Бағдода яшаган авлиё. У тариқатда “Қодирия” сулукининг асосчиси, буюк мударрис бўлган, Ҳазрати Фавсул Аъзам Мұхәммад Сайид Абдулқодир Гилоний деган ном билан машхурдир. Эроннинг Гilon вилоятида туғилган. Ўн олти ёшида Бағдодга бориб, илм—таҳсилга киришади. Бағдодда мадраса барпо этиб, ўттиз уч йил толиби илмларга сабоқ беради. Фавсул Аъзам разияллоҳу анҳу кароматда, башоратда ва фаросатда тенгсиз зот эди ва ўз замондошлари орасида “Султон ул—авлиё” деб эътироф этилган эди. Унинг мақсади инсониятни яхшилик йўлида тарбиялаш, оқиз, йўлдан адашган бандаларга ёрдам бериб тўғри йўлга қайтариш, ҳалоллик ва эзгулик учун кураш бўлган эди. Қодирия силсиласининг рамзи яшил ранг эди. “Қодирия” сулукининг шиори шу эдикси, инсон моддий неъматлар яратиши керак, бусиз ҳаёт тўхтаб қолади. Аммо инсон ўзи яратган мол—дунёга меҳр қўймасдан, мол—дунё хирсидан фориғ бўлиб, дунё ишига машгул бўлиши керак. Нақшбандия сулукида бевосита ва билвосита Қодирия сулукига сунянган. X VIII асрда Шарқий Туркистоннинг Ёркент шаҳрида яшаб ўтган шоир ва таржимон, мутасаввуб олим ва тилшунос Мұхаммад Сиддик Рушдийнинг “Тазкират ул—авлиёй туркий” номли асарида Ҳазрати Фавсул Аъзамнинг ҳаёти ва таълимотига оид кўплаб ривоятлар бор (Қаранг: Авлиёлар султони. Туронлик валийлар. – Табдил этиб, нашрга тайёрловчи, изоҳлар муаллифи филология фанлари номзоди Икромиддин Остонақул ўғли Оққўрғоний, Тошкент, “Камалак” нашриёти, 1995).

*Ардашер Бобакон – Сосонийлар сулоласининг асосчиси, милодий 226–242 йиллари ҳукмронлик қилган.

*жисм – нашрда *жиср*, чамаси, қўлёзмада сакталиқ бор.

*Султон Маҳмуд – Фазнавийлар давлатининг ҳукмдорларидан (998–1030 йиллари ҳукмронлик қилган). Султон Маҳмуд даврида Фазнавийлар давлати анча кучайган эди. Унинг ҳукмронлигининг охирги йилларига келиб Фазнавийлар давлатига ҳозирги Афғонистон, Эрон ва Ўрта Осиёning бир неча вилоятлари, Ҳиндистоннинг шимолий ҳамда шимоли—фарбий вилоятлари кўшиб олинди. Маҳмуд

Фазнавий вафотидан кейин (1030 йил) салтанат сусая бошлади, вилоятлар қўлдан кета бошлади. Масъуд I даврида (1030–41) Хоразм қўлдан кетди. Қораҳонийлар ҳукмдорлари Амударёning юқори қисмидаги ерларни тортиб олдилар. Данданаконда Салжуқийлар билан бўлган жанг (1040)дан сўнг Фазнавийлар давлати таркибида бўлган Афғонистон ва Панжоб вилоятларининг бир қисмигина сақланиб қолди, холос. XI асрнинг 70–йилларида Фурӣлар Фазнавийларни Шимолий Ҳиндистонга сиқиб чиқардилар. Лахор Фазнавийларнинг пойтахти бўлиб қолди. 1186 йили Фурӣлар Лахорни босиб олгач, Фазнавийлар давлати тугади.

Маҳмуд Фазнавий истеъодли шахс бўлгани тўғрисида П. Қаюмовнинг “Тазкират уш–шуаро”сида қўйидагича маълумот берилган: “Маҳмуд Фазнавий – бу киши жаҳон тарихида Султон Маҳмуд Фазнавий ёки (ибн) Сабуктегин деб шарқ тарихидан жой олган бу киши шул давлатнинг муассисидур. Шунинг билан бирга, олим, фозил, адibu шоир эди. Унинг саройида шоирлар, фозиллар тўпланар эди. Фирдавсий ўзининг “Шоҳнома” номли буюк асарини бунинг буориши билан номига атаб ёзмийшдур. Фазна шаҳарида таҳтга ўлтуруб 33 йил давом этиб ҳижрий ила 421 (мил. 1030) нчи йилда Фазнада вафот этмийшдур. Тубандада бу киши ашъоридан намуналар кўрсатилади.

Ишқаш чунон гирифтки, ғуломаш ғулом шуд,

Маҳмуд Фазнавийки, ҳазорон ғулом...” (П. Қаюмов. Тазкират уш–шуаро, 118–119–бетлар).

*Хожа Ҳасан Маймандий — Маҳмуд Фазнавийнинг вазири.

Нома жанри тўғрисида маълумот

*Геродот “Тарих” китобида келтиришича, Доро Скифияга бостириб кирди. Скифлар ҳам Дорони чалғитиб, ўзларини қочиб барабётгандай қилиб кўрсатиб, тобора мамлакат ичгарисига олиб киравердилар ва айни пайдада жанговар ҳолатда турдилар. Скифлар жанг бошлашлари учун қулай имкониятга эга бўлсалар ҳам, Доро томондан жанг бошланишини кутиб турдилар. Скифлар, бехуда қон тўкилмасин, Доро яхшиликча бизнинг юртимиздан чиқиб кетсин, деган ниятда Дорога “совфа” юборди. “Совфа” — қуш, сичқон, бақа ва бешта ўқдан иборат эди. Доро дастлаб бу совфаларни ўз манфаатига мослаб шарҳлади: “Бу совфаларнинг маъноси шуки, скифлар ўз юртини, сувини, осмонини ҳам бизга топшириб, скифлар лашкари таслим бўлмоқчи экан”. Аммо Доронинг маслаҳатчиларидан бири, бу “совфа”лар скифларнинг ҳаёт–мамот жангига тайёрлигига ишора қиласиди, деб шарҳлади. Ҳақиқатан ҳам, Доро жанг қилмай, чекиниб, Скифиядан чиқиб кетишга мажбур бўлди. Скифларнинг юборган “совфа”си Дорога огоҳлантириш экани маълум бўлди.

**Филология фанлари номзоди М. Жамолова ўзбек адабиётидаги нома жанри бўйича номзодлик диссертацияси ёзган. У ўзбек адабиётидаги номачиликнинг шаклланишига форс адабиётидаги номанинг таъсири тўгрисида батафсил сўз юритган (қаранг: М. Жамолова. Ўзбек адабиётида нома жанри. — “Фан” нашриёти, 1992).

Хоразмийнинг “Мұхаббатнома” асари

Бу асар “Муборак мактублар” (Тошкент,Fafur Fулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987)дан тузатишлар билан олинди ва А. М. Шчербак нашрига (А.М. Щербак. Огузнаме. Мұхаббатнаме. Издательство восточной литературы. — М.: 1959) солиширилган ҳолда тайёрланди. А.М. Шчербак нашридан киритиб тўлдирилган байтлар қора ҳарфлар билан ажратиб кўрсатилди.

“Мұхаббатнома”нинг эски уйғур-турк ёзувидағи нусхаси хижрий 835 (мил. 1432) йили Язд шаҳрида Мир Жалолиддиннинг бўйруғи билан кўчирилган. Асар 14 вараққа жойлаштирилган. Асарнинг асл нусхаси 7914 рақами остида Британия музейида сақланади. Асарнинг фотонусхаси Санкт-Петербургдаги Шарқшунослик институтининг кутубхонасида 15 рақами остида ва Санкт-Петербургдаги Тилшунослик институтида Н-777 рақами остида сақланади. Инглиз олим Ч. Риё бу кўлёzmани биринчи бор тавсиф қилган (Ch. Rieu. Catalogue of the Turkish manuscripts in the British Museum, p.288a.). Ч. Риё Мұхаммад Хўжабекни Андхуд, Шивирғон ва Балх шаҳарларининг ҳокими Мұхаммад Хўжабекнинг айнан ўзидир, деб айтган эди. Аммо В.В. Бартольд бу шаҳарлар ҳеч қачон Олтин Ўрда давлатига киирмаганини таъкидлаб кўрсатади (В.В.Бартольд. Отчет о командировке в Лондон. — Известия Российской Академии наук, 1914, сер. У1, вып. 13, СПб., стр. 881). Қолаверса, асарда Мұхаммад Хўжабек Жонибек хоннинг таянчи деб кўрсатилади:

Ўза жонсиз тан әрди мулк сенсиз,

Шаҳаншоҳ Жонибекхонга етгансиз.

Эски уйғур-турк ёзувидағи нусхада эса шу байт бошкачароқ:

Ўза жонсиз тан әрди мулк сенсиз,

Шаҳиншоҳ Жонихон мулкин егансиз.

(яъни сиз Жонибекхоннинг қарамоғида эдингиз, деган маънода). Шубҳасиз, бу ўринда Ўзбекхоннинг ўғли Жонибек тўғрисида сўз кетяпти.

Мазкур қўлёzmанинг қиммати шундаки, асарнинг бу нусхаси араб ёзувидағи нусхасидан олдин — аслият ёзилгандан сўнг 79 йил ўтгач кўчирилган.

“Мұхаббатнома”нинг араб ёзувидағи иккинчи нусхаси XVI аср бошларida (1508–1509 йилларда) кўчирилган. Асар 24 вараққа

жойлаштирилган. Бу нусха ҳам Британия музейида 7914 рақами остида сақланади. Мазкур нусханинг эски уйғур—турк ёзувидағи нусхадан фарқи шундаки, биринчидан, бу нусхага форсча матнлар жойлаштирилган. Айрим ўринларда байтлар ва шеърларнинг тартиби ўзгартирилган, баъзи грамматик шакллар, сўзлардаги фарқлар ҳам кўзга ташланади. (Бу ўзгаришларни ўз ўрнида кўрсатиб борамиз.)

“Мұхаббатнома”нинг учинчи қўлёзма нусхаси Истамбул университети кутубхонасида (2753 рақами остида) сақланади, деган фикрлар бор эди. Аммо А.М.Шербакнинг текширишича, бу нусханинг номигина мос келади, мазкур “Мұхаббатнома”га асло алоқаси йўқ. Асарнинг тўргинчи қўлёзма нусхаси тўғрисида К.Г.Залеман, (К.Г. Залеман. Мусульманские рукописи, вновь поступившие в Азиатский музей в 1909—1910 гг. — Известия Имп. Академии наук, СПб., 1911, сер. VI, 4, стр. 260. номер 128), СССР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар бўлимида сақланётган бўлиши керак, деб хабар берган эди. Аммо бу қўлёзма нусхаси ҳали топилмаган. Шунинг учун ҳозирги пайтда фақат иккала нусха тўғрисида гапириш ва шу нусхаларга таяниш мақсадга мувофиқ.

Араб ёзувидағи нусха форсча матнларнинг мавжудлиги билан фарқланар экан, бир савол пайдо бўлади: мазкур форсча шеърлар аслиятга тегишлими ёки кейинчалик қўлёzmани кўчириш пайтида киритилганми? Афсуски, икки нусхани солиштириш бир хulosага келиш учун асос бўла олмайди. Шундай тахмин қилиш мумкини, Хоразмий қандайдир форсча асл нусхадан фойдаланган ва ўз асарини ёзишда ўша форсча “Мұхаббатнома”га тақлид қилган бўлиши мумкин. Жумладан, Хоразмий асарининг вазни (ҳазаж), 11 бўғинли мисралар ва форсча метафоралардан фойдаланиш шундан гувоҳлик берадики, Хоразмий бирон форсча нусхадан фойдаланган бўлиши мумкин.

Хоразмийнинг шахси тўғрисида бирон жиддий маълумот йўқ. П. Д. Қайюмовнинг “Тазкираи Қаюмий”сида бу шоир тўғрисида қуйидагича маълумот берилади: “Бу кишининг Нозим Хоразмий деб юритиладурки, ўзининг “Мұхаббатнома” номли йирик асари билан 14—асрнинг буюк классик ёдгори билан танилмишдур. Шоирнинг таржима ҳолигина эмас, ҳаттоқи номи ҳам замонамиизда маълум бўлмади. Лекин асари мўътабар китобдур. Бу асар ҳам Олтин (Ўрда) ҳукмдорлари даврида ёзилмиш қадимги асардур. Ўзи Хоразмли бўлган ва Олтин Ўрдада юрган ўзбек шоиридур”. Шундай кейин “Мұхаббатнома”даги Мұхаммад Ҳўжабек шахси тўғрисидаги П.Д. Қаюмовнинг мулоҳазалари ҳамда асардан парча берилган. (Пўлотжон Домулло Қаюмов. Тазкираи Қаюмий. Тошкент. 1998. 22—бет).

*Бунинг сабаби қуйидагича бўлиши мумкин: Олтин Ўрда адабий мұхити фақат ўзбек адабиёти ва ўзбек тилининг равнақи учун курашди. Форс тилидаги бадиий асарларни ўзбекчалаштиришга кенг миқёсда ҳаракат бўлгани ҳам бежиз эмас. Чунки Олтин Ўрданинг

Ўрта Осиё қисмидан бошқа худудларида форс тилидаги адабиёт унчалик тарқалмаган, шунинг учун кенг омма бу тилдаги адабиётни ўқишидан кўпам баҳраманд бўлмаган.

“Мұхаббатнома”нинг эски уйғур-турк ва араб ёзувидаги нусхаси солиширилганда, нафақат сўз ва мисраларда, балки асарнинг мундарижасида ҳам фарқлар кўзга ташланади. Биринчидан, уйғур-турк ёзувидаги нусхада номаларга бўлинмаган, балки “нома” ўрнида “Сўз боши” ишлатилган. Иккинчидан, уйғур-турк ёзуви нусхасида дастлабки форсча ғазалдан тўрт байт берилади, қолган форсча номалар ва форсча шеърий ҳикоят бу нусхасида берилмаган*. Учинчидан, эски уйғур-турк ёзуви нусхаси таркибида жанрлар қайд этилмаган, балки матн узулуксиз берилаверган.

*Намруд — Иброҳим пайғамбарни ўтга ташлаган афсонавий подшоҳ.

*Озар — бу сўз биринчидан, “ўт, олов” маъносини ифодалайди; иккинчидан. Қавс ойининг бошқа бир номи сифатида ҳам қўлланади.

**Аввал қўрушгонин айтур* — уйғур-турк ёзуви (бундан сўнг биринчи нусха деб юритамиз) нусхасида: “Сўз боши”.

*Хусайнӣ — чамаси, Хоразмий ўзидан олдинги бирон салафига ишора қилган.

*...соҳ — Биринчи нусхада ғазал шу байтдан бошланган.

* Араб ёзуви нусхасида (бундай сўнг *иккинчи нусха* деб юритамиз): *маҳрӯйе*.

* Иккинчи нусхада: *гулдаҳан боз*.

* *Ки гардад зуҳра бо хуришид ҳамроҳ* — биринчи нусхада шу мисрадан кейин ғазал давом этмайди.

*Су — иккинчи нусхада: *сарв*.

**Тулун ой таъбия су узра қилди* — биринчи нусха шу мисрадан бошланади; форсча ғазалнинг давомидан бошлаб шу мисрагача киритилмаган.

*Эшиштинг эрса — биринчи нусхада: *Эшишмиш бўлғасан*.

* *хусн* — биринчи нусхада: *кўрк*.

* *Карим* — биринчи нусхада: *улуг*.

* *қилса* — биринчи нусхада: *қилди*.

* *судин* — иккинчи нусхада: *суни*.

* *Тақи маҳбубини* — иккинчи нусхада: *Тоғи манзурини*.

* *Бисот узра салойи ъома қилдим* — иккинчи нусхада: *Бу хон узра салом ома қилдим*.

* *сўзларимни* — иккинчи нусхада: *сўнгра нома*

* *Мұхаммад Ҳўжабек сифати* — сарлавҳа иккинчи нусхада йўқ.

* *Зиҳи арслонюрак қўнғирот уруғи* — биринчи нусхада: *Аё, арслон юраклиг хон уруғи. Хон сўзини қўнғирот сўзига*

алмаштиришнинг сабабини А.М. Шчербак шундай изоҳлайди: “Иккинчи нусхада котибнинг Муҳаммад Ҳўжабекни қўнғирот уруги билан боғлашга ҳаракат қилгани шуни кўрсатадики, Муҳаммад Ҳўжабек ё қўнғирот уруғидан бўлганини кўрсатмоқчи бўлган ёки котиб бошқа қўлёзмадан фойдаланган” (А.М.Шчербак. Кўрсатилган асар, 126—бет).

* *Муҳаммад Ҳўжабек олам кувончи,*

Саодат маъдани иқбол ганжи — байт биринчи нусхадан бўлиб, иккинчи нусхада бу байт қуидагича берилган:

Саодат маъдани иқбол ганжи,

Муҳаммад Ҳўжабек олам кунжи.

* Биринчи нусхада иккинчи мисра: *Шаханшоҳ Жонихон мулкин егансиз.*

* *Сипоҳинг — биринчи нусхада: забонинг; бундан ташқари, иккинчи нусхада шу байт биринчи байтдан олдин берилган.*

* Иккинчи нусхада: *Ошар елдин сенинг йилганда отинг*

* *отинг — биринчи нусхада: зотинг.*

* *давлатқа — биринчи нусхада : давлат бу.*

* *учиндин — биринчи нусхада: ичиндин.*

* *шижоат — биринчи нусхада: саховат.*

* *Шижоат бирла жудунгдин ҳамиша — биринчи нусхада:*

Шижоаттур сенинг ишинг ҳамиша.

* *муҳобил — биринчи нусхада: байоволон.*

* *ӯқ кўйкраор бил — биринчи нусхада: қўйкрап чу арслон.*

* *Кирап — биринчи нусхада: киурулар.*

* *киру — биринчи нусхада: киргу.*

* *киру — биринчи нусхада: киргу.*

* *Агар десам сени Рустам ярасен,*

Туганмас минг йил ичра мингда бири —

биринчи нусхада:

Қиличинг бирла сафларни бузарсан,

Агар маҳди десам сени эрурсан.

**ичра — биринчи нусхада: узра.*

**барбатчи Ноҳид — Хусрав Парвизнинг машҳур мусиқачиси исми Борбад бўлиб, Ноҳид — ёруг юлдуз Зуҳра (Венера) планетасини билдиради.*

* *тобандা — биринчи нусхада, поянда.*

* *Эшикингда — биринчи нусхада: эшикда.*

* *кўқ — биринчи нусхада: иқлим.*

**Биринчи нусхада мисралар ўрни алмашган.*

**дуолар — биринчи нусхада: санолар.*

* *ёз — биринчи нусхада: хуш.*

* *Бизинг бек ёдига ишрат қилоли,*

Нечаким йўқтурур биз сон ичинда —

биринчи нусхада:

Эшифтгил, эй бегим, банданг сўзини,

Нечаким бўлмасак, биз сон ичинда.

*Биринчи нусхада шу байтдан сўнг: *Сўз баши.*

* ...ичкил, нуқл ошогил — биринчи нусхада: *ич, кўнгул ёзғил.*

* юз эллик — биринчи нусхада: *юз ийгири.*

* ...бевафодур бу замона — биринчи нусхада: *бевафо эрур замона.*

*Шу байтдан сўнг: *Сўз баши.*

* янгоқингда — биринчи нусхада: *яноқингга.*

* Ақиқинг сұҳбатиндін жсон бўлур сўз — биринчи нусхада:
Ақиғдаг ирнига жсон бўлди бу сўз.

* 1) Биринчи нусхада шу байт *Саройдин борди Чин Мочинға* човинг... байтидан кейин келган; 2) биринчи нусхада: *Қотингда ерлар ўпар жумла шаҳарлар.*

* минг — биринчи нусхада: *ҳеч.*

* Хизра — биринчи нусхада: *Мисра.*

* ёвуз — биринчи нусхада: *ёмон.*

* Бу кун йўқтур сен ойтек кўкта асра — биринчи нусхада:
Бугун йўқ дунёда сендана нигор—о.

* сабр йўқ — биринчи нусхада: *йўқ сабр.*

* эса — биринчи нусхада: *айса.*

* дилситонға — биринчи нусхада: *дилситона.*

* жаҳонға — биринчи нусхада: *жаҳона.*

* Қамуғ бошдин—оёқ оби бақоға — биринчи нусхада: *Ким урап* чехраси мине таъна ойфа.

* меҳринг — биринчи нусхада: *меҳри.*

* ишванғ — биринчи нусхада: *хуснунг.*

* Нетар ул — биринчи нусхада: *Недур ул тен.*

* ...гадонинг уйини — биринчи нусхада: *гадони бир ёна.*

* Зиҳи — биринчи нусхада: *Аё.*

* ҳазратта — биринчи нусхада: *ҳазратта.*

* Юзунгдин билгурур — биринчи нусха: *Юзунгда яшнайур.*

* қылғыл — биринчи нусха: *берғи.*

* подшоҳнинг — биринчи нусхада: *бир шоҳнинг.*

* Сенинг меҳринг била йўғрилди зотим — биринчи нусхада:
Сенинг ҳажарингдин асрасун пайотим.

* ...май юр ғамни — биринчи нусхада: *кўтар бу ғамни.*

* сабур йўқ — биринчи нусхада: *йўқ сабур.*

* Ярар — биринчи нусхада: *Эрур.*

* фидоси — биринчи нусхада: *гадоси.*

* Рақибингдур тикан, сиз тоза гулсиз — биринчи нусхада:
Рақибингиз тикансиз тоза гулсиз.

*чимган — биринчи нусхада: *бўстон.*

* онунга — биринчи нусхада: *хуснунга.*

* оширма бу — биринчи нусхада: *ошурумагил.*

*бу — биринчи нусхада: *мен.*

*бу ғазалда — биринчи нусхада: *бир ғазал ер...*

*...сентек эй — биринчи нусхада: *сен кибин...*

*...қўл сунди иликким — биринчи нусхада: *ал сунди кўнгул ким.*

- *кимки — биринчи нусхада: *кимким*.
 *тоги — биринчи нусхада: *тақи* (яна).
 *сайрапга — биринчи нусхада: *сайрайур*.
 **Бу кун оламда бир бўстон йўқ...* — биринчи нусхада: *Анингтек булбули бўстон йўқ...*
 *ҳайрат — биринчи нусхада: *ҳайрон*;
 *нақшидин — биринчи нусхада: *нақшида*.
 *Таҳайорда — биринчи нусхада: *тасаввурда*; *таҳайор* — ҳайратда қолиши.
 *сабр йўқ — биринчи нусхада: *йўқ сабур*.
 *оздурур — биринчи нусхада: *осрутур*.
 *Париу ҳурдин — биринчи нусхада: *Паридин, ҳурдин*
 **Сизингдек кимда бор* — биринчи нусхада: *Таъалалло зехи*
 *Саботек — биринчи нусхада: *Сабо нек*.
 *ул ишидин — биринчи нусхада: *улашиндин*.
 *Нечукким — биринчи нусхада: *Надаг*.
 *ёшидин — биринчи нусхада: *яшиндин*.
 *ҳуснунгга — биринчи нусхада: *ҳусниға*.
 *лола кўнглитеқ — бу мисрада *лола* қон маъносини ифода этади. “холингиз”
 *Манго уммоқ эрур — биринчи нусхада: *Бахишштагур сенинг*
 *Чечак дермен юзунгузга қамар ҳам — биринчи нусхада:
 Чечактаг юзунга банда камар ҳам.
 *севганин — биринчи нусхада: *таплайур*.
 *инсон — биринчи нусхада: *осон*.
 *Сенинг ишқингда *Хоразмий йўқолди* — биринчи нусхада:
Хоразмий ишқинг ўтиға ёқилди.
 *Валекин — биринчи нусхада: *Вале ҳам*.
 **Кел, эй ой юзлу дилбар* — биринчи нусхада; иккинчи нусхада:
Кел, эй юзли соқий.
 * Хар икки мисрада шу сўз қуш тарзида берилган, бизнингча,
 кеш\киши (одат, феъл—атвор; йўл, маслак, дин) маъноси тўғри келади
 ва шу боис кешга ўзгартиридик.
 *Бўлоли — биринчи нусхада: *Қилоли*.
 *сабр йўқ — биринчи нусхада: *йўқ сабур*.
 *бўйи — биринчи нусхада: *қадди*.
 *чехрангда — биринчи нусхада: *чехрангдин*.
 *Биринчи нусхада бу байт олдинги байтдан олдин қўлланган.
 *Сақоқинг шуъласи — биринчи нусхада: *Қароқинг шеваси*.
 *Юзунгузда — биринчи нусхада: *Юзунгиздин*.
 *кисвати — биринчи нусхада: *тунидур*.
 *билур — биринчи нусхада: *бilsun*.
 *орзусиндин — биринчи нусхада: *орзусинда*.
 **Жаҳон тутти қаро зулфунг балоси* — биринчи нусхада: *Жаҳон тўлди сенинг зулфунг қароси*.
 *халқни — биринчи нусхада: *кўнглуми*.
 *салтанатро қул — биринчи нусхада: *салтанат қуллар*.

- *шод эсанг — биринчи нусхада: *шахсан*.
- *ҳаққо — биринчи нусхада: *жона*.
- *бұлса мен — биринчи нусхада: *топсаман*.
- *Севармен күзни сизни күрмак учун — биринчи нусхада мисралар үрни алмашған.
- * ҳаддини — биринчи нусхада: *аҳдини*.
- * Неча боринча — биринчи нусхада: *Яна боринча*.
- * сабр үйк — биринчи нусхада: *йүк сабур*.
- * шою қабойил — биринчи нусхада: *жон сенга мойил*.
- * танларда — биринчи нусхада: *ул дамда*.
- * ирнингиз — биринчи нусхада: *лаълингиз*.
- * Қаро — биринчи нусхада: *Кушо*.
- * ичра — биринчи нусхада: *ила*.
- * кундуз — биринчи нусхада: *новак*.
- * Сақоқингни ёқанғ қиши ўпар, бас — биринчи нусхада: *Қароқинг шевасаси* ҳеч кимса билмас.
- * қадрининг — биринчи нусхада: *неъматининг*.
- * билсам — биринчи нусхада: *айсам*.
- * Йичим бағрим — биринчи нусхада: *Күнгүл ичра*.
- * йўлга — биринчи нусхада: *йўлда*.
- * қиши — биринчи нусхада: *ошиқ*.
- * Қиёматлик қўнгар — биринчи нусхада: *Қиёматлик қиур*.
- * меҳрингни — биринчи нусхада: *ишқингни*.
- * ийийойин — биринчи нусхадан; иккинчи нусхада: *бўёйин*.
- * эшикинг — биринчи нусхада: *оёқинг*.
- * умринг — биринчи нусхада: *бу умри*.
- * ашну — биринчи нусхадан; иккинчи нусхада: *ошуну*.
- * сабр үйк — биринчи нусхада: *йүк сабр*.
- * Ҳусн майдонининг — биринчи нусхада: *Илтифот мулкининг*.
- * Вагар — биринчи нусхада: *Агар*.
- * бағрим — биринчи нусхада: *кўнглум*.
- * Таним — биринчи нусхада: *Жоним*.
- * сендин — биринчи нусхада: *сиздин*.
- * кўтурман — биринчи нусхада: *кўтарман*.
- * Ганимат ту(*p*) умур навқони бизга — биринчи нусхада:
Ганиматтур бу ҳусн навқони сизга.
- * мадҳидин — биринчи нусхада: *сўзидин*.
- * Санго олмоқ кўнглини хатм бўлди — биринчи нусхада: *Кўнгул олмоқ сенга да хатм бўлди*.
- * Вужудқа — биринчи нусхада: *Жаҳонда*.
- * сентек — биринчи нусхада: *сиздак*.
- * аламдин — биринчи нусхада: *одамдин*.
- * ойинасинда — биринчи нусхада: *о(ё)йина сенда*.
- * булмади — биринчи нусхада: *топмагай*; асли иккинчи нусхада
ҳам бўлмади деб хато ўқилган.
- * Ичолинг — биринчи нусхада: *Ичоли*.

- *сочолинг — биринчи нусхада: *сочоли*.
- *бақосиз — биринчи нусхада: *вафосиз*.
- *вафосиз — биринчи нусхада: *бақосиз*.
- **остонангдин ёр хайрбод* — биринчи нусхада: *эшикнингдин ош хайрбод*.
- *Кўзум — биринчи нусхада: *Кўзунг*.
- *Хуснунг ҳам — биринчи нусхада: *Жамолингнинг*.
- *илгиндин — биринчи нусхада: *элкинда*.
- *боғлагойин — биринчи нусхада: *боғлайн ман*.
- **Богишласанг қонум* — биринчи нусхада: *Багишила қонуми*.
- *Кўзумга — биринчи нусхада: *кўзумда*.
- *танимга — биринчи нусхада: *танимда*.
- *Қулунгузмен — биринчи нусхада: *Қулунг мен та*.
- *сизингдек бўлмай — биринчи нусхада: *санингтак табман*.
- *жафоға — биринчи нусхада: *жафонгға*.
- *улардин — биринчи нусхада: *ўларин*.
- *Улумдур — биринчи нусхада: *Ўлумдур*.
- *Маҳол эрур — биринчи нусхада: *Муҳалур бу*.
- *Нигори — биринчи нусхада: *Нигорин*.
- *то ҳувайдо — биринчи нусхада: *то ки пайдо*.
- *Бу — биринчи нусхада: *Чу*.
- **Аторид кўрди солди хомасини* — биринчи нусхада: *Жаҳонга ёйди бу афсонасини*.
- *кетургил — биринчи нусхада: *қилоли*.
- *Ичолинг — биринчи нусхада: *Ичоли*.
- *соқлагил — биринчи нусхада: *тут иироқ*.
- *ширин — биринчи нусхада: *мискин*.
- *орзуси — биринчи нусхада: *орзусидур*.
- **Биринчи нусхада шу байт Шоҳиким қилди хисравларни ширина мисрасидан кейин келган.*
- **Тамаъ доминда қолур қуши эмас мен,*
Тилим айвон уза учқон Ҳумомен —
биринчи нусхада:
Очунқа андашибдек хушнавоман,
Телим айвон уза учқон Ҳумомен.
- *ичра — биринчи нусхада: *бира*.
- **Ким уш ҳам риндмен, ҳам подшомен* — биринчи нусхада: *Ким ўши мен ринду ҳам хуш порсомен.*
- *текин — биринчи нусхада: *тиги*.
- **Назар бирла агар жасиен гар Осаф* — биринчи нусхада: *Назар бирла боқибон сен мукаллаф*.
- *Ўқигил — биринчи нусхада: *Ўкубон*.
- *Суюнсун — биринчи нусхада: *Севунсун*.
- **Суюнсун банда Хоразмий равони* — биринчи нусхада шу мисрадан кейин асарнинг тугагани тўғрисила қўйидагича маълумот берилади: “*Тамом бўйди “Муҳаббатнома” китоби. Кутлуғ бўлсун, тарих секиз юз ўтуз бешта, чичқан ўйл ражаб ойнинг олтисинда Язд*

шаҳринда Мир Жалолиддин буюргон учун бу фақир Мансур баҳши бит(и)ди".

*булғай — иккинчи нусхада бўлғай ёзилган, асли *булғай* (топмоқ) тўғри.

Хўжандийнинг “Латофатнома” асари

*Бу асар “Муборак мактублар” (Тошкент,Faafur Fулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987)дан тузатишлар билан олинди.

Бу асарни илк бор тўлиқ ҳолда академик Э. Фозилов нашр эттирган (Ходжанди. Латафат—наме. Книга о красоте. Изд. “Фан”. Ташкент, 1976). Бизгача “Латофатнома”нинг тўртта нусхаси етиб келган бўлиб, бир нусхаси (эски уйғур—турк ёзувида) Кобул кутубхонасининг музейида, икки нусхаси (бира араб ёзувида, бир эски уйғур—турк ёзувида) Истанбулда ва бир нусхаси Лондонда сақланади. Мұхтарам олим ҳар тўртала нусха асосида танқидий матн тайёрлаган. Биз “Муборак мактублар”дан олган матн билан Э. Фозилов нашри ўртасида фарқлар бор. Шу фарқларни кўрсатиш учун Э. Фозилов тайёрлаган нашрдан олинган байтларни қора ҳарфлар билан ажратиб кўрсатдик.

Кобул нусхаси Язд ҳукмдори Амир Жалолиддин Чакмоқнинг топшириғи билан 893\1488 йили кўчирилган бўлиб, 313 байтдан иборат. Бу нусхани 1964 йили Т. Ганжай Италияда нашр қилдириган ва Усмон Сартқоя баъзи тузатишлар киритган. Тошкентда илк бор Ҳоди Зариф 1959 йили “Ўзбек адабиёти”нинг биринчи жилдида “Латофатнома”дан 5 ва 6—мактубларни чоп эттириди. Бу нусхалар орасида Лондон нусхаси диққатга сазовор. Бу нусха 914\1509 йили кўчирилган бўлиб, “Латофатнома” билан бир муқовада “Муҳаббатнома”, “Гул ва Наврӯз”, Лутфий “Девон”и, “Даҳнома”, “Махзан ул—асрор”, Яқиний, Амирий, Амирийларнинг “Мунозара”си, “Баҳр ул—худо”, “Туҳфат ул—салотин” каби асарлар бор.

* *хати* — нашрда хатинг; бизнингча, тўғриси *хати*.

Сўъбони Мусо — Мусо пайғамбарга ишора. У Истроил халқини Мисрдан бошлаб олиб чиққан. Бу воқеа Библиянинг “Чиқиш” китобида баён қилинган, Мусо пайғамбар шу тариқа Шарқ адабиётида чўпон рамзи бўлиб қолди.

Masixo — Исо Масиҳга ишора. Исо Масиҳ, Библиянинг Янги Аҳд қисмида баён қилинишича, кўп мўъжизалар кўрсатган — сувни шаробга айлантирган, кўр одамларнинг кўзларини очган, шол одамларга шифо берган ва ҳ. Исо кўрсатган мўъжизаларнинг энг буюги — ўликни тирилтириш бўлган эди. Бу мисрада ёрнинг лаблари хаста кўнгилларга жон ато этадиган, Масиҳ сингари қудратга эга экани айтилмоқда.

*байрам ҳилоли — “янги кўринган ой” маъносида, шунингдек, “севгилиниг янги ойга ўхшаш эгилма қоши” маъносида қўлланади; байрам эса рамазондан кейин келган шакар байрами ва ииди қурбондир. Шакар байрами уч кун давом этиб, рамазоннинг парҳезкорлиги ниҳоясига етади.

*дами Исо — Исо Масиҳнинг мўъжизаларига ишора.

*Тури Сино — Тур тоги, Арабистонда.

*жоми Жам — Жамшид жоми, Жамшид деган подшоҳ ясаттирган тилсимли жом. Навоий берган маълумотга кўра, Жамшид ҳакимларга буюриб, иккита жом ясаттирган, битта жомнинг номи *жоми ширатифизой* бўлиб, бу жомдаги майни ичган билан тугамас, тўлиб тураверар ва қийшайтирилса ҳам тўкилмас экан. Иккинчи жомнинг номи *жоми гитийнамой* бўлиб, бу жомдан май ичган пайтда дунёда юз берган ҳодисалар кўриниб турар экан. Бу жомни *жоми жаҳонбин*, *жоми жаҳоннамо* ҳам дейдилар.

*барбат — қўбизга ўхшатиб ўрдак шаклида ясалган қадимги чолғу асбобларидан бири.

**Қароба қони бирла жони қондур*,

Қароба туйди қоним қона қондур — мазкур байтда *тавзев* (*қ*товушлари тақори), *радд ус-садр ал-ибтидо* (байт бошидаги сўзнинг иккинчи мисра бошида келиши — *Қароба*), *тажсиси том* (*қон-қона*)санъати берилган.

*ҳиндур — мажозий маънода “қора тусли” демаклир.

* *нуқрайиғом* — матнда *нуқраи хом*; матнда сакталик бўлса керак, деган тахминдамиз.

* *Хорут* — афсонага кўра, осмондан ер юзига ҳайдалган икки фариштанинг бири (бошқаси Морут).

* *Бобил қудуғи* — Куръонда айтилишича, Юсуф алайҳиссалом шу қудуққа ташланган.

* *Адам* — “йўқ, йўқлик” маъноларини билдиради.

Сайд Аҳмаднинг “Таашшуқнома” асари

Асар “Муборак мактублар” (Тошкент,Faafur Fулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987)дан тўлиғича олинниб, А. М. Шчербак тайёрлаган нашр (Письменные памятники Востока, историко-филологические исследования, Ежегодник — 1973, Главная редакция восточной литературы, М.: 1979, 236–271–бетлар)га солиштирилди. Зарур ўринларда “Таашшуқнома”нинг А. М. Шчербак илова қилган факсимил нусхасига мурожаат этдик. А. М. Шчербак нашридан олиб тўлдирилган байтлар қора ҳарфлар билан ажратиб кўрсатилди.

*Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. — Тошкент, 1997, Мукаммал асарлар тўплами, 13-тум, 168-бет.

Аасарнинг ягона қўлёзма нусхаси XVI асрнинг 1 ярмига мансуб бўлиб, Британия музейида сақланади. А. М. Щербакнинг хабар беришича, асар **Хоразмийнинг** “Муҳаббатнома”си, Лутфийнинг девони, “Гул ва Наврўз”. Мир Ҳайдар —Мажзубнинг “Махзан ул-асрор”и, Яқиний, Аҳмадий ва Амирийларнинг мунозараси, Хўжандийнинг “Латофатнома”си билан бир муқовададир. “Таашшуқнома”дан битта номани 1927 иили А. Н. Самойлович илк бор чоп эттирган эди. У яна “Таашшуқнома” билан “Муҳаббатнома”нинг тил хусусиятларини қиёслаб, бир мақола ҳам эълон қиласган эди (“Маориф ва ўқитғучи” журнали, Самарқанд, 1927, 3–4–сонлар, 42–47–бетлар). “Ўзбек адабиёти” (Тошкент, 1959, 341–347–бетлар) мажмуасида ҳам “Таашшуқнома”дан баъзи парчалар чоп этилган эди. Турколог Ч. Рье ҳам Сайд Аҳмаднинг “Латофатнома” асарини ўз каталогига киритган (Қаранг: Ch. Rieu. Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum, p. 288). Аммо у Навоий берган маълумотларни инобатга олганми ёки Хўжандийнинг “Латофатнома”сини назарда тутганми — буниси маълум эмас. Аасарнинг баъзи ўринлари, В. В. Бартольднинг кўрсатишича, мажозий маъно ифодалайди (қаранг: В. В. Бартольд. Улугбек и его время. — Сочинения, ч. 2, М.: 1964, стр. 96).

*муғиз — нашрда Шчербак нашрида *мағози*; бизнингча, *муғиз* (файз етказувчи, файз берувчи) бўлиши керак.

*амиминг — факсимил нусхада *амининг*.

*муқаддам — “Муборак мактублар”да *мақдам*.

*бан — “Муборак мактублар”да *бинни*.

*Сочингдин — матнда ва нашрларда *сакиндин*; бизнингча, *сочингдин* бўлиши керак.

*бечорани — “Муборак мактублар”да *бечора не*.

*шўхи — Шчербак *рухи* (*шўхи*?) деб беради, факсимил нусхада *шўхи*.

*диғуруз — “Муборак мактублар”да *дилафруз*.

*Анинг — “Муборак мактублар”да *Инак*.

*Қоф — бутун ер юзини ўраб олган, деб хаёл қилинган афсонавий тоғ номи; афсонавий анқо күшини ҳам шу тоғда дейилади.

*Хайбар — Арабистон ярим оролида Хижоз ўлқасининг шарқий чегарасида ва Мадинадан 170 километр шимолда жойлашган бир шаҳарча. Уйлар баланд қоянинг тепасига курилган. Муҳаммад САВ яёв икки юзта лашкари билан Хайбарни фатҳ қиласган. Хайбарнинг қадимги аҳолиси яхудийлар бўлиб, фатҳдан сўнгра ватанларида қолдирилган бўлсалар ҳам, халифа Умар ҳамма яхудийларни Шомга жўнатиб юборган.

*севинур — “Муборак мактублар”да *суюнур*.

*тегур — “Муборак мактублар”да *еткур*; факсимил нусхада ҳам *тегур*.

**Сочи валийлу юзи ваззуҳога* — соchlари тунга ўхшаш қора ва юзлари гўзалга.

* то ёнмай – “Муборак мактублар”да таянмай.

* тегур – “Муборак мактублар”да еткур; факсимил нусхада ҳам тегур.

*бўлғай – “Муборак мактублар”да, Шчербак нашрида ва факсимил нусхада бушғай; бизнингча, қўлёзмада сакталик бор.

*тортор – “Муборак мактублар”да тотор; факсимил нусхада ҳам тортор.

*Хад аро – “Муборак мактублар”да Худоро.

*ҳам – “Муборак мактублар”да ким; факсимил нусхада ҳам.

*севинур – “Муборак мактублар”да суюнур.

*аймас – “Муборак мактублар”да эмас.

*бир оз – – “Муборак мактублар”да пур аз.

*Чу – А.М. Шчербак жавашан деб ўқиган; факсимилда чу.

*ё – “Муборак мактублар”да эй; факсимилда ё.

*барчасиндин – “Муборак мактублар”да барча сендин.

*қўлукчисидур – “Муборак мактублар”да қўллукчисидур; А.М.Шчербак нашрида қўллук хапшидур; факсимилда қўллукчисидур. Бу сўз “кул бўлувчи” маъносини билдиради.

*хуршидон – “Муборак мактублар”да хуршиди оён; факсимил нусхада хуршидон.

*раҳови – “Муборак мактублар”да ҳовоий.

*Йалиник – “Муборак мактублар”да Мутнинг; А.М.Шчербак нашрида Муфинг; биз йалиник деб ўқидик.

*Магар султони хубон бехабардур – “Муборак мактублар”да – Машгуллардин бори маъзул бўл; аммо бу мисра фотонусхада ҳам Шчербакники сингари бўлиб нима сабабдан қўллангани бизга номаълум.

*Тек турки – “Муборак мактублар”да Еткурки; факсимил нусхада тек турки.

*хумор ашқин – “Муборак мактублар”да хумор ишқин; А.М.Шчербак нашрида хумор ишкан; биз ҳам факсимил нусхага асосландик.

*Сухан қўтоҳ қунам кон табъи нозик,

Надорад тоқати чандон гарони – Сўзни қисқа қилдим, токи нозик таъб одамлар оғир сабр–тоқат қилиб ўтирумасинлар.

*Юсуф Амирийнинг “Даҳнома” асари

Бу асардан парча “Муборак мактублар” (Тошкент. Faafur Fулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1987)даги матнни академик Э. Фозилов тайёрлаган нашр (Э.И. Фазылов. Лондонская рукопись “Дах–наме” и “Спора между опиумом и вином Юсуфа Амири”, Ташкент, 2007,) га қиёсланган ҳолда тузатишлар билан олинди. Э. Фозиловдан олиб тўлдирилган парчалар қора ҳарфлар билан ажратиб кўрсатилди. “Муборак мактублар” билан Э.Фозилов тайёрлаган нашрдаги фарқлар кўп бўлгани ҳамда Э. Фозилов нашри анча сифатли амалга оширилгани учун, ҳамма фарқларни беришини

лозим топмадик. Қолаверса, Эргаш Фозилов нашрида “Муборак мактублар”даги фарқлар батафсил кўрсатиб берилган.

Яқин вақтларгача Истамбул университети қўлёзмалар фондида сақлананаётган 5452 рақами туркӣ девонни Юсуф Амирийга нисбат бериб келардилар. Ана шу қўлёзмадан бир неча газал ва туюқларни 1926 йили А.Н.Самойлович нашр ҳам қилдирган. Бу туюқлар ва бир таржибанд Юсуф Амирийнинг ижодидан намуналар сифатида “Ўзбек адабиёти (биринчи том, ЎзССР давлат бадиий адабиёт нашриёти. Тошкент, 1959) га ҳам киритилган. Мана, ўша туюқлардан бири:

Телбаман шаҳло кўзунг олусидин,
Узмадим бофингда васл олусидин,
Ҳажр даштида ютурмоғлиғ била,
Етмадим васлингга йўл олусидин.

Туркия Халқ Маорифи вазирлиги Истамбул университетидаги қўлёзмалар каталогини тузиш жараёнинда шуни аниқладики, юқоридаги рақам остида сақлананаётган қўлёзма Кўқон хони Амир Умархонники экан. Фуод Кўпрулузода Юсуф Амирийга нисбат берган қўлёзмани профессор И.Х.Эртайлон синчиклаб ўрганиб, Амир Умархонга тегишли эканини аниқлади. Юсуф Амирийнинг туркӣ тилдаги девони ҳали топилмаган, деб айтилади. Аммо машҳур адабиётшунос Абдуқодир Ҳайитметов Юсуф Амирийнинг

Вафо то бўлди жононимға маҳсус,
Жафову жавр эрур жононимға маҳсус.

Хирому жилвау нозу малоҳат,
Эрур сарви хиромонимға маҳсус
байтлари билан бошлунувчи ғазалига Навоий шу вазн ва радиф
билан жавоб ёзганини айтади. У Навоийнинг

Рақиб ул наవъ эрур жононимға маҳсус
Ки, муҳдик дарди онинг жонимға маҳсус...

Эрур ишқинг мени маҳзунимға маҳсус
Ки Лайли дардидур Мажнунимға маҳсус
матлали ғазаллари айнан Юсуф Амирийнинг юқоридаги ғазалларига жавоб тарзida ёзилганини таъкидлайди (А.Ҳайитметов. Темурийлар даври ўзбек адабиёти. – Тошкент, “Фан” нашриёти, 1996, 87–бет.). Бизнингча ҳам, Абдуқодир Ҳайитметовнинг гаплари ҳақиқатга яқин келади. Аммо қўлёзма Туркияда сақлананаётгани учун бу ҳақда батафсил сўз юритиш имкони йўқ. Биз ҳам А.Ҳайитметовнинг фикрларига қўшилган ҳолда, мазкур ғазаллар Юсуф Амирийники, деган хуносага келдик ва икки ғазални юқоридаги мажмуудан олиб беришни лозим топдик.

Форсий девони (Аё София кутубхонасининг қўлёзмалар фондида 3883 рақами остида сақланади), “Даҳнома”си ва “Банг ва

Чоғир мунозараси” (ҳар иккаласи Британия музейида сақланади) маълум, холос. Иккала асарни ҳижр. 914 (мил.1508) йили Ҳиротда Муҳаммад бин Ҳофиз Жумъян Ансорий кўчирган.

Шунингдек, “Даҳнома”нинг фотонусхаси Россия Фанлар Академияси Шарқшunosлиқ институтининг Санкт—Петербург бўлимида ва Ўзбекистон Фанлар Академияси Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтида сақланади.

“Даҳнома”дан айрим парчалар “Ўзбек адабиёти” (ЎзССР давлат бадиий адабиёт нашриёти, гурт томлиқ, Тошкент, 1959)нинг 1—жилдидга чоп этилган.

*Алишер Навоий. Муқаммал асарлар тўплами, ўн олтинчи том. Муҳокамат ул—луғатайн. — Тошкент, “Фан” нашриёти, 2000, 36—бет.

*E.G.Browe. The Tadzhkiranu'sh-shu'aru of Dawlatshah. London. 1931, p.398 (ушбу иқтибос Э. Фозиловнинг юқоридаги асаридан олинди).

*Колим — Мусо пайғамбар.

*Меҳр — Қўёши, пайғамбарнинг бир сифати; байтниг мазмуни қўйидагича: фалакдаги Қўёш иккига бўлиниди, ушандан буен ой танҳо кезади.

*важӯй — Афсонага кура, пайғамбарга Жаброил фаришта орқали Худодан юборилиб турган хабар.

*Уммуҳон — Муҳаммад САВнинг холаси?

*ҳужра — тўққиз қават осмон маъносида қўлланган.

*қабо қавсайни — икки ёй оралигига ёки ундан яқинроқ” (Қуръон, 53—сурә, 9—оят)

**фақр ичида асраб мақомин* — йўқсияллик билан, дунёдан кечиб, ўз ўрнига эга бўлиши.

**жахри ҳуруф иқлими* — очиқ ва баланд овоз билан сўзламоқ ёки ўқимоқ; тажвидда: ҳарф ҳаракатлар билан ўқиганда, маҳражда оралиқ қолмайди; тасаввудда: вужуди мутлақ сабаби билан ўзини кўрмоқ ва кўрсатмоқ истаги билан аввало, қалом суратида кўринган ва ҳарфлар билан белгиланган. Бу ҳарфлар фақат қаломнинг эмас, балки жамики мавжудотнинг таянчидир. Бутун нарсаларнинг жавҳари ҳарфdir. Ҳамма нарса бир қалом ҳукмидадир. Ҳуруфийлик ҳақида батағсил маълумот олиш учун қаранг: Agah Sirri Levend. Divan edebiyati. — Istanbul, 1964, 56-62- бетлар.

Юсуф Амирий

“Чоғир ва банг”

Бу асар “Муборак мактублар” (Тошкент, Faфур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987) китобидаги транслитерация билан Э. Рустамовнинг “Узбекская поэзия в первой половине XV века” (М.: изд. Восточной литературы, 1963) китобида берилган “Чоғир ва банг” қўлёзмасининг фотонусхаси билан солиштирган ҳолда тайёрланди.

* Мазкур иқтибос Э. Рустамовнинг юқоридаги асаридан олинди, 32—бет.

Зотан, Юсуф Амирий Шоҳруҳ ва Бойсунғур Мирзо хукмронлиги даврида яшаб ижод қилган. Давлатшоҳ Самарқандий Юсуф Амирий тўғрисида тўхталиб, Шоҳруҳ миззога ва Бойсунғур миззога бағишлаган қасидалари, яна фазаллари тўғрисида тўхталади, аммо Амирий мунозара жанрида асар ёзгани тўғрисида хабар бермайди (гарчи мазкур тазкирада мунозара жанри шоир Асади Тусий номи муносабати билан эсланса ҳам). Давлатшоҳнинг айтишича, “Дар ин рузгор ашъори мунозара камтар мигўйнд — бу даврда (яъни ХУ асрда — Н.Р.) мунозара ёзиш билан кам шуғулланадилар”. Эҳтимол. Давлатшоҳ Амирийнинг мунозарасини қайд этишни кераксиз деб билган бўлса керак. Чунки бу жанр ўша пайтда кенг тарқалмаган эди. Яна шундай таҳминлар борки, Давлатшоҳ Самарқандий шоир Амирий тўғрисидаги маълумотларни Навоийнинг “Мажолис—ун—нафоис”идан олган бўлиши мумкин. Номаълум сабабларга кўра, Навоий ҳам Амирийнинг мунозарасини эсламайди. Бунга сабаб ҳам бу даврда мунозаранинг кам ёзилгани бўлса, эҳтимол.

* *Саллоюҳ айайҳи ва ала аиҳи ва аиҳаби ажмаин* — матннинг бошланишидан шу жойгача транслитерацияда тушириб қолдирилган.

**Қўлёзмада: наср* — транслитерацияда *форс* деб ўқилган.

*... *Бу хаёл ажид кўрунди манга, аммо nochor бўлди яҳши бўлгай, дедим, алмазмуру маъзурун* — бу жумла транслитерацияда тушириб қолдирилган.

**Юсуф Амирий аҳсаналюҳ авоқибаху* — бу жумла транслитерацияда тушириб қолдирилган.

*асҳоб — нашрда *асҳод*; қўлёзмада *асҳоб*.

* қўлёзмада *тарёқ* — нашрда *тариқ* деб ўқилган.

* *Дедим:* “Субҳон Олиюҳ не холдур” — транслитерацияда тушириб қолдирилган.

*йам — бунда сўз ўйини бор: 1) *йам* сўзи тескари ўқилса *май* бўлади; 2) ем бўлиш, яъни тановул қилиш маъноси ҳам бор.

**қўлёзмада нозуқлук* — нашрда *ноҳушилик* деб ўқилган.

*қўлёзмада мени — нашрда *сени* деб ўқилган.

*қилур ҳол — нашрда *қилур. Ҳол*

* қўлёзмада *қазия* — нашрда *қазийн* деб ўқилган.

* қўлёзмада *вақтни* — нашрда *диққатни* деб ўқилган.

*қўлёзмада мамдуҳ — нашрда *мамлӯҳ* деб ўқилган.

**Дил пок ту дурри ақл рўёнад зи қалби йам* — Сенинг соғ мусаффо дилинг денгиз қалбida ақл дуррини ўстиради.

**құләзмада дүнә — нашрда дүнәда деб ўқилган.*

**Кабә лаълу, камар лаълу, гулу лаъл,*

Лабаш ҳам лаълу, бини лаълу, бұл лаъл — Кийими лаъл (қизил рангда), камары лаъл, бурни лаъл, (гұзал танидан тарқалған ҳид ҳам) лаъл.

**құләзмада жонлар — нашрда қонлар деб ўқилган.*

**құләзмада қуё(r)лар — нашрда құллар деб ўқилған.*

**құләзмада ҳар күйдаким — нашрда қайдаким деб ўқилған.*

**Эй ваввалийи ишқи ту бор сари күе,*

Риндони сари күйи ту маст аз ту ба бүе — Эй ишқинг ҳамма ерга овоза бўлған, Қўйнингда юрган ринклар фақат сендан келган ҳиднинг ўзидан маст бўлмиш.

**ва — нашрда шу сўз тушиб қолған.*

**құләзмада дўрда — нашрда даврда деб ўқилған.*

**құләзмада айш — нашрда иш деб ўқилған.*

**құләзмада ҳақимда — нашрда сифатида деб ўқилған.*

**құләзмада билмон — нашрда Солмон деб ўқилған.*

**құләзмада зўрумни — нашрда сўзумни деб ўқилған.*

**Зи оби сурхи май уфтодааст Золи хирад,*

Чи жоюи Зол, ки Рустам биёфтад аз сурх об — Майнинг қизил суви ал Золини йиқитмиш, Золнинг холи не бўлғайки, қизил сув Рустамни ҳам йиқитади.

**Ҳайҳотки номаи ба забони ту барояд,*

Е ҳамчун ти туеро чу мане дар назар ояд — Сен қаердаю мени тилга олишинг қаерда. Ёки “Сен киму мен ким”.

**бу ало — нашрда: Бу Аш.*

**Эй давойи нахвату номуси мо,*

Эй ту Афлотуну Жолинуси мо — Эй бизнинг виждонимиз, номусимиз даво! Эй бизнинг Афлотунимиз, Жолисунимиз! Жолинус — қадимги юонон олимни Гален. Мелодий 130–200 йилларда яшаган.

**ислоҳ — нашрда истилоҳ.*

**Сабзеки шифойи мардуми дилтангаст. Ҳисолай дилқушо*” (Кўнгилни очувчи рисола), “Ушшоқнома” (Ошиқлар ҳақида китоб) “Муш ва гурба” (Сичқон ва мушук) қаби асарлари ва достонлари билан машҳурдир. Ҳазил-мутойиба ва ҳажвиётлари рисолаларда учрайди. Айниқса, Салмон Соважий билан биринчи марта учрашувда бу улуғ шоирга нисбат бериб айтган байти машҳурдир. Ана шу ҳажвий байтдан кейин иккала шоир танишади ва Убайд Зоконий Салмон Соважий марҳаматига сазовор бўлади. Бу

түгрисида Давлатшоҳ Самарқандий “Тазкират уш-шуаро” (Тошкент,Faafur Fулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981, 121-бет) асарида шу байт билан боғлиқ ҳикоят келтиради. Давлатшоҳ Самарқандий Убайд Зоконийнинг ўз даврида катта ҳурмат-эҳтиромга сазовор шоир бўлганини кўрсагади.

**Мо кўҳи куличаро палангем,*

Мо баҳри муҳичаро наҳангем — Биз кулчалар тоғининг қоплонимиз,

Биз балиқчалар денгизида энг катта балиқмиз.

**Ақлеки, эй қавнайи фузун меояд,*

Дар дасти майи ноб забун меояд.

Ҳам банг ки, ранги зиндагони дорад,

Каън ранги шароб бўйи хун меояд — Икки дунёда зиёда бўлган ақл узумдан қилинган май олдида ҳеч нарсага арзимай қолади. Агар бангда тириклик ранги бўлса, шароб рангидан қон ҳиди келади.

**Қўллёзмада саҳт — нашрда пухта деб ўқилган.*

**оҳсумлук — оқжумлуқ деб ҳато ўқилган.*

*Хофиз Шерозий — асли номи Шамсиддин Муҳаммад ибн Муҳаммад (тажминан 1325 йили Шерозда туғилиб, 1389/ 90 йили вафот этган), буюк форс шоири. Болалигиданоқ Куръонни қироат билан ёд ўқигани учун Ҳофиз номини олган. Яхши хаттот бўлган. Ҳусрав Деҳлавийнинг “Ҳамса”сидан Ҳофиз кўчирган 2—4— достоннинг нусхалари ЎзФА Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақлапади. Ҳофизнинг шуҳратини оширган асрлари унинг ғазалларидир. У Саъдий ва Ҳусрав Деҳлавий шакллантирган ғазал жанрини юксак поғонага кўтарди. Гёте Ҳофиз ғазалларига баҳо берар экан, “шодлик ва қувноқлик чашмаси” деб таърифлаган. Ҳофиз ғазалларида тасаввубий тимсоллар тўлақонли ифодасини топган. Ҳофизнинг адабий мероси битта “Девон”ида жамланган. “Девон” шоир вафотидан 35 йил кейин шерозлик адабиётшунос Муҳаммад Гуландом (XIV аср охири — XV аср бошлари) томонидан тузилган ва у Европада XIX асрда нашр этилган бошқа нусхалар учун асос бўлган. Ҳофиз “Девон” матнини XVI асрда биринчи марта турк олими Судий тиклашга уринган. Сўнг Муҳаммад Қазвений, Қосим Фаний, Қосим Анжавий ва бошқалар “Девон” матнига бирмунча аниқликлар киритганлар. К. Анжавий нашри (Техрон, 1967) га асосланган ҳолда “Девон”да 418 ғазал, 5 қасида, 29 қитъа, 41 рубойй ва 3 маснавий (“Ёввойи оху”, “Соқийнома”, “Муғанийнома”) мавжуд, деб айтиш мумкин. Тошкентда Ҳофизнинг “Девон”и 1892—1911 йилларда форс тилида деярли ҳар или нашр этилган ва Ўрта Осиё, Эрон мактабларида дарслек сифатида ўқитилган.

**Бошад эй дилки, дари майқадаҳо бикушоянд,*

Гиреҳи кори фурубастайи мо бикушоянд — Эй кўнгил, кошки майхоналар эшигини очсалар эди, юришмай қолган ишимиз тутунини майхоналарда ечсалар эди.

**Бе лаълу зумуррад нотавон ҳуррам буд,*

Чун лаъл набошад, ба зумуррад созем — Лаълсиз, зумрадсиз хурсанд бўлиш мумкин эмас. Агар лаъл бўлмаса, зумрад билан кўнгил очайлик.

**Қўлёзмада маҳфили улки* — нашрда маҳфилидаки деб ўқилган.

**Эй духтари роз, ту порсойи мағурууш!*

Кас нист ба олам ки, туро наниҳодаст — Эй узум қизи, сен художўйлик тўғрисида сафсата сотма. Оламда ҳеч бир инсон йўқки. сени кўрмаган бўлса.

*Андоқки — нашрда Андоқни деб хато ўқилган.

**Ҳар каски алафвар хўрад ҳар гардад* — Кимки ўт еса, у эшак бўлади.

**Қўлёзмада буқун ва бардам* — нашрда тўқум ва бардам деб ўқилган.

*Қўлёзмада чолок — нашрда чолук деб ўқилган.

**Жоно, зи жамоли хеш огоҳ найи* — Жоно, ўз жамолингдан огоҳ этмассан.

**Сармояни фасоду калиди дари ситам,*
Беҳи дараҳти фитнау тухми ниҳоли ғам.

Бунёди ҳар палидию қонуни ҳар бади,
Анжоми ҳар шақовату оғози ҳар надам.

Асли фасоду. Арбадву ҳасми мулку мол,
Нуқсони ақлу дину балойи зару дираам.

Дар зарби шаръ оташу дар ҷашми ақл хос,
Боди димоги нахвату оби руҳи ситам.

Ҳамири палид доңки, бувад охираш фасод,

Жоме азу чу хурди, агар ҳаст жомии Жам — Фасод сармояси, ситам эшигининг қалити, фитна дараҳтининг илдизи, ғам ниҳолининг уруғи. Ҳар қандай палиднинг бунёди, ҳар қандай ёмонликнинг қонуни, Ҳар қандай баҳтсизликни зоҳир қилувчи, ҳар қандай афсусланишларни бошлаб берувчи. Асли фасод, уруш ва жанжалларни ўюштирувчи, молу мулк ҳасми. Ақл ва дин нуқсони, пул ва олтин балоси шариат олдидга оташ, ақл кўзи олдидга хок, фурурлик димогининг ели, ситам руҳининг аччиқ сўзи. Май бир палиддурки, охири фасоддур. Ичсанг ҳамки, сен бир пиёла ҳатто Жамшид жомидан.

*..ҳамр дерлар, ҳаминки ўртанинг ёриб, замири “мим”ини ичингдин чиқорсан, “ҳар” бўлурсен ва мундин ортуқроқ оюрунисам, “тар” бўлурсен — арабча “ҳамр” сўзидан “мим” ҳарфи тушириб қолдирилса, “ҳар” сўзи ҳосил бўлади ва “эшак” маъносини. “тар” форс тилида “рутубат” маъносини ифодалайди.

*Қўлёзмада кўки — нашрда кўкаий деб ўқилган.

**Энг бангиги фуруру ба ҳудат фикре кун,*

Бо ҳарки расну калла хушки нанамойи“ — Эй юзсиз банг, ўзинг бир ўйлаб кўр, Охир сен кимга яқинлашмагин, уни ақлдан озидасан.

**Ки кас мабод зикирдори носавоб хижил* — Киши носавоб қилмишидан хижолат бўлмасин.

**Кимиёҳ хонанд онон каз хирад бегонаанд,*

Рост мегўянд оре, чеҳраҳошон чун зараст — Ақлдан бегоналар кимё деб атайдилар. Рост айтмишлар албаттаки, уларнинг юзлари зардур (сариқдур).

**Рўйи зардам рақиб нашиносад,*

Ҳар чи, донаанд ки, заъфарон чи бувад — Сарғайган юзимни рақиб билмайди, заъфароннинг нима эканлигини эшак қандай билсин!?

**Омин ё Rab улт-оламин!* — транслитерацияда тушириб қолдирилган.

Яқиний

“Ўқ ва Ёй“

Бу асар “Муборак мактублар” (Тошкент.Faфур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашириёти, 1987) китобидан тузатишлар билан олинди.

*Э. Рустамовнинг юқоридаги китобидан таржима килиб олинди (233-бет).

* *амир Қосим Анвор қаддаса алоҳу сурраҳу* — бу ном “Мажолис—ун—нафонс”да ҳам эсланади. Навоийнинг айтишича. Қосим Анвор 835\1431—32 йилларда вафот этган. Яқиний ҳам Қосим Анвор тўғрисида гапирганди, қаддаса алоҳу сурраҳу калимасини ишлатади. Демак, Яқинийнинг мазкур мунозараси амир Қосим Анвор вафотидан — 835\1431—32 йиллардан кейин ёзилган. Агар бу мунозара ХУ асрнинг иккинчи ярмида, яъни Навоий ҳаётлигида ёзилганда эди, у албатта тазкирасида Яқинийнинг исмини қайд этмаслиги эҳтимолдан узоқдир. “Мажолис”да Яқиний тахаллусли икки шоир тўғрисида сўз кетади. Улардан бири, Навоийнинг айтишича, яхши шоир эди, Султон Ҳусайн Бойқаро саройида хизмат қилган, ҳарбий юришлардан бирида ярадор бўлиб оламдан ўтган. Иккинчи Яқиний тўғрисида Навоий шундай ёзади: ““Мавлоно Яқиний — тундроқ машраблиқ киши эрди. Туркий ва форсий шеър айтур эрди. Туркчасидин бу матлани кўп мубоҳотлар била ўкур эрдиким:

Оҳким жонимға еттим ёри нодон илгидин,
Доду фарёд ул жафочи офати жон илгидин.

Аммо форсийсидин бу матлай ёмон воқеъ бўлмайдурким:

Субҳеки, дам ба меҳр назад як нафас туи,

Наҳлеки, бор наҳурад аз у ҳеч кас туи

(Бир нафас бўлса ҳам қўёшга дам урмаган тонг сенсан, мевасидан ҳеч ким ея олмайдиган дараҳт сенсан).

Охир дамида беадабона сўзларидин тавба қилиб, аҳли салоҳ тарийки билан кечти. Умеким, маъфу бўлмиш бўлғай. Қабри Дараи Дубародарондадур” (62—бет). Кўринадики, бу Яқинийнинг саройга яқинлиги тўғрисида Навоий бирон сўз айтмайди. Ч. Ръё “Ўқ ва Ёй” мунозарасининг муаллифи иккинчи Яқинийдир, деб айтади. Э. Рустамов эса, мунозара ҳарбий ҳаётдан ва сарой мухитидан олинганини назарда тутиб, “Ўқ ва Ёй” мунозарасининг муаллифи биринчи Яқинийдир, “Муҳокамат ул—лугатайн” да Навоий айтган Яқиний ҳам шудир, деган тўхтамга келади.

* *Камон абу батирам зад завқи тири мижгонаш,*

Басар галидаму гуфтам фидоят бод жонам раҳ! — Қоши камон менга ўқ отди, унинг киприк ўқи завқидан бошим билан ийқилдиму “жоним йўлингга фидо бўлсин”, дедим.

* *Муҳаммад Магрибий* — Алишер Навоий “Насойим ул—муҳаббат” асарида Абу Муҳаммад Абдуллоҳ Маржоний Мағрибий қ.с. тўғрисида шундай маълумот беради: “Машойих бузургларидин ва сўфия акобиридиндур. Улуми илоҳи ва маорифи раббоний (жаноби Ҳаққа оид) аввоби (эшиклар) юзига очилгандур. Анга дедиларки, фалон дедики, шайх сўз айтур эрди, кўрдумки, осмондин бир нури амудий шайхнинг оғзиға муттасил (тугаш, кетма—кет) эрди. Чун шайх сўзни бас қилди, ул нур мунқатиъ (ажралган) бўлди. Шайх табассум қилди ва дедики, ул билмайдур, нур мунқатиъ бўлғондин сўнгра мен сўзни бас қилдим, яъни ул нурдин амуд осмондин илоҳий мададининг сурати эрди. Чун ул мадад мунқатиъ бўлди, сўз қатиъ топти. Етти юз тўқсон тўққузда Тунисда дунёдин ўтти” (Алишер Навоий. Муқаммал асарлар тўплами. Ўн еттинчи том. Насойим ул—муҳаббат. “Фан” нашриёти. Тошкент, 2001. 411—бет). Бизнингча, мунозарада зикр этилган Муҳаммад Муғанний шудир.

* *Чу абруйи ту камон хешро агар дорад,*

Зиҳи тасаввури қажси у магар ду сар дорад — Камон ўзини сенинг қошингга тенг тутар экан, унинг боши иккитамики бундай эгри тасаввурда бўлди!?

* *Сар дар пайи ҳар кас, ки ниҳам, то ба қиёмат*

Бегуризаду як ҷашм задан назарад аз наст — Мен кимнинг оёғига бош кўйсан, қиёматгача мендан қочадию бир кўз очиб юмгунча ҳам қайрилиб боқмайди.

* *Доғеки, ҳаст бар дили қушман кунад ду ним,*

Он тири тез нари тукаши ном кайбураст — Кайбур аталувчи у ўткир ўқ душман дилидаги қора доғни иккига бўлиб ташлайди.

* *Хожса Ҳусрав Дехлавий* — асли исми Яминиддин бўлиб, 1253 йили Ганг дарёси бўйида жойлашган Патёли қишлоғига (Ҳиндистон) йирик давлат арбоби оиласида дунёга келди. Бу буюк мутафаккир тўғрисида батафсил ва ишончли маълумот Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкиратуш—шуро” асарида бор. Давлатшоҳ, бир томондан, Ҳусрав Дехлавийнинг шоир сифатидаги иқтидорини, иккинчи томондан, унинг қомусий илм эгаси эканини батафсил таърифлайди. Давлатшоҳнинг Ҳусрав Дехлавий тўғрисидаги

маълумоти қўйидагилардан иборат: “Унинг (Яминиддиннинг – Н.Р.) камолоти (ортиқча) шарҳ ва баёнга муҳтоҷ эмас. Фариштасифат зоти олам маънилари ганимати билан бой, ийқон (яъни имон) конининг гавҳари ва ирфон дарёсининг бебаҳо дуридир. Ҳақиқат ишқибозлигини мажоз шевасида безаган, балки ҳақиқатнинг зебо келининга ишқибозлик қиласан, гўзал ашъори билан телба ошиқлар ярасига туз сепган, хасталарнинг шикаста дилларини хусравона замзамаси ила мадхуш этган (зотдир). Ошиқлар подшосидурким, номи ҳам Ҳусравдир. Сўзамоллик мулкида бу ном бенуқсондир. Амир Ҳусравнинг асли туркдир. Айтишларича, у сабзалар қуббаси аталмиш Кеш шаҳридандир. Бошқа гапларга қараганда, у Пой мурғ ва Қарши атрофида истиқомат қиласан лочин ҳазорасидан бўлиб, у тоифа Чингизхон хуружи пайтида Мовароуннаҳрдан қочиб, Ҳиндистонга келган ва Деҳлида ўрнашиб қолган. Амир Ҳусравнинг ота–боболари Султон Шамсиддин Муҳаммад (Шимолий Ҳиндистонда 1206 –1555 йиллари ҳукмронлик қиласан муйиззийлар сулоласидан учинчи ҳукмдор Шамсиддин Элтутмиш, 1211–1236 йиллар ҳукмронлик қиласан) замонида амирлик мартабасига эришганлар. Амир Ҳусравнинг отаси Амир Маҳмуд ўша тоифанинг меҳтари ва амирзодаси бўлмиш Деҳли ҳукмдори Султон Муҳаммад Тўғлуқшоҳ (яъни Шамсуддин Элутмиш) даврида Ҳиндга амир бўлди. У Султон Муҳаммад Тўғлуқшоҳнинг турли иноятларига эришди ва олий даражага сазовор бўлди. (Амир Маҳмуд) кофирлар билан урушда шаҳид кетди. Амир Ҳусрав отасининг ўрнига ўтириди. Ҳиндистон подшоси Султон Алайддин Муҳаммад (у ҳам мунзийлар сулоласидан бўлиб, еттинчи ҳукмдор Алайддин Масъудшоҳ, 1242–1246 йиллар ҳукмронлик қиласан) Амир Ҳусравга кўп иноятлар кўрсатди ва у амирлик мартабасига кўтарилди. Хизмату мулозамат вақтида турли фазилатлар касб этди ҳамда ота–боболарининг йўл–йўриклиарини янада пок қилди. Амир Ҳусравнинг Султон Алайддин Муҳаммад ҳамда унинг карамли авлоди мадҳида айтган қасида ва китоблари бор. Лекин таҳқиқ оламининг насими унинг умид боғига қараб эсгач, тубан оламни ўзининг ҳиммат назаридан паст деб билди. Кўп бор султоннинг хизматидан истеъфога чиқмоқчи бўлди, лекин Султон Алайддин рухсат этмади. Охири, эвини қилиб, ул маҳлук хизматидан қутулди, ҳақиқат аҳлининг хизматига тутунди. Иродат қўлини маърифатли, диёнатли шайх, восиллар йўлбошчиси, ҳақиқат ва дин низоми Низомиддин Авлиёнинг этагига урди, кўп йили сулук билан машғул бўлди, сулук давомида подшолар мадҳини шеърлар девонидан маҳв этди. Шайхлар шайхи, ҳақиқат ва диннинг низоми Низомиддин Авлиё кўп бор муборак тили билан айтар эди: “Умид қиласанки, маҳшар куни шу турк бача сўзларининг сийнаси билан мени афв этурлар”. Ҳожа Ҳусрав кўп молу дунёсини шайхнинг қадамига нисор этди. “Ҳамса”ни унинг кўрсатмаси билан ёзди. Мана бу икки байтни шайхнинг таъзимида айтди:

Хонақоҳига мен то танда қўйдим,
Ўзимни Каъбага таъзимдан тийдим

Ки, ошён айлабон фаришта шифтин,
Бир чумчук мисоли қўймиш анга ин.

Шайх Низомиддин Авлиё Ҳиндистоннинг етук машойихларидан бўлиб, ўз қариндоши шайхулислом Фаридиддин Шакарганжнинг муриди. Шайх Фаридиддиннинг тариқатдаги силсиласи, инсоф тоифасининг шайхулисломи шайх Маъдуд Чиштий (чиштия тариқатининг етук намояндадаридан бири, 1038–1133 йилларда яшаган)га уланади.

Донишманд шайх Озарийнинг “Жавоҳир ул–асрор” (Сирлар дурданаси) кигобида айтилишинча, шайх Муслиҳиддин Саъдий Шерозий умрининг охирида Амир Ҳусрав билан кўришиш ва суҳбатлашиш мақсадила Форсдан Ҳиндистонга келган. Амир Ҳусравнинг шайх Саъдийга эътиқоди ҳайратланарли даражада орнидурким, (унга бўлган) ихлоси хусусида бундай деган:

Кўйди кайф устида Ҳусрав маъни майдин жомға

Ки, шираси Шероздаги майхонадандир аслида

Фозиллар Амир Ҳусрав девонини жам қила олган эмаслар. Зеро, инсоф юзасидан фикр қилиб кўриб, билганиларки, дарё зарфга, илоҳиёт илми ҳарф қайдига сифмас экан. Бахтиёр Султон Бойсунқур баҳодир (Шоҳруҳнинг ўртанча ўғли, 1433 йили вафот этган) Амир Ҳусрав шеърларини жамлашда кўп саъӣ–ҳаракатлар қилди ва ўша пайтда 120 минг байтдан зиёдроқ шеъри тўйланди. Кейинчалик Амир Ҳусрав ғазалларидан девонига кирмаган яна икки минг байтни топдилар. Таҳқиқ қилиб кўрдиларки, Амир Ҳусравнинг барча шеърларини тўплаш амримаҳоддир. Шу сабабдан бу ишни тўхтатган эканлар. Лекин Амир Ҳусрав рисолаларидан бирида ёзганки, менинг шеърларим 500 минг байтдан камроқ, 400 мингдан ортиқроқ, деб. Айтишларича. Амир Ҳусрав “Ҳамса”си 18 минг байтдан иборат. Шайх Низомий Ганжавийнинг... “Ҳамса”си 28 минг байт экан. ... Бойсунқур Амир Ҳусрав “Ҳамса”сини Низомий “Ҳамса”сидан ортиқ кўрар эди... Улуғбек кўрагон буни қабул этмас ва шайх Низомийга эргашар эди. Шу даъво туфайли ҳар иккала фозил подшо ўртасида кўп тортишувлар бўлиб, ҳар бирлари бир шонрга хомийлик этар эдилар...

Умрининг охирида Амир Ҳусрав ўз шеърларини тўрт қисмга, бошқаларнинг гапларига қараганда, уч қисмга бўлган. Ҳар бир қисмни алоҳида ном билан атаган. Улар қўйидагича:

1. “Туҳфат ус–сигар” (Ёшлик туҳфаси). Уни йигитлик чоғида ёзган.

2. “Васат ул–ҳаёт” (Умр ўртаси). Уни сулук аввалида ва етук вақтларида жам этган.

3. “Фуррат ул–камол” (Камолотнинг бошланиши). (Сулукда) камолотга эришган ва шайхлиги аввалида жам этган.

4. “Бақия ан–нақия” (Поклик қолдиги). Ниҳоятда фақир ва буқчайиб қолган чоғлари ёзган.

Амир Ҳусрав ботиний ва зоҳирий фазилатлари туфайли мусиқийи илмида ҳам foятда моҳир эди...

Хожа Хусравнинг “Баҳрул –аброр” (Сахийлик денгизи), “Миръот ус–сафо” (Поклик ойнаси) ва “Анис ул–қулуб” (Қалблар улфати) сингари шарофатли қасидалари халқ уртасида машхур эканлиги, замон фозиллари бу қасидаларга назира битиб, фасоҳату балогат камолига етказганликлари сабабли, ушбу тазкирада зикр этилмади. Амир Хусравнинг “Ҳамса”дан бўлак, Дехли подшоси Султон Алауддинга бағишиланган “Қирон ас–саъдайн” (Икки саодатли юлдузнинг тулашиши), “Маноқиби Ҳинд ва тарихи Дехли” каби бир қанча насрой асарлари, ўн бир баҳрга риоя этиб, Ҳинд подшолари аҳволи баёнида битган китоби, Хизрхон муҳаббати таърифилаги “Дувалроний ва Хизрхон” достони, “Нӯҳ сипеҳр” (Гўқиз қават осмон) китоби, истиро ҳамда мусиқий илмида битилган китоблари ҳам бор” (Давлатшоҳ Самарқандий. Шоирлар бўстони, Тошкент, Faafur Furom номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. 85–90–бетлар).

* *Дар дилам тират тарозу мешавад.*

К–аз даруни сина жонро бар кашад – Дилемда уқинг тарозу булиб, кўксимдаги жонни тортади.

* *Ман он наямки, зи тири маломат андешам,*

Ғуломи рўйи камон абрувони бадкешам – Мен маломат ўқидин қўрқадиганлардан эмасман, лекин феъли ёмон камон қошли юзларнинг қулиман.

* *Он ду абруйи мукаввас ду камонанд баланд,*

Ки ба сад қарн чунин турфа камон нотавон соҳт – У эгма қошлар икки юксак камондир. Бу хилдаги ажойиб камонни юз асрда ҳам ясад бўлмайди.

* *Ҳар кужо мурғи диле бол күшояд, филҳол,*

Ба камон гушаш абрю з ҳавош андозад – Юрак қуши ҳар қаерда қанот қоқса ҳам, дарҳол қошнинг камон гўшасига келиб йиқилади.

* *Бирабуд дилам дар чамане сарви равоне,*

Заррин камаре, тир қаде мур миёне – Дилинчи чаманда бир сарви равон, заррин камар, ўқдай тик қадли, хипча бел мафтун қилди.

* *Аз ҳар гарона тири дуо кардаам равон,*

Бошад казон миёна яке коргар шавад – Ҳар чеккадан дуо ўқини йўлладим, шоядки улардан бирортаси асар қилиб қолса.

*Хожа Камол – форс-тоҷик адабиётининг улуғларидан, мутасаввуф, машхур лирик шоир. 1318 йили Ҳўжандда туғилиб, Самарқандда таҳсил олган. Араб, форс тилларини, туркий халқлар адабиётини яхши ўргангани. Маккага борган. Миср, Ироқ, Туркияни сайр қилиб, охири Табризда турғун бўлиб қолган. Мўғул элхонлари давлати инқизозга учрагач, Эрон ва Озарбайжонни итоат эттирган маҳаллий сулола – Жалоиря ҳукмдорлари даврида шайх Табризда кўп дўстлар ортириди, шуҳрат қозонди ва ўша диёрнинг кўпчилик улуғлари унга мурид булдилар. Унинг валийлик ва иршод(раҳнамо)лик даражаси ҳатто шоирлик мартабасидан юқори бўлгани Давлатшоҳ газкирасида айтилади. Тўхтамишон Табризни

забт этгач, хотинининг фармони билан шайхни Саройга олиб кетади. Шайх Камол Саройда тўрт йил истиқомат қиласди. Шайх Саройда ҳам яхши ҳаёт кечиради, шаҳар акобирлари унга мурид бўладилар. Тўрт йилдан сўнг у Табризга қайтиб боради. Султон Увайс унга Табриз атрофидан чироилий уй ва хонақоҳ қурдириб беради. Хожа Ҳофиз Шерозийда шайх Камолни гойибона кўриш ихлоси доимо бор эди. Шерозийда шайхга эътиқод пайдо бўлиб, унинг шеърларини муттасил муттолаа қиласди ва охири: “Бу бузрукворнинг табиати олий ва сўзлари покиза экан”, дейди. Ўша даврда бაъзи акобир ва фозиллар, шайхнинг шеърларидаги нозик қочиримлар унинг сўзидағи ёниш, интиқликин йўққа чиқаради. деган фикрдалар. Лекин бу муносабатлар кибрланиш аломати ва далилсиз даъво экани, шайхнинг сўзлари нозиклиги билан орифона ва таъсиранч экани ўз давридаёқ айтилган (қаранг: Давлатшоҳ Самарқандий..., 128-бет). Мана бу муваҳҳидона айтилган байтдан шайхнинг табиати ва маслагини билса бўлади:

Жўш уриб денгиз баланд овоз билан нидо қилур,
Ким агар гарқ бўлса менга, оқибат мендек бўлур.

Шайх ижодда мана шу эътиқодига содиқ қолди. Унинг ижодида шоҳларни мадҳ қилувчи қасида ва маснавийлар битишига мойиллик умуман бўлмаган.

* Ҳарки бар тири қадаш чашме намедузад, Камол,

Ростиро рост бояд духтаи чашмаши ба тир – Эй Камол. ҳар ким унинг ўқдек (тўғри) қаддига кўз тиколмайди. Чунки тўғри нарсага тўғри кўз билан қараш, унинг (маккор) кўзини эса ўқ билан тикиш керак.

*Хожа Салмон – асл исми Жамолиддин Салмон Соважий

(1300 – 1368). Озарбайжонлик, форс-тожик мумгоз адабиёти намояндаларидан, қасида, ғазал, маснавий ва бошқа жанрларда ижод этган. Низомий Ганжавийнинг “Хусрав ва Ширин”ига монанд “Жамшид ва Хуршид” достонини ёзган. Шеърларидан айрим намуналар баёзларда, турли тўпламларда сақланиб колган. Хожа Салмон илми сиёҳ (арифмегика)ни яхши билган, шеъриятда ўз асрининг пешволаридан бўлган Шайх Рукниддин Алоуддавла Симононий айтилган: “Симоннинг анориу Салмоннинг шеърига ўхшаши ҳеч ерда йўқ”. Хожа Салмон Султон Увайс (1336-1432 йиллари Ироқ, Курдистон ва Жанубий Озарбайжон устида ҳукмронлик қиласган жалоирийлар сулоласидан иккинчи ҳукмдор, 1356-1374 йилларда ҳукмронлик қиласган) ва унинг онаси Дишод хотин кўрсатмаси билан Зоҳир Фарёбий қасидасига жавоб айтилган. Бунинг эвазига Рай мулкидан икки обод қишлоқни шоҳ унга суюргол (шоҳ томонидан инъом қилиб берилган ер-сув) этган. Ўша қасиданинг матлаи шудир:

Ҳам оғзингу ҳам ақиқ лабинга нақди жон қўймиш,

Топиб, хилватга бир нафис жинсни ниҳон қўймиш.

Ул қутининг қулфи лаълдан, ул сенинг лабингдурким,

Устига қора ҳолинг муҳрин чунон қўймиш.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг таърифича, бу икки байт эвазига Рай мамлакатининг ҳаммасини берсалар ҳам, Салмонининг ҳақига хиёнат қўлган бўлур эдилар.

Хожа Салмон узоқ умр кўрган. Кўзи ожид бўлиб қолгач, сultonнинг хизматидан кетиб, қолган умрини қаноатда ўтказгаи. Сulton Увайс унга Рай ва Сова вилоятларини суюргол қилиб берган.

* Тири хаданги ғамзаат аз жони мо гузашт,

Бар мо зи ғамзайи ту чи гўям, чиҳо гузашт – Бу байтда “дўхтан – тикмоқ” феълининг “куз тикмоқ”, “нарса тикмоқ” маъносида келишидан фойдаланиб, сўз ўйини ишлатилган:

Ғамзанинг қаттиқ ўқи жонимиздан ўтди, дилдан юз оҳ ўқини тортаман.

* Зи дил бар мекашам сад новаки оҳ

Ки, аз жон бигузарад тири ту ногоҳ – Сенинг ўқинг ногоҳ жондан ўтса, дилдан юз оҳ ўқини тортаман.

* Ба абрўиши ту ки, дар айни дилбари тоқаст,

Гумони (каж)ки, камонрост аз зиёда сараст – Айни дилбарликда тоқ бўлган қошинг тўғрисида камоннинг эгри гумонда бўлиши унинг мағрурлигидан бошини юқори кўтарганиданур.

* Бо бад манишину ҳам марав хонаиши у,

Дар дом бияфти чу хўри донаиши у.

Тир аз сари рости камонро каж дид,

Диди ки, чи гуна жаст аз хонаиши у –

Ёмон билан ўтирма, ҳам борма унинг уйига,

Агар унинг донасидан есанг, тузоққа тушасан,

Ўқ ростлик орқасида эгри қалб камоннинг

Уйидан қандай жўнаб қолганини кўрдингми?!

* Ҳар ки шуд рост андарин майдон,

Ҳар кужсо рафт бехузур уфтод.

Аз кажи шуд камон ба наҳљуи шоҳ,

Тир аз рости ба дур уфтод –

Кимики бу майдонда рост бўлса,

Қаерга борса ҳам беҳаловат бўлиб тушади.

Камон эгрилиги туфайли шоҳ ёнидан жой олди,

Ўқ эса ростликдан узоқларга бориб тушди.

“*Мактублар*”

Бу азар “Мактублар” мактублар (Тошкент, Faфур Fулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987) китобидаги траслитерацияни Э. Рустамовнинг “Узбекская поэзия в первой половине XV века” (М.: изд. Восточной литературы, 1963) китобида берилган “Созлар мунозараси” қўлёзмасининг фото—нусхаси билан солиширган ҳолда тузатишлар билан тайёрланди.

Fapot - чолгу асбобининг харраги.

МУНДАРИЖА

Эҳтиёж ҳосиласи	3
Олтин Ўрда адабиёти	5
Кутб	10
“Хусрав ва Ширин”дан	11
Сайфи Саройи	56
Шеърий ҳикоятларидан	56
Сайфи Саройи замондошларининг ғазаллари ва шоирнинг уларга жавобларидан намуналар	58
“Гулистони бит-туркий”дан	69
Нома жанри тўгрисида маълумот	94
Хоразмийнинг “Муҳаббатнома” асари	95
Муҳаббатнома	96
Хўжандийнинг “Латофатнома” асари	131
Латофатнома	133
Сайд Аҳмадининг “Таашшуқнома” асари	158
Таашшуқнома	159
Юсуф Амирийнинг “Даҳнома” асари	183
Даҳнома	184
Фазалларидан	254
Мунозара	257
Юсуф Амирий	259
“Чоғир ва Банг”	259
Яқиний	267
“Ўқ ва Ёй”	268
Аҳмадий	275
“Созлар мунозараси”	275
Илова	287

Насимхон Раҳмон

Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг ўқув-методик кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

<i>Муҳаррир</i>	М. Содиқова
<i>Техник муҳаррир</i>	И. Зоҳидова
<i>Мусаҳҳих</i>	Н. Раҳмонова

Нашриёт рақами: М-788. Босишга рухсат этилди: 19.10.07.
Қоғоз бичими 60x90 1/16. Офсет босма. Офсет қоғоз. Ҳисоб
нашриёт т.16.0. Шартли босма т.20,0. Буюртма №150.
Адади 100 нусха. Келишилган нархда

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси “ФАН” нашриёти

«Сано-Стандарт» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент ш , Широқ кўчаси, 100.